TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYV

A Magyar Történelmi Társulat fennállásának 100 éves évfordulójára készül. Folyóirata, a Századok ez alatt az idő alatt igen sok forráskiadvánnyal és önálló tanulmánnyal dokumentálta a magyar történelemtudomány fejlődését. A milléneum után a társulatnak több vidéki szervezete működött. Ezek némelyike önálló kiadványokkal is jelentkezett. A felszabadulás után, különösen pedig 1956 után újjászervezett történelmi társulat létrehozta vidéki szervezeteit, amelyek egy-egy tájegységnek megfelelően gyűjtik össze a történelem iránt érdeklődőket, a történész kutatókat.

A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Zempléni Csoportja a Magyar Történelmi Társulat irányításával és segítségével, de önálló helyi társadalomtudományi intézet nélkül, igyekszik összegyűjteni a helyi történészeket, történelem iránt érdeklődőket. Jelen első kötetünk annak a munkának az eredménye, amelyet a társulati csoport az utóbbi tíz év alatt végzett.

A kötetben összefüggő és áttekintést adó tanulmányok kaptak helyet. A kiadvány további tervei szerint mindinkább hely jut a megyei Legújabbkori Történelmi Bizottság munkásságának, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye monográfiája munkálatai közben felmerülő, de egyébként önállóan kiadásra, feldolgozásra nem kerülő részadatoknak.

Hisszük, hogy munkánkkal jó szolgálatot teszünk a helytörténeti kutatásnak.

A címlap tervezése és a kötet technikai szerkesztése méltó akar lenni a felszabadulás 20 éves évfordulójához, a Történelmi Társulat közelgő jubileumához.

TÖRTÉNELMI
ÉVKÖNYV
I.

A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Zempléni Csoportja Könyvtára
Szerkeszti: Deák Gábor
II.

TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYV

I

MISKOLC VÁROS HATSZÁZ ÉVES

MISKOLC
1965

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa
Végrehajtóbizottsága támogatásával
kiadja

a Magyar Történelmi Társulat
Borsod-Zempléni Csoportja

Szerkesztette

DEÁK GÁBOR

Lektorok

Hanák Péter, a MTA Tört. Tud. Intézetének munkatársa
Hofer Tamás, a Néprajzi Múzeum munkatársa
Hudy Attila, az MSZMP Párttörténeti Intézetének munkatársa
Kosáry Domokos, a MTA Tört. Tud. Intézetének munkatársa
Makkai László, a MTA Tört. Tud. Intézetének munkatársa
Varga Istvánné, az MSZMP Párttörténeti Intézetének munkatársa
S. Vincze Edit, az MSZMP Párttörténeti Intézetének munkatársa
Nagy Gábor ezredes, a Hadtudományi Intézet munkatársa
Vértes Róbert, az MSZMP Párttörténeti Intézetének munkatársa

Felelős kiadó: Deák Gábor Borító és műszaki szerk.: Komáromy József

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc — Felelős vezető: Méry György
Készült 650 példányban 22 5/8 A/5 ív terjedelemben
1965 — 1279

TARTALOMJEGYZÉK

Román János: Zemplén megye XVI—XVII. századi iparának szakmái és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára — — — — — — 9

Kilián István: A Védegylet Borsodban — — — — — — — — — 93

Mádai Gyula: Diósgyőri adatok a közös gazdálkodás és birtoklás múltjához 125

Gyimesi Sándor: Miskolc történetének néhány kérdése a kapitalizmus korában — — — — — — — — — — — — — — 145

Deák Gábor: A századeleji kivándorlás gazdasági, társadalmi, politikai vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, különös tekintettel az 1905—7-es orosz forradalomra — — — — — — — — — 153

Zádor Tibor: Miskolc munkásmozgalmának kezdetei — — — — — 167

Borús József: Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 185

Deák Gábor: Népi demokráciánk kialakulásának főbb kérdései Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Miskolcon a napilapok tükrében I. A munkáshatalom megalakulása — — — — — — — — 197

Papp Miklós: A tokaji tsz megalakulása és első évei — — — — — 221

Kordos László: Miskolc és Borsod könyvtárügyének fejlődése a felszabadulás óta — — — — — — — — — — — — — — 237

A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Csoportja első alkalommal jelentkezik kiadvánnyal. A szándék dicséretes és szép reményekre jogosíthat. Már első kiadványunkban is benne feszül a további munka vágya, s szeretnők hinni — nem hiába. Ez első alkalommal nagyrészt gazdag múltunkat kívánjuk közreadni, és mert a múlt bőséges, nehezebbé tette a válogatást. Az érdeklődő számára viszont így még szélesebbre tárja az ismeret kapuját és nemcsak ipartörténetünk, munkás-, agrárszocialista mozgalmaink küzdelmei válnak ismertebbé, hanem szerényebb képet kapunk kultúránk fejlődéséről is.

A megjelenés egyúttal felszabadulásunk 20 éves évfordulóját is ünnepli és ezért a múltra vonatkozó tanulmányok mellett kis részben 20 éves fejlődésünk tükrét is nyújtjuk.

Hisszük, hogy a közreadott tanulmányok hozzásegítenek múltunk helyes megismeréséhez, éppen ezért ezeket az adatokat feltárni nemcsak szép feladat volt, de kötelesség is.

Miskolc, 1965. január.

Varga Gáborné
a Megyei Tanács V. B.
elnökhelyettese

Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára

ROMÁN JÁNOS

BEVEZETÉS

Ez a tanulmány tulajdonképpen egy teljes monográfikus áttekintés igényével készült ipartörténeti munka második fele, amely hely hiányában és az első részt befogadó kötet célkitűzéseinek elütő volta miatt szakadt külön és kerül itt közlésre önálló formában. Míg az első rész Zemplén megye XVI—XVII. századi falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyait ismerteti, ebben a munkában az egyes szakmák, mesterségek és technikák ismertetését kívánjuk adni, természetesen a rendelkezésünkre álló forrásanyag engedte részletességgel és alapossággal.

Az ipari szakmák ismertetésének sorrendjében általában a hagyományos beosztást követjük. A dolog természetéből következik, hogy egy-egy szakma, mesterség ismertetése szinte kis, önálló tanulmánynak tűnik, együttesen azonban, úgy gondoljuk, átfogó, rövid ismertetését adják a korszakunkbeli zempléni ipari szakmák, mesterségek és technikák fejlődése kérdéseinek. Nem fog azonban ártani, ha futólag, tájékoztatásul rövid pillantást vetünk a termelési viszonyok alakulásával kapcsolatos néhány lényegesebb kérdésre is.

Általában megállapíthatjuk, hogy a zempléni iparfejlődés a XVI—XVII. század folyamán a legfejlettebb területen, a Hegyalján is csupán a közvetlen értékesítéssel belső piacra termelő, azaz vásári árutermelő mezővárosi jobbágyipar szintjéig emelkedett. Az árutermelő mezővárosi ipar azonban a megye további, ipartalanabb vidékeit már nem tudta kellőleg ellátni, úgyhogy ipari cikkekben az egész korszakon át jelentős behozatalra volt szükség. Olyan ipari készítményekről pedig nem is tudunk, a malomkövek kivételével, melyek az úgynevezett távolsági kereskedelem szempontjából jelentőséggel bírtak volna. Ez annál szembetűnőbb, mert a mezőgazdasági termékek kivitele mellett egyes ipari nyersanyagok, például a fa, kő, bőr kivitele is igen jelentős volt. A falvakon pedig rendszeres árutermelő iparűző réteget alig találunk. Elsősorban fazekasok, takácsok hoznak árut a mezővárosi piacokra, vásárokra, a falusi jobbágyipar túlnyomólag javító és szolgáltató jellegű.

Csak röviden teszünk említést azokról a tényezőkről, melyeknek a fenti fejlődés elsősorban köszönhető.

Úgy tűnik, nem hiányoztak a zempléni iparfejlődés középkori előzményei. A XVI. század közepéről rendelkezésünkre álló részletesebb adatok

alapján arra következtethetünk, hogy a városokban városiasabb igényeket és iparosodottabb állapotokat kell feltételeznünk, melyekhez képest az újkori állapotok visszaesésnek tekinthetők. Ennek okai a következők lehettek.

Zemplén, s különösen a Hegyalja két jelentős ipari központ, Debrecen és Kassa vonzókörébe esett. Különösen az utóbbi céhes és iparélete volt döntő befolyással a hegyaljai mezővárosok iparfejlődésére. Míg egyfelől szakmai színvonal, igény és technikai készség fejlődése szempontjából irányító szerepe volt, egyúttal fékezte is az itteni fejlődés ütemét, árnyékában nem fejlődhetett jelentős gazdasági tényezővé a helyi ipar. Az ipar versenyképtelenségének köszönhető, hogy itt végeredményben fordított helyzet állott elő: a szőlőművelés nem az iparfejlődés támogatója, hanem versenytársa lett, mert az iparűző réteg ipari eredetű tőkéjét is szívesebben fektette szőlő ingatlanba, mint az ipari vállalkozás fejlesztésébe. A zempléni mezővárosok iparűző rétege számára az ingatlan vagyon biztosította a társadalmi emelkedést, tekintélyt, ennek révén kerülhettek a mezővárosi magistrátusokba, vagy jutottak némely esetben a nemesi kiváltságok birtokába. Különösen pedig a hegyaljai szőlőbirtok, „hegyaljai szokás" szerint, a középkortól kezdve kivételezett helyzetet élvezett, bizonyos feltételek mellett a jobbágyok számára is biztosítva volt szabad öröklése és adásvétele stb., úgyhogy de facto a jobbágy számára is sok tekintetben a nemes-, vagy polgáréhoz hasonló jogokat biztosított. Más kérdés azután, hogy miért nem nyílhatott lehetőség mégsem a szőlőművelés révén jelentős polgári vagyonok keletkezésére.

Az iparfejlődést közvetlenebbül gátló tényezőként jelentkezik továbbá egy a feudális gazdaságpolitika társadalmi következményeként az iparűző réteget, legszembetűnőbben megint csak a legfejlettebb területen, a Hegyalján, sújtó körülmény. A XVII. század közepére kivirágzott, a jobbágybirtokállomány rovására terjeszkedő úgynevezett majorsági gazdálkodási rendszer ugyanis állandó tőke, így munkaerő hiánnyal küzdvén, a robotterhek kíméletlen behajtásával, sőt kiterjesztésével igyekezett a hiányt pótolni. Ez az iparűző réteg számára a régi kedvezmény, a mesterséggel való szolgálat megszünését, a robotoló jobbágy sorba való visszacsúszást, mesterséges visszaszorítást eredményezte.

Végül a jelentősebb gátló tényezők között kell említenünk a mezővárosok tényleges jogállásában bekövetkezett változásokat. Az újkor elejére a zempléni városok mind földesúri városokká lettek. Gyakorlatilag azonban mezővárosi státusukat sem tudták legtöbb esetben biztosítani, a változatos formák között jelentkező földesúri elnyomás alatt városiasodás helyett inkább visszafejlődtek. Nem bontakozhatott ki városiasodás és iparfejlődés egymást erősítő folyamata. A mezővárosi szervezet, a földesúri hatalom végrehajtó szerveként, kénytelen volt sokszor az iparfejlődés, iparűző réteg rovására működni. Sajnos, sok tekintetben helytálló ez a megállapítás az eredetileg az ipar érdekvédelmét szolgáló céhes szervezetre is. A mezővárosi céhes jobbágyipar megjelölés egymaga eléggé érzékelteti azt az ellentmondásos helyzetet, melyben a korszak zempléni iparélete küzdelmeskedett.

A fenti nehézségek ellenére, éppen az iparnak és iparűző rétegnek is igen jelentős része van abban, hogy a feudális nyomás, a társadalmi helyzetet megmerevítő törekvések ellenére, s épp ott, ahol ezek a törekvések a legerőteljesebbek voltak, bontó, porlasztó erők támadták meg a túlélt szerkezetet.

A nehézségek ellenére 1670. tájáig az ipar, iparélet általában fejlődést

mutat. A fejlődést előmozdító tényezők elsősorban: a felvevő terület lakosságának duzzadása, nem csupán természetes szaporulat, hanem bevándorlás révén is; az uralkodó művelési ág, a szőlőművelés fellendülése, ami az iparfejlődést a piac, vásárlóerő szempontjából kedvezően befolyásolta; végül pedig a felvevő terület lakossága igényeinek a legalsó rétegekig jelentkező növekedése.

A fejlődés az iparélet következő mozzanataiban észlelhető.

Jelentkezik az iparűző réteg, pontosabban a mesterember háztartások számbeli emelkedésében; az iparnak fokozatos mezővárosokra összpontosulásában; az iparűző réteg vagyoni helyzetének kedvező változásában, ami természetesen elsősorban az agrárvagyon gyarapodásában mutatkozik; végül pedig az iparűző réteg egy részének társadalmi emelkedésében, ami a polgári fejlődés és annak lehetőségei hiányában elsősorban a nemesi kiváltságok egyre gyakrabban előforduló megszerzésében észlelhető. Jelentkezik továbbá a mesterségek, műhelyek és készítmények számának szaporodásában, valamint az ipari áraknak és béreknek a mezőgazdasági árakkal és bérekkel szembeni emelkedésében.

1671-től kezdve azonban végzetes csapás éri a zempléni ipart is, elsősorban Alsózemplénben. A török hódoltság kiterjeszkedése, a német katonaság beszállásolása, a kuruc—labanc háborúk tönkretették az ipar piacát, termelőerőit és eszközeit is, úgyhogy a zűrzavaros korszak elmúltával az iparélet némely területén szinte mindent előlről kellett kezdeni.

A XVI—XVII. SZÁZADI ZEMPLÉNI IPARFEJLŐDÉS ÁTTEKINTÉSE SZAKMÁNKÉNT ÉS MESTERSÉGENKÉNT

1. Ásványi és növényi nyersanyagokat feldolgozó ipar

Malomkőbányászat

Malom kő bányája Tartomány hasznára
Vagyon, melly Búzát őr, jó fodor korpára,
Ismét van más Bánya Uraknak sírjára,
Díszes czimereknek le rajzolására

A' Bányászoknak itt van Donatioja
Melly mellett igen nagy a' mérő vékája,
Malom kő fel tevőt, kisérőt hozzája
Az alkun feljül ád a' Molnár gazdája.

(Ember András krónikájából, AZT. XX. 281—282. l.)

A XVIII. század első felében élt szerző jól ismerte a helyi viszonyokat, már a XVI. századi feljegyzések valóban kétféle kőbányát ismertek Patakon. Perényi Péter és I. Rákóczi György építkezéseihez a faragott köveknek való anyagot a ma már elhagyatott Nyilazó-bánya szolgáltatta. Az itteni kővágást, azaz a kitermelés munkáját nyilvánvalóan ugyanazok a bányászok végezték, akik a megyeri malomkőbányában dolgoztak. A Nyilazóbányában a szükségletek szerint termeltek, a malomkőbányában folyamatosan [1].

A malomkőbánya a Patak központjától 4 kilométernyi távolságra levő Megyer-tető keleti végén található, a bánya megszűnése óta a benne felgyülemlett csapadékvízről *tengerszem*nek nevezett hatalmas, meredek falu, szakadékos üreg. Az üreg legnagyobb hosszúsága 150 méter, legnagyobb szélessége 50 méter, legnagyobb mélysége szintén 50 méter körül van. Közepét foglalja el a legmélyebb rész, a középkori eredetű *Ó-bánya*, amellyel szemben hatalmas, keskeny folyosó vezet ki délnyugati irányban. Körös-körül többöles, síma, függőleges falfelületek emelkednek, jobbára hasadozatlan szerkezetű, likacsos, kvarccal átitatott riolittufa, azaz kvarcit tömbök, melyek helyenként 5—6 ölnyi mélységben kezdődnek a töredezett fedőréteg alatt.

Az új bánya *felfogása*, művelés alá vétele ennek a fedőrétegnek eltávolításával, a *tisztítással* kezdődött [2]. Az új bánya lehetőség szerint mindig a már művelés alatt lévő részhez csatlakozott. A régi részekkel mindig a használható kvarcitréteg legaljáig haladtak, s mindig a régi bányafal, vagy új tisztítás élén kezdték újra a termelést, 2—3 lépcsőre tagolva egy-egy falrészt, s legfeljebb 4—5 sor kő szélességűre hagyva egy-egy lépcsőt. A lépcsők éle alá szükség esetén állást építettek a fal mellé, melynek gerendáit a falba mélyesztették. Ezek a gerendák szolgáltak a lehasított kövek leemelésekor a csigák felfüggesztésére is. Az utóbbi években mezőgazdasági célra leszívták a tengerszem vizét, s az Ó-bánya részben előtüntek az otthagyott állásgerendák, korhadt palló deszkák, a bánya falában pedig jól láthatók a gerendák beillesztésére szolgált vájatok. Ha a szemközti falak elég közel voltak egymáshoz, függőleges támaszték nélkül áthidalhatták a szakadékot, ezért találunk kanyargós, folyosószerű részleteket a bányában. Az Ó-bánya részben például ennek a megoldásnak érdekében az

üreg közepén toronyszerű tömböt hagytak, mely a falakhoz köröskörül pillérül szolgált.

A malomkövek *vágás*ának technológiáját, a bánya egész működését a XVIII. századból fennmaradt céhes iratanyagból ismerjük [3], de a XVIII. század elejéről fennmaradt kezdetleges ábrázolás is szemlélteti. A követ a sima sziklatömbön kirajzolták *cirkalom*mal, azután kifaragták *csákánnyal*. Mikor a kő a tömbön már csak alsó lapjával függött, alsó pereme alá *szögeket* (ékeket) helyeztek köröskörül és egyenletesen verni kezdték a kő alá *súlyok*kal (pörölyszerű, hosszúnyelű vas bunkó), minek eredményeként a kő a tömbről felhasadt. A *hasítás* után alsó lapját is leegyengették, majd az úgynevezett *forgó kövek*nek emésztőt fúrtak hosszú szögekkel, a *padkőnek* pedig peremet vájtak és lyukat furtak a szakáli számára. A kész köveket azután vagy lent adták el, közvetlenül a készítés helyén, úgynevezett *alsó*

A megyei malomkőbánya részlete. Jól láthatók a különböző művelési szintek, lent az Ó-bánya részlete. Dévai felv.

vásáron, ebben az esetben a kijárás elején tették a molnár szekerére csigás szerkezettel, vagy pedig felvitték a *bánya piacára* (forum lapicidinae), ahol sorban állottak a legények kövei, mint a vásári portéka és a vevő válogathatott.

A bányászathoz használt vas szerszámokat állandóan élesíteni kellett. Erre a célra a bánya mellett felszerelt kovács műhely működött, melynek kohóját felváltva fűtötték be reggelenként és gondozták a kővágó legények. A *kohó* működtetéséhez szükséges szenet maguk égették, a szénégetéshez szükséges fát pedig kezdettől fogva az uradalom Long-erdejéből szedték, ahonnan az uradalom engedelméből régi időktől joguk volt a háztartásaik számára szükséges tűzifát is hazahordani.

A középkori eredetű malomkőbánya a Perényi-időkben került szorosabban az uradalom érdekkörébe. Patak 1554. évi urbáriuma [4] még csak 4 kővágó nevét sorolja fel, 1567-re számuk már megkétszereződött [5]. A *legények* 1631-ben érték el a legmagasabb létszámot, amikor tizenhatan voltak, 1648-ban már kilencre, 1657—1676. között hétre csökkent a számuk, a korszak végére pedig 10—11 főben állapodott meg [6]. A XVI. századi kő-

A malomkő lehasítása a tömbről. A legények kezében csákány, sulyok, feszítővas, a kő alatt körben az ékek. Régi rajz a malomkőbányász céh protokollumából. Dévai repr.

vágók még, későbbi kifejezéssel élve, bányagazdák és legények, azaz vállalkozók és dolgozók egyben. Az ő kockázatuk a bányahelyek tisztításával járó óriási munka és időveszteség. Későbbi források szerint egy egy bányahely tisztítása két esztendőt is igénybe vett. A kővágók adták a szerszámot és munkát, a földesúr adta a területet, illetve engedelmet. Az engedelemért 1554-ben még a nagyobb kövek után 2—2, a kisebb kövek után 1—1 forintot adtak a kővágók az uradalomnak. 1567-ben, az uradalom kamarai kezelésbe vétele alkalmával újra rendezték ezt a kérdést, s a földesúri részesedést pontosan négyszeresére emelték, amennyiben a nagyobb kövek után 8—8, a kisebbek után 4—4 forintot szedett be az uradalom [7], ami számára évi 300—500 forint tiszta bevételt eredményezett. Ez a taxa már, az 1570. évi ármegállapítással összevetve, a kövek árának felét tette ki tulajdonképpen.

A malomkőbánya alsó piaca az Ó-bánya részletével, szemzen kijárás nyílása. Jól láthatók a művelési szintek, az éleken a lehasításhelyei, sőt egy lehasítatlan kő is. Dévai felv.

Az 1570. évi urbárium [8] felsorolja a kövek páronkénti árát méretek szerint. A 7 araszos kövek ára 16 forint. a 6 és fél araszosoké 12 forint, a 6 araszosoké 8 forint, a legkisebb 5 araszos volt, melynek eladási ára azonban nincs feltüntetve. Ha átszámítjuk a méreteket, úgy találjuk, hogy a kövek átmérője 120—160 cm között mozgott, azaz a tömegesen készített méretek közül a legkisebb volt akkora, amekkora az elhagyott bányában jelenleg találhatók között a legnagyobb, ezek ugyanis 50—120 cm között mozognak, a kisebbek természetesen kézi malom méreteinek felelnek meg.

A későbbi céhes rendelkezések szabályozták a kövek vastagságát is, megtiltva, hogy 16 collnál vastagabb köveket vágjanak, ha csak a kő gyengesége nem indokolta. Ez a régi méret megfelel a bányában ma található kövek átlagos vastagságának, melyek általában 40 cm vastagok. A tiltó

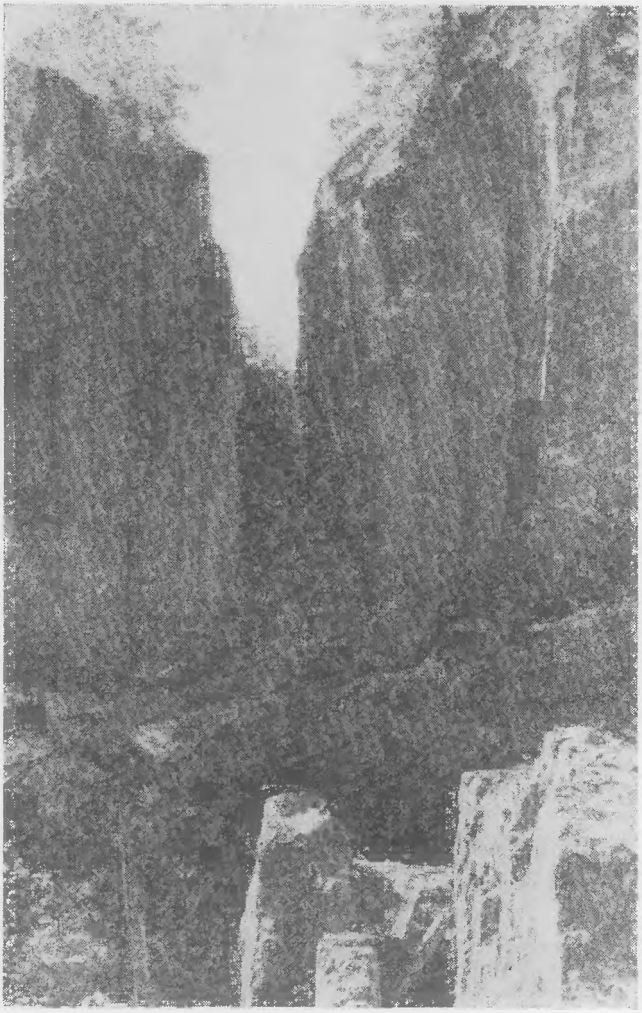

Az Ó-bánya részlete, szemben a bánya kijárása.
Dévai felv.

rendelkezésekre tekintettel is a XVI. századi köveket valamivel vastagabbaknak kell gondolnunk.

Aránylag megbízható adataink vannak a termelés arányaira nézve is. 1568—69-ben, csaknem egy év alatt 310 eladott malomkő után folyt be az uradalmat illető fele jövedelem, 660 forint 25 dénár [9]. Az évi termelést ebben az időben 8 kővágó után körülbelül 320 kőnek vehetjük, mivel későbbi adatok szerint egy-egy kő kivágása egy legénynek puhább kőből 6—7 napot, keményebb kőből 8—9 napot jelentett, azaz egy kővágó átlagos évi termelése 40 kő lehetett. A számadás adataiból az is kiderül, hogy az eladott kövek között aránylag sok volt az apróbb, 5 araszos átmérőn aluli, melyek a fenti árszabásban nem szerepelnek. A 660 forint évi bevétel így is igen tekintélyes tétel az uradalom bevételei között is, melynek megfelelően a kővágók fejenkénti évi részesedése 80—90 forint körül lehetett. Ha tekintetbe vesszük, hogy a hegyaljai szőlő napszámmal, vagy annak megfelelő folyamatos gazdasági munkával legfeljebb 70 forint lehetett az évi kereset, megértjük, hogy a tisztítással, karbantartással, kövek elromlásával járó kockázat mellett is a malomkőbányászat lényegesen jövedelmezőbb volt.

Bizonyára a mesterség forgalmának és jövedelmezőségének köszönhető a XVII. század derekára kialakult gyakorlat a bánya üzemeltetésével kapcsolatosan. Ami az uradalom részesedését illeti, az a XVII. század folyamán is azonos volt a korábbiakkal, s összegszerűleg is körülbelül ugyanannyit jelentett. *Cantor Mihály* bányászgazda például 1632-ben 688 forint 75 dénárt szolgáltatott be a számadónak [10] az eladott kövek után, ezen felül a földesúr malmaiba ingyen tartoztak követ adni. Ugyanakkor azonban az urbáriumok lefaragták az új bánya nyitással és műveltetéssel korábban együttjárt kedvezményeket, sőt a kővágó legények mestersége utáni robotmentességet is rosszalással emlegették. A bánya jövedelem másik fele ebben az időben tulajdonképpen vállalkozói részesedéssé alakult, mert

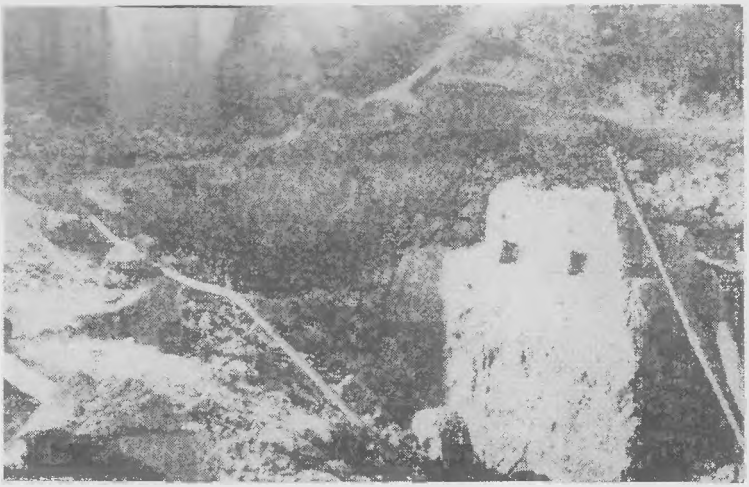

Az Ó-bánya részlete az állványzat mélyedéseivel, gerenda és palló maradványok, a mélyedés törmelékkel tele.
Dévai felv.

a bányász-társadalom bányagazdák és kővágó legények társadalmára különült, s a bánya üzemeltetésénél az előbbiek tulajdonképpen vállalkozók, az utóbbiak pedig munkavállalók.

Ezután már a bányagazdák szerezték az uradalomtól az engedelmet, ők viselték a bánya nyitás, karbantartás, termelés összes költségeit, ők voltak az uradalommal szemben elszámolási viszonyban, míg a legények kizárólag a munkát adták. Hogy a munkájukért milyen fizetésben részesültek, a ren-

A malomkőbánya piaca elromlott kövekkel és törmelékkel, a bal alsó sarokban lehasítatlan kő látható.
Dévai felv.

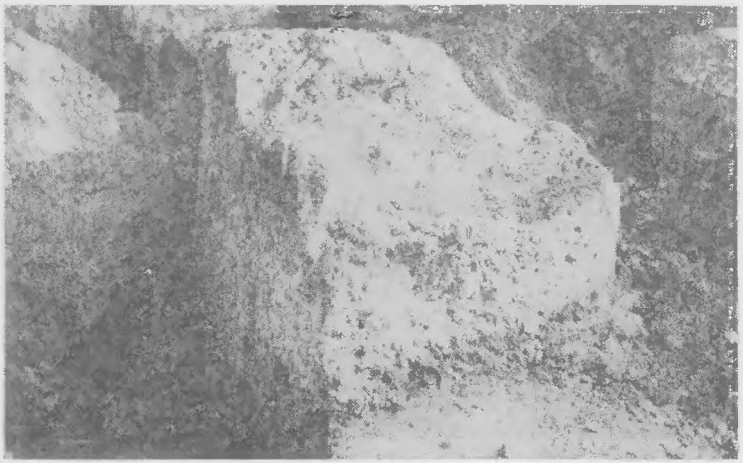

Félig faragott, valószínűleg alsó kőnek, vagy padkőnek szánt malomkő a bánya alsó piacán. Dévai felv.

delkezésre álló forrásanyagból nem derül ki pontosan, de a fizetés alapja minden valószínűség szerint a napszámbér volt, melyhez különféle természetbeni juttatások járultak. A későbbi feljegyzések arra utalnak, hogy a bányagazdák a legények fizetésének egy részét, különösen a természetbeni juttatást, igyekeztek a követ vásárló molnárokra áthárítani, mert bizonyos összegű pénzt is fizettettek velük kövenként a legényeknek, továbbá *köböl* (véka) *lisztet, kőfeltétel* (szekérre tétel) címén áldomáspénzt. A fenti fejlődés eredményeként a malomkőbányák a XVII. század második felében, nem a területre, hanem a bányajogra nézve, a bányagazdák szerzeményi vagyonává minősültek, s a szőlő ingatlanforgalmához hasonló feltételek mellett adás-vétel tárgyát képezték. 1665-ben például 15 magyar forinton kélt egy malomkőbánya [11], 1683-ban 28 magyar forinton [12], 1700-ban pedig három árok szőlőért, 16 forint és 3 szapú búza toldással [13]. Száz esztendő alatt így futotta meg ez a mesterség a hagyományos, lazább középkori viszonyoktól a feudális anarchia koppasztó gazdaságpolitikáján át a korai kapitalizmus jelentkezéséig vezető utat.

A vagyonosodó kővágók a Dobó és Lorántffy időkben nőttek lassan bányagazdákká. A vagyonosodással együtt járt a társadalmi emelkedés is. Az 1631. évi urbárium 5 bányagazda közül kettőt nemesnek tüntet fel, 1648-ban a 10 bányagazda közül 4 nemes. Ugyanakkor a kővágó legények el egy malomkőbánya [11], 1683-ban 28 magyar forinton [12], 1700-ban pedig potból a nemesi bányagazdák sorába való emelkedés útja így egyénenként is, és a bányász társadalom jelenségeként is elég világos. A korszak végére a bányák csaknem teljesen nemesi kézbe kerültek, vagy a bányagazdák nemesekké lettek, s a legényekkel együtt a pataki iparűző réteg gerincét képezték. A legények társadalma település szempontjából is meglehetősen zárt egységet alkotott, s szinte kizárólagos települési helyükké lett a Héce nevű városrész.

A malmok sűrű pusztulása és a bizonytalan közlekedés miatt a XVII. század végén a mesterségnek bizonyos pangása észlelhető. A XVIII. szá-

Lehasítatlan maradt kis méretű, 50 cm átmérőjű malomkő
Dévai felv.

zad elejétől azonban újra fellendült a malomkőbányászat, a közben keletkezett hiányok is növelték bizonyára a keresletet. Jellemző, hogy 1715-ben már országos törvénynek kellett intézkednie a kövek ára felől [14], mivel annyira *felrugtatták*, hogy a régi árak kétszerese lett és valóságos uzsora tárgyát képezte „a természetnek ez a jótéteménye". 1729-ben a céh articulusait is renoválták [15], állítólag régi iratokból, bár semmi nyomát sem találtuk annak, hogy korábban szabályszerű céhes szervezet lett volna. Az articulusok azonban nyilvánvalóan már kialakult gyakorlatot rögzítenek sok tekintetben, melyben a XVII. századihoz képest a malomkőbányászat sok szempontból új alapokon szervezkedett. Itt csak a leglényegesebbet, a jövedelem elosztásának új módját említjük. A régi feles földesúri részesedés helyére a földesúr, bányagazdák és legények 1/3—1/3 arányú részesedése lépett, amely mellett fennmaradtak a legényeknek a molnároktól járó különféle illetmények is. Mellettük megjelent a bányában egy nem szakképzett réteg is, a napszámosok, akik főként a bánya tisztítás, törmelék eltakarítás munkáját végezték, aminek eredményeként a legényeknek lényegesen több idejük maradt a szorosan vett termelő munkára. Ez a XVIII. század elején kialakult új rend maradt fenn lényegében a következő nagy változásig, a bányabirtokosság másfél évszázad múlva bekövetkezett részvénytársasággá alakulásáig.

Külön feladat volna a pataki malomkövek elterjedésének vizsgálata, melyre kutatásunk során különösebb gondot nem fordítottunk, de nem is találkozott érdemleges anyag, amit bizonyos mértékig indokol az is, hogy a dolog természetéből folyóan az idevágó adatok elsősorban a jelen kutatásunk irányába nem eső állagokban volnának keresendők.

Mészégetés

Ha rágondolunk a Perényiek és Rákócziak pataki építkezéseire és az akkori építkezés technológiájára, már abból fogalmat alkothatunk a korszak mész szükségletéről. A szükséglet kielégítésére olcsó és nem túlságosan távoli megoldást kellett keresniök az építtetőknek. Minden nagyobb uradalmi központ igyekezett tehát ebben a tekintetben is önellátásra berendezkedni. Alsózemplén egyetlen hegysége, a napjainkban Zempléni hegység néven emlegetett Eperjes—Tokaji hegylánc déli fele, amennyire gazdag épületkövekben és sok más ásványi anyagban, éppen annyira szegény mészkőben, amit a hegység fiatalkorú vulkáni eredete magyaráz. Ebben a hegységben tudomásunk szerint egyetlen helyen, a ma Komlóska néven ismert belsőhegyaljai helység mellett fordul elő mészkő, ott sem nagy mennyiségben, hiszen eredeti állaga mindössze 100 vagonnyi lehetett és az is gyenge minőségű [16]. A helység egyébként eredetileg Abaújhoz tartozott [17], korszakunkban pedig a regéci uradalom tartozéka volt, s kis mértékben folytatott mészégetésével a helyi lakosság szükségletein kívül elsősorban a regéci uradalmat látta el, melynek szállítás szempontjából ez volt a legegyszerűbb megoldás.

Patak számára kedvezőbb megoldás kínálkozott az úgynevezett bárii hegyben [18] található mészkő hasznosításával, még kedvezőbb megoldás volt ez a hegy tövében fekvő Borsi számára. A bárii hegy a Zempléni Szigethegység délnyugati része. A hegység anyagát jelentős részben carbonkori üledékek képezik, melyek között mészégetésre alkalmas mészkő a hegység Bári és Ladmóc községek fölötti részében fordul elő [19]. A XVIII. század elejétől kezdve napjainkig az utóbbi lelőhely vált ismeretessé, honnan a gyenge minőségű szántóföldek mellett mészégetésből élő Ladmóc község

lakói oly bőségben fejthették a mészkövet, hogy a szomszédos Ung és Szabolcs megyéket is elláthatták [20].

XVI—XVII. századi forrásaink a bárii lelőhelyet emlegetik, mégpedig főként a pataki uradalomhoz tartozott három falu, az Újhelytől északkeletre fekvő Csarnahó, Nagy- és Kistoronya jobbágyterheivel kapcsolatban. A XVII. század derekán Csarnahó körülbelül 30, Nagytoronya 60, Kistoronya 80 jobbágy háztartással bírt [21], együttesen a száz év előttinek körülbelül kétszeresével. Részben a lakosság felduzzadása, részben a határ szűk és sovány volta magyarázza a telki állomány talán egész Zemplénben példátlan arányú elaprozódását, a település zsúfoltságát, az állatállomány hiányos voltát, a helyeknek akkori fogalmak szerinti szegényes voltát. A XVI. század második felében még aránylag nagyszámú, 15—20 százaléknyi mesterember is találkozott köztük, vargák, kovácsok, szabók, tegzesek, bodnárok, molnárok [22], kiknek száma az összlakossághoz viszonyítva pár évtized alatt negyedére csökkent. Ezek a tényezők magától értetődően utalták a lakosságot arra, hogy megélhetésén a természetadta lehetőség mennél szélesebbkörű igénybevételével próbáljon segíteni.

A három falu mészégetésének technológiájára nézve nem rendelkezünk számbavehető adatokkal, a termelés méreteire és az értékesítés módjára is főként az uradalommal szembeni kötelezettségeikkel kapcsolatos feljegyzésekből következtethetünk. Bizonyos, hogy az uradalom részére eleinte az évi robotváltság egy része fejében szolgáltatták a meszet [23]. A robotváltságnak ez a része azonban amolyan ráadásféle lehetett csak az uradalom szemében, amint az előbben hivatkozott feljegyzésből is kitetszik, a három falu számára viszont igen keserves terhet jelentett, miként azt a kistoronyaiak már az 1567. évi urbáriumban [24] panaszolják, ami még a Perényi idők tapasztalatait eleveníti fel. A szolgáltatandó mennyiség talán nem is volt eleinte meghatározva pontosan, Kistoronya 1570. évi urbáriuma egy kemence meszet említ ugyan, másütt azonban ezt a pataki provisor belátására utalja [25]. Az évenkénti kemence mész szolgáltatása a három falu együttes kötelezettsége volt, illetve fele részben Csarnahóé és Kistoronyáé, fele részben Nagytoronyáé. A kemence mész azonban Patakra szállítva értendő, azaz minden munkájával: a kővágással, kemencéhez fuvarozással, égetéssel és beszállítással együtt [26].

Az égetés, legalább az uradalom számára való égetés, központja Kistoronya, melynek 1639. évi urbáriumában, illetőleg inventáriumában 2 mészégető kemence is szerepel, mint az uradalom tulajdona [27]. Ezek mellett azonban bizonyosan voltak a lakosság kizárólagos használatában is kemencék. Az 1570. évi urbárium Kistoronyáról például névszerint említi Barton Mihály nevű jobbágyot, aki őfelségének, azaz a kamara kezelésében levő uradalomnak mészégetéssel szolgál [28].

Az évenkénti kemence mész követelése a XVII. századi urbáriumokban is szerepel. Súlyosbítja a terhet, hogy már csak két falu, Kistoronya és Csarnahó kötelessége, mert Nagytoronya már 1631-ben Borsiba hordott fát és homokot a téglavetéshez a mészégetés helyett [29]. A kemence mész természetesen nem volt elegendő a vár szükségére, hiszen csak az 1639. évi pataki inventárium 3 verem oltott meszet jegyez fel a felső csűrös kertben [30]. Az uradalmi központok berendezkedtek tehát a házi égetésre is, amihez a szükséges nyersanyagot ismét csak jobbágyi munkával fuvaroztatták a helyszínre. Borsi 1638. évi inventáriuma 2 mészégető kemencét jegyez fel a falun kívül, közelben régi mészégető kemencék romjaival [31]. Bizonyosan konvenciós mészégető dolgozott itt is, mint Patakon, ahonnan a mészégető 1652. évi konvenciós levele is ismert [32]. Ebből derül ki, hogy

munkája nem volt folyamatos, bizonytalan volt, mikor, mennyit égettek. Állandóan kapta a napi 4 cipóját, heti pénzét és napi borjárandóságat azonban csak ha dolgozott, s minden kemence mész égetésétől 8 forintot kapott. Az égetés módjára nézve, sajnos, az uradalmi mészégetéssel kapcsolatosan sem nyerünk adatokat. csupán a kemencéknek az inventáriumokban való szerepeltetéséből következtethetünk arra, hogy nem a legkezdetlegesebb, földbevájt alkalmatosságok, hanem állandóbb jellegű felszíni építmények lehettek [33].

A lakosság termelésének jelentős része bizonyosan vízi úton nyert szállítást a Bodrog, Tisza mentére, sőt a mész piaci, vásári árusításra is került, leggyakrabban éppen a közeli Újhelyben, melynek 1617. évi vásári rendtartásában így szerepel: *Az mely ember meszet hordoval, Atalaggal s egyeb... edennyel hoz, tartozik egy meszely meszszel* [34].

Végül a teljesség kedvéért megemlítjük a Felsőzemplén területére esett, de tulajdonképpen Alsózemplén részére termelt mészégető központ mellett Felsőzemplénnek a szakirodalomban is ismert mészkő lelőhelyét, a Vihorlát Laborc-menti nyúlványánál fekvő Barkót is [35]. *Elhíresült* mészkőbányái [36] szintén várromok közelében feküdtek, s szerepük ugyanaz lehetett a közeli Homonna számára. mint az ismertetett mészégető központ Újhely és Patak számára.

Építőipar

Logikai rendben itt az építőipar ásványi anyagokat feldolgozó mesterségeiről, a kővágó, kőfaragó, téglavető és cserepező, kőműves és tapasztó mesterségekről kell röviden szólanunk. A fenti mesterségek által képviselt építőipar korszakunkban Zemplénben az építési munkák kisebb hányadát végezte, nemcsak azért, mert minden építkezésnél szerephez jutnak más mesterségek is, hanem főként azért, mert korszakunkban ezen a területen a kőben bővelkedő részeken is a fa, vessző és sár az építkezések legfontosabb anyaga, mégpedig nem csupán a falusi jobbágyviskóknál. A mezővárosok lakóházainak [37] jelentős része, kocsmák, mészárszékek, patikák, malmok, hidak stb készültek fából. vagy favázas szerkezettel, vesszőfonattal, tapaszosan, zsindelyes, nádas, szalmás tetővel. A kőből épült várak, kastélyok, udvarházak, iskolák, zárdák, templomok melléképületei szintén a fent jellemzett környezethez illeszkedtek, amint azt az uradalmak inventáriumai igazolják. Borsi 1638. évi inventáriuma [38] például a csűrös kertben új, fiókos, tapaszos csűrről tesz említést. Tallyán 1646-ban a piacon fából épült, zsindelyes, tapaszos kocsmaház állt [39]. Tokajban Dersőffy András özvegye kuriájához még a XVIII. század közepén is fa mészárszéket ragasztottak [40]. A tokaji Rákóczi-kúria konvenciós mesteremberei között 1652-ben szerepel *egy kőmíves alias tapasztó* [41] is, aki az elnevezés szerint kő épületeken legfeljebb javítási munkákat végezhetett, s elnevezése talán éppen a kőmíves építőmester ellentéte. Jellemző, hogy Tarcal 1565. évi úrbáriumában [42] több mint 200 név között fordul elő egy kőműves, míg kaskötő ugyanakkor kettő, sőt szerepel egy a tokaji várhoz tartozó ács mesterember is.

A fent jellemzett helyzet alapvető oka véleményünk szerint, hogy nem alakulhatott ki jelentős középréteg, a hegyaljai mezővárosok lakossága nem alakulhatott városalkotó polgársággá.

De fennforog egy technológiai eredetű ok is: a fa megszerzése, megmunkálása könnyebb, olcsóbb. jelentős részében a népi tudás alkotóelemeként jelentkezett, hagyománya volt. a kő és tégla építkezés drágább, ne-

hezebb, minden részében szakmunkát igényel. Ahol elég fa volt, fa házat könnyűszerrel építhetett magának minden jobbágy, kő házat csak a vagyonos építtethetett. A hegyaljai mezővárosok jegyzőkönyveiben található örökvallások, így érthető, háromszor-négyszer nagyobb értékűnek tüntetik fel a kő házakat. Így megérthető az is, ha az uradalmak gazdasági épületeinek technológiája lényegében a jobbágy házakéval azonos, a kastély és csűr látszólagos ellentéte magától értetődő.

A kő építkezés anyagául szolgáló építőkő és a kitermelő kőbányászat korszakunkban a zempléni hegységekben mindenütt előfordult, így a Vihorlát nyúlványain [43], a Zempléni Szigethegységben [44], legsűrűbben pedig a Hegyalján. A kőbányászok *kővágó*, vagy ritkábban *fejtő* néven szerepelnek az összeírásokban. Patakon, Liszkán és Keresztúrban a XVI. század második felében sűrűn szerepel a Kővágó név [45], sőt a XVII. század folyamán néhány faluban is működött kőbánya [46]. A bányák kétfélék: kevesebb az uradalmak kizárólagos használatában levő bánya, mint a pataki Nyilazó-bánya, nagyobb részük *közönséges* bánya, az 1689. évi szerencsi urbárium meghatározása szerint *lapicidina communis* [47]. Természetesen az utóbbiak is földesúri haszonvétel tárgyát képezték [48]. A Hegyalján a két legismertebb bánya volt korszakunkban a faragott kövek készítésére kiválóan alkalmas anyagot adó pataki Nyilazó-bánya és a falazáshoz kiválóan alkalmas követ adó [49], igen nagyméretű, ma is működő keresztúri bánya, anyaga mindkettőnek riolittufa [50].

A kő mellett építőanyagként jelentkezik, különösen a XVII. század elejétől, a tégla is. Nincs adatunk arra, hogy téglavetés, vagy a téglának építési anyagul való felhasználása az uradalmakon kívül is előfordult volna. Alsózemplénben a két nagy téglavető központ Patak és Borsi, mindkettő a Bodrog agyagterületét használta nyersanyagul. A téglavetés az uradalmak állandó, a szükségletekhez mért kapacitású üzeme, mely az uradalmi központok perifériáin helyezkedett el. Borsiban a ronyvai malom mellett volt a téglavető szin [51], Patakon külön téglavető kertben működött az üzem [52], amit az égetéssel járó tűzveszély eléggé indokol. A téglavetés és az égetetlen téglakészlet tárolása a fa oszlopokon álló, szalmás téglaszinben történt, melyből az 1639. évi inventáriumban Patakon három is szerepel [53]. A téglavetés téglavető asztalon folyt, az eljárás bizonyosan nem különbözött a napjainkig ismert kézi téglavetéstől. Említettük, hogy Borsi urbáriuma [54]. 1631-ben arról emlékezik meg, hogy a nagytoronyaiak a régi mészégetéssel való szolgálat helyett fát és homokot fuvaroznak a borsii téglavetéshez. A Bodrog agyagja meglehetősen sok homok hozzáadását kívánta mindig, mert nagyon *kövér agyag* a fazekasok megállapítása szerint is, elegendő *soványító* hozzáadása nélkül szárításkor és égetéskor összerepedezik. Fával fűtött égető kemencében égették a téglát, a kemence befogadóképessége, ha a pataki téglavető 1651. évi konvenciós levelének [55] hinni lehet, 50 000 tégla. A konvenciós levélből megtudjuk azt is, hogy kétféle téglát készítettek: *falba való* és *padimentomba való* téglát, az utóbbinak ezre után csaknem kétszerannyit kapott a téglavető, mint a falba való tégla után. A pataki inventáriumok igen nagy készleteket mutatnak ki a téglaszinekben, így 1639-ben 206 650 tégla volt található égetett és égetetlen állapotban [56]. Ezek helyi felhasználását valószínűvé teszik a különösen 1631-től egyre nagyobb méreteket öltött vári építkezések. Patakon a téglavetés mellett cserépvetés is folyt, az 1634. évi inventárium [57] a téglaszin mellett 2 nagy cserépvető pajtát, 3 cserépcsináló asztalt jegyez fel.

Az építő mesterember neve az összeírásokban már a XVI. században általában kőműves, illetve *kőmíves*. Már korábban is különbséget tettek

azonban a ma segédmunkásoknak nevezett építőipari munkások és a tanult, tervező-vállalkozó mesteremberek között. A tárkányi kastély 1493. évi építésével kapcsolatos elszámolások [58] például *pallér*nak nevezik a tervező-vállalkozó mestert, aki a munka során a *kis munkás*okat irányította. A zempléni megyeháza 1667—68. évi építésével kapcsolatos nyugtákban az építész *fundaló* néven szerepel [59]. Latin szövegekben általában a *murarius* az egyszerű kőműves és *architector* az építőmester, sőt Borsi 1688 évi úrbáriumában [60] *architectus*. Egy 1600. évi tokaji vonatkozású okmány a kettőt azonos, illetve egymást kiegészítő értelemben használja [61].

A kőművesség korszakunkban Zemplénben a ritkábban előfordult és kevésbé népes mesterségek közé tartozott. A falvakon alig találkozunk velük, sőt Újhely, Mád. Tállya összeírásaiban is csak a XVII. század folyamán bukkannak fel. Legkorábbi és legsűrűbb előfordulásuk szintén az uradalmi központokkal kapcsolatos nyilvánvalóan. Működésük a XVI. században még alig érinti a mezővárosi lakosság építkezését. Nagyobb építkezésekhez még a XVII. század folyamán is idegenből kell mestereket hozatni, mint ahogy özv. Pacoth Ferencné szentesi házát 1613-ban munkácsi mesterekkel kívánta építtetni [62], az 1634-ben épült liszkai torony építője az eperjesi Stenczel Dániel [63], eperjesi, vagy eperjes-környéki az 1668-ban Újhelyt szépítő Lapispataky Mihály [64] is, valamelyik felvidéki városból került ide a Patakon 1652-ben konvenciós pallérságra szegődött Hender Mihály [65] is. Kőfaragó Medvés Mártont pedig 1634-ben Lőcséről hívta Patakra az uradalmi praefectus [66]. A fentiek körülbelül azt jelentik, hogy Zemplénnek korszakunkban számottevő középkori eredetű kőművessége nem volt. A Perényi időkben részben olasz [67], másik részben már ekkor a felvidéki városokból hozott, a XVII. század folyamán pedig túlnyomólag felvidéki eredetű mesterekkel indultak meg a nagyobb építkezések. Az építészeti kultúra kisugárzó pontja a Hegyalja felé Kassa mely nemcsak a kőműves, hanem más, építkezéssel kapcsolatos, mesterségek tekintetében is irányító szerephez jutott korszakunk folyamán.

A kőműves mesterségnek, s azzal együtt a kőépítkezésnek elterjedése területünkön részben a limitációkban való jelentkezésével mérhető. Patak legrégibb árszabásában például még nem fordul elő a mesterség, a megyei szintű limitációk [68] között azonban már 1626-tól kezdve feltaláljuk. Ezekből tudhatjuk meg azt is, hogy milyen munkák tartoztak a mesterség feladatkörébe. Eszerint az épület kőfalainak és boltozatainak felrakásán kívül, melyeknek díjazása négyszögölenként történt, a kőműves feladata volt a kémény, garádics és kemence lábának megrakása is és a pádimentomozás is. Ez a feladatkör is már bizonyos integráció eredménye, mert az 1567. évi pataki összeírás [69] például még külön kéménygyártót emleget.

Az 1641. évi hegyaljai szőlőrendtartás [70] tesz említést a hegyaljai kőépítkezés egy különleges, s általánosan elterjedt fajtájáról, a *szőlőbeli kőgátak rakásáról*. A rendtartás limitálja a kőgátak rakásának költségeit, mert mint más szőlőmíveléssel kapcsolatos mesterségek, ez is megengedhetetlen zsarolásokra szolgált alkalmul. A limitáció áthágását szigorú pénzbüntetéshez is köti. Az ármegállapítás feltehetően a kőgátak szokványos méreteit adja meg: magassága 1 sing (62 cm), szélessége fél sing (31 cm), jó fundamentomra rakva ölenként 9—12—15 dénár, aszerint, hogy milyen távolságról juthat a kőhöz, vagyis a kőről is a munkavállalónak kellett gondoskodnia. A vízterelő, vagy földfogó kőgátak alkalmazása ma is sokfelé a terraszos művelés jellegét adja a hegyaljai szőlőknek, a gyakorlati szükség által diktált megoldás azonban minden valószínűség szerint régi olasz minta átörökítésének eredménye. Anyaga és építési módja lényegé-

ben a maival azonos lehetett, azaz hasadásos szerkezetű andezit lapok a talajhoz döntve, kőtőanyag nélkül felrakva. Hogy ez kifejezetten kőműves szakmunka volt-e, forrásaink nem említik, de nem is valószínű, inkább a kővágók mellékkeresete lehetett. Minden esetre, ha a korszak szőlőtermő területét a mezővárosi kőházak feltételezhető számával összevetjük, azt kell mondanunk, hogy a hegyaljai kőépítmények jelentős része a szőlőhegyeken feküdt.

Fazekasság, tálasság, kályhakészítés

A fenti elnevezések nem külön mesterségeket jelölnek, hanem egy mesterség különféle elnevezései, a közös műhelynek a különféle készítmények szerinti megjelölései. A kályhakészítéssel kapcsolatosan pl. külön kályhás, vagy hasonló értékű elnevezés elő sem fordul, a kályhakészítés annyira magától értetődően a fazekas műhelyek feladatkörébe tartozott. A fazékfélék, szóval hasas edények és a tálfélék is legtöbbször ugyanannak a műhelynek készítményei. Hogy azonban nem minden esetben elnevezésbeli különbségről van csupán szó, bizonyítja az, hogy a tálasság, a tálas elnevezés olyan fazekas gócokon is jelentkezik, ahol a fazekasság már száz évvel korábban kimutatható, mint Patak, Újhely, Liszka esetében, sőt Tokajban ezeknél is korábban találkozunk a tálas elnevezéssel. Ez azt is bizonyítja, hogy itt tulajdonképpen differenciálódás történt, azaz a fazekasságból, mint eredetileg minden edényfajtát készítő mesterségből vált ki bizonyos helyeken valamilyen okból a kizárólag egy edényfajta készítésére berendezkedett, vagy túlyomólag egy edényfajtát készítő tálasság. A kettő

XVI. századi restaurált sárospataki tányérok. Fatányér alaku, fehér festéssel és fekete gurgulyázással, s óntányér alaku, zöld mázzal csorgatott. A sárospataki Rákóczi Múzeum tulajdona. Dévai felv.

egymáshoz való arányára jellemző, hogy míg a fazekassággal kapcsolatosan 10 mezővárosból és 21 faluból vannak adataink, addig a tálassággal kapcsolatban csak 4 mezővárosból és 5 faluból, vagyis a tálasság előfordulása valami négyszer ritkább a fazekasságnál. A falvakban már a XVI. század végén megjelennek a tálasok, míg a mezővárosokban általában csak 1630. körül. Megjelenésük természetesen az ilyenirányú szükséglet növekedésével magyarázható. A szükséglet növekedésének okai között pedig olyanokra gondolhatunk, mint a kétségtelenül drágább, esztergályozott fatányérok háttérbe szorulása, a parasztság igényeinek növekedése, együttes gazdasági munkákkal kapcsolatos étkezések szaporodása, stb.

A tálfélék tömeges készítését a máz széleskörű alkalmazása tette lehetővé, ezen felül a legtöbb munkafolyamatnál. különösen az égetésnél nagyobb mennyiséggel lehetett dolgozni. mint a hasas edényeknél. nagyobb volt a termelékenység.

A zempléni agyagmívesség nyersanyagát túlnyomólag a Bodrog és vízrendszere folyóvölgyei adták. Kivételt képez szemmelláthatólag Kenézlő [71], amely eszerint a Tisza agyagterületéhez tartoznék, s némely' helység, így például Ond [72] esetében felmerül annak a lehetősége is, hogy úgynevezett hegyi agyagot használtak. A mesterség földrajzi eloszlását tekintve föltétlenül a Hegyalja kerül az első helyre, ahol a folyómenti településsor minden helységében jelentkezik jóformán, különböző időpontokban, többkevesebb műhely. a falvak közül Ardón. Olasziban, Vámosújfalun, Szegiben és Ondon. Zemplén alsó részén a Harangodvidék viszont teljesen tiszta lap a mesterség szempontjából, egyedül Németiben fordul elő 1696-ban egy Fazekas nevű nemes ember [73], aki a mesterség szempontjából ekkor már a neve után alig jöhet számításba, az ilyen mesterségnevű nemesek között viszont névsorainkban az egyetlen, ami a fazekasság gazdasági-társadalmi helyzetére nagyon jellemző. A Bodrogköz kisebb fazekas-tálas gócai közül az említett Kenézlőn kívül Szerdahely például a Bodrog, Helmec a Helmec patak, a két Géres és Karos pedig a Karcsa agyagterületéhez tartozik. A felsőzempléni mezővárosok közül Homonnán, Sztropkón és Varannón alakultak jelentősen fazekas központok. a faluk közül pedig az alább részletesebben említendő Pazdicson kívül Gercsely, Nagytoronya, Sztancs, Upor, Deregnyő, feljebb Kelcse, Kosaróc, Bosnyica, Solobin helységekre nézve vannak írásos adataink.

A felsorolt helyekkel kapcsolatos adatok természetesen nagyon különböző értékűek a fazekas gócok keletkezési idejére, állandóságára és műhelylétszámára nézve. Az első adatokat véve figyelembe, a 34 különböző műhelycsoport túlnyomó része a XVI. század folyamán már jelentkezik, tehát részben még korábbi eredetű. A kisebb gócokra vonatkozó adatok sok esetben nem is a kezdetet, hanem a véget jelölik, mert a gócok száma nyilvánvalóan fogyó irányzatot mutat, a kisebb, vagy egy-egy műhellyel rövid időre felbukkant gócok megszűnnek, s a termelés a korszak végére nagyobb, állandóbb gócokra összpontosul. Az egész korszakon át fennmaradt gócok műhelylétszáma is általában fogyó irányzatot mutat, illetve egy tájegységen belül egyetlen főgóc keletkezik, amely mellett a többi fokozatosan elsorvad. Példának említhetjük a Hegyalját, ahol tulajdonképpen már a mezővárosokban a XVI. század folyamán működött minden műhelycsoport. A legrégibb a pataki és újhelyi, az előbbi műhelylétszáma korszakunkban 3—6 között ingadozott, az 1723. évi céhállításkor [74] érte el a hetes műhelylétszámot. Az újhelyi ugyanolyan létszámmal indult, de a XVII. század közepére elfogyott, a keresztúri átlagosan egy műhellyel tartotta magát a korszak végéig. a liszkai a patakinál is nagyobb

létszámmal indult, a tarcali a liszkaival azonos fejlődést mutat, s a korszak végére mind elfogytak. A XVII. szazad folyamán jelentkezett tokaji góc viszont, bár a patakinál kisebb méretű és jelentőségű, de állandó jellegű góc maradt. A hegyaljai falvak fazekas gócai közül legállandóbb jellegű az ardói, mindössze 1—2 műhellyel. A falvak fazekas gócainak felszámolódását azonban a korlátozottab értékesítési lehetőségeken kívül az a körülmény is siettette, hogy a céhek felállásával a városiakkal egy műhelycsoportot alkottak. A korszak végére megszüntek a XVI. századi eredetű bodrogközi fazekas gócok is, a felsőzempléni mezővárosi gócok közül a homonnai és sztropkói, a falvak közül a pazdicsi emelkedett csupán nagyobb jelentőségre. Mindent összevéve a XVII. század végén a zempléni fazekasgócok műhelylétszáma összesen mintegy 30—35 műhelyre tehető, hozzávetőlegesen mintegy 90—100 ebben a szakmában dolgozó férfi munkaerővel, kiknek termelési átlagát évente körülbelül félmillió darabra tehetjük.

A fazekasságnál tehát szépen végigkísérhető korszakunk folyamán a mesterségnek az ősfoglalkozásokból való kiválása, a háziipar jellegű jobbágy-iparnak mezővárosi céhes iparrá emelkedése. A korszak legjelentősebb gócai: a pataki, homonnai, sztropkói és pazdicsi. Ezek közül korszakunkban tulajdonképpen csak kettő emelkedett céhes góccá, a sztropkói, mely az 1575-ben alakult általános céhben bennfoglaltatott és az 1679-ben új céhlevelet [75] nyert homonnai. A sztropkói létszáma 1554-ben 4 műhely [76], 1705-ben 5 műhely [77], a homonnai létszáma a céhállításkor 11 műhely, ezek közül azonban kettő harkói. A pataki fazekas céh alakulását több monográfikus feldolgozás 1572-re teszi [78], erre nézve azonban biztos adatot nem tudunk felmutatni, sőt a már említett 1723. évi céhlevél sem tartalmaz utalást korábbi céhállításra, amit pedig a megújított céhlevelek minden esetben megtesznek bevezetésükben. Nem is valószínű, hogy a 3, ardóival együtt 4 műhelyből állott fazekas góc céhállításra kényszerült volna. Csak 1743-ban alkotott céhet a korszakunk végén 6—7 műhellyel működött pazdicsi fazekas góc is, amikor műhelylétszáma már negyvenegyre rúgott [79]. A körülmények által kellőleg indokolt és okmányilag igazolt fazekas céhállításnak tehát végeredményben korszakunkban csak a homonnai tekinthető.

Az említett négy fontosabb góc közül, a homonnai céhlevél mellett, részletesebb adatanyag, sőt feldolgozás csak a pataki és pazdicsi fazekasságról áll rendelkezésünkre [80]. Ezekből a jobbágy fazekas műhelyek működésére nézve az alábbi megállapításokat tehetjük. A fazekas műhelyek, illetve mesteremberek jogviszonyára nézve többféle megoldás mutatkozik, melyek sok tekintetben egyéb mesterségekre nézve is érvényesek. A jobbágy, illetve zsellér mesterember, ha más jobbágyokéhoz hasonló robotkötelezettségének eleget tett, azután mesterségét olyan mértékig űzhette, ahogy gazdálkodási, vagyoni viszonyai engedték, kívánták. A fazekasok az iparűző réteg szegényebb részéhez tartozván, létérdekük volt a mesterség maximális mértékben való folytatása, ezért volt nagy kedvezmény számukra, ha a földesuraknak is mesterségükkel szolgálhattak, hiszen így egy napi munkának megfelelő készítménnyel nyilvánvalóan több napi kézi, vagy igás mezei munkától szabadultak. A szert járó jobbágy mesterember mestersége a legritkább esetekben van feltüntetve az urbáriumokban, így a fazekasokra nézve is nagy a bizonytalanság a létszám tekintetében emiatt. De fentiekből érthetjük azt is, hogy a növekvő munkaerőszükségleten túl is, miért volt előnyösebb a földesuraknak a mesterséggel való szolgálat lefaragása. Már az 1554. évi pataki urbárium csak egy fazekas készítményeit fogadja el robotváltság fejében három közül [81], az

1570. évi urbárium hasonlóképpen [82], az 1632. évi urbárium pedig öt fazekas közül hármat kényszerít szerjárásra [83]. A pataki urbáriumok nem említik az évi robotváltságba adott edény mennyiségét, a pazdicsi fazekasoknál azonban ez a korszak végén évi 100 fazék [84], aminek átlagos értéke a megyei árszabás alapján 3—4 forint, tehát körülbelül fele a szokásos pénzbeli évi robotváltságnak. Homonnán a céhlevél 14. pontja szerint a kemence csinálás és a kályhára való fazék csinálás a robotváltság, határozatlan mennyiségben. A pazdicsi fazekasok esetében azonban nem olyan egyszerű a helyzet. Szirmay naplója a robotváltságnak látszó 100 fazekat árendának is nevezi [85]. Bizonyos, hogy az uradalom házi üzemei között fazekas műhely is szerepelt, sőt a földesúr számadásában festék és gelét beszerzése is szerepel [86]. Bizonyos az is, hogy itt nem az uradalmaknál a XVII. század közepétől már gyakori konvenciós megoldással van dolgunk, ami a földesúr és jobbágy mesterember közötti viszony harmadik esete lenne, hanem valamilyen felemás, az idézett napló alapján pontosabban körvonalazhatatlan bérleti viszonyokról van szó, melyben a mesterember a földesúr által állított üzemben az uradalom szükségletein túl maga használa is termelt, s így érthető, ha a taxa és árenda valóban tartalmilag is összekeveredett fogalmak.

A műhelyek belső tagozódására nézve a pataki és homonnai céhlevél

XVI. századi, törökös formájú, fehér festésű, vörössel és zölddel gurgulyázott sárospataki tál. Rákóczi Múzeum tulajdona. Dévai felv.

nyújt némi felvilágosítást. A pataki céhlevél szerint a mesterek mellett dolgozó legények a XVIII. század elején heti 60 dénár fizetést kaptak ellátáson kívül és maguknak nem művelhettek, vagyis tiszta bérmunka viszonyban voltak. A fazekas inasok alkalmazásának feltételei általában a korszak inas-szerződtetési feltételeivel azonosak. A műhelyenkénti egy legény és egy inas alkalmazása átlagnak vehető. A homonnai céhlevél 10. pontja ki is köti, hogy olyan legényt, aki százára való míves (százára v. száz-számra = kereskedelmi célra) volna, csak egyet tarthat minden mester, ami vagy a legényhiányra utal, vagy a túltermelést kívánja megakadályozni. Az állandó munkaerők mellett talán a fazekas mesterségnél mutatkozik legtöbb lehetőség, de legtöbb szükség is a háznép termelőmunkába való bekapcsolódására, aminek Patakon például napjainkig hagyománya volt, s aminek tekintetbevételével a mesterségben ténylegesen foglalkoztatottak számát, különösen az erősödő gócokban, a műhelylétszám négyszerese adja becslésünk szerint

A mesterség korszakunkbeli technológiájára a pataki és pazdicsi ásatag anyag alapján következtethetünk. Itteni részletes ismertetésüktől eltekintünk, általánosságban csak az alábbiakat kívánjuk összefoglalásként megjegyezni. Korszakunk első felében túlsúlyban volt az egyszer égetett, belül mázolt, a paraszt edény korszakában (XIX—XX. sz.) vászon edénynek nevezett használati edény, a fazék-féle hasas edény, amely Patakon főként máznélküli fehér zsinórozással (kaolin), Pazdicson főként vörös (vas-

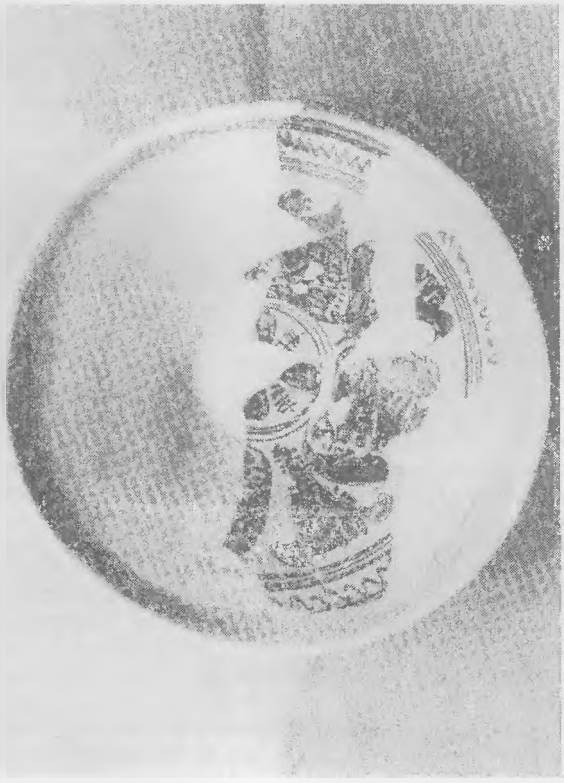

Restaurált XVII. századi, törökös formájú, fehérrel festett, vörös-fekete-zöld virágozású sárospataki tál. Rákóczi Múzeum tulajdona Dévai felv.

oxidos föld) zsinórozással [87] nyert díszítést. Már a XVI. század folyamán szép számmal jelentkeznek a leletanyagban különböző formájú, nagyságú és díszítésű tál-, tányér-félék is, melyeken a gyakorlati szükségből mázolandó és a díszítendő felület egybeesvén, a magyar jobbágy fazekasságnál kétségtelenül ezeken az edényfajtákon alakult ki az újkori díszes használati edények technológiája és technikája. A pataki tál-, tányér-féle emlékanyagon már a XVI. században jelentkezik a fehér és vörös mellett a fekete (mangán superoxidos föld) és a zöld (rézoxid) is, amelyeknek alkalmazása már lehetetlen kétszeri égetés nélkül, ha mázalatti festékként használják őket.

Edényforma tekintetében a XVI. század folyamán még bizonyos kialakulatlanságot látunk, amennyiben a tálféléknél például világosan felismerhető az esztergályozott fatányér és a laposabb, peremes óntányér formája is, de a század végén jelentkezik már a következő korszakban uralkodó törökös forma is. (L. a képeket). Alapszínük már ekkor a fehér, még a zöld mázzal csorgatott tányér is fehérrel van aláfestve. Díszítésük meg a gurgulyával készült, veres, zöld, vagy fekete, geometrikus jellegű, az egykori hasas edények nyakán középkori eredetű vonaldísz, későbbi elnevezéssel zsinórozás. A XVII. század folyamán uralkodóvá lesz a törökös forma, keskeny fenék, felálló szél és a kettő között nagy, díszítésre alkalmas felület. A méretek egyre növekszenek, a céhlevelek már egybehangzóan háromaraszos tálat írnak elő mesterremekként. A fehér alapu díszítményeken háttérbe szorul, szegélydísszé válik a geometrikus díszítmény, s a fenék és a fal felületeit gazdag, szerves, változatos, növényi eredetű, veres-fekete-zöld díszítmény borítja el, mellyel kapcsolatban megjelenik az ecset alkalmazása is. A kezdetben kontúrozott törökös díszítmény később a habán díszítőanyaggal keveredik, s a kettőből már korszakunk végére kialakult a XVIII. század városi polgári és kisnemesi igényű, díszített használati edény stílusa, melyből a XIX. század közepétől az úgynevezett parasztkerámia alakul, s amelyből még a törökös és habános ornamentikai formaelemek egészen jól kielemezhetők.

A tálfélék stílusfejlődés szempontjából való előtérbenyomulásáról elmondottak sok tekintetben magyarázzák a tálasság külön műhelyekben való jelentkezését, meg a kisebb fazekas gócok felszámolódását is, melyek a növekvő kivitelbeli követelményekkel nem tudtak lépést tartani.

A megye agyagmívességének élén művészi tekintetben kétségtelenül a pataki gócot találjuk, melynek már XVI. századi fejlődése is élen haladt a törökös elemek felvétele tekintetében, a XVII. század közepétől, pontosabban az 1645. évi habán telepítéstől [88] kezdve pedig egyetlen fazekas góc előtt sem álltak olyan magas színvonalú példák, mint a patakiak előtt. Részletesen nem foglalkozunk itt a habán kérdés kerámiatörténeti vonatkozásaival, csupán azt kívánjuk megjegyezni, hogy legnagyobb sajnálatunkra ép állapotban levő pataki készítésű habán darabot máig sem sikerült felfedeznünk, csupán kisebb-nagyobb töredékben maradt reneszánsz és barokkos díszítésű kályhadarabok, továbbá egy kis figurális, valószínűleg butykos szájat képezett díszítmény töredéke mondható kétségtelenül a pataki habán műhely készítményének.

Feltehető, hogy a pataki habán műhelyt az uradalom érdekeinek megfelelően főként a kályhakészítésre állították be, s esetleg nemcsak a pataki építkezésekkel kapcsolatos szükségleteket kellett fedezniök, de más uradalmi központokat is innen láttak el kályha és burkoló csempékkel.

A kályhásság egyébként minden nagyobb fazekas gócnál feltalálható. A pataki céhlevél XVI. pontja a kemence rakását is a fazekasoknak biz-

tosítja a kőművesekkel szemben. Pazdicson 1699-ben csak két fazekast foglalkoztatott a földesúr, s az egyik kizárólag kemencéket épített, árendában pedig a 100 fazéknak 4 kályha értéke felelt meg [89]. Mint említettük, a homonnaiaknál is a *kemence csinálás* és a *kályhára való fazék csinálás* volt a földesúrral szembeni kötelezettség. A kályha és kemence gyakran azonos értelemben is előfordul, általában azonban nem egyet jelent. A kemence valóban sárból épített kemence, melyet a kőműves is megrakhatott volna, míg a kályha a mai értelemben vett kályha, melyet különféle előregyártott elemekből rakott fel a fazekas. Az elemek és építési szerkezet tekintetében tehát a kályha kétféle, lapos csempés és fazék kályha. Az egyszerűbb kétségtelenül az utóbbi, melyről a homonnai céhlevél is szól, a pataki gócon azonban, úgy látszik, teljességgel ismeretlen, mert az ásatag anyagban kizárólag lapos csempékkel találkozunk a középkortól kezdve. A megyei limitáció tartalmazza a kályhák árait is. Eszerint általában fehér, zöld és kék mázas kályhákat készítettek. A legolcsóbb a fehér, csempénként 2 dénár felrakva, vagyis 2 fedő ára, a zöld 1626-tól 1701-ig 7 dénárról 5 dénárra csökkent, míg a kék ára 1666-tól 1701-ig 7 dénárról 12 dénárra emelkedett, s ekkor a fehérnek körülbelül hatszorosába került, aminek a kobalt drágasága és a mázolás kényesebb volta a nyilvánvaló oka. A limitáció adataiból, meg az ásatag emlékanyagból is világosnak látszik, hogy a mázolatlan gótikus és reneszánsz csempék után a XVI. szá-

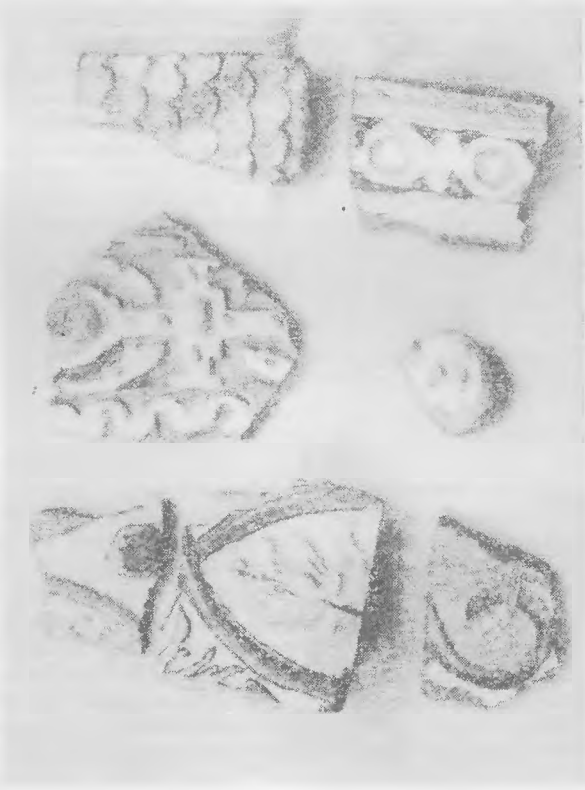

Sárospataki habánok által készített XVII. századi reneszánsz és barokkos anyagdíszítésű, fehér-fekete-zöld-sárga-kék festésű kályhadarabok. Rákóczi Múzeum tulajdona. Dévai felv.

zadban a zöld kályha jelentkezett először általánosan, a homonnai céhlevél is csak zöld mázas kályhákról tesz említést, a kék csak az 1666. évi megyei limitációban szerepel először. A kályhák átlagos nagyságát a limitáció adatai alapján 85—90 csempe nagyságúaknak kell vennünk, ami megfelel a jelenlegi kályhák átlagos csempeszámának.

A limitáció tájékoztat a korszak legfontosabb vásári edényfajtáiról is, ezek különböző méretű fazekak, fedők, korsók és tálak. A tálféléket darabonként és százszámra is adták, az utóbbi esetben egy méretben, vagy pedig vegyesen. A mázos, vagyis kívül is mázzal bevont fazék csaknem kétszeresébe került a paraszt, vagyis kívül mázolatlan, vászon fazéknak. Legolcsóbb az iccés mázas fazék, 1 denár, legdrágább a máztalan, kétfülű öregfazék, 12 dénár. A XVII. század második felében a fazékfélék egészen szembetűnően vesztenek jelentőségükből a limitációban is, s előtérbe lépnek a butykos és tálfélék, az előbbieknél kétféle, az utóbbiaknál háromféle nagyság szerepel. A fazekas készítmények ára az egész korszakon át emelkedő irányzatot mutat.

Írásos forrásainkban az edény értékesítésének háromféle módja mutatkozik. A homonnai céhlevél 11. pontja foglalja magába, hogy nagy fazekat, bizonyosan a kétfülű öreg fazékra kell gondolnunk, megrendelésre is készítettek [90]. Az értékesítésnek ez a módja ennél az edényfajtánál érthető is, mert a szükséglet belőle nem nagy, a készítése viszont különös gondot igényel, mert tűzállóra csak szűrt agyagból készíthető, korongolása, égetése kockázatos. Az értékesítés legáltalánosabb módja azonban a vásári, szekérről való árusítás. A XVII. század elejéről való tokaji és újhelyi vásári rendtartások tartalmazzák a fazekas szekerek vásárvámját is. Sőt a pazdicsi fazekassággal kapcsolatos legelső, 1416-ban kelt oklevél éppen a nagymihályi vásárról hazatérő pazdicsi fazekasok kiraboltatásának esetét mondja el [91]. A készítmények egy része azonban határozottan a közvetítő kereskedelem révén került forgalomba. Kizárólag ennek a létezése magyarázza ugyanis a limitációk százszámra való ármegállapításait. A homonnai céhlevél 14. pontja is ezért köti ki, hogy a mesterek a *kufárok* előtt árulhatnak. A kufárok ezek szerint százszámra vásárolták a fazekasoktól a legkeresettebb és legnagyobb tömegben készített edényfajtákat, esetleg darabonként más készítményeket is, s a mezővárosok piacain és vásárain árusították. Ez a megoldás pótolta egyfelől a vidéki mesterek számára az állandó piacozást, sok esetben pedig minden valószínűség szerint ügyes megkerülése volt a céhenkívüli mesterek vásári árusítására vonatkozó tilalmaknak.

Szénégetés

Minden vonatkozásban az iparélet perifériáin jelentkező jobbágyipar korszakunkban a szénégetés. Elterjedtségéről, technológiájáról, jövedelmezőségéről, sajnos, alig tudunk valamit, mert csak az uradalmakkal való kapcsolatára vannak szórványos adataink. A szén az uradalmak számára nélkülözhetetlen nyersanyagként mutatkozik egyfelelől a fémműves háziüzemek miatt, másfelől, mint a lőporgyártás nélkülözhetetlen alkateleme és a lőfegyverek készenléti állapotához elengedhetetlen kellék. Ezért igyekeztek a hadászati fontosságú uradalmi központok rendszeres szénellátásukat biztosítani, aminek a legkézenfekvőbb módja, más mesterségek mintájára, a szénégető jobbágyoknak a mesterségükkel való szolgáltatása volt. Dorgó részbirtok 1601. évi urbáriuma előírja, hogy a lakosok a vár szükségleteire kötelesek szenet égetni, ha pedig arra nem volna szükség, más munkákat kötelesek végezni [92]. Tokaj 1644. évi inventáriuma külön sze-

nesházat említ, mely rendes körülmények között a szénkészlet állandó tárolóhelye, a felvételkor azonban éppen ocsú magtárként szerepelt [93]. Hotyka részbirtok 1648. évi urbáriuma az egyik puszta helyen egy beköltözött szénégetőt ír össze, aki a pataki uradalomnak mesterségével szolgál [94]. A pataki uradalomnak adott szenet robot helyett a bényei *Zenegeteö Thamas* az 1632. évi urbárium szerint [95]. A kövesdi vár tövében találjuk Kiskövesd 1672. évi urbáriuma szerint *Stephanus Szénigető*-t [96]. Ezek a szénégetők a közelmúlt néprajzi analógiákkal egyezően, az erdők alatt, a fához közel működtek, s a szenet szállították az értékesítési helyekre. Patak szükségleteit azonban nem elégíthette ki a robotváltság fejében kapott szénmennyiség, mert már az 1631. évi urbárium említést tesz arról, hogy szénégetéshez való favágással és hordással egész Bénye jobbágysága tartozott, ugyanúgy, mint tűzifa hordással [97]. A körülményekből arra következtethetünk, hogy itt tulajdonképpen az uradalom házi üzeme működött, előbb talán Bényén, a század közepén azonban kétségtelenül Patakon, mert az 1648. évi urbáriumban a bényei szénégetésnek már nincs nyoma, 1652-ből viszont Szénégető Márton pataki szénégető konvenciós levele ismert [98]. Ezen kívül említettük azt is, hogy Patakon a malomkőbányászat kisegítő üzemeként folyt szénégetés. Az ilyen, kifejezetten háziüzem jellegű megoldások mellett természetesen közfogyasztásra dolgozó szénégetők is léteztek, sőt minden valamelyes fémipari szakmával rendelkező mezővárosban, vagy környékbeli faluban folyt szénégetés. Így Újhely 1567. évi urbáriumában [99] összeírva találjuk *Nicolaus Zeneghetew* puszta helyét. Szürnyeg falunak pedig 1623-ban egyik határszélét említik szénégető dombnak [100]. Feljegyzéseink és a Zemplénből ismert néprajzi analógiák alapján arra következtethetünk, hogy — talán a pataki uradalmi szénégető üzem kivételével — itt úgynevezett bogsás erdei szénégetés folyt, mégpedig az uradalmi központokban elsősorban lőporgyártás céljaira alkalmas könnyebb szenet égettek, mogyoró, vagy legfeljebb hárs fából, míg kohószénnek alkalmas nehezebb és jobban hevített szenet kemény fából, elsősorban bükkből. Az uradalmakon kívül természetesen csak az utóbbinak volt kereslete, mely a XVII. század folyamán piaci, vásári árucikk-ként jelentkezett, mert a vásári rendtartások, limitációk erről is említést tesznek. A megyei limitáció [101] például 1666—1701. közötti időben 21 dénárban szabta meg egy köblös zsák szén árát. A Patak közelében fekvő belsőhegyaljai részeken például a legutóbbi időkig folyt a népiparszerű keretek között űzött szénégetés, melynek hagyományai minden valószínűség szerint folyamatosan maradtak fenn a XVII. századi jobbágy szénégetőktől.

2. *Élelmiszeripar*

Malomipar

Öt malma van vízi, a' melly fojdogáló,
Az egy' igen hasznos, a' négy áldogáló,
Kivált ha az esső rá nem huldogáló,
A Mónár a' vámot szűken adogáló.

(Ember András XVIII. század eleji krónikájának Patakra vonatkozó részéből. AZT. XX. 281. l.)

Zemplén megye XVI—XVII. századi iparéletének több tekintetben legkiemelkedőbb ága a malomipar. Először is ennek az iparágnak van, legalább a történetírás számára megfogható, jelentős középkori múltja is [102]. Mennyiségileg, vagyis a létesítmények számát és a foglalkoztatott személyi ál-

lományt tekintve is jó közepes helyet foglal el, ha csak a közhasználatra szánt nagyobb létesítményekre gondolunk is. Elsőrendű szükségleteket kielégítő funkcióiról és az alkalmazott technológiai eljárások sokféleségéről az alábbiakban szólunk. De rámutatunk itt az általános iparfejlődés szempontjából mutatkozó kiemelkedő szerepére a természeti erőknek munkagépek hajtására való széleskörű alkalmazásával messze maga mögött hagyja az iparos kézművességet. A földesúri érdektől mentes kezdeményezés és a szabályszerű bérleti rendszer lehetősége pedig az általános gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából biztosít a malomiparnak kiváló helyet.

A malomipar címszó alatt korszakunkra nézve igen sokféle szerkezetű és rendeltetésű létesítményt foglaltunk egybe. Rendeltetését tekintve leggyakoribb természetesen a szemes termények lisztté őrlésére szolgáló malom. Ezek mellett sok más-rendeltetésű köves, vagy kölyüs szerkezet létezett, melyekre csak egy-egy példát említünk. Újhely mezőváros 1621. évi protokolluma külön *daraőrlő malom*ról tesz említést [103]. Ilyen megkülönböztetés ugyan másütt elő nem fordul, de bizonyosra vehető, hogy a szemes termények őrlésére berendezett malmok legtöbbje dara őrléssel is foglalkozott, hiszen az eszközök tökéletlensége miatt a korszak malmai némi túlzással általában daraőrlő malmoknak is tekinthetők. mivel szelektáló berendezésük nem volt [104]. Tokaj 1644. évi inventáriuma [105] a drabant házban egy *sőőrlő malom* létezéséről tudósít, nem jelölve meg a szerkezet nagyságát és a hajtóerőt, bizonyosnak látszik mégis. hogy egyszerű kézi malomra kell csak gondolnunk. A hadászati fontosságú helyeken mindenütt találkozunk a *portörő malmokkal* is, így Pataknak 1621-ben egyéb malmok sorában volt portörő malma is a Radvány-patakon [106], 1631-ből újabb portörő malom építésének tervéről értesülünk, melyet habánokkal kívánt a praefectus megépíttetni [107], sőt 1645-ben a Vámosújfalu határában, a Tolcsva-patakon volt vízimalmot is portörő malommá alakíttatták át [108]. Rudabányácska 1804. évi határjárása alkalmával kelt okmány szerint pedig az újhelyi, pataki és bányácskai határ összeszögellésénél a tanúk emlékezete szerint egy *aranyőrlő* félmalomkő volt a határkő, mely a térképen valóban jelölve volt, s melyet meg is találtak és helyére visszahengerítettek [109]. A felhozott okmány alapján bizonyos, hogy Bányácskán az aranytartalmú kőzeteket az úgynevezett Aranybánya-patakán létezett vízimalommal őrölték porrá mosás előtt. Horváti három malma közül 1646-ban az egyik két kőre forgó, *fürésszel* is el volt látva [110], erről azonban egy másik forrás [111] megjegyzi, hogy csak árvíz idején dolgozott, vagyis ha a Tolcsva-patak megduzzadt. Ugyancsak Horvátiban találunk példát a köves őrlő szerkezetek *karló*val, vagy *kölyü*vel való kombinálására is. A karló, vagy kölyü forrásanyagunkban ritkán mutatkozik, aminek oka éppen az lehet, hogy különállóan ritkán, inkább köves szerkezettel együtt használták, mikor is ugyanaz a hajtóerő és szerkezet egyszerre két munkát végzett. Mivel a kölyüket leggyakrabban kendertörésre használták, a kendermunka elterjedtsége sokkal több kölyü működését feltételezi, mint amennyit forrásaink a malmokhoz viszonyítva említenek. Benkóc 1585. évi urbáriuma [112] a két malom mellett harmadikul különálló *kása külüt* és *kenderteöreö keolü*-t említ. Polyánka 1670. évi inventáriumában [113] az udvaron álló *alma törő* és *kása törő kölyü* szerepel, mely feljegyzés az úgynevezett szárazkölyük létezéséről beszél, a forrásból azonban nem derül ki, hogy állati, vagy emberi erővel hajtott kölyük voltak-e ezek. A kölyük szerkezetére sem tudunk következtetni a forrásokból, csupán nép-

rajzi analógiák alapján gondolhatjuk, hogy vízszintes szöges hengerek által emelt, vályukban mozgó bunkókból állhattak túlnyomólag, mert az ilyen szerkezet mind a rostos növények, mind a kása, mind az olajos magvak [114], mind pedig a gyümölcsféle zúzására alkalmas.

Az igénybevett hajtóerő szempontjából megkülönböztetünk szélmalmokat, szárazmalmokat és vízimalmokat. Ez a sorrend itt fontossági sorrendet is jelent. Szélmalomról Zemplén területén ebben a korszakban egyetlen adat beszél [115], de az sem teljes egészében megbízható. A tokaji vár 1660. évi ábrázolása ugyanis az egyik bástya mögötti téren szárazmalmot tüntet fel, ami egy későbbi felvételen már szélmalomként szerepel. A körülmények mérlegelése alapján hajlandók vagyunk ezt az adatot a felvételező idegen mérnök tévedésének tekinteni. Ha ténynek fogadjuk is el, megjelenése az 1670. után betelepedett idegen katonaság megjelenésével magyarázható, s elszigetelt jelenségnek tekintendő, melynek korszakunkban az itteni malomipar fejlődésével kapcsolata sincsen.

Bár meglehetősen elterjedtek, elterjedtségben és jelentőségben nem hasonlíthatók a vízimalmokhoz a *szárazmalmok* sem. Alkalmazásukra csak olyan esetekben került sor, mikor a vízimalom alkalmazása lehetetlen, vagy célszerűtlen lett volna. Indokoltnak látszik például, hogy a hegyek közötti Baskón 1646-ban szárazmalmot találunk [116], mert hiszen az eldugott helyről alkalmatlan időjárás esetén igen nehéz lett volna a távoli vízimalmokat felkeresni. Ember András verses krónikája a tarcali állapotokat jellemzi így a XVIII. század elején [117]: *Két forrásból élnek, nintsen vízi malma, De van a kertekben elég száraz malma.* A vízszegény, nagyobb vizektől távoleső mezőváros lakossága tehát kénytelen volt szárazmalmokkal segíteni magán De szárazmalmokat állítottak biztonság okáért olyan esetekben is, ha a vízimalom működése a víz nagy áradásai, vagy elapadásai miatt bizonytalan volt. Így Deregnyő 1680. évi urbáriumában [118] a falun kívül, a Tussa folyón levő vízimalom mellett más két, a falu közepén lévő szárazmalom is szerepel. Észszerűtlennek látszik, de sűrűn találunk szárazmalmokat éppen a nagyobb vizek mellett, főként a Tiszánál, amit magyaráz az a körülmény, hogy a nagy, folyóvizre kihelyezhető hajómalmok korszakunkban itt még nem voltak általánosan elterjedve, de alkalmazásuk a nagy, sebes áradású vizeken egyébként sem lett volna biztonságos. A tokaji Zeleméri-kúria 1692. évi inventáriumában [119] is még konvenciós molnár kezelésében lévő szárazmalom szerepel, mely vámőrlést is végzett. De tudjuk, hogy még a múlt század közepén is, olyan tiszamenti falukban is, mint Cigánd, egész sor szárazmalom működött a falu közepén, nyilvánvalóan a fent említett ok miatt. Végül a védelmi központok is arra igyekeztek természetszerűleg, hogy a falakon belüli szárazmalommal biztosítsák magukat ostrom esetére, mint az említett tokaji példa, vagy Terebes várának 1612. évi összeírása [120] bizonyítja, melyben az összeírt két vízimalom mellett a külső várban szárazmalom is szerepel. A szárazmalmok hajtóerejének alkalmazására nézve biztos adataink nincsenek. Némely esetben a nyilvánvalóan kézimalomnak látszó malmocskát is szárazmalomként szerepeltetik a feljegyzések minden megkülönböztetés nélkül, mint ahogy Patak 1613. évi inventáriumában [121] is a pitvarban lévő szárazmalmot találunk. A malmoknak ezt a fajtáját már korszakunkban sem tekinthetjük a szó igazi értelmében malomnak a malomipar fejlettségi fokára tekintettel, hanem egyszerű házieszköznek, mint száz évvel ezelőtt.

A nem emberi erővel hajtott szárazmalmokat Tokaj 1689. évi urbáriuma [122] így jelöli: *Sicca mola jumentaria,* míg egy 1423-ban kelt, Vé-

kére vonatkozó okmány [123] így jellemzi: egy malom, melyet állatok húznak. Ezeken felül is minden jel arra vall, hogy a zempléni szárazmalmok ebben a korszakban valóban állatok általt *vont* malmok, azaz nem taposómalmok, hanem az állatok által körben hajtott vonórúd áttételével használták a hajtóerőt.

A szárazmalmokat számra és jelentőségre messze felülmúlják a vízimalmok, annyira, hogy az írásos feljegyzések malom megjelölésen legtöbbször magától értetődően vízimalmot értenek, s nem írják következetesen vízimalomnak *(mola aquatica)* [124], míg a szárazmalmok mindig teljes formában szerepelnek: *mola sicca.*

A vízimalmoknak két alaptípusa fordul elő: hajós, vagy kompos malom és gátas malom. Az előbbi a német mintájú alkalmazása a hajtóerőnek, az utóbbi a korszak igazi magyar malma [125], mely Zemplénben elterjedtségben az előbbit messze felülmúlja. A hajós, vagy itt gyakoribb elnevezéssel kompos malom *(navigio constricta)* [126] Patakon állítólag már a Pálóczy-időkben előfordult, s ennek elpusztulásáról számolnának be a későbbi források a kamarai kezelésbe vétel után. Patakon 1567-re, Tokajban 1570-re tehető teljes bizonyossággal a hajómalmok jelentkezése, vagyis a német katonaság megjelenésével kapcsolatos. Patak 1570. évi urbáriuma [127] említi a Bodrogon, a híd végénél állott malmot, mely ekkor már elpusztult, mert az ardói malom megindulása óta elhanyagolták, ugyanez a forrás említi a petrahói hajómalmot is, melyet szintén az ardói miatt hanyagoltak el. Feltehető, hogy éppen ezek valamelyike volt a Pálóczy-időkből származó hajómalom. A helyettük épült ardói, négy kőre forgó malomról az urbárium úgy emlékezik meg, mint amely áradáskor nem hajt hasznot, amiről arra következtethetünk, hogy esetleg biztosításképpen a partra vonták.

A német katonaság kedvéért 1570-től német molnárokat hoztak Tokajba [128], kik ott különleges rostáló szerkezettel ellátott hajómalmot helyeztek üzembe. Hogy ezek a német mintájú malmok területünkön nem lettek általánosakká, annak nyilvánvalóan legfőbb oka az, hogy a magyar molnárok a nagyáradású folyókon a biztonságos rögzítést nem tudták megoldani. Nincs nyoma annak sem, hogy a szelektáló berendezés használata elterjedt volna, a magyar malmok alább ismertetendő típusa egyeduralkodó maradt egész korszakon át, annak ellenére, hogy 1671-től a német helyőrségek miatt a német mintájú malmok szüksége újra jelentkezett, így Patakon is új kompos malom épült [129], mely azután a korszak végéig fenn is maradt [130].

Bizonyosan a pataki minta szerint készült a Borsi 1638. évi inventáriumában [131] szereplő abarai új kompos malom is, melynek malomháza, a leírás szerint, a komppal együtt mintegy *tokban* állt, áradáskor székéről felkelt, apadáskor pedig visszaereszkedett székire. Tolcsva 1648. évi urbáriumában [132] találunk példát a hajós malom patakon való alkalmazására is, de bizonyosan felülcsapó szerkezetű volt, vagy pedig a magyar malmokra jellemző gátas szerkezettel volt kombinálva, ha alulcsapó szerkezettel működött is.

A korszak legáltalánosabban elterjedt zempléni malomtípusa a felülcsapó gátas vízimalom. Valószínűleg csak a XVII. század folyamán, s az esztendő jelentős részében bővebb vizű patakokon előforduló megoldás az, melyről Borsi 1638. évi inventáriuma [133] értesít, hogy tudniillik a malom négy vízi kereke közül kettő bő vízre alulcsapó, kettő pedig csekély vízre felülcsapó. A patakokon előforduló zempléni vízimalmokkal kapcsolatos feljegyzések egyébként, ha nincs külön feltüntetve a vízi kerék jellege,

magától értetődően felülcsapó szerkezetről beszélnek. A malmok nagyságának jellemzése, megkülönböztetése legtöbbször nem a vízi kerekek, hanem az őrlő kövek számával történik: két kőre forgó, négy köre forgó, stb.

A felsőzempléni részeken, a Laborcon, Ondaván és Tapolyon korszakunkban a szó szoros értelmében egymást érték a vízimalmok. Sztropkó várbirtokhoz például a különböző folyókon és patakokon összesen 35 vízimalom őrölt [134]. Alsózemplénben viszont, mint említettük, a nagyobb folyókon voltak éppen ritkábban a vízimalmok, így még a kisebb Hernádon is csak Berzék és Németi tokaji uradalomhoz tartozó malmai érdemelnek említést [135], míg a Bodrog Hegyalja mentéről jövő jobboldali patakjain, a Ronyván, a Radvány-, a Tolcsva-patakon, a bényei Malomárkon és a Taktába ömlő Szerencs-patakon sűrűn találunk vízimalmokat. A pataki és újhelyi malmok története egyenesen külön tanulmányt igényelne. Tolcsva és Tokaj szintén több malommal képviselteti magát, míg Bényén, Liszkán, Mádon, Szerencsen, Tállyán általában egy-egy malom állott fenn korszakunkban. Kevesebb, mint némely faluban, így Ardón, Horvátiban, Vámosújfalun, hiszen a malom helyét az alkalmas víz szabta meg elsősorban.

A malmok termelése a víztől és a kövek számától függött. Egy részük nem tudott egész esztendőn keresztül működni, csak bizonyos időszakokban a víz fogyatkozása miatt. Horváti fűrészmalma például csak árvíz idején dolgozhatott [136], tudniillik ha a Tolcsva-patak vize megduzzadt. Tállya malmáról is azt mondja Ember András krónikája, hogy *néha abban őrnek* [137]. A tolcsvai malom a patak kiszáradása miatt szintén nem működött az 1567. évi urbárium szerint [138]. Komlós 1646. évi inventáriuma úgy jellemzi a malmot, hogy: *csak ho vizen, vagy zápor vizen forog* [139] míg a vámosújfalui malom: *két kőre forogh mikor jó vize vagyon* [140].

A beállható vízhiányt a víz tartalékolásával igyekeztek megelőzni, ahol arra lehetőség volt. A pataki Halastó például egyik rendeltetése szerint a Radvány-patakon lévő malmok víztárolója volt [141], a bárii patakon lévő malom számára is egy töltés mögött igyekeztek vizet tartalékolni csapadékos időben [142].

Mint említettük, az összeírások a malmok termelékenységét a kövek számával jelzik. Az egy kőre forgó kisebb malmok mellett leggyakrabban a két kőre forgó, ritkábban a három kőre forgó, még ritkábban a négy kőre forgó malmok fordulnak elő, sőt a Laborcon egy abarai malom 1596. évi feljegyzés szerint hat kőre forgó volt [143] ami egyedülálló eset feljegyzéseink között. A malmok liszt-termelésére nézve nem állanak rendelkezésünkre közvetlen adatok, az egy kőre folyamatos termelés mellett eső évi átlagot is közvetett úton, hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Tokaj 1581. évi urbáriuma szerint a németii malomban tizedrészért őröltek [144]. Ha ezt a vámrészesedést általánosnak vesszük, az évi vámbúza mennyiségét tízzel szorozva és a kövek számával osztva kapjuk az évi kövenkénti átlagot, ami számításaink szerint 350—800 köből szemes termény között ingadozott.

A várak belterületén lévő malmok kivételével jóformán minden malom vámőrlésre volt berendezkedve, tekintet nélkül a tulajdonos kilétére. A malomtulajdonosok között természetesen a földesurak voltak túlsúlyban, de voltak városi, községi és egyházi testületek és magánszemélyek tulajdonában lévő malmok is. Liszkán 1623-ban *Az varosnac vagion egy kis molna* [145]. Újhely város malmát az 1617. évi törvényei említik [146], felsorolva a jövedelméből a város tisztviselőinek járó javadalmakat. Sza-

csur 1636. évi urbáriuma [147] szerint az ottani malom közös a faluval. A Perényi Gábor által elvett katolikus egyházi javak jegyzéke [148] említi az újhelyi Agoston-rendűek jószágai között a malmokat is. 1619. tájáról az újhelyi főpredikátor javadalmát képező ronyvai malomról értesülünk [149], mely *Papmalma* néven állítólag a múlt század második felében még fennállott. Nem tudjuk, hogy Kabát Mátyás ugyancsak újhelyi főpredikátor 1579-ben a saját tulajdonát képezett, vagy javadalmas malma elfoglalását panaszolja-e a vármegyének [150], lévén a panaszlottak lasztóci nemesek, mert ekkor már előfordultak kisnemesek, sőt jobbágyok kezén lévő malmok is. Újhely 1570. évi urbáriuma [151] Szabó Benedek malmáról tesz említést, mely után évente 16 köböl lisztet fizet a kamarának, mint földesúrnak. Ugyanezen urbárium szerint egy bényei jobbágy *(colonus unus molam habens)* évi taxája egy köböl liszt. Egy cseleji malomtulajdonos *(molitor proprium molendinum habens)* pedig 1597-ben 2 forint évi taxára kötelezteteti malma után [152]. Sőt Sztankóc 1670. évi urbáriumában [153] feljegyeztetett egy jobbágyok közötti malom adásvétel ügye is, melynek során eskű alatt vallották, hogy a malom után a földesúrnak nem adóztak és nem szolgáltak.

A malmok földesúri adomány, öröklés, vétel, csere útján cseréltek gazdát egyéb ingatlanok módján. Golopy János és Dobó Ferenc között 1591-ben egy kétkerekű ronyvai malomra kötött adásvételnél például a vételár 150 magyar forint [154], míg Klobusiczky Ferencné abarai kétkerekű malmát 1711-ben 100 rénes forintra becsülték [155] amiből a malmok forgalmi értékéről hozzávetőleges fogalmat alkothatunk.

A jobbágyok, kisnemesek malmai természetesen saját kezelésben voltak, míg az uradalmak, testületek malmainál kevés esetben fordul elő a házi kezelés [156], vagyis konvenciós molnárok alkalmazása, inkább a malmok bérbeadása mondható általánosnak. A bérbeadás részben, vagy évi bérösszegért történt. A részes bérletnél általában a vám bevétel harmada volt a molnáré. Harmados molnár bérelte például 1581-ben a tokaji uradalomhoz tartozott németii malmot [157], vagy 1692-ben a vámosújfalui malmot [158]. Bosnyica 1670. évi urbáriuma [159] szerint a harmados molnár kövenként két ártánt is hízlalt, sőt fejszéjével is tartozott szolgálni kívánság szerint, másütt a kő beszerzése és a gátcsinálás volt kikötve a molnár kötelességeként. Az évi bérösszeg szemes terményben, ritkábban lisztben volt megállapítva, készpénz bérlet adataink között nem szerepel. Vámosújfalun a földesúr háromkerekű malmát 1640-ben 80 köböl búzáért adták bérbe [160], Valkón a vár alatti kétkerekű malom 1643. évi árendája 50 köböl volt [161]. Ezek az évi bérösszegek körülbelül megfelelnek az uradalmak által a harmados molnárok mellett jegyzett évi jövedelemnek.

Kétségtelen, hogy a molnárság nehéz, de viszonylag független életformát jelentett, s ez az életforma a jobbágy állapotú molnárokat is sok tekintetben kivette a jobbágysorból. Egy részük egyébként is foglalkozásánál fogva mozgékonyabb elem, mert nem kötötte le magát egy-egy malomnak a kezelésével, hanem a nehezebb. de változatosabb malomépítést, gátcsinálást, karbantartó munkálatokat vállalta inkább. Ilyen kizárólag építőmunkával, magyarán szólva ácsmunkával foglalkozó vándor mesteremberek lehettek azok a molnárok is, akiket a pataki uradalmi praefectus már 1631-ben habán néven emleget, akik a pataki habán telepítést jóval megelőzve terjesztették a pataki uradalom területén a német mintájú malmokra vonatkozó szakismereteket. Ez a messzebb vidékekre is elcsalogató vállalkozó szellem nyilatkozhatott meg annak a két lasztóci

jobbágynak, Molnár Istvánnak és Molnár Jánosnak az esetében is, akik 1669-ben Újhelybe szöktek, s kiket földesuruk Rákóczi Ferenctől visszakövetelt [162]. A jobbágy molnárok közül, más mesteremberekkel összehasonlítva, aránylag kevésnek volt módjában törvényes úton szert tennie az óhajtott szabadságra. Zemplén megye nemeseinek mutatókönyvében 1649—1686. között mindössze 9 Molnár, illetve *Monos* neve szerepel új nemességadományozással kapcsolatosan [163].

A zempléni malomipar és molnárság 1670-től kezdődőleg szemmelláthatóan hanyatlásnak indult. Polyánkán, a Bocskay részbirtokán lévő két malom közül az egyiket már 1670-ben *az Németek igen el rontották* [164]. Ugyanakkor Csábóc mindkét malma is puszta, azt is *az Németek rontották el* [165]. A tarnókai részbirtokon az 1680. évi urbárium szerint már két esztendeje puszta a kétkövű malom: *cuius proventus tempore foeliciori extendebat se ad Cub. 30.* [166]. A malombérlő molnárok, kiket amazokkal ellentétben mesterségük minden másnál jobban helyhez kötött, elindulhattak új malmokat keresni. Tolcsva Thököly parancsából készült 1682. évi új taxa-limitációjában [167] a puszta házak, illetve jövevények között szerepel egy *Jövevény molnar most tötte le magat.* Korszakunk utolsó négy évtizedében tönkrement a zempléni malmok legnagyobb része, vele együtt a régi szabású magyar malomipar, a megye az események középpontja lévén, talán nagyobb mértékben, mint bárhol az országban.

Sütőipar

Korszakunk zempléni sütőipara különösen fejlődésének néhány jellegzetes mozzanata révén tarthat számot érdeklődésünkre. Vizsgálatánál végigkísérhetjük egy, nem is a háziipar, hanem a háztartás keretei közül előbb a piaci árutermelő népipar, majd a mezővárosi céhes ipar szintjére emelkedett mesterség fejlődését. A mesterség fejlődésében különböző időben, s egy időben a megye különböző területein rendkívüli egyenlőtlenségeket mutat, ami a szükségletek különbözőségével magyarázható. Úgy látjuk, hogy a szükségleteket növelő, azaz a sütőipart végső soron a mezővárosi céhes ipar szintjére emelő tényezők: a több embert egy helyen tömörítő létesítmények és intézmények és a mezővárosi lakosság nem önellátó rétegének növekedése.

A sütőipar állandó működésének szüksége legszembetűnőbben a korszakunk folyamán megnövekedett jelentőségű uradalmi, illetve védelmi központokban jelentkezett. Szembetűnő, hogy a XVI. század folyamán a központokkal szomszédos helységekben találjuk leginkább a sütő mestereket, akik eszerint ezen központok állandó szállítói lehettek, így Patak szomszédjában Horvátiban [168], a Szerencs melletti Bekecsen [169], a kövesdi vár melletti Kiskövesden [170], a Zemplén melletti Újlakon [171]. A XVII. század közepére ezt a népipari jellegű megoldást a konvenciós sütőkkel működő házi üzem rendszere váltotta fel. Patak és Tokaj sütőházainak leltári állományáról több feljegyzésből is értesülünk. Patak 1648. évi urbáriumában már szerepel a várbeli sütő [172], kinek utóda 1652-ben harmadmagával nyert konvenciós levelet a fejedelmasszonytól [173]. Báthory Zsófia fejedelemasszonynak Erdélyi János *tésztamíves* részére 1660-ban adott szőlő-exemptioja [174] az egyedül itt előforduló szinte tréfásan ható elnevezés miatt érdemel említést. Az 1652. évi konvenciósok között találjuk a tokaji sütőt is [175], Borsiban pedig *sütőasszony* szerepel a konvenciós mesteremberek között [176], asszonyhoz illendő ruhajá-

randóság felsorolásával. A szintén sok fogyasztót egy helyen ellátó pataki kollégium, melynek korszakunkra vonatkozó írásai ugyan javarészt elpusztultak, a XVIII. század elején szintén sütőasszonyok segítségével fedezte a szükségletet, s éppen a sütőasszonyok céhének felállításakor, 1741-ben szerződtetett az iskola állandó sütőasszonyt [177], ami a két esemény összefüggését egészen nyilvánvalóvá teszi.

A sütőipar fejlődésének tényezőjeként említettük a mezővárosi lakosság nem önellátó rétegének szaporodását. A felsőzempléni mezővárosok kevesebb kenyérnekvalóval és több zsellérrel indultak már a XVI. század folyamán, aminek eredményeként az iparszerű kenyérsütés itt érte el természetszerűleg leghamarabb a céhes mezővárosi ipar fokát. Bár a céhes íratok közt nincs semmi nyoma, szavahihető forrás tudósít róla, hogy Varannón már 1623-ban valamilyen céhes szervezetük volt a sütőknek [178], akik egyetemlegesen közterheket is viseltek. Szaporítja az ellátatlan réteget a növekvő arányú napszámos, bérmunkás réteg, a mezővárosi lakosság számának természetes úton és a török hódoltság előnyomulása következtében beállott duzzadása. A piacok, sokadalmak elképzelhetetlenek nagyobb mennyiségű kenyérféle árusítása nélkül. Patakon a belső városban már 1554-ben *Zsemlyesütő* működött [179]. Tokaj 1610. évi vásári rendtartása megszabja a *kalácsos szekerek* után fizetendő vásárvám összegét is a többi iparcikk között [180]. Sőt *perecsütők* működésére is vannak adataink. 1565-ből Kisfaludról [181], 1600-ból és 1616-ból Szegiből [182], 1669-ből Keresztúrról [183]. Ennek a mesterségnek azután ezen a környéken több évszázados hagyománya lett egészen napjainkig. A bényei perecsütő asszonyok például még a századfordulo körül is állandó szállítói voltak a kollégiumnak, mely öntöttperec formájában szerepeltette azt a konviktus étrendjén, sőt a legutóbbi években is sűrűn előfordul még a pataki piacon ez a jellegzetesen népipari jelenséggé vált sütőipari termék. Nem lehetett egyébként rossz mesterség korszakunkban sem, mert mind a szegii, mind a keresztúri perecsütő szőlőtulajdonos.

Szembetűnő, hogy a kenyér ára sem Patak legrégibb limitációjában, sem Újhely városi rendtartásában, sem a XVII. századi megyei limitációkban nem szerepel. Egy felől egy általánossá vált szemlélet is indokolhatja ezt, mely a kenyeret nem tekintette a szó szoros értelmében árucikknek, hanem a legmagátólértetődőbben mindennapi szükségletnek. Másfelől a mesterségnek ezen a részen egész korszakon át fennmaradt népipari jellegére utal, hiszen Patakon, a legjelentősebb helyen is sütőasszonyokkal nyert megoldást a kérdés egészen 1741-ig, s csak ekkor merült fel a sütőipar intézményes rendezésének szüksége.

Ez a rendezés, bár időben már korszakunk után esik, a fentebbiek miatt és különös érdekességénél fogva ide kívánkozik. 1741. július 4-iki határozatával intézkedett a pataki előljáróság a sütőasszonyok céhállítása ügyében [184]. Az indokolásban fel sem merült az a gondolat, hogy mások is süthetnének kenyeret, vagy hogy lehet-e asszonyokat céhbe tömöríteni, hanem magátólértetődően parancsolja rájuk a céhállítást és céhbe állást. Az intézkedés kiváltója, hogy: *A Piaczra Sütő Asszonyok... árához képest igen apró kenyereket sütöttek...* A továbbiakra megszabja a tanács a *kenyér* és *kalács* piaci árát, egyidejűleg a további visszaélések elkerülése érdekében egyet *Fő Czéh mester Asszonynak*, egyet *Kis Czéh mester*nének nevez ki, s a céhenkívüliek számára a kenyér árusítását megtiltja.

Alsózemplén sütőiparának ezen a népipari szinten való hosszas lemaradása, az első sütő céhállításnak a felsőzemplénihez képest jó százesztendős késedelme nagyobb részben kétségtelenül a kedvezőbb mezőgazdasági

viszonyokkal magyarázható. Az egész megyére nézve elénktáruló kép igen fejletlennek mutatja a korszak sütőiparát, de megfelel a mezővárosi szintnek, ahol a lakosság nagyobb része háztartása keretei között oldhatta meg a kenyérellátás kérdését.

Halászat

A halászat, mint jellegzetes ősfoglalkozás, egyetlen okból kerül ipartörténeti feldolgozásunkba, a pataki gyalmos halászok miatt. Az általuk űzött halászat ugyanis véleményünk szerint túlnőtt az ősfoglalkozás keretein és eszközeire, céljára és szervezetére nézve sokkal inkább a rendszeres iparűzés jellegével bírt.

Megjelenésük és szerepük könnyebb megértése érdekében rövid pillantást vetünk a megye halászatának korszakunkbeli állapotára.

Alig találunk olyan helységet, melynek határában valamilyen halászható víz nem lett volna. A térképen levő folyókon kívül számtalan, a vízszabályozások óta legfeljebb nevében élő *ér* [185], *folyván* [186] és *tó* [137] szolgáltatta a halat. Különösen szembetűnő a tavak nagy száma, haldús volta és sűrű halászata, úgyhogy méltán írják szinte állandó jelzővel halas-tónak, amely kifejezés csak a pataki Radvány-patak halastava esetében jelent valami mai értelméhez hasonlót, bár az sem haltenyésztő, hanem haltároló hely volt csupán. Méltán biztatta a karcsai prédikátort a javadalmi jegyzőkönyv, hogy: *ollian mint ha szinten talaban volna az hal* [188], s nem volt oka elkeseredésre annak, akinek: *Az Úr tavaban halaszas után szabad halaszni* [189].

Zemplén halfajtáinak névsorát is összeállíthatnánk. A Bodrog legkedveltebb halai a csuka, ponty, kecsege, melyek a részes halászat alkalmával *számos halak*ként kerültek elosztásra. De azért a főúri konyha is igényelte a ma már alig ismert és halnak alig számító csíkot is [190], noha a pataki uradalomnak Horvátiban kövihalas és pisztrángos tilalmas patakja volt [191], a ma is pisztrángos Tolcsa-patak. Nagymihály vártartomány 1607. évi földesúri törvényei [192] pedig a hallal egyenrangú félként rendelik kizárólagos piaci árusításra, szabott áron a rákot is.

A halászat eszközei mai kifejezéssel nagyhalász és kishalász eszközökre oszthatók. A nagyhalászat eszköze ebben a korszakban kizárólag a *gyalom*, mely csak a XVII. század második felében terjedt el szélesebb körben a pataki gyalmos halászat hatásaként. 1690-ben kelt tanúvallomás szerint például a Bodrog Szerdahely melletti szakaszának halászata gyalommal kizárólag a földesúr, Bocskay számára volt fenntartva [193]. Tokajban 1708-ban az adóösszeírások kiigazítására kirendelt küldöttség 14-ben jegyezte fel a gyalmos halászok számát [194]. A gyalom a mély folyóvízi részeken használt [195], csónakkal vont hatalmas, 114 öles készség [196], melynek eredményességéhez nem fogható a korszak egyetlen más halász eszköze sem, s így érthető is, hogy a földesurak ezt a halászási módot a maguk számára tartották fenn.

A kishalászat, vagy egykorú nevén réti halászat folyóvizen legáltalánosabban elterjedt eszköze a *rekesz* [197], mellyel a folyót, vagy a tó kifolyását [198] *bezárolták, becsinálták* [199] az áradás alkalmával [200]. A rekeszek létesítése és gondozása vagy a faluk, vagy a réti halászbokrok feladata volt. A nyílt tavak réti halász eszköze a *kétköz*, [201], a magános halászat eszközei a *varsa*, [202], *szák* (emelőháló), *tapogató, kas* [203] Ember András krónikája említi Keresztúrral kapcsolatban a télen a jég alatt való halászást is [204], melynek eszköze bizonyosan a Bodrog mentében napja-

inkig általánosan elterjedt úgynevezett vasas-szák lehetett. Egészen szembetűnő viszont, hogy forrásaink közül egy sem említette a halfogás eszközei között a horgot.

A vizek használatát illetőleg találkozunk a földesúr kizárólagos használatára fenntartott *tilalmas* [205], a lakosság korlátlan használatára engedett *szabad* [206] és a földesúr és lakosság közös használatában volt *közös* [207] vizekkel. A halászatot ezeken a vizeken részben egész faluk, főfoglalkozásként pedig a réti halászok, konvenciós halászok és végül a gyalmos halászok végezték. Petrahó 1648. évi urbáriumából [208] világosan kitűnik, hogy a rekeszt a falu tartotta karban, a falu halászta harmadában, s a halász pénzt, a főfoglalkozásszerüen halászó réti halászok kötelezettségét is a falu viselte. Kétségtelenül ez a klasszikus feudáliskori megoldás, midőn még az ősfoglalkozások sem különültek egymástól foglalkozási ágakra. A réti halászok már az uradalmak állandó részes halászai. Számuk 1—8 között váltakozik helyenként. A legtöbb fordult elő Patakon [209], Tokajban 1581-ben [210] is és 1688-ban [211] is 5—5, Keresztúron 1708-ban 4 halász működött [212], Csicsva vártartomány falvaiban 1585-ben általában 1—1 halásszal találkozunk [213]. A konvenciós halászat rendszeréhez példának említhetjük Galvagi János 1697. évi szerencsi halászságra szóló konvenciós levelét [214] melyben szokás szerint bennfoglaltatik egyebek között teljes ruházata is, meg: *A Bekeczen fogot halaknak harmadresze.*

Mind a falvak, mind a réti és konvenciós halászok esetében a harmados részesedés tehát az általános gyakorlat. Tárkányban viszont 1623. előtt *felét attác* a javadalmas predikátornak [215],Vámosújfalun pedig a rekesz után is kétharmadrész járt 1573-ban a halászoknak [216]. Patakon, Petrahón és több más helyen a keresztúri megoldást találjuk elterjedve [217], mely szerint a hal örege, a *számos,* azaz nagyobb nemes halak harmadrésze mellé kapták a halászok a *fehér halat,* a keszegféléket és egyéb aprós halat. A keresztúri halászok a kamarai kezelés korszakában a földesúri részesedést némely esetben pénzzel váltották meg [218]. Sok esetben találkozunk olyan megoldással, hogy azé volt a kétharmadrész, aki a hálót adta. A pataki magyarszeresi, réti vagy másként konyhatartó halászok 1632. tájától Szent Márton napon 18 és fél forint *halászpénzt* is tartoztak fizetni minden éven [219], ezen kívül évente 12 forint ára fát is vettek a hotykaiktól a rekesz becsinálásához, s minden pénteken tíz budai iccés dézsa halat és csíkot adtak a konyhára, böjtben szintén halat adtak, a súlymos tóból egy konyhadézsa súlymot. valamint szekérrel szolgáltak hordáskor, a gyalogmunkától azonban mentesek voltak. A harmados halászbíró *(judex piscatorum)* a beszolgáltatott hal elevenjét a halastóba, a Radvány-patak malomárkának víztárolójába hordatta, a többit pedig a bárkára vitette, majd meghasogatva, sózva és szárítva a vár éléstárába került. Patak 1639. évi inventáriumában [220] például egy padláson 79 szárított kecsege és 569 szárított csuka szerepel.

A megye halászatának futólagos áttekintése is azt mutatja, hogy a halat a korszak egyik legfontosabb népeledelének tekinthetjük. A nagytömegű fölösleg rendszeres piaci árusítását Patakon már az 1576. évi legrégibb rendtartás szabályozza: *Senky vasarbyro hyre nelkwl sem halat sem czykot ky ne vigyen hogy az varos megh ne zykwllye* (későbbi betoldás:) *minden marhaia uesztesse birsagh alat* [221]. A nagymihályi vártartomány 1607. évi földesúri törvényeinek [222] IX. pontja megtiltja a háznál és uccákon való árusítást, s a piaci szabott áron való árúsítást parancsolja, az áru elvételének terhe alatt. A XVII. század folyamán pedig egyéb

élelmi cikkek árai között a hal árakat is egységesen szabályozta a megyei limitáció [223].

A pataki *gyalmos, alias szegedi* halászokat az 1567. évi urbárium [224] említi először. Két gyalomalja, összesen 12 személy, beleértve egy előljárót *(Praefectus Piscatorum)*, névszerint Bencze Albertet is. Ekkor hetenként két napot tartoznak az uraság részére *(ad mensam Dominy)* halászni, melynek eredményét részben verembe *(vynarium)* helyezték, részben a konyhára vitték. Más napokon maguknak halásztak, melynek eredménye pedig bizonyosan az említett vásári rendtartás irányelvei szerint nyert piaci értékesítést.

A gyalmos, vagy szegedi halászok kettős elnevezés egyfelől a korábban ezen a vidéken ismeretlen eszközre és az ezzel szokásos halászati módra, másfelől ennek a halászati módnak, sőt szerintünk maguknak a halászoknak eredetére is utal. Az említett első feljegyzésben még nem is szerepel, csak a második név: *Pyscatores Zeghediensyes*. Minden okunk meg is van annak feltételezésére, hogy legalább egy részük valóban Szegedről hozta el ezt a szerszámot és halászati módot, kétségtelenül még a Perényi-korszakban. Hogy a szegedi jelző nem pusztán a halászati módra utal, sőt hogy még egy későbbi állandó utánpótlás is feltételezhető a személyi állományban, bizonyítani látszik, hogy még az 1648. évi pataki urbáriumban is szerepel *Zegedi Ferenc* nevű halász [225], egyébként is az egész korszakon át sűrűn bukkan fel a környéken a Szegedi név.

A Perényi időkből maradt létszám, szervezet és szolgálat megmaradt a XVII. század elejéig [226]. A XVII. század második harmadából származó rendtartások több tekintetben változott viszonyokat mutatnak. A gyalmos halászok létszáma egy gyalomaljára, 6 főre apadt. Ők halászták a földesúr Patak-környéki tilalmas vizeit, mégpedig hetente kétszer, hétfőn és szerdán harmadán és az apró halért, pénteken és szombaton pedig a földesúrnak halásztak, csupán az élelmükre szükséges halat kapták ki az uradalmat képviselő halászbírótól. Ez a részesedési arány maga magyarázhatja a létszám apadását. A XVI. századi eljárás szerint ugyanis tulajdonképpen 2/3 részért, azaz 66 százalékért halásztak, most pedig 1/6 részért, azaz 17 százalékért, ami a mellesleg való apró halakkal is legfeljebb 20 százalékot tesz, tehát az eredmény egyötödét Ez a százalékarány nyilván csak azért volt elviselhető, mert a legjobb tilalmas vizekről az ő módszerükkel még mindig jobb eredményt kaptak a harmados réti halászok jövedelménél. A halászatuk eredményességére egyébként megbízható számszerű adatunk nincsen.

A halászok kötelessége volt a háló fenntartása, a földesúr adta a háló szállításához és vonásához szükséges öreg csónakot. Évente háromszor kellett a 114 öles hálót újítaniok, ami egyrészt igen erőteljes igénybevételre mutat, másrészt igen jelentős anyagi terhet jelentett számukra. A 114 öles hálóból egy halászra 19 öl. háromszori újítással 57 öl jutott évente, ami egynek legalább évi 20 forintjába, az egésznek együtt 120 forintjába kerülhetett, vagyis egy új gyalom ára kötelekkel együtt 40 forintban volt. Halászatra alkalmatlan, viszontagságos időben nem tartoztak semmivel, ami különben magától értetődő is. Aratás idején elmehettek élelmük megkeresésére, egyébként pedig minden szolgálattól mentesek voltak *(liberti piscatores)*, amint egy 1569. évi dica-összesítés hivatalosan is biztosította nekik [227].

Bármennyire egymástól távoleső területnek látszik, sok tekintetben indokolt a pataki gyalmos halászatnak a pataki malomkőbányászattal való egybevetése. Mindkettő földesúri tulajdonban levő természeti kincsnek zárt testületben, iparszerű. rendszeres kitermelésére alakult vállalkozás, mely a vállalkozóknak a jövedelemből állandó részesedési arányt, társadalmi te-

kintetben kedvezményezett helyzetet biztosított. A nagyjából azonos érdekekkel és feltételekkel indult két vállalkozás azonban a XVII. század közepétől ellentétes fejlődést mutat. Míg a malomkőbányászat a földesúri érdekeltség mellett is és a sok tekintetben álruhaként felvett céhes szervezet ellenére is fokozatosan kapitalizálódott, a gyalmas halászat itt a céhes szervezkedés fokára sem jutott el, mint más helyeken, sőt korszakunk végére a réti halászatba enyészett bele [228], melyben csupán egy halászati mód és eszköz őrzi tovább az emlékét.

Mészárosok, mészárszékek

Hogy mégy' élet neme: látszik kis Patakon
Gyakran nagy öröm van ott a' Mér szállókon.
— — — — — — — — — — —
Öt mészárszék vagyon, tizenhat a Kortsma...

(Ember András krónikájának Patakra vonatkozó részéből. AZT XX. 280—283.)

Latin forrásaink mind a mészárosságot, mészáros mesterséget, mind a mészárszéket többnyire *macellum* szóval jelölik. Mészárszékük, illetve húsmérési joguk a földesuraknak volt, a kocsmáltatási joggal együtt, minden más, intézmény vagy magánszemély, földesúri adományból birhatta. Következőleg túlsúlyban is voltak a földesúri mészárszékek. Egyetlen birtokos esetén a mészárszék jog gyakorlása körül nem volt semmi vita, több részbirtokos esetében azonban már sűrű húzavona adódhatott ennek a jövedelmező földesúri jognak a gyakorlása, öröklése, stb körül [229]. Tokajban például az 1688. évi urbárium [230] szerint a Csáky, Kemény, Nádasdi, Szirmay, Szemere és Andrásy (a nevek a forrásszöveg helyesírásával) kuriák mellett volt egy-egy mészárszék. Ez a hatos létszám egyébként akkoriban, úgy látszik, a legmagasabb az egész megyében, hiszen a fenti versezet szerint Patakon is csak öt mészárszék volt. A bekecsi jószág 1677. évi urbáriumában [231] viszont a részbirtokosok együttes joggyakorlásával találkozunk.

A mészárszékek a mezővárosok piacaira állított, vagy a kuriák kerítéséhez, kőfalához ragasztott, meglehetősen kezdetleges építmények. Az egyik tokaji mészárszék például az idézett forrás szerint karóvázas, tapaszos, náddal fedett építmény. A Rákóczi-árvák javainak 1692. évi leltárában [232] szereplő másik mészárszék a kúria fundusán fekszik, fedele zsindelyes, *Ajtaja fél szer, vas sarkas, hevederes, reteszes,* berendezése mindössze két húsvágó tőke és egy ösztörü, amiket az árendátorok vittek bele, tehát az üres épületet és a mészárszék jogot adták árendába. A pataki kollégium mészárszékéről ábrázolás is maradt [233]. A XVI. századi épületnek a mai Kossuth ucca felőli délkeleti sarkához ragasztott, két támfal közé szorított, féltetős toldalék volt az, zsindely tetővel és fatáblás ablakkal. Apró, gyenge kiállítású, különösebb felszerelés nélküli húsmérő bódécskák tehát általában a korszak mészárszékei.

A földesúri mészárszékek mellett találkozunk mezővárosok és testületek kezén volt mészárszékekkel is. Keresztúr mezőváros piacon állott mészárszékével kapcsolatosan olvassuk a mezővárosi mészárszékjog eredetének legtisztább fogalmazását: *...ex gratia dominorum terrestrium datum est oppidanis loci* [234]. Bodrogkeresztúr mezőváros protokolluma már 1607-ben rögzítette [235], hogy a mészárszékjog a városé, s a mezővárosi törvények VIII—IX. pontjai [236] szabályozták a mészárszék, illetve mészá-

rosok működését. Több testületi kezelésben volt mészárszékről is tudunk. A pataki kollégium mészárszékéről már említést tettünk, ez a létesítmény később is, az egész XVIII. század folyamán egyik legjelentősebb bevételi forrása volt az intézménynek. Az újhelyi predikátor 1623. évi javadalom-összeírása szerint: *Vagion egy Meszarszek is az fő Pastor szaamara* [237]. A pataki jezsuiták is kocsmát és mészárszéket kívántak állítani 1698-ban a kispataki szabad fundusukon [238]. A mészárszék használatának, illetve a húsmérési jog gyakorlásának többféle megoldásával találkozunk, melyek lényegében mind a taxás, árendás, vagy konvenciós megoldások változatai. Olyan kisebb helyek, ahol mészárszék nem volt, mert a földesúrnak nem látszott érdemesnek a fenntartása, bizonyos évi taxát fizettek a vágómarháért, így Kiszte és Baranes például az 1648. évi urbárium [239] szerint együttesen adtak egy forintot. A mezővárosokon és nagyobb helyeken állított mészárszékek vagy házi kezelésben voltak, vagy bérletben. A taxa és árenda szó használata ebben a tekintetben gyakran bizonytalan, a taxa azonban általában mégis a húsmérési jogért darabonként fizetett, az árenda pedig az éves bérletet jelenti, rendesen az épülettel együtt. A házi kezelésben levő mészárszék nagyon kevés lehetett. Tarcal 1632. évi urbáriuma [240] szerint a mészárszékben nem árultak húst az úr számára, mert a városi népnek nem kell, hanem bárány és efféle marha vágásért a mészáros fizet évi két-két mázsa faggyút. A taxás-árendás, szóval évi bérletes mészárszékek kétféle kötelezettséggel működhettek. Olyan helyeken, ahol céh volt, vagy nagyobb számban voltak mészárosok, a kivihető és a földesúr számára előnyös megoldás a darabonkénti taxa volt, melynek beszedése és beszolgáltatása azonban testületileg történt. Patakon ez a darabonkénti *torokmetczes* 1568-ban éppen úgy 5 dénár volt, mint 1648-ban. Az 1648. évi urbárium [241] szerint a pénzt a céhmester szolgáltatta be a számtartónak. 1568. szeptember 18-tól egy kerek esztendő alatt 289 darab jószágot vágtak le a pataki mészárosok, s beszolgáltattak utánuk 5 dénárjával 14 forint 45 dénárt [242]. A mészárszék és húsmérési jog hasznosításának a legelterjedtebb módja a XVII. században az évi taxáért, vagy árendáért való bérbeadás. Keresztúr mezőváros említett törvényei esztendős mészárosoknak nevezik a város mészárszékében működő mészárosokat. Az árenda vonatkozott, mint mondottuk, mind a jog gyakorlására, mind az épület használatára. Ez a megoldás természetesen egyes, vagy kevés számú mészáros mellett volt bonyodalommentes. Az évi árenda legtöbb esetben pénzben volt megállapítva, s feljegyzéseinkben 8—150 forintos árendák fordulnak elő, az előbbi például a bekecsi jószághoz tartozott mészárszék árendája [243], az utóbbi egy tállyai mészárszék 1689. évi árendája [244]. A közepes értékek 30—60 forint körül mozognak, azaz egy valamirevaló mészárszék évi árendája legalább egy pár ökör árába került.

Árendaként szerepelnek mesterséggel kapcsolatos természetbeniek is. Tisztán természetbeni árendát az említett tarcali eset mutat fel [245], továbbá Thurzó Györgynek a tokaji mészárosok részére kiadott oklevele [246], melyben tőlük fejenként 60 font faggyút, minden levágott barom nyelvét, valamint a vár szükségére való vágást kérte, az utóbbit bizonyosan a robotszolgálat helyett. A természetbeni árenda legtöbbször alternatív lehetőségként, vagy a pénzbeli árenda kiegészítéseként szerepel, s az legtöbb esetben meghatározott súlyú faggyú. Újhely 1698. évi urbáriuma szerint a mészárszék taxája 2 mázsa faggyú, vagy 36 forint [247], ugyanezt találjuk ugyanott Bényére nézve is. Az egyik tokaji mészárszék árendája 1688-ban 50 forint és 1 mázsa faggyú [248]. Az újhelyi főpredikátor viszont az árenda nagyobb részét különféle természetbeniekben kapta, mert az évi 1 forint

készpénz mellett, ami szinte jelképes összegnek vehető, egy *takarás* (60 font) faggyú, minden levágott marhából egy-egy font hús járt, amit tetszés szerint értékesíthetett, s ha a mészárossal megegyezhetett, minden levágott barom nyelve [249]. Későbbi betoldás megjegyzi, hogy a takarás faggyú *az Lizkai szokas szerent* 60 font, ami megfelel a Thurzó-féle oklevélben említett mennyiségnek. Mindkét irat fizetőeszközként szerepelteti a marhanyelvet is, amely különösen egyházi összeírásokban sűrűn szerepel, s még magyar szövegekben is így: *a linguaja*.

A mészárosokra nézve sokszor alig lehet szétválasztani az árenda és a robotváltság fejében tett teljesítéseket. Mivel mind a földesúr, mind a köz számára hasznos és nélkülözhetetlen szolgálatokat tettek, a jobbágyi kötelezettségeket illetően meglehetős kíméletben volt részük más mesteremberekhez viszonyítva. Tokaj mezőváros protokolluma például 1561-ben a mészárosok kötelességévé tette *az város köziben*, azaz a többi jobbággyal való együttes robotszolgálat helyett a levélhordást, két mérföldnyi távolságra, a kapitány parancsai szerint [250]. Az 1581. évi urbárium szinte szóról-

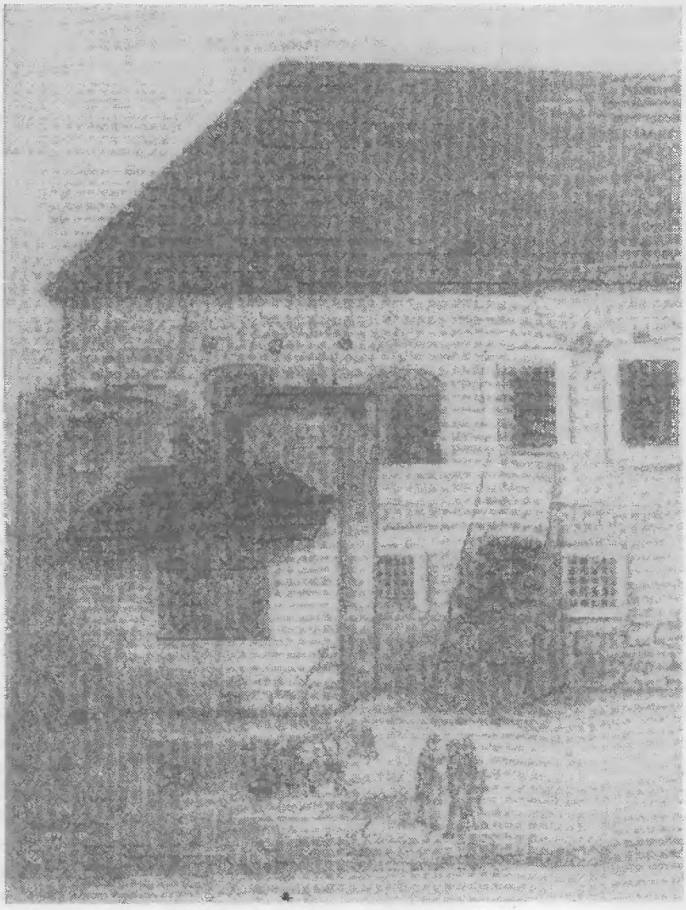

A sárospataki kollégium XVI. századi épületéhez ragasztott mészárszék. Részlet Szűcs István kollégiumi tanár 1858-ban készült rajzáról. Az eredeti a Sárospataki Tud. Gyűjt. Múzeuma tulajdona. Dévai felv.

szóra ugyanazokat mondja, de közelebbről megjelöli, hogy Ruszkára, vagy Kassára kell a leveleket vinni, lóháton, vagy gyalogosan [251]. Varannó 1585. évi urbáriuma [252]. szintén a levélhordást teszi a mészárosok kötelességévé. A Thurzó-féle 1610. évi tokaji oklevél viszont már megmásolta a korábbi szokásokat, a vár részére való vágást állítván a levélhordás helyére. Patakon még az 1648. évi urbárium [253] is fenntartotta a vargákkal, halászokkal közös, levélhordási kötelezettséget, megtoldotta azonban a marhásoknak a hordásban, a gyalogosoknak az aratásban való segítség kötelezettségével. I. Rákóczi György halála után rövidesen megszüntek ezek az állapotok is, mert 1651-ben három konvenciós mészárost fogadtak fel egyenlő konvencióval, amint arról közölt konvenciós levelük tanúskodik [254].

A mészárosok működését, a húsellátás rendjét különféle mezővárosi, céhes és földesúri rendelkezések szabályozták. Keresztúron a vásárbíró feladata volt annak ellenőrzése, hogy a mészárosok megfelelő barmot vágtak-e [255]. Ha a helybeli *esztendős mészárosok* nem tudták a szükségletet ellátni, a bírónak joga volt idegen mészárosokat is bebocsátani. Sokadalom előestéjén pedig minden külön engedelem nélkül bemehettek az idegen hentesek is [256]. akik a mészárosokkal ellentétben kizárólag sertések vágásával, sertés-áruk forgalomba hozatalával foglalkoztak, a sokadalmakon tehát elsősorban lacikonyhát tartottak. A patakı tanács 1618-ban részletesen szabályozta a húsellátás rendjét [257]. Többek közt négy *húslátót* rendelt a minőség és árak ellenőrzésére, a henteseknek megengedte, hogy aratáskor és szüretkor szüntelenül vágjanak három héten keresztül, s a mészárosokat is annyi hús vágására kötelezte, hogy ne csak a helybelieknek. hanem az útonjáróknak is elegendő legyen, ha kell, 3—4 székben reggeltől estig tartó árulással is. Tarcal 1606. évi törvényei is a vásárbíróra bízták a minőség ellenőrzését [258], s kötelezték a mészárosokat annyi tehén vágására, hogy vasárnap egész nap kitartson [259]. A vasárnapi *tábla nyitás*-t a délelőtti és a délutáni harangszóhoz igazították. Tokaj földesura 1630-ban kelt utasításában [260] az udvarbíró kötelességévé teszi, hogy *az Meszáárszek megh ne fogiattkozzék*, nyiltan bevallva, hogy fontos anyagi érdekei fűződnek a folyamatos működéséhez. 1651-ben viszont, az uradalom érdekei változván, az udvarbíró meg akarta tiltani a hagyományos szerda és szombatnapi tehén hús árulást és bárány metélést, ami ellen a praefectushoz fellebbeztek [261]. A homonnai mészárosok 1630. évi céhlevele [262] mind a helybeli, mind a vidéki henteseknek megengedte hetenként egyszer, hétfői napon a működést, lévén ez bizonyára a kelendőség szempontjából a hét leggyengébb napja. Nagymihály vártartomány 1607. évi földesúri törvényei [263] hetenként felváltva kötelezték a mészárosokat a fogyatkozás nélküli húsellátásra, megtiltották a hús kivitelét, behozatal esetére pedig az árakat az idegenek szamára is kötelezővé tették. Sztropkó egyetlen mészárszékével kapcsolatban szintén a vasárnapi nyitvatartás rendjéről értesülünk [264].

A mészárosság korszakunkban a gyakrabban előforduló és népesebb mesterségek közé tartozott, a személyi állomány, a korszak végének kivételével, emelkedő irányzatot mutat. A szemügyrevett 11 zempléni hegyaljai mezőváros mindegyikében találkozunk velük, s Mád és Tállya kivételével első adataink a XVI. század derekáról valók. Bénye mészárosainak száma 1—5, Keresztúré 1—2, Liszkáé 2—3, Mádé 1—2, Pataké 7—20, Újhelyé 4—8, Szerencsé 1, Tarcalé 3—8. Tállyáé 1—2, Tokajé 2—7, Tolcsváé 1—2 között mozgott. A legállandóbb a tokaji létszám, amely 1561—1688. között keves ingadozással 6 körül mozog. Legszembetűnőbb a patakı létszám fejlődése,

mely 1632—1648. között érte el a csúcspontot, a 20 körüli számot, mellyel némely időszakban csaknem elérte az összes többi mezőváros mészárosainak együttes létszámát. A mezővárosi létszám általában mindenfelé a XVII. század közepén látszik legmagasabbnak, ami egyfelől a mesterség jövedelmező voltát mutatja, másfelől a kereslet, nem utolsó sorban a bőrök iránti kereslet növekedését. A hegyaljai falvakban már nagyon ingadozó a mesterség jelenléte, a szomszédos, várostalan vidékek nagyobb helységeiben általában magasabb, ami teljesen érthető. Ardó és Petrahó 1631. évi urbáriumai [265] rávilágítanak a mészáros mesterségnek a jövedelmezőség mellett egy másik nagy előnyére, ami ezt a mesterséget népessé tehette. Mindkét említett helyen céhes mészáros jelentkezett ugyanis ebben az esztendőben az összeírásnál, akik *úr dolgat nem akarnak iarni*, pedig azelőtt jártak, aki pedig céhet akart tartani, a városra ment lakni. A céhes mészárosság tehát olyan társadalmi előnyöket biztosított, levélhordással való szolgálat, stb. révén, hogy még a falusi mészárosok is megkísérelték a jogcím megszerzését. A mészárossággal együttjárt tekintélyt illusztrálja bizonyosan az is, hogy az összeírásokban előforduló mester megjelölés, mint Bálint mester stb. legtöbb esetben mészárost jelent, amint azt két esetben sikerült is összeírások összehasonlításával igazolnunk. Vagyoni szempontból is a legjobb mesteremberek közé tartoztak. Tarcal 1692. évi urbáriumában [266] a szőlőbirtokosok között szerepel *Lanio Gergely Mester, alias Nagy Lábu.* Ujhely 1597. évi portaösszeírásában [267] *Emericus Mezaros*-t a dicáltatott libertinusok közt találjuk, ugyanabban az évben Patakon *mezaros pal* a város főbírája [268]. Zemplén megye nemeseinek mutatókönyvéből az 1616—1681. évekből 5 Mészáros nevű egyén nemességadományozásáról értesülünk [269], s az esetek nagyobbik része a XVII. század első felére esik. Ezek a példák eléggé igazolják, hogy a mészáros mesterség a mesterségek elejéhez, a mészáros mesteremberek az iparűző réteg emelkedő részéhez tartoztak mind vagyoni, mind társadalmi tekintetben.

Forrásaink több helyen említik a mészárosokkal kapcsolatban a *hentes*eket is, s megjelölésükre következetesen ezt a kifejezést használják. A két mesterség együttes űzése korszakunkban, legalább a mezővárosokban, úgy látszik, ismeretlen. A hentesek minden tekintetben kisebbségben lévő, a mészárosok engedményeiből élő, minden tekintetben elnyomott rétegnek tünnek fel. Hentesszékről nem is történik említés, csupán egy 1705. körüli tokaji urbáriumban [270], ennek jövedelme a városé. A hentes név személynévként alkalmazva elő nem fordul a kezünkhöz került névsorokban sem, talán ez az egyetlen olyan mesterség, melynek neve soha senkire rá nem ragadt. A homonnai céhlevél henteseket korlátozó rendelkezését már említettük. Helyzetüket talán a tarcali protokollum 1606. évi rendelkezése [271] jellemzi legjobban: *Az Hentes az reghi szokas es toerveny szerent minden Czeterteken tizenket oraigh az piaczon arulhat, az után az Meszarosoknak jo akarattia ha megh engedik mikor esztendős Meszarosunk vagion.* Keresztúr törvényei is a sokadalom előtti estén és sokadalom napján való árulást engedték a hentesek számára [272]. Szóval gyenge napok, vagy közepes forgalmú félnapok, vagy túlterhelt időszakok voltak a hentesek számára engedve.

A mészárosok termelő munkájának méreteire nézve elegendő megbízható adatunk nincs. Említettük, hogy Patakon egy gazdasági évben, 1588—89-ben 289 darabot vágtak. A *torokmeccés* nevű darabonkénti taxából, a földesurak és mezővárosok húsellátást célzó rendelkezéseiből arra következtethetünk, hogy a XVII. század folyamán a nagyobb hegyaljai mező-

városokban 500—1000 darab között mozoghatott a levágott szarvasmarhák száma.

A mészáros mesterség termékei közül természetesen a húst említik legtöbbször forrásaink, mégpedig túlnyomólag tehén-húst, ritkábban bárány-húst [273]. A hentesek termékei közül a húson kívül csak a szalonna [274] szerepel külön megnevezve. Igen értékes mészáros termék volt korszakunkban a faggyú is, mely az árenda fizetésénél a pénzzel egyenrangú fizetőeszköznek látszik. Egy mázsa faggyút általában körülbelül 18 forint értékben fogadtak el, de a XVII. század végén értéke már csaknem kétszerannyi, mivel Patakon egy 1697. évi feljegyzés szerint fontját 15 dénárért adták [275]. Ugyanaz a forrás említi kereskedelmi cikk gyanánt a hájat is, melyből *Mészáros Siros Marton* hatot adott 10 magyar forinton a vári sáfárnak. Említettük, hogy árenda pótlásként előfordult a marha nyelve is, másutt pedig javadalom, illetve tiszteletdíjként jelentkezett. Liszkán 1623-ban *minden tehen nielve az Praedicatore* [276], Tarcal mezőváros törvényei a szombati vágásból származó nyelvet adták javadalomba [277], míg Újhelyben [278] és Keresztúron [279] a főbíró részére szedte be a vásárbíró a marhanyelvet, s harmada ezért őt illette. Az iparélet szempontjából azonban a legkeresettebb mészáros termék a nyersből, melynek ára és keresettsége már a XVI. század közepétől állandó emelkedést mutat, s a mészárosok számára a húsnál is jobb és biztosabb bevételt jelentett. Jellemző, hogy az első mészáros limitációk, az 1598. és 1621. évi pataki limitációk [280] is már kizárólag a bőröket sorolják fel a mészáros termékek között. Az uradalmakat is jobban érdekelte bizonyosan a faggyúnál is a bőr, melyből az uradalmak inventáriumai helyenként igen tekintélyes készleteket tüntetnek fel [281]. Aki a petrahói mészárosok közül például a timár mesterséget is űzte, vagyis maga készítette ki a bőröket, ökörbőrt tartozott *ki gyartani az var szükségére* [282]. A nyersbőr ellátásnak a bőriparral kapcsolatos kérdéseit egyébként alább kívánjuk majd érinteni.

Mint említettük, a hús árát mezővárosi és földesúri intézkedések szabályozták. Patak 1618. évi protokolluma [283] megszabja, hogy *az szekekben az hust ket penznek felette ne meriek*, természetesen fontját, sőt a hitványabbját két pénzen alul, kilója tehát körülbelül 4 dénár. Nagymihály vártartomány 1607. évi földesúri törvényei húsvéttól Szent András napig harmadfél, máskor három pénzben állapították meg a hús árát [284]. A korszak végére az árak szinte megkétszereződtek mindenfelé. Tarcal, Tokaj mészárosai 1701. évi feljegyzés szerint [285] 3, 4, 5 pénzen is adták a hús fontját, sőt egy pataki feljegyzés 6 dénáros hús árakról is említést tesz en [286]. A hús árának rohamos emelkedése egybeesik a zempléni mészárosság XVII. századvégi gyérülésével, pusztulásával. A királyhű érzelmű Szirmay Antal azt írja, hogy 1674-re a német helyőrségek parancsnokai egyéb földesúri jogokkal együtt magukhoz ragadták a húsmérés jogát is [287]. A Tarcal piacán állott mészárszéknek 1688-ban már csak a falai álltak [288]. Babotsay feljegyzése szerint pedig a város egyik mészárosát 1697-ben a kurucok lövöldözték meg, *ellenek ejtett némely kemény, de igaz szavaiért* [289]. A szerencsi uradalom 1689. évi urbáriumában [290] a németii mészárszékről találjuk ezt a bejegyzést: *Macelli locus extra usum 1.* Hasonló példák egész sora bizonyíthatná, hogy a zempléni mészárosság a korszak végére a legerőteljesebb és legjellegzetesebb itteni mesterségek sorsában osztozott.

Ebben a rövid áttekintésben a szőlő művelésével, a bor készítésével és eltartásával kapcsolatos mesteremberek, bodnárok, kádárok, hordókötők, hordómérők, karóhasítók, kötőfűszedők, szerszámkészítők működését kívánjuk röviden ismertetni. Igaz, hogy sablonos beosztás szerint az általuk megmunkált anyagoknak megfelelő mesterségek sorába kívánkoznának, de akkor némelyikét nem tudnánk hová sorolni, ezen kívül úgy érezzük, hogy az alábbi tarkaságot területünk ezen korszakának a fejezet címében foglalt nagy ügye összefogja és indokoltan a táplálkozással kapcsolatos mesterségek közé utalja.

Takáts Sándor a szőlőművelés XVI—XVII. századi fellendülését az orosz és lengyel borkivitel növekedése mellett az ivóvíz hiány miatt megnövekedett itthoni fogyasztásnak tudja be [291]. Ehhez azzal a megállapítással kívánunk hozzájárulni, hogy amit itt a vulkáni muködés a borban adott, a vízben valóban visszavette, mert a Hegyalja alacsonyabb peremlépcsője alatt végigvonuló andezit réteg áthatolhatatlan záró-réteget képez, amely fölött jó ivóvíz seholsem található, úgyhogy aki bort nem ihatott, inkább a Bodrog vizét itta minden időben. Hogy a bor nem csupán értékesíthetősége miatt és nem is részegeskedési hajlamból volt a hegyaljai lakosság szívügye, azt kutatás közben érezhetjük.

A szőlő és bor mesterségei közül a legfontosabb és egyik legsajátosabb a bodnár mesterség, melyre nézve éppen ezért legtöbb adattal is rendelkezünk. Általánosságban beleérthetjük a kádár mesterséget is, amely legtöbb esetben nem különálló mesterséget jelöl, csak elnevezésibeli különbséget jelent, hiszen forrásanyagunkban is leginkább csak névsorokban fordul elő, a XVII. századra családnévvé alakulva. A megyei limitációk [292] is bodnár készítményekként tartják számon a kádakat, általában minden dongás szerkezetű fa edényfélét. A mesterség fejlődését a növekvő szükséglet mellett a korlátlanul rendelkezésre álló nyersanyag-lehetőség is lendítette. Az erdők közelsége és sokasága miatt a bodnárság, a fa munkák egyéb ágaival együtt, a népi tudás alkotórésze volt. Maga szükségére a jobbágyok túlnyomó része minden bodnár munkát el tudott végezni, sőt mint alább láthatjuk, általában is túlnyomólag jobbágy munkával állították elő a szükséges alkatrészeket a korszak végéig, s a szorosanvett szakmunka leginkább csak a hordókötés volt. Kizárólag ó-hordók kötésével foglalkozó hordókötőkről nincs értesülésünk, így valószínűleg a hordókészítő bodnárok végezték ezt a munkát is rendszeresen, s ez elfoglaltságuknak csaknem felét tehette ki.

A tömeges jobbágyipar formájában jelentkező termelőmunka egyfelől, mint említettük, saját szükségletek kielégítésére irányult, ezen kívül jobbágyi szolgálatok fejében, vagy pedig bérmunkaként létezett.

A jobbágyoknak saját szükségükre a szőlőműveléshez és hordókészítéshez szükséges faanyagok kitermelése bizonyos korlátozások mellett szabad volt. Komlós 1680. évi urbáriuma szerint minden jobbágy 600 hordófalat és 3000 szőlőkarót hasíthatott évente [293], amiből bizonyosan értékesítésre is jutott bőven. A bényei predikátor 1623. évi összeírás szerinti javadalmában biztosítva volt: *Abrints vagasra szabadsaga vagion* [294], amit az 1669. évi újabb felvétel szintén biztosított [295]. A horvátii predikátor 1621. évi javadalmi jegyzőkönyvében szintén bennfoglaltatik: *Az Erdőről innet szabad fat hordani, es abrontsot vagni* [296]. Az uradalmak szőlő- és bortermeléssel kapcsolatos fanemű szükségletük ellátását legnagyobb részben ingyenes jobbágymunkával biztosították. Patak 1657. évi urbáriuma [297]

szerint a különféle kertelési és szerfa szállítási kötelezettségek mellett a jobbágyok annyi hordót tartoztak köttetni, amennyi kellett, az ő gondjuk volt az ó-hordók kötése és a szőlőkaró szükséglet fedezése is. Az újhelyiek az ardóiak által művelt szőlő hordóinak kötéséhez abroncsal tartoztak [298]. Tállya 1646. évi urbáriuma [299] szerint a jobbágyok 100 hordó készíttetésére voltak kötelezve, de a bodnárok, azaz akik az új hordók összeállítását végezték, élelmet és bért kaptak a földesúrtól, a jobbágyok tehát csak a kész alkatrészeket adták. Bénye 1632. és 1648. évi urbáriumai [300] viszont régi szokásnak nevezik azt, hogy a hordófal és fenek hasogatás, abroncsvágás az úr költségére, azaz bérmunkában történt, s csak a faanyagnak az erdőről való beszállítása volt jobbágyi kötelezettség.

A pincékben elfeküdt, évente külföldre vándorolt kész hordókat, az uradalmak inventáriumaiban szereplő rengeteg alkatrészt, hordófalat és feneket, abroncsot, kötővesszőt, bárdolt dugát lehetetlen is lett volna szakmunkával előállíttatni. Patak 1639. évi inventáriumában [301] sok különféle hordó és fa edény és többezer hordóalkatrész szerepel. Tokaj 1644. évi inventáriumában [302] 243 üres hordó és igen sok alkatrész. Bacskó 1670. évi urbáriumában [303] két-két rakás hordófal és fenek, Polyánka ugyanazon évi inventáriumában [304] a különféle fa edények és szőlőkarók mellett több kádra és hordóra való alkatrész.

Az uradalmak a nagyobb részben ingyenes, kisebb részben bérmunkával előállíttatott alkatrészeket előbb szintén mesterségükkel szolgáló, később jelentős részben konvenciós bodnárokkal dolgoztatták fel. Patakon már 1617-ben konvenciós bodnár végezte az új hordók összeállítását [305], aki konvenciós levele szerint 50 hordó után kapott 85 magyar forintot, egyéb járandósága kása, vaj, ecet s más élelmiszer volt. Az 1648. évi urbáriumban [306] még mindig ott szerepel a *Varbeli bodnar*, kinek legfőbb kötelessége az ó- és új-hordók kötése. Mellette azonban egy sereg pataki, újhelyi, tolcsvai, bényei mesterségével szolgáló jobbágy mesterember állott az uradalom rendelkezésére. Ez a terület különben az uradalmi érdekektől független bodnárság központja is a megyében. A XVII. század első felében Újhelyben 10 körül, Patakon 6—7 körül mozgott a bodnárok száma, míg 1648-ra Tolcsva Újhely mellé tört fel, mert ott a 2 várhoz tartozó bodnár mellett 7 mesterségével szolgáló bodnárt számolhatunk [307]. Ebben az időben ezen a két helyen a legmagasabb a létszám, 9—9, Patakon ugyanakkor visszaesett, mivel az uradalom Tolcsvára tolta ki hordókészítő központját. Úgy látszik, hogy ekkor minden hordókészítő mesterembertől elfogadták a mesterséggel való szolgálatot, s így az urbáriumok kimutatása a mezővárosokon a tényleges létszámnak felel meg Újhely és Tolcsva létszáma nyilvánvalóan I. Rákóczi György korszakának a műve, mert korábban nem találjuk őket ezen a két helyen. A 11 zempléni hegyaljai mezőváros közül egyedül Mádon nem találtunk hordókészítő mesterembert, ami nem jelenti azt, hogy nem lehetett mégis: Patak, Keresztúr, Liszka, Tokaj bodnársága viszont már a XVI. századi összeírásokban jelentkezik, sőt a falvak közül Ardóé, Olaszié és Horvátié is. A XVI. századi eloszlás egyébként szétszórtabb, egyenletesebb, hordókészítő központok kialakulása még nem észlelhető olyan mértékben. A kádár mesterség nyilvánvaló különállása hosszabb időn keresztül egyedül Keresztúr esetében jelentkezik, de nem nagy műhelylétszámmal, s a bodnársággal való összeolvadása a XVII. század elejére általában befejezettnek tekinthető. A rendelkezésünkre álló adatok alapján az uradalmakon kívül működött, illetve nem konvenciós bodnár mesteremberek számát a XVII. század közepén Hegyalján hozzávetőlegesen 35 műhelyre becsülhetjük. Az 1652-ben kiadott konvenciós le-

velek [308] alapján Tokajban 1, Tarcalon 1, Bényén 1, Patakon 5 konvenciós bodnárral számolhatunk, a Rákóczi—Lorántffy birtokon tehát összes létszámuk 8. Az öt pataki konvenciós bodnár konvenciója teljesen egyforma, sőt a másik három helyen levőké is azonos a patakival, s készpénzből, természetbeni ruhaneműből és élelmiszerből tevődik össze. A pataki konvenciósokról egyébként egy 1686. évi konvenciós levél sorozatból [309] az is kiderül, hogy állandó munkamegosztással dolgoztak, mert külön konvenciós leveleket kaptak az *új hordó csináló*, a *hordófal hasító*, a *hordófal késelő* és a *fenekhasító* bodnárok, úgyhogy együttműködésük szinte manufakturális üzemben történt. Ezek fizetése teljesítmény szerinti készpénz és megszabott mennyiségű élelmiszer.

A zempléni bodnároknál a családnév és mesterségnév egyezése jelentős részben fennmaradt a XVII. század közepéig. Patakon például 1632-ben a 6 bodnár közül 4 neve Bodnár [310]. A nevek alapján az is kiderül, hogy a XVII. századi hegyaljai bodnárság legalább fele részében bevándorolt. A borkereskedelem csinálta úton szivárogtak ide bizonyosan jelentős számban a lengyelek. 1645-ben a pataki uradalom 3 konvenciós bodnárja közül 1 Lengyel nevű [311], az 1652. évi 5 konvenciós közül 2 Lengyel nevű, 1679-ben a regéci bodnár neve *Lengjen Stanislo* [312]. De más mesterségekhez hasonlóan a legkülönfélébb közeli és távoli helyekről töltődött a személyi állomány, így találunk Vágásy, Huszti, Geszty, Bakay, Szinai, stb. bodnár neveket. A mesterség társadalmi helyzetére jellemző adat, hogy Zemplén megye nemeseinek mutatókönyvében mindössze Pintér Pál és Borbála címeres nemeslevelét találjuk 1679-ből [313], pajzsán jobb lábában szőlőfürtöt tartó oroszlánnal. Annak ellenére, hogy a korszak legbecsesebb terméke körül foglalatoskodtak, vagyoni helyzetük sem hasonlítható össze például a szabók, mészárosok, malomkőbányászok helyzetével. Nem is vehette fel a versenyt jövedelmezőség szempontjából az említett mesterségekkel az a mesterség, melynek legtöbb munkarészlete ingyenes jobbágymunkával végeztetett el.

A fentiekből érthető az is, hogy ezzel a mesterséggel kapcsolatban nem hallunk soha kontárokról, de nem hallunk céhes mesterekről sem. A hegyaljai mezővárosok legtöbbjében csak a XIX. század elején alakultak sorban a bodnár céhek [314], ami egyben annak is bizonysága, hogy itt a mesterség soha túlzsúfolt nem volt. Szádeczky ugyan említi felsorolásában a homonnai bodnárok 1643. évi céhlevelét [315], de őrzési helyét nem említi, s az átnézett anyagban nem sikerült nyomára akadnunk.

Az új hordókat, kádakat és egyéb dongás fa edényeket a konvenciósok természetesen az uradalmak részére, az önálló, illetve az uradalmak felé mesterségükkel szolgáló jobbágy mesteremberek pedig részint megrendelésre, részint vásári értékesítésre készítették. Feltunő, hogy 1655-ig a megyei limitációkban [316] a hordóalkatrészek készítése a bodnárok neve alatt feltalálható, ami azt jelenti, hogy adott esetben a megrendelő anyagából készítették a hordókat, vagy esetleg maguk is tömegével vállaltak hordófal hasítást, a XVII. század közepétől viszont előtérbe lép a kész áru forgalombahozatala, a vásári értékesítés. Az említett időpont a mesterség vásári jelenlétét illetőleg más szempontból is elhatároló időpont. Ettől az időtől maradtak ki a bodnár készítmények közül a teknők, s odakerült a veder, szapu és köböl. Az 1626. évi limitációban 21 különféle bodnár készítmény szerepel, az 1653. éviben 23, az 1655. éviben 24, ami egyben a legmagasabb szám is, mert 1666-ban már csak 19, 1696-ban 17 a készítmények száma, ami kétségtelenül a mesterség hanyatlásának is egyik mutatója. Feltűnő az is, hogy a XVII. század közepén még kilencféle kisebb fa edénynél eperjesi,

illetve bártfai-szebeni méretek versenyeztek egymással, a korszak végére viszont már csak az eperjesi méretek szerepelnek, tehát a verseny eldőlt ennek javára. Ezek a készítmények: az *öreg cseber, putton, öreg dézsa, közép dézsa, vendely, lévő, öreg sajtár, kissajtár, fakupa.* Hasonló esettel találkozunk a kádakra nézve is. 1655-ig háromféle kád szerepel a limitációkban: *öreg kassai kád* 1,50—1,80 forint között, *Bodrogközben csinált, vagy tiszaháti kád* 2,50 forintért, *közönséges kád,* vagy későbbi nevén *mecenzéfi és átallyán csinált kád* 1 forintos áron. Az 1655. utáni limitációkban már csak az öreg kassai kád szerepel, a korábbihoz hasonló 1,80 forintos eladási áron. A vásárokon a kádaknak és puttonyoknak nagy szerepük volt a szállítás, kirakodás és árusítás módját illetőleg is a legkülönfélébb árucikkeknél. Kétségtelen, hogy vásári árusításra legkisebb mértékben éppen a hordó kerülhetett, s inkább a kisebb edényfajták, a limitációkban is feltalálható *csobolyó,* az 1670. évi bocskói urbáriumban [317] is említett *vanna* és Újhely 1617. évi vásári rendtartásában [318] említett *seffely* a fentebb már említetteken kívül. A seffelyt például teknővel vegyesen, szekérszámra szállították a vásárokra, amint az újhelyi rendtartásból kitűnik.

Igen tanulságosak a limitációk az árak változása szempontjából is. A XVII. század folyamán világosan 1630. és 1670. után történik lényeges árváltozás, közben az árak nagyjából állandóak. A változás általában emelkedést jelent. 1626-tól 1655-ig a kassai kád például 1,50 forintról 1,80 forintra, a cseber és putton 20 dénárról 24 dénárra, a közepes eperjesi dézsa és az öreg fakupa 8 dénárról 9 dénárra, az öreg sütőteknő 60 dénárról 75 dénárra emelkedett, vagyis az áremelkedés néhány jelentős eszköznél 12—25 százalék között mozgott. 1696-ra néhány árucikkben némi csökkenés is észlelhető ugyan, ami a mesterség általános jelentősége csökkenésének is mutatója, általánosságban azonban az emelkedő irányzat megmaradt, s 1626-tól a korszak végéig néhol 33 százalékos különbségeket eredményezett. Tekintetbe kell itt még azt is vennünk, hogy a megyei limitációk, mint hivatalos ármegállapítások, a drágulást voltak hivatva megakadályozni, a tényleges áremelkedés ezeknél még nagyobb is lehetett sok esetben. S megjegyezzük azt is, hogy drágulást itt a pénz abszolút számértékeinek változására tekintettel emlegettünk csupán, nem véve figyelembe a pénz esetleges értékváltozását. Két adat összehasonlításából egyébként az is kiderül, hogy a gyakorlatban mit értek a limitációk, s hogy a tényleges forgalmi ár a mindenkori kereslettől függött. Az 1626. évi limitáció a gönci hordó árát, melynek nagysága régi szokás szerint harmadfélszáz icce, hármát 1 forintban állapította meg, egy hordó ára tehát 33 dénár körül mozgott. Egy 1645. évi tarcali számadásban [319] viszont az új hordók darabonkénti ára 60 dénár. A hivatalos ármegállapítás tehát az árak emelésével tulajdonképpen csak a tényleges piaci árakat próbálta messziről követni.

A mesterség termelékenységére nézve semmi biztos adatunk nincs, sőt a munkabérek alakulására nézve is csak a limitációkra támaszkodhatunk, mert a konvenciós levelek pénzértékre való átszámítása és a termeléssel való egybevetése szinte lehetetlen. 1655-ig például a hivatalosan megállapított munkabérek a következők: falhasítóknak 500 faltól 1 forint, 300 hordófenektől 1 forint, 1000 hordófal késelése 1 forint, 1000 abroncs faragása 1 forint. Mivel az 1626—1655 közötti időszakban ezek a munkabérek mitsem változtak, a készítmények áraiban pedig az említett 12—25 százalékos emelkedés ment végbe, kézenfekvő a következtetés, hogy ezen időszakban a bodnár mesterséggel kapcsolatos bérmunkák ennyi százalékkal az árak szintje alatt maradtak.

Említettük, hogy területünkön különálló *hordókötő* mesterséggel tulajdonképpen nem találkoztunk. Különálló mesterség volt azonban a *hordómérő*, mai nevén hordóhitelesítő mesterség. Takáts Sándor ismerteti a tokaji és tállyai XVII. századvégi hordómérés modját [320], ennél jobb leírást seholsem találtunk. Hordómérő működésére vonatkozó adatunk van azonban Újhelyből, melynek 1567. évi urbáriumában [321] *Joannes hordas* neve szerepel a puszta jobbágy helyek között. Patak 1632. és 1648. évi urbáriumaiban [322] szintén találunk egy-egy hordómérőt, Nagy Andrást, illetve Szürtei Jánost, kik a várhoz szolgáltak munkájukkal, s ennek fejében robotmentességet élveztek.

A szőlőműveléssel kapcsolatos mesterségek közül már említettük a kőgát rakókat, itt a karóhasítókat, kötőfűszedőket és szerszámkészítőket említjük meg röviden.

A hegyaljai szőlőkben mutatkozó rengeteg szőlőkaró szükséglet kielégítése szintén háromféle módon történt: jobbágyi szolgálat fejében, szabad adásvétel útján és konvenciós karóhasítókkal. A karóhasítással való szolgálat számos esete közül csak a legjellegzetesebbet említjük. A bogrogközi Karád 1688. évi urbáriuma [323] szerint *Stephanus Kerekgyarto* és 3 társa évente 8000 darab, fejenként tehát 2000—2000 darab szőlőkarót tartoztak a földesúr számára beszolgáltatni és a Tiszán Tokajhoz szállítani. Tokajhegyalja 1641. évi szőlőrendtartása megszabja a forgalombahozott szőlőkarók méreteit, minőségét és árát is [324], *mivel igen hamissan szokták hasogatni, kivált az Hernad mellett az Cserhaton.* Hossza tehát 8 arasznyi legyen (184 cm), jó vastag és akkor 17 esztendeig is eltart. 1000 darab ára messziről szállítva 7 német forint, közelről 1 tallér (1,80 ft.). Ezekből az is szembetünő, hogy milyen jelentős karóbehozatal volt a Hegyaljára, ami bizonyosan nem az anyag, hanem a munkaerő hiánnyal magyarázható: a helybeliek nem győzték fedezni a szükségleteket. Az újhelyi fiscalis szőlő 1697. évi számadásában [325] már 3 magyar forint 1000 hasított szőlőkaró, de ugyanott szerepel 2,34 forintos ár is. Abban találjuk a kapanyél árát is, melyet darabonként 3 dénáros áron vásároltak. A keresztúri szőlőhöz ugyanabban az évben már 1,50 forintért vették a karó ezrét [326], ezrének hegyezése 24 dénár volt, s abban az évben beszereztek összesen 20 000 szőlőkarót. A fa és fém munkára, kőmíves munkára Zemplénbe lelátogató mecenzéfiek erre a munkára is igyekeztek rávetni magukat. A pataki bodnárok 1686. évi konvenciós levelei után találunk például ilyen tételt is: *Conventioja szőlő karo hasító Meczenzefieknek.*

A zsarolások megszüntetése érdekében 1641-től rendtartás szabályozta a kötőfű, vagy hosszúfű forgalmi árát is [327]. Azelőtt előfordult, hogy a nyers hosszúfüvet is 3—6 forintért adták szekerenként. Ezután a nyers hosszúfű kévéje 4 dénár, a szárazé legfeljebb 8 dénár. Mivel Bényére, Tolcsvára, Horvátiba messzebbről szokták hordani, lévén ezek a hegyek között, a termőhely pedig a Bodrogköz, ezeken a helyeken a megállapított árak kétszerese volt kérhető kévénként.

A szőlőkben használt vas eszközök közül a kapák és metszőkések fordulnak elő legsűrűbben. A hegyaljai köves talaj szemmelláthatóan sok kapát (kétágú) elhasznált. A kapák készítése, nádlása, kapa nyak forrasztás sok esetben cigány munka. A keresztúri fiscalis szőlő számadásában 1697-ben így találjuk: *Tíz kapat czinaltattam az csigannyal adtam tüle f 1 den 20* [328], azaz 12 dénárt darabonként. Ebben a számadásban szerepel metszőkések köszörülése és kapa nyak forrasztása is, míg a fentebb említett újhelyi számadásban a nádlás költségeit találjuk: darabonkénti 15 dénár, ha a rúdvasat a munkáltató adja.

Ebből a rövid áttekintésből nyilvánvalóan az a legfigyelemreméltóbb, hogy a szőlővel és borral kapcsolatos mesterségek mennyi lehetőséget adtak a bérmunka rendszerének elterjedésére, a termelt anyagok szabad adásvételére, mely lehetőségek végső fokon lassan mind a feudális társadalom kereteit bontogatták.

Sernevelés, pálinkafőzés

A zempléni szőlőművelés és borfogyasztás felvirágzásával egy időben, párhuzamosan jelentkezik a sernevelés és serfogyasztás felvirágzása. A kettő nem jelenthetett egymás számára versenyt, mert mindkettő lényegében ugyanannak a földesúri rétegnek kezében volt, haszonvétele tárgyát képezte. Csak a megnövekedett fogyasztás mellett lehet ezt a kettős virágzást elképzelni, s valóban el kell ismernünk, hogy nyomósan esik latba az ivóvízhiány a fellendülés okai között. A ser, mint vízpótló ital azért is kapósabb lehetett, mert lényegesen olcsóbb, előállítása egyszerűbb, korlátlanabb. Egészen érthető, ha még a bortermelő is inkább eladta a drágább bort, s az olcsóbb sert itta. Így érthető az is, hogy éppen a hegyaljai bortermelés és kereskedelem legismertebb központja, Tokaj lett a sernevelés legjelentősebb központjává is, mert itt volt a legtöbb sernevelő fenntartó kúria és a hely hadi és kereskedelmi forgalma következtében itt volt a legjelentősebb a fogyasztás is. De a XVII. század közepére alig lehetett olyan zempléni udvarház, melynek *sernevelője* nem üzemelt volna. Patakon az 1639. évi inventárium [329] szerint a központtól mintegy 4 kilométernyire levő somlyódi házban volt a sernevelő ház, vagyis körülbelül a borházban volt a sernevelő. Bénye 1631. évi urbáriuma [330] szerint ott a sernevelés előző évben kezdődött csak. A Hegyalján a mesterség kezdeteire nézve is kétségtelenül Tokaj vezet, melynek már 1565. évi urbáriumában [331] 3 *Seres* nevű jobbágyot találunk. De Kisfalud 1565. évi urbáriumában [332] is ott találjuk *Casparus Serneueleö* nevét. Általában azonban a mezővárosok serfőzése is inkább a XVII. század első felében kezdődött. Némileg más a helyzet Felsőzemplénben, hol már a XVI. század végén egy sereg apró faluban feltalálható. Az izbugyai serfőzőház például már 1583-ban a megye előtti huzavona tárgyát képezte Nyárádi Albert és a három Viczmándi testvér között [333]. A XVII. század második felében pedig szinte alig volt olyan falu, ahol komlót ne szedtek volna, vagy a földesúr serét nem árulták volna. Csak feljegyzéseinkben 33 felsőzempléni falu neve szerepel az 1569—1689. közötti időből, s egészen Mezőlaborc magasságáig mindenünnen. Az urbáriumok jobbágy névsoraiban ennek megfelelően sűrűn fordulnak elő a *Sernevelő*, vagy *Sernevelős* [334] nevek, a latin szövegekben a *braxator, braxator cerevisiae* [335] és *fervarius* [336] megjelölések.

A kúriák melletti sernevelők épületeiről, berendezéseiről és felszereléséről bőséges leírásokat kapunk. A Tokajban előforduló 5—6 fontosabb sernevelő közül [337] állandóan szembetűnik éppen a Rákóczi árvák tulajdonát képezett sernevelő, mely 1688-ban *Matthias braxator*nál [338], vagy az 1692. évi urbárium [339] szerint *Serfőző Mátyás*nál volt árendában, 1707-ben pedig II. Rákóczi Ferenc Lipóczy Keczer Andrásnak adományozta [340] nemesi szabad telkével együtt. A nemesi szabad telek *Bodrogh vize felől nem mesze az Vártul* feküdt, sernevelője a Bodrog partján volt. *Semmi kerétésse nincsen, egeszlen fenyő fabul vólt, Sindellyel fedett.* Polyánka 1670. évi inventáriuma [341] pedig egy szalmával fedett sernevelőről tesz említést. Egy másik tokaji sernevelőről azt olvassuk, hogy *Padlas nelkül valo* [342]. A Rákóczi-félének *ajtaja fél szer, igen viselt, vas sarkas, he-*

vederes, fa toló záros. Az 1688. évi urbárium szerint a teteje akkor rossz volt, falai beomlással fenyegettek, 1692-re azonban valamit javíthattak rajta, de ajtaja, ablakai még ekkor is rosszak, kemence kürtője beomlott, kamrája szeméttel tele, egészben elhanyagolt képet mutat, aminek oka előbb talán az általános helyzet, később a bérlő hanyagsága. A sernevelő három részből állt: *Első része Tornácz, melyben a sert főzik ...Az masodik resze, vagy szakassza Szoba,* de egy lábnélküli hosszú asztalon és beomlott kürtőjű kemencén kívül semmi sincs benne, *Vagyon oldal kamarájais, melyis most Szeméttel eltölt.* A tulajdonképpeni sernevelő tehát végeredményben egy helyiség, mint ahogy más leírásokban is általában egy helyiségről van szó. A források ugyan sernevelő *házat* említenek még olyan esetekben is, mikor az nem is különálló, önálló épület, hanem más rendeltetésű épület egyik helyisége, mint a pataki somlyódi ház esetében láttuk, vagy a Pethő-féle sztropkói sernevelőnél, mely pálinkafőzővel volt közös épületben [343]. A leltárak sok esetben a sernevelőhöz tartozó pincét is feltüntetnek, így Izsép 1639. évi inventáriumában [344] is pincével együtt szerepel a sernevelő. Az említett sztropkói sernevelő udvarán kút, melletle kőből rakott pince, fölötte raktár, az utóbbi bizonyosan nyersanyagoknak, tűzifának, hordóknak és fölösleges eszközöknek.

A sernevelők berendezéséből a serfőző katlanok és szaladszárító kemencék voltak csupán beépítve. 1687. évi tokaji tudósítás szerint [345] van *egy jó öreg kübül rakott katlan ser főző öregh üstwel* és *Egy kő száraszló.* A pataki sernevelőben is külön volt serfőző üst katlanostól és szaladszárító kemence, Sztropkón viszont egy kályhás kemence, egy szaladszárító kemence és egy harmadik a serfőző rézüsttel. A Rákóczi-féle tokaji sernevelő felszerelése: *serhez való három kád... két kicsiny viselt kád..., két kisebb Ser hüjtő kád, két eresztő Válu. Egy öreg kosár. Egy cseber. Két merengélő. Tizenkét Serhez való üres hordo.* Másik tokaji sernevelőben 5 élesztő kád, 2 öreg serhez való kád, alattuk 2 eresztő válu, 3 merengélő, 2 víztöltő válu, 12 szaladszárasztó lésza, 1 serszürő kád, a pataki sernevelőben ezeken felül komlószűrő kád és serhevítő fenyőkád, Sztropkón szaladáztató, több serhevítő kád, ser- és komlószürő kas stb. A tokaji leltárak két alkalommal is feljegyzik, hogy a nagyobb kádak vas abronccsal *(cum cadis... circulis ferreis tribus munitis...)* vannak megerősítve. A serfőzés mesterségbeli kérdéseire itt nem térünk ki, csupán utalunk Takáts Sándor idevágó tanulmányára [346], melynél rövidebben többet és jobbat nem mondhatnánk.

A sernevelők üzemeltetése magától értetődően túlnyomólag ingyenes jobbágymunkával történt. A jobbágyok elsősorban a komló szükséglet ellátására, a fuvarokhoz és a ser árusítására voltak igénybe véve. A komlószedésről többek között Csicsva vártartomány 1585—1648. közötti urbáriumaiból [347] 17 faluval kapcsolatosan és a Bocskay részbirtokok 1670—80. közötti urbáriumaiból [348] 7 faluval kapcsolatban értesülünk részletesen. Dorgó 1670. évi urbáriumából megtudjuk, hogy *censusban* egy köböl komlót adnak. Jeztreb 1585. évi urbáriuma szerint *Komloval minden iobagy cub. 1, seller cub 1/2* tartozik. Ez a jobbágyonkénti mennyiség mindenütt általánosnak látszik, ezért tüntetik fel az összeírók is legtöbb esetben csak a falunkénti mennyiséget. Lomnica 1585. évi urbáriuma pontosan megmagyarázza: *Komlovall tartoznak minden iobadgy per cub. 1, teszen cub. 8,* mert a két soltész és az egy halász nem szolgál vele. Csáklyóról 1636-ban 4 1/2 köböl, *a menni forint adojok, anni köböl komlo.* Kereplye 1670. évi urbáriuma szerint a köböl komló *megh szedésére egi napot engednek,* azaz a robotnapok egyikét engedték el, vagy tudták be a köböl komlóért, ami

szintén általános eljárásnak látszik. A kicsi és szegény Trepeczről azt jegyzik fel, hogy *Komlot sem adnak*, amiből arra következtethetünk, hogy Felsőzemplénben etekintetben inkább a kivételek voltak ritkák.

Erdőbénye 1631. évi urbáriuma [349] szerint a jobbágyoknak kellett a serfőzéshez a szaladot (árpa) és fát szállítaniok és a kész sört is elfuvarozniok. Nyilvánvaló, hogy legtöbb esetben a serneveléshez értő jobbágyok robotoltak a serfőzés körül is, kivéve a kiárendált sernevelőket, melyekről alább szólunk. A jobbágyok is főzhettek egyébként sert maguk szükségére, különösen olyan helyen, ahol a földesúr kocsmáltatásra dolgozó sernevelőt nem tartott fenn. Ilyen esetben minden üst után, tekintet nélkül a termelt mennyiségre, évi 2 forint taxát fizettek. Nyilván ilyen „jövedéki adó" szerepel Upor 1689. évi urbáriumában [350]: *Braxatory taxa 2* (t. i. forint). A taxa, mint a sernevelés, vagy serkimérés jogának váltsága, legtöbbször jól elkülönül az árendától, amely a sernevelő ház és a serfőzési jog együttes évi bérletét jelentette. Valamivel később, mint a malmok, inkább a kocsmákkal és mészárszékekkel egy időben árendába került ugyanis, általában a XVII. század második felében, a serfőző házak jelentős része is. Az említett tokaji, Rákóczi-féle sernevelő több éven keresztüli árendátora, Serfőző Mátyás minden bizonnyal jobbágy ember volt. 1692. évi bérlete például július 23-án kezdődött, s a bérösszeg egy hordó ser volt, ami valószínűleg nem egy évre, hanem egy főzésre értendő, hiszen egy másik tokaji forrás 1689-ben 180 forint serfőző árendát tüntet fel [351].

A földesurak a termelt sermennyiség egy részét járandóságba adták, nagyobb részét kimérették. A járandóságba adott serekről a konvenciós levelekben olvashatunk bőségesen. A kimérésre került sermennyiség, az uraság boraihoz hasonlóan, természetesen az urasági kocsmába került. Ha a kocsma árendátor kezében volt, magától értetődően az árulta ki. Kisebb helyeken a jobbágyokat kötelezték sorban a ser kimérésére. Czenczes azóta elpusztult falu 1670. évi urbáriuma [352] szerint *Sertis mindenik tartozik egi egi hordoval ki árulni az midőn reájuk vetik.* A seres hordók általában 100 iccések voltak, egy-egy hordó ser többnyire 3, ritkábban 2 forinton ment, illetve annyit kellett érte a földesúrnak beadni, iccéje tehát általában 3 dénár. Kereplye 1670. évi urbáriuma megjegyzi, hogy a jobbágyok bort és pálinkát nem tartoznak árulni, *hanem csak sert,* Polyánkán viszont ugyanakkor a vendégfogadós jobbágy tartozott sert, bort, pálinkát árulni. Varannó földesura pedig 1585-ben pénzszűkében úgy rendelkezett, hogy Szent György naptól Szent Mihály napig se bort, se sert senki ne árulhasson, 1636-ban ugyanott a vásári sör árulást tartotta fenn magának kizárólagosan a földesúr. Nagymihály vártartomány földesúri törvényei [353] az esti zárórát 9-re tették, akkor harangozták a takarodót, s tovább sem sert, sem bort nem árulhatott senki — a részegeket pedig a kerülők a bíró kalodájába vitték. A sernevelés elterjedése és a serfogyasztás a felsőzempléni részeken általában nagyobb mértékűnek látszik, amit talán az is magyaráz, hogy általában több volt a közép és kisnemesi birtok, s ezzel együtt a sernevelő, s kevesebb volt a bortermelés.

Az amúgy is tekintélyes serfogyasztást jelentősen emelte az ide-oda vonulgató katonaság, elsősorban a németek. 1636-ban a Terebesen időző tokaji commandans részére vásárolt a miglészi bíró 3 hordó sert 9 forinton a vármegye költségére [354], ami többek között azt is bizonyítja, hogy a ser nemcsak kimérésre, hanem nagyobb tételű kereskedelmi forgalomba is került. Gronsfeld generális és a vármegye között 1682-ben Varannón olyan egyezség köttetett, mely szerint mivel a regimentet olyan helyen szállásol-

ták el, ahol ser bőven kapható, az élelmezés mellé naponként egy ingyen icce ser is járt a katonáknak [355]. Waldenstein Károly gróf pedig Tállyán 1693-ban sörkocsma nyitására kapott engedélyt Rákócziéktól [356]. Ezzel az emelkedő fogyasztással együtt a folytonos hadjárás miatt és felfordult állapotok következtében sokfelé pusztulni is kezdtek a zempléni sernevelők, amint az számtalan inventáriumból világosan kitűnik. Legyen elég itt Polyánka 1670. évi inventáriumának [357] a megritkult felszerelésű serfőzővel kapcsolatban odatett megjegyzését idéznünk: *Üstjét el vitték az Németek.*

A tömény szeszes italok közül a XVII. század közepéig az égettbor volt legelterjedtebb. Borsi 1631. és 1638. évi inventáriumaiban [358] még ott találjuk az égettborfőző katlant, fazekat és egyéb edényeket. A XVII. század második felében a pálinkafőzés kiszorította a régi magyar égettborfőzést [359]. Okai eléggé nyilvánvalóak: akár a gyümölcsből, akár a szemes terményből főzött pálinka lényegesen olcsóbb az égettbornál. A felsőzempléni részeken nem is termett annyi és olyan minőségű bor, hogy a belőle készített égettbor a pálinkával a versenyt felvehette volna, a hegyaljai bor pedig bor állapotában is jól értékesíthető volt, sem közfogyasztásra, sem kereskedelmi célra nem volt érdemes átalakítani.

A pálinkafőzés és értékesítés a sernevelésihez hasonló feltételek között és módon történt. Legtöbb helyen a sernevelőkben folyt a pálinkafőzés is, így többek közt a Pethő-féle sztropkói sernevelő egyik része is pálinkafőző helyül szolgált [360] A jobbágyok és zsellérek szintén főzhettek pálinkát is saját szükségükre, de minden pálinkafőző üsttől 2 forintot fizettek évente a földesúrnak. Pálinkából azonban sohasem volt olyan arányú termelés, mint serből, s tudomásunk szerint másként nem is került forgalomba, mint rendes kocsmáltatás útján, a jobbágyot pálinka árulására seholsem kötelezték.

Végül csak utalunk arra, hogy szőlőtermelésre alkalmatlan vidékeken, sőt szemes terményben is szegény vidékeken természetszerűleg különféle gyümölcsborokkal pótolták a sert, bort. így Polyánka 1670. évi inventáriumában [361] az udvaron álló almatörő kölyükről van szó, mellette a zúzott alma kisajtolásához használatos sajtó.

3. Faipar és vele rokon mesterségek.

Az alább sorrakerülő mesterségek egy része korszakunk folyamán, vagy napjainkig a népipar szintjén maradt, vagy megszünt, más mesterségekbe olvadt, némelyek pedig, így az asztalos, ács, kerékgyártó, esztergályos mesterségek korszakunk folyamán eljutottak a mesterséget főfoglalkozásként űző, vagy vásári árutermelő ipar színvonalára. Közöttük rendet keresve szólunk az asztalos, ács, kerékgyártó, a sokféle mesterséget magábafoglaló faragó mesterségről, a vessző és gyékény munkáról, végül a bordás, rostás, szitás kismerterségekről, melyek jelleguknél fogva leginkább ide tartoznak, s másütt helyet nem kaphatnak.

A faiparnak az ősfoglalkozásokkal való közelsége eléggé nyilvánvaló, ha arra gondolunk, hogy a kitermelést és feldolgozást sok esetben ugyanazok végezték, hogy egy sereg feldolgozó munkát a kitermelés helyén, az erdőn végeztek el. Az erdőhasználattal kapcsolatos kérdéseket itt mellőzzük. Nyilvánvaló, hogy a kitermelt famennyiség túlnyomó része földesúri célokat szolgált, s a termelés és szállítás leginkább ingyenes jobbágymunkával folyt. A urbáriumok sűrűn megemlékeznek a jobbágyok ingyenes tűzifa és szerfa vágási és fuvarozási kötelezettségeiről. Bénye 1631. évi ur-

bárium a [362] szerint a 20 marhás jobbágyot például a tűzifa hordáson kívül a szénégetéshez és serfőzéshez való szállítás is terhelte, a kitermelés természetesen a gyalogszereseket. Az uradalmaknak jelentős szerfa fölöslegük került értékesítésre, amiből a faiparban dolgozó mesteremberek is beszerezhették szükségletüket. A fűrészmalmok segítségével már bizonyos ipari művelet közbejöttével tudták a faanyagot értékesíteni, mint ahogy Ujhely 1617. évi vásári rendtartása [363] említi is a *Deszkas, Sendelyes* szekereket a rendszeresen vámolt vásári árucikkek között. Maga szükségére való faneműhöz a jobbágy is hozzájuthatott. Mátyásházán például a predikátor javadalmához tartozott tilalmas, tehát szerfa termő erdőbe is bemehetett annyi kikötéssel, hogy *mikor erdőznec senki az ja tetejet le ne vagja, hanem chiak az agait* [364] Egyébként pedig éppen a faiparban, s annak természetéből folyóan, az anyagot a legtöbb munkához a munkáltató adta, csak a vásári árutermelő mesterembernek kellett magának beszereznie.

A faipar mesterségeinek közeli rokonságát a közös technológia biztosítja. Középkori eredetű közös technológiából sarjadtak szét mind. Körülbelül az a helyzet, hogy a faiparban dolgozó XVI—XVII. századi zempléni mesterember mindenhez ért, mindent meg tudna csinálni, de egyet csinál, technológiájára nézve univerzális tájékozottsággal rendelkezik, vagyis ugyanazokkal az eszközökkel úgyanúgy dolgozza meg a nyersanyagot, de technikájára nézve specialista módon művelkedik, bizonyos fajta, formájú, rendeltetésű készítményekben gyakorolja be jól magát. Más mesterségeknél a végleges csoportosítást, elhatárolást tulajdonképpen a céhek végzik azután el, de ezek itt a faiparban korszakunkban nem jelentkeztek, ezért maradt fenn egész korszakunk folyamán bizonyos látszólagos, eredendő rendezetlenség.

Ha a mesterségek áttekintésénél a vásári árutermelés szempontja szerint haladunk, az asztalgyártó mesterséget vehetjük elsőnek. A közös technológiai tőről ez esett legmesszebb, s ez fejlődött leginkább vásári árutermelő mesterséggé. Az összeírások névsoraiban meglehetősen ritka az *Asztalgiarto, Aztalgiarto, Asztaljarto* név. A hegyaljai mezővárosokban is csak Patakon, Újhelyben, Tállyán és Tokajban találtuk, a falvak közül csak Hotykán, de ezeken a helyeken sem folyamatos az előfordulása. Patak 1554. évi urbáriumában még nem szerepel, mind ebben, mind az 1567. éviben [365] ott találjuk viszont a *Joannes beölcheös* által képviselt rokon mesterséget, az 1570. éviben [366] pedig megjelenik a bölcsős mellett a Felső-hostáton *Asztalgyárto Imre,* s még további három asztalgyártó. A bölcsős mesterség ezután meg is szűnt, mint önálló mesterség, de az asztalosok is ekkor érték el Patakon legmagasabb számukat. Patak protokollumai még *1586-ból Astal Giarto Benedek* [367], 1597-ből *aztalgiarto Istvan* [368] nevét őrzik, a XVII. századi összeírásokból azután fokozatosan eltünt a név is, s vele együtt bizonyosan a mesterség is, azaz nemcsak az uradalom nem igényelt asztalos munkát, hanem a városban sem működött asztalos mesterember. Ugyanakkor Borsi 1638. évi inventáriumában [369] és Tokaj 1639. évi inventáriumában [370] szerepel asztalos műhely *(Aztalos haz),* igaz, hogy felszerelésük nincs, vagy nincs felsorolva. A Hegyalján kívüli zempléni falvakban természetesen még ritkább az asztalgyártó mesterember, egészen a korszak végén találkozunk velük, így Luc hajduváros 1707. évi dicatiójában [371], hol hat mesterember között *Andreas Asztalos Opifex* található, már nevével is a mai formájában. A mesterségnek ez a ritkás előfordulása érthetetlen volna az ács és kerékgyártó mesterségek aránylag gyakori volta mellett, ha nem éppen az utóbbi magyarázná az előbbit sok tekintetben.

Az épület és bútor faneműek készítésének technológiája korszakunkban még túlnyomólag a faragás, így a XVII. század folyamán már főként fenyőfából, fűrésszel és gyaluval mívelő, festett berendezési tárgyakat készítő asztalgyártók munkái kevésbé voltak kapósak, mint a különféle faragómesterek hagyományos eljárással előállított készítményei. A főúri és középnemesi réteg bizonyosan, más mesterségekhez hasonlóan, iparilag fejlettebb területek mesterembereit vette igénybe, városi polgári középréteg nem volt, a környéken ismert festett parasztbútor pedig köztudomásúlag alig száz esztendős eredetű. Az 1626—1701. közötti megyei limitációk a technológiáról mondottakat erősítik. Az 1626. évi limitációban szerepelnek: tizenkét emberre való asztal, egyes karszék, három emberre való festett karszék, gyalult szék (lóca) sing számra, dupla ajtó és paraszt ajtó, két emberre való fehér, festett nyoszolya, koporsó, melynek árát az asztalosokra hagyták, *mi közöttünk való,* azaz zempléni zsindely, melynek ezere 2 forint. Aki maga deszkájából és festékjével dolgoztatott, annak fele árát számították, vagyis a munkadíj és anyag ára 50—50 százalékban oszlott meg. Ezért tünteti fel a limitáció a mesterség neve alatt az anyagok árát is. *Feniü deszka: Bartfai szeles d: 20, mi keőzeőttiünk czinalt d: 10.* Az árváltozások minden más mesterségnél kevésbé mutatnak arra, hogy a korszak végére a készítmények jobban elterjedtek, kapósabbak lettek volna, mint a XVII. század elején. A paraszt ajtó hivatalos ára például 1701-ben éppen úgy 1 forint, mint 1626-ban, sőt 1666-ban csak 75 dénár.

Az asztalosságénál lényegesen magasabb volt az ács mesterség személyi állománya. Mád és Szerencs kivételével minden hegyaljai mezővárosból vannak a mesterségre vonatkozó adatok, mégpedig nagyobb részben a XVI. század derekától. Minden tekintetben Patak és Újhely vezet, mert mindkét helyen már 1554-ben feltalálhatók az ács mesteremberek [372], Patakon négyen is. A pataki létszám korszakunk folyamán 3—6 között ingadozott, az újhelyi létszám 1632-ben meghaladta a tízet is [373], a többi mezővárosban 1—3 között változott, de jelenléte nem mindenütt folyamatos. A számbavételnél azonban tekintettel kell lennünk az urbáriumok névsorainak megbízhatatlanságára, s így több mesterségével nem szolgáló ács mesterember is lappanghat a marhások, gyalogszeresek és zsellérek között. A hegyaljai falvak közül például Ardón, Petrahón, Horvátiban, a korszak végén Vámosújfalun fordult elő ács mesterember [374]. A szomszédos tájegységeken már igen ritka, de tekintetbe kell vennünk főként a molnár, s részben a kerékgyártó rokon mesterségekben mutatkozó nagyobb számokat, ezek a hiányt sok esetben pótolhatták. Bizonyos rokon mesterségeknek az ács mesterség neve alatti egyesülése ugyanis csak a korszak végére fejeződött be. Az ács *(alch, alts)* mesterember a XVI. században általában az építkezésekkel kapcsolatos munkákat végezte. Lelesz 1568. évi urbáriumában [375] ezt így találjuk: *Thomas Kantha... diversas labores Artis fabrilis lignarii in domo praestat.* Ez a meghatározás elég szűkre szabja a munkaterületeket, de ugyanakkor sokoldalú jártasságot feltételez. Patak 1570. évi urbáriumában [376] két olyan ácsról olvasunk, kiket Perényi azzal a feltétellel tett szabaddá, hogy a városban és várban minden munkát elvégeznek. A minden munkán értendő bizonyosan mindaz, ami a legfontosabb munkaeszközzel, az ácsbárddal elvégezhető De ha voltak is kezdettől fogva univerzálisabb jártassággal rendelkező ácsok, végig feltaláljuk a specialistákat is. Ilyenek egész korszakon át éppen a molnárok, kik megyeszerte mindig többen voltak, mint ács elnevezésű szaktársaik. Még az árendás molnároknál is kikötötték némely esetben, hogy az árendába fejszéjével szolgáljon szükség szerint, vagyis a mutatkozó ács munkákat is végezze el

a földesúrnak [377]. Érthető így, ha Újhely 1632. évi urbáriuma minden további nélkül az ácsok közé sorolta őket, s tíz ács közül három Molnár nevű, két másiknál pedig azt tüntetik fel, hogy hídcsinálók. A hajó és hídcsináló ácsok Patakon is ismerősek. Czigani Nagy György 1622-ben szerződésileg kötelezte magát két új hidas elkészítésére és a régi megcsinálására. Patak 1631. évi urbáriumában [378] két hídmester, Patak és Újhely 1648. évi urbáriumában [379] egy-egy hídcsináló található, a pataki 1631. évi urbáriumban még egy toronyhajazó is. A mesterségnek ez a differenciált állapota magától értetődően megszünt a konvenciós ácsok esetében, kiknek természetszerűleg minden mai értelemben vett ács munkát el kellett végezniök. A tokaji várbeli ács konvenciós levele 1652-ben [380] 8 forintot biztosított hóról-hóra az ács mesterembernek, azaz egy évre 96 forintot. Mikor olyan építkezés volt, legényt is tartottak a mester mellett, aki havonta 6 forintot kapott. Az ácslegény fizetése így pontosan a hegyaljai szőlőnapszámnak felelt meg, a mester fizetése az aratónapszám kétszeresének. Az ácsok készítményei egyébként a hivatalos limitációkban nem szerepelnek, vásári árut nem állítottak elő, munkájukra igen nehéz mértéket találni, így a limitációk az ács munkák limitálását a helybeli bírák jó lelkiismeretére hagyták. Megyénkben ebben a korszakban ács céhállítás sem fordult elő, a sztropkói általános céhben bennfoglaltatott ács mesteremberektől eltekintve [381], sőt pontosabban szólva későbbi időben sem találunk területünkön ács céheket, csak a XVIII. század végétől.

Az ácsoknál is számosabban találjuk a kerékgyártó mestereket. Ha az előbbiek inkább a mezővárosokon mutatkoztak, a kerékgyártó mesterség inkább a falvak jellegzetes mestersége, s előfordulását és műhelylétszámát tekintve középszerű helyet foglal el. A hegyaljai falvak közül például Ardón 1554-ben 41 jobbágy közül 3 *Kerékgyartho* nevű [382], Horvátiban 1600-ban 72 névből 3 *Kerekgiarto* [383], Szegiben 1565-ben [384], Zomboron szintén 1565-ben [385] találkozunk először vele, XVI. századi adataink vannak a harangodvidéki Megyaszóról [386] és a bodrogközi Vajdáról is [387]. A hegyaljai mezővárosokban ezek is Patakon és Újhelyben voltak legtöbben, s legkorábban, így Patakon már 1554-től 3—6 között ingadozott a létszám, a többi hegyaljai mezővárosban 1—3 között. Megfigyelésünk szerint a névsorokban többnyire váltják egymást a molnárokkal, vagyis ahol molnár, különösen több molnár volt, a kerékgyártó mesterség nem fordult elő. Kétségtelen, hogy ez még az ács, molnár mesterségeknél is jobban húz az alább faragómesterség nevével összefoglalt, erősen népipari színezetű mesterségekhez. A kerékgyártó a speciális feladathoz az univerzális technológia legfontosabb eszközeit használta, a bárdot, vonókést, esztergakést és fúrót. A specializáltság annyira ment, hogy Liszkán például a két kerékgyártó mellett ilyen név is előfordul: *Rl Thomae Kerekfuro* [388]. A fatengelyű szekereknél valóban különös figyelmet és jártasságot igényelt elsősorban a kerék agy megfelelő kifurása. De külön mesterség volt hosszú ideig a később a kerékgyártóság feladatkörébe került ekegyártás is, miként azt Patak 1554. évi urbáriumából [389] olvashatjuk. Ez a nagyfokú specializáltság a korszak végére céhek működése nélkül is megszünt, az integráció végbement. Karád 1687. évi urbáriumában [390] például a két kerékgyártóról ezt olvassuk: *Ezek Toxajokban Béres Szekérhez valo kerekeket és Ekéhez valo Talyigakat Villakat szoktanak csinalni.* Ezek egy évvel későbbi urbárium szerint 8000 szőlőkaró szállítására kötelezettek a fenti munkák helyett.

Egy jelentéktelen céhalakulásról is értesülünk a mesterséggel kapcsolatban: az 1698-ban alakult nagymihályi egyesült céhben kerékgyártó mes-

teremberek is voltak. Ez azonban nem jelentette bizonyára a verseny jelentkezését, már csak azért sem, mert a kerékgyártó mesterség nem vásári míves mesterség, a vásári rendtartásokban nem is szerepel. A megyei limitációkban ugyan már 1626-tól feltaláljuk, de az árviszonyok nem sok változást mutatnak, a legfontosabb készítmény, a kocsikerék például a korszak végéig ugyanazon a 60 dénáros áron szerepel.

Az ősfoglalkozások irányában haladva a faragómesterség jön sorra, amelyből tulajdonképpen az előbbiek magyar hagyományai is felnövekedtek. Ennek neve alatt társadalmi tekintetben is igen különböző elemeket foglalunk egybe, a fa munkákban némi jártassággal rendelkező jobbágytól a rendszeresen mivelő mesteremberig. Ezek közül néhány az urbáriumok névsoraiban is képviselve van, mondhatnánk, csak a rendszeres áttekintés érdekében nem vesszük őket külön. Így Újhely 1554. évi urbáriumában [391] ott találjuk *Demetrius* és *Thomas Farago* jobbágyokat, *Petrus Eztergaros* inquilinust, Bisztrán 1673-ban, nyilván szlovák tokárokat [392]. A faragómesterség feladatkörébe különféle faragott, vájt és esztergályozott tárgyak készítése tartozott. A szorosanvett faragás is hasított, bárdolt és vont készítményeket eredményezett a megmunkálás módja szerint. A hasító eljárás eszköze a fejsze és bizonyára az ék. Hasító eljárással készültek: a kerítéskaró, szőlőkaró, hordófal és zsindely. A korszak magyar kerítése Zemplénben a kastélyok, udvarházak tövében is a jobbágy munkával készített és fenntartott sövény. Sőt Bocskó 1670. évi urbáriumában [393] sövény istállóról olvasunk, s leltárban szerepel *sovenek valo karo.* Bénye, Újhely és több más, pataki uradalomhoz tartozó hely 1632. évi és későbbi urbáriumaiban [394] a kertelés, mint általán való jobbágy kötelezettség található. A kerítés és sövény, illetve tapaszos falu épületek karó szükségletét a korszak „szakképzetlen" jobbágysága fedezte. A szőlőkaró és hordófal hasítás, amiről már szólottunk, az előbbiektől annyiban különböztek, hogy élelmes és hozzáértőbb jobbágyok eladásra is tekintélyes mennyiséget termelhettek, vagy bérmunkában vállalhattak. A zsindelyhasogatás ezekhez hasonlóan alakult fokozatosan rendszeres iparűzéssé. Újhely 1617. évi vásári rendtartásában [395] már ott szerepelnek a sokadalomkor rendszeresen vámolt *Sendelyes... Zekerek.* A szükségletre jellemző, hogy csak az 1674. évi homonnai építkezéshez 150 000 darab zsindelyt vásároltak meg [396]. Ezt a nagyarányú szükségletet, miként a szőlőkaró esetében, távolról sem tudták helyi munkaerőkkel fedezni, az élelmes mecenzéfiek vetették rá magukat a korszak folyamán mindkettőre. Patak 1686. évi konvenciós levelei [397] között is ott szerepel már a szőlőkaró és zsindely hasító mecenzéfiek konvenciója.

A bárdolt munkák is főként az építkezéssel és gazdálkodással kapcsolatosak és általán való jobbágy munkával készültek. Bénye említett 1632. évi urbáriuma szerint az ottani jobbágyok a pataki majorban aklot és ólakat csináltak. Az épületek talpfái, cölöpfái, tetőszerkezete, mind jobbágy kézzel bárdolt anyag volt, sőt a végeredményben ács munka jellegű összeállítás is. Bocskón 1670-ben készletben voltak: *8 öreg talp fák* (épület talpgerendák) és *26 czolop fák faragva vannak egy rakasban.* Sőt itt szerepel *két hoszu korcsolya* (borkorcsolya) és *bor alá való fák* is. A szőlőmüvelés eszközei között említettük a vonókéssel készült kapanyeleket is, A szerszámnyelek készítése általában napjainkig népipari szinten folyt a hegyaljai falvakban, hiszen az újhelyi és szántói vásárokon még pár évvel ezelőtt is láthattunk hegyközi és belsőhegyaljai falvakból hozott kapa-, gereblye-, sőt kaszanyelet is. A len és kender munkák különösen Felső-Zemplénben elterjedt volta feltételezi az egyes munkafolyamatokhoz szük-

séges eszközök népipari szinten való készítését és tömeges forgalombahozatalát is.

A vájt és esztergályozott készítmények már túlnyomólag rendszeresen mívelő mesteremberek kezeiből kerültek ki. A vájt eszközök között találkozunk először is különféle rendeltetésű vályukkal. A Bocskó 1670. évi urbáriumában [398] szereplő *ualu* nyilvánvalóan itatóvályú. Különféle vályúkat használtak a sernevelőkben is, vályúkban mozogtak a különféle kölyük bunkói is, ezekről már szólottunk a megfelelő fejezetekben. A fa edények közül, már tudniillik a nem dongás szerkezetű fa edények közül a nagyobbak szintén vájó, a kisebbek esztergáló eljárással készültek. A vájt fa teknők bizonyos fajtáját a várak erődítési munkáinál használták, így Tokaj várában 1649-ben [399] 147 földhordó teknőt írtak össze. A háztartási célra használt teknők közül a sütőteknőt és a seffelyt (mosogató-dézsa) említik külön forrásaink. Bocskó említett inventáriumában szerepel egy *előregh sutő teknyő*, értvén az öregen nem régit, hanem nagyot. Az újhelyi vásári rendtartás [400] szerint: *Az seffelyes zekerekteől* egy seffelyt, vagy egy teknőt vettek vásárvámba, ugyanezt olvassuk Takáts Sándornál is a homonnai vámmal kapcsolatban [401]. Esztergáló eljárással készültek a kisebb fa edények, a fatál, fatányér, putina (fa bödön, vagy köpülő), melyekből csak robotváltságba több száz darabot kaptak évente a földesurak az esztergályos, szlovák néven tokár mesteremberektől [402]. Tudjuk, hogy a teknővájó mesterség cigány munkává alakulva élt napjainkig. Az esztergályozott fa edények készítésének pedig éppen korszakunk második fele a kritikus időszaka, melyben a fém és cserép edények, különösen pedig az utóbbiak, fokozatosan háttérbe szorították. A törökös kerámia elterjedése, majd a habánok készítményei az úri háztartásokból, a máz széleskörű alkalmazásával, jobbágy fazekasok és tálasok által készített edények pedig a jobbágy konyhákról szorították ki a kevésbé használható és mutatós, viszont aránylag drágább fa edényeket. A tálasság fejlődésével kapcsolatban mondottakkal ez a megállapítás egybehangzik.

Logikai rendben ide kívánkozik a vessző és gyékény munka fellendítése is. A zempléni vizek mentén mai napig feltalálható mindkettő. Még a Hegyalja folyómenti településsorának „alsóhatára" is a Bodrogközbe nyúlik mindenütt, így a szükséges nyersanyag itt is rendelkezésre állt. A vesszőmunka kétféle eljárással, illetve készítménnyel jelentkezik: fonással és kötéssel, különféle sövényekkel és kasokkal, kosarakkal. Az 1632. évi bényei urbárium [403] szerint a jobbágyok a pataki majoros kert egy részét sövénynyel tartják. A kerítésekből egyes szakaszok voltak kijelölve az egyes helységek jobbágyainak gondviselésére. A sövény kerítés az egész megyében általános és általán való jobbágy munkával készült. Hagyománya napjainkig feltalálható, sőt a pataki várnak még múltszázadi ábrázolása is van, melyen közvetlenül a vár tövében sövény kerítés látható [404]. A karóra font vessző sövény épületek falául is szolgált, mint említettük, csupaszon és tapaszosan is. Sőt a tokaji vár egy 1567. körüli ábrázolása [405] szerint a kő építményeket vesszőfonatos, magas földsánc vette körül, egy 1668. évi állapotát ábrázoló képen [406] pedig a belső épületrészeket választja el vessző sövény. A földsáncok is jelentős részben éppen földhordó kosarak segítségével készültek. Csak Patak 1639. évi inventáriumában 327 földhordó kosár szerepel [407]. De a serfőzésnek is elengedhetetlen kelléke volt a szűrőkosár. A kosárkötés a sövényfonással ellentétben már a XVI. század közepén népipari jellegű mesterségként is létezett. Keresztúr, Liszka és Tarcal

1565. évi urbáriumaiban [408] találunk kaskötőket, Patakon az 1631. évi urbárium mutat fel mesterségével szolgáló kaskötőt.

Népipari szinten jelentkezik a XVI. század folyamán a gyékény munka is, s mai néprajzi analógiáinak megfelelően szövés és kötés formájában. Patak 1639. évi inventáriumában például 2 társzekérre való gyékény ernyőt találunk [409]. Az 1632. évi urbárium jobbágy névsorában pedig *Gyeken Szövö Andras* 4 ökrös jobbágy *Feö biro* nevét olvassuk [410]. A gyékénykötő munkáiból legtöbbször a gyékény köpü szerepel a leltárakban. Keresztúr 1565. évi urbáriumában [411] pedig a kaskötő mellett ott találjuk *Paulus Zagyorketeo* nevét is, kinek munkájához szintén a gyékény lehetett a legfontosabb nyersanyag.

A néprajztudomány által kismesterségekként számontartott bordás, rostás, szitás mesterségek Keresztúr, Újhely és a bodrogközi Kenézlő kivételével elsősorban felsőzempléni helységekben terjedtek el forrásaink szerint. Újhely 1554. évi urbáriumában [412] szerepel *Gregorius Bordas* jobbágy mesterember. Kenézlő 1567. évi urbáriumában [413] *Laurentius bordas,* ezeken kívül Jesztreben 1554-ben, Újlakon 1600-ban [414], Szerdahelyen 1672-ben fordult elő például a mesterség A háziipari szinten megyeszerte elterjedt szövés-fonásnak ez az elengedhetetlen kelléke egészen bizonyosan vásári árutermelő mesterségként is működött. A rostás, vagy rostakötő mesterséget pedig egész falvak is űzték. Kereplye és Polyánka jobbágyai 1670-ben a zsák és komló mellé egy egy rostát is adtak censusba a földesúrnak, míg Tehna összeírásánál megjegyzik, hogy *Rostat... ezek nem adnak* [415]. Névszerint is találkozunk rostakötő jobbágy mesteremberekkel, így Sztancs 1648. évi urbáriumában *Rostakötő Gergely* gyalogszeres jobbágy neve szerepel [416], Keresztur 1581. évi összeírásában *Martinus Rostas* inquilinust [417], az 1688. éviben *Stephanus Rostas*-t találjuk [418]. A rokon szitás mesterség felől az első adatunk 1554-ből Jesztrebről [419], az utolsó 1707-ből Újhelyből való. Sajnos, a kismesterségek egykorú készítményeinek jellegéről minden közelebbi adatot nélkülözünk.

4. Bőripar

A XVI—XVII. századi zempléni bőripar szembetűnő fellendülése bizonyosan a divat és a hadi élet kivirágzásával kapcsolatos. A bőriparhoz számoljuk a lábbelikészítő varga és csizmadia, a szőrmés ruhaféléket készítő tímár-szűcs, a szintén viselettel kapcsolatos erszénygyártó, a részben a mezőgazdálkodással, részben a hadi készülettel kapcsolatos szíjgyártó és nyeregyártó mesterségeket. Ezeknek a mesterségeknek nyersanyagát túlnyomólag a már ismertetett mészáros mesterség szolgáltatta, melynek szintén szembetűnő fejlődése nem csupán a húsfogyasztás növekedésével, hanem a bőrszükséglet növekedésével is magyarázható. A XVII. századi árviszonyok szerint például a mészáros egy egy tehénből 12—15 forintot árulhatott ki legfeljebb, a nyersbőrt pedig legkevesebb 1,5 forintért értékesíthette. Van olyan adatunk is, mely szerint a mészáros sok esetben nem is nyers állapotban adta tovább a bőrt, hanem maga kikészítette, vagyis tímár, illetve cserzővarga is volt egyben [420], s így a kikészítéssel járó hasznot is magának tarthatta meg. A bőrneműek kelendőségére jellemző, hogy a céhes és egyéb rendtartások a bőrnek idegenek általi felvásárlása ellen tartalmaznak legtöbb tiltó rendelkezést, valamint a minőség és árdrágítás kérdése is a bőrökkel kapcsolatban jön leggyakrabban elő.

A korszak lábbeli készítő mesteremberei a vargák és a csizmadiák.

A forrásanyagban szépen figyelemmel kísérhető, hogyan szorítja ki fokozatosan az utóbbi az előbbit. Míg a XVI. században az uralkodó lábbeli forma a vargák készítette saru, annak különféle változata, a XVII. század végére a csizmadia készítmények lettek uralkodókká. A pataki vargák 1591. évi árszabásában [421] még ott szerepel a csizma is. A terebesi csizmadiák 1692. évi céhlevelének [422] 28. pontja pedig már kemény intézkedést tartalmaz a vargák ellen, akik elhagyják mesterségöket és csizmákat csinálnak, amit nem tanultak. A csizmadiáknak pedig már az 1608. évi pataki céhlevél megtiltotta, hogy varga műveket csináljanak [423]. A működési terület elhatárolása az 1621. évi pataki limitációban már világos. Eszerint a varga művek: [424] a szekernye, saru, cipellős és a ficsor, míg a csizmadia művek: [425] a csizma, papucs, a későbbi remek előírásokban még a sólya. Fentiekből világos, hogyan nőtt ki a varga mesterségből a csizmadia mesterség, s hogy utóbbi önálló létét kizárólag a divat alakulásának köszönhette. A varga mesterségen belül még így is sokféle művelés és készítmény maradt együtt, melyek a korszak haladtával egyre inkább különálló műhelyekbe különültek, s melyeket cserzővarga, lábbelikészítő, sarukészítő, vagy vásári míves varga és foltozóvarga megjelölésekkel illethetünk. Korszakunk elején a vargák a mesterségükhöz szükséges bőröket legtöbb esetben maguk készítették ki, bár Liszka 1565. évi urbáriumában találkozunk *Csertörő névvel* is, ami a mesterség egyik munkarészletét jelöli. Ugyanott található *Bocskoros*, Zomboron 1581-ben *Cipellős*, Homonnán 1602-ben *Hamarvarga* elnevezésű mesterember. Mivel a varga mesterség javító-szolgáltató jellegű is volt, természetes, hogy minden második-harmadik faluban előfordult. A hegyaljai mezővárosok közül az egy Mád kivételével mindenünnen vannak adataink, s ezek nagyobbik fele már a XVI. században mutatkozik. A legfontosabb helyek Patak és Újhely, hol már a XVI. század folyamán meghaladta a tízet a műhelyek száma. Ezt a mesterséget az uradalmak is szívesen hagyták fejlődni, így még Patakon I. Rákóczi György idejében is 10—11 körül mozgott a mesterségükkel szolgáló vargák száma. A mesterség előfordulása és műhelylétszám tekintetében megyeszerte a szabók és kovácsok után tehetők. A mezővárosi vargák általában vásári mívesek voltak, s ezek (sutores sive calcearii) az egyre növekvő létszám és a csizmadiák támasztotta verseny miatt a XVII. század folyamán általában céhekbe kényszerültek. Varannón már 1570-től fennállott a vargák céhe [426], Sztropkón az 1575-ben felállott általános céhben voltak, a pataki [427] és tállyai [428] céhlevelek pedig 1609-ből valók. A XVI—XVII. század fordulója körül történt áremelkedést máshol már kimutattuk. Az áremelkedésnek ez az üteme később meglassult, aminek oka bizonyosan megint csak a csizmadia művek térhódítása lehetett.

A csizmagyártó, vagy csizmadia mesterség a varga mesterségtől való elkülönülése után a legnépszerűbb mesterségek egyike lett. Szerencs kivételével mindegyik hegyaljai mezővárosból van működésükkel kapcsolatos adatunk, s több helyről, így Liszkáról és Tokajból XVI. századiak. Érdekes, hogy Patak helyett a szomszédos Petrahón találunk 1570-ben csizmagyártó mesterembert *Cysmagyarto Andras juratus* személyében [429], ami annak is példája, hogy egyes újabb mesterségek rendszerint a perifériákról hatoltak be fokozatosan a nagyobb helyekre. A mesterség gyors térhódítására jellemző, hogy éppen a pataki csizmadiák kapták az első céhlevelet a kassai tanácstól, 1608-ban [430]. Ennek a csizmadia műhelycsoportnak a kialakulására jellemző az is, hogy a céhlevelet kérő mesteremberek között ilyen nevűek fordulnak elő: *Colosvary, Cassay aliter Ne-*

meth, Győrkey, Lippay, Dobokay, Zóltay. A liszkai csizmadiák 1647-ben kiadott céhlevelelén [431] levő nevek közül csak 1 utal zempléni, helybeli származásra. Még a XVII. század végén kiadott céhlevelek is ugyanilyen nagymérvű bevándorlásról beszélnek. A korszakunk folyamán kiadott 8 csizmadia céhlevél közül 7 a XVII. század derekától keletkezett, vagyis Patak a többi helyet csaknem 40 esztendővel előzte meg. Ez másfelől azt is jelenti, hogy ennek a mesterségnek a vásári árutermelése megyeszerte csak a XVII. század közepétől érte el azt a telítettségi fokot, amely mellett a céhállítás szükségessé vált. A műhelycsoportok számának alakulására jellemzőek a céhállításkor mutatkozó számok. Patakon 1608-ban 9, Tállyán 1642-ben 9, Tokajban 1647-ben 21, Liszkán ugyanebben az évben 11, Újhelyben 1686-ban 16, Nagymihályon 1698-ban 7 csizmadia mester alakított

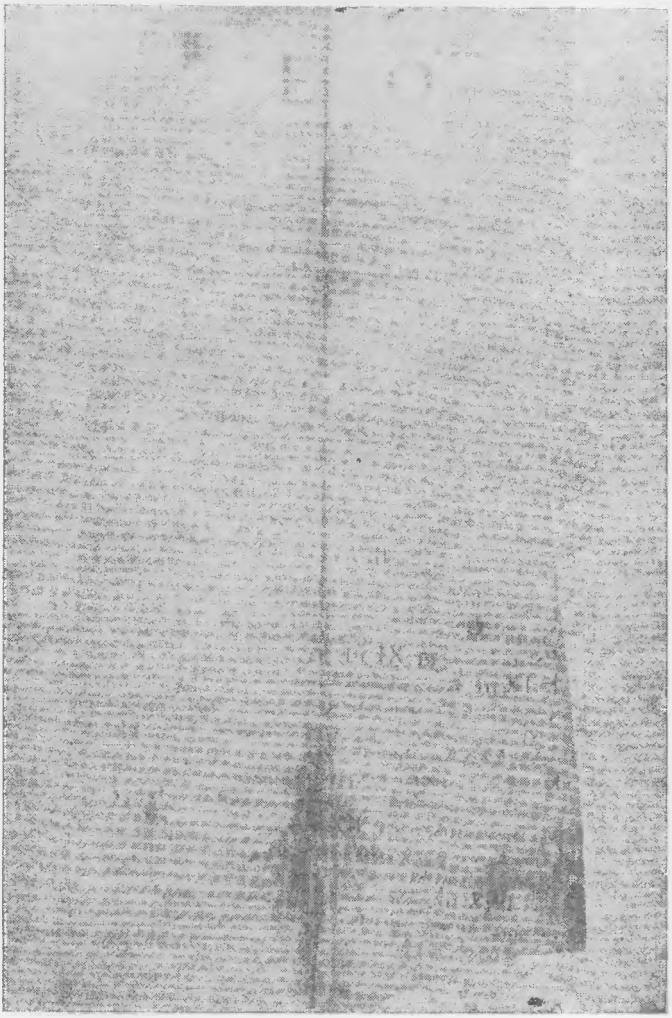

A pataki csizmadia céh 1656. évi, eredetileg nagypergamen alaku rendszabályaiból megmaradt csizmaszár szabásminta. Sárospataki Tud. Gyűjt. Levéltára, A. II. 108. Dévai repr.

céhet. A kisebb hegyaljai mezővárosokban 1—3 között ingadozott a műhelylétszám, a falvakon pedig alig fordult elő a mesterség, hiszen még olyan nagyobb helyekről is, mint Monok, vagy Németi, csak a XVII. századvégi összeírásokból kaptunk adatokat [432]. A mesterség tehát jellegzetes vásári míves mesterségként létezett ebben a korszakban. Először az 1621. évi pataki rendtartásban [433] szerepel 16 különféle művel. Ekkor még, különösen a vargákkal összevetve drága, úri divatot kiszolgáló mesterség. Míg a legdrágább varga mű 1,50 forint, a legdrágább csizmadia készítmény 2,50 forint, s az 1 forintot elérő készítmények száma kétszerannyi, mint a vargáknál. Az árak alakulására jellemző, hogy míg a karmazsin papucs ára például az 1621. évi és az 1626. évi megyei limitációban egyaránt 1 forint, 1653-ra, tehát negyedszázad alatt 1,80 forintra, vagyis csaknem kétszeresére emelkedett. Mindezekből magától értetődően következett, hogy a csizmadia mesteremberek a többiekhez viszonyítva általában jobb társadalmi és vagyoni helyzetbe jutottak. Gálszécsen már 1597-ben találkozott *Chizmadia michael* libertinus, aki a dicális összeírás szerint mestersége után 50 dénár taxát fizetett [434]. A török hódoltság alatti Tolcsván 1682-ben pedig ezt a bejegyzést találjuk: *Daroczi Istvan ƒ 6 Bokor cizma. Nemes ember* [435].

A sima és szőrmés bőrök kikészítése, tehát a bőrgyártás korszakunkban többnyire nem különálló műhelyekben történt, hanem a kikészítést és feldolgozást legtöbb esetben ugyanazok végezték, Ez magyarázza a timár mesterség szembetűnően gyengén képviselt voltát. Az elnevezés föltétlenül fedi az általuk alkalmazott eljárást, de a mesterség feladatköre pontosan mégsem tisztázható. Úgy látszik, hogy mind a sima, mind a szőrmés bőrök kikészítésével foglalkoztak. Patakon és környékén a timárok bizonyosan elsősorban sima bőröket készítettek, azaz a vargák, csizmadiák, szíjgyártók részére dolgoztak, s mint említettük, gyakran mészárosok is voltak egyúttal. Liszkán pedig a timárok és szűcsök állítottak közösen céhet 1647-ben [436], eszerint itt a timárok inkább a szőrmés bőrök kikészítésével foglalkoztak, a szűcsök csak a kész gereznákat dolgozták fel. Ardó és Petrahó a timárság szempontjából is Patak elővárosai. Az 1554. évi összeírás szerint például Ardón 1, Petrahón 2 timár működött, Patakon ugyanakkor egy sem. A XVII. század elejére ez a műhelycsoport egy céhet alkotott, amelyről ugyan írásos forrásanyag nem állott rendelkezésünkre, csupán a pataki timár céh pecsétjének leírását ismerjük [437]. Pecsétje révén értesültünk a nagymihályi timár céh létezéséről is, ez a pecsétnyomó 1654-es évszámot visel. A homonnai timárok is céhet alkottak 1640-től [438].

Hogy a feldolgozó mesteremberek voltak legtöbbször a kikészítők is, egészen világos az újhelyi szűcsök céhleveléből [439], melynek 19. pontja elsorolja a bárányból, farkasból, rókából, vidrából, nyestből csáválásának költségeit. A legjobban forgalmazott szőrmés bőr a bárányból lehetett, mert a céhlevél következő pontja erre szigorú kiviteli tilalmat rendel. A liszkai szűcsök céhlevele [440] szerint a juhászok kötelesek voltak a juhbőrt elsősorban a szűcsöknek eladni. A pataki uradalom 1569. évi számadásában is szűcsöknek eladott juh és kecskebőrök szerepelnek [441]. A remek előírás is egy-egy pár bárányból kesztyű mind a liszkai, mind az újhelyi szűcsöknél. A szűcs mesterség jellegzetes mezővárosi, jelentős részében vásári míves mesterség. A hegyaljai mezővárosokban például mindenütt előfordul, a falvakon a legritkább esetben. Helmec 1567. évi urbáriumában [442] említést találunk egy Leleszen lakó szűcs mesterről, aki valószínűleg német eredetű. Karádon 1635-ben találjuk *Stephanus Szűcs* [443] nevét, a Harangodvidék

két nagyobb helyén, Megyaszón [444] és Németiben [445] szintén előfordul a korszak végén, általában azonban, még családnevekké alakultan is, ez a legritkább mesterségnevek közé tartozik. A mezővárosokban viszont gyakran igen népes gócokat alkottak, így Liszkán a céhállításkor 16 a létszám. Közöttük olyan nevek is előfordulnak, mint *Festő* és *Kapczar*, kik a céhen belül nyilvánvalóan különleges feladatokat láttak el. Ezeknek a munkarészleteknek különálló műhelyekben végeztetése már korábban is előfordult, így Liszkán már 1565-ben [446] szerepelt *Georgius Capczar* nevű mesterember, Sztropkón pedig az 1575. évi általános céhállításkor találkozott a festőknek megfelelő, latinos elnevezésű *pictor*. A szűcs mesteremberek egy része aránylag korán megindult a társadalmi felemelkedés szokványos útján, mert már az 1577. évi tokaji urbáriumban nemes rendű szűcs mester fordul elő [447], húsz évvel később pedig egy másik nemes, vagy libertinus ugyanott [448]. A mesterséggel való szolgálatot is szívesen elfogadták tőlük még a pataki uradalomban is, ahol I. Rákóczi György idejében is állandóan 4—5 körül mozgott a mesterséggel szolgáló szűcs mesteremberek száma [449].

Többnyire a szűcsökkel egy céhben, sőt egy műhelyben találjuk az erszénygyártókat. Ez a mesterség a XVI. század folyamán még szemmellátható lag önálló mesterség volt, s a XVII. század folyamán fokozatosan olvadt bele a szűcs mesterségbe. Az újhelyi szűcsök céhlevele külön foglalkozik az erszénygyártókkal, pontosabban erszénygyártó legényekkel, akik a szűcsökkel *egybeköttettek*. A városba érkezett erszénygyártó legény *héti számra* minden további nélkül művelhetett, azaz beállhatott valamelyik szűcs mesterhez dolgozni, s az uráé között készíthetett 3 fehér bőrt a maga számára. Ha önállóan akart dolgozni, ugyanúgy kellett jelentenie magát a céhnél, mint a szűcs mestereknek. A legfontosabb három központjuk Patak, Újhely és Liszka, míg Tolcsván elég későn, csak 1632-ben bukkan fel az *Erszénygyártó* név [450]. Patakon az 1567. évi urbáriumban [451] találjuk először *Joannes Erzyngyartho* nevét, s további három más mester nevét őrzi a pataki protokollum a századforduló körüli időből [452]. A különböző vásári rendtartások nem említik külön az erszénygyártók munkáit, a megyei limitációkban is a szűcs munkák között szerepelnek, ami megfelel a két mesterség egybeköttetéséről fentebb mondottaknak.

A szíjgyártó mesterség is jellegzetes mezővárosi mesterség, a falvakon szinte alig fordul elő. Az előfordulás aránya és műhelylétszám tekintetében közepes helyet foglal el a többi mezővárosi mesterség között. A Hegyalján Patak, Újhely, Liszka, Tarcal, Tokaj a szíjgyártó központok. Ezek közül Patakon 1616-tól [453], Tokajban 1610-től [454] szíjgyártó céh is működött. A pataki céhállításkor a műhelylétszám 11 volt, amely szám más iratanyagban seholsem mutatkozik, ami jól rávilágít az összeírásoknak a műhelylétszám szempontjából megbizhatatlan voltára. Ha a pataki és újhelyi műhelycsoportot egy céhnek vennénk is, amit megengedni látszik a céhlevélnek az az intézkedése, hogy a patakiak ellenőrizték az újhelyi vásárt is, a mesterségükkel szolgálók átlagosan hármas létszáma akkor is nagyon alatta marad a fentebbi, tényleges létszámnak. Patak és Tokaj kivételével a mezővárosi létszám is csak 1—3 között mozgott. Ilyen csekély létszám mellett érthető, ha hiányzanak a vásári rendtartásokból annak ellenére, hogy a céhlevelek rendelkezéseiből egészen világos, hogy rendszeres vásári árutermelést is folytattak. Készítményeikről a remek előírásokból és a megyei limitációkból értesülünk, mert az utóbbiakban az egész XVII. század folyamán ott szerepelnek. A szíjgyártók feladatköréhez tartozott általában

minden hátas és igavonó lószerszám megkészítése. Az árviszonyok alakulására jellemzésül említjük, hogy a megyei limitációkban egy közönséges kantár 1626-ban 25 dénáron, 1653-ban 60 dénáron, 1666-ban már 75 dénáron szerepel. Ha az 1626. évi árat csak munkadíjnak vesszük is, ami valószínű, negyven esztendő alatt akkor is ötvenszázalékos áremelkedést állapíthatunk meg. Ez az emelkedés a bőrneműek árának és a munkadíjnak az emelkedését, általában pedig a szíjgyártó készítmények kelendőségének fokozódását jól mutatja.

A szíjgyártó mesterségnél is ritkább a nyereggyártó mesterség előfordulása. Ennek egyik oka lehet az is, hogy a két mesterség feladatköre egymáshoz olyan közel esik, hogy a nyereggyártó művek egyrészét a szíjgyártók is elkészítették. A hegyaljai mezővárosok közül Patakról 1554-től [455], Tarcalról 1565-től, Keresztúrról csak 1688-tól [456] rendelkezünk nyerges mesteremberekre vonatkozó adatokkal. A sztropkói 1575-ben alakult általános céhben is szerepeltek, sőt Szirmaynak is volt 1700-ban Pazdicson nyereggyártó jobbágya, más falusi műhellyel azonban nem találkoztunk. A mezővárosi létszám is 1—2 körül mozgott, s az említett helyek közül csak Patakon látszik folyamatosnak a jelenléte. Itt a mezővárosi protokollum 1601-ből *Laurentius Nieregh Giarto*, 1620-ból *Niereggiarto Mihal* [457] neveit őrzi, az utóbbi még az 1632. évi urbáriumban is szerepel. I. Rákóczi György idejében a mesterségükkel szolgáló jobbágyok között mindig egy nyereggyártó mesterember szerepel. A gyenge létszám mellett is Zemplén megye nemeseinek mutatókönyvében 1591-ből értesülünk *Nyeregjártó Pál* nemességadományozásáról [458], ami a többi nemességet nyert mesterségnevű egyénéhez képest elég korai keltezésű. A megyei limitációkban eléggé hézagosan ugyan, de szerepelnek a nyerges készítmények is. Az 1626. évi limitáció még a nyerges készítmények közé sorolja a fegyvertokokat: öreg puskatok 1 forint, kisebb 60 dénár, *pistoli tok* 75 dénár, később ezek a szíjgyártó munkák közé kerultek. A mesterség nevét adó készítmény így a végén nem sokféle, de megértjük a többi, rokon mesterségtől való különállását, ha tudjuk, hogy a *nyeregfa faragása*, összeállítása, enyvezése szintén a nyereggyártók feladata volt. A készítmények árának emelkedése még a szíjgyártókénál is nagyobb méretű. A puskatok ára például 1626-tól 1666-ig 1 forintról 1,50 forintra, tehát ötven százalékot emelkedett, 1696-ra pedig, tehát kereken hetven év alatt nyolcvan százalékkal emelkedett.

5. *Gyapjú- és textilipar*

A fenti cím alatt elsősorban a ruházkodással, kisebb részben a mezőgazdálkodás és háztartás szükségleteivel kapcsolatos mesterségeket foglaljuk össze röviden. A ruházkodással kapcsolatos mesterségek népessége összességgel vetekszik a bőriparban foglalkoztatottak népességével. Az egyre növekvő igényekkel a ruházati ipar bizonyos vonatkozásban lépést tarthatott, bizonyos területeken nem. A ruházkodás legfontosabb anyagainak termelése például mélyen a szükséglet alatt maradt, míg a feldolgozó ipar, így elsősorban a szabóság néhol szembetűnően túlnépesedett. A megye gyapjúipara majdnem semminek vehető. Ennek egyik oka lehet az is, hogy a juhászatnál nem annyira a nyers gyapjú termelésére, mint a szőrmés bőrökre fektették a súlyt, vagyis inkább a szűcsök számára szolgáltattak anyagot. Legfőbb oka azonban kétségtelenül az.

hogy a Lengyelország felől korábbi időkből meglévő és a borkivitellel együtt növekvő nagyarányú behozatal a helyi termelést fölöslegessé tette. Az újhelyi posztónyírókon kívül nincs is tudomásunk más, jelentősebb központról. De ez a műhelycsoport sem lehetett valami népes, mert annak ellenére, hogy 1634-ben pecsétnyomójuk ismert [459], az 1632. évi urbáriumban mindössze *Posztometeö Marthon* [460] nevét találjuk, ki még csak nem is mesterségével szolgáló, gyalogszeres jobbágy. Az újhelyi vásári rendtartásban megtaláljuk a sátoros posztómetők vásárvámját is. Ugyanilyen gyengén képviselt a másik gyapjúfeldolgozó, a gubás, vagy csapó mesterség is. 1554-ben Patak Alsó-hostátján építkezett *Andreas Gubas* nevű jobbágy [461]. Folyamatos iparűzéssel azonban talán csak Homonnán találkozunk, ahol a csapóknak 1630-tól céhük állott fenn [462]. A takács mesterség szempontjából is Homonna a megye legfontosabb helye, ahol 1679-től a takácsok önálló céhet alkottak [463]. Ennek a céhlevélnek a bevezetése a céh korábbi létezésére utal. Ez a céhlevél más szempontból is figyelemreméltó. A rajta szereplő nevek ugyanis olyan ethnikumra utalnak, amely nem magyar és nem szláv, első tekintetre hajlandó az ember zsidókra, vagy örményekre gondolni. A céhlevél a készítmények régi árait erősítette meg, eszerint *minden vekony len vászontul öt pénzt szoktanak fizetni, kender vaszontul negy penzt, vastagh vaszontul harom penzt.* Ez a felsorolás megvonja a mesterség feladatkörét is. Eszerint korszakunkban Zemplénben a vászonszövés egyfelől férfi munkával, az önálló jobbágyipar szintjén, másfelől asszonyi munkával, a háziipar, illetve népipar szintjén folyt. Az utóbbiról alább teszünk említést. A takács mesterség előfordult még Felsőzemplénben Gálszécsen és Sztropkón is, s feltalálható a hegyaljai mezővárosok felében is, de kezdő adataink az újhelyi 1567. évi [464] kivételével mind XVII. századiak. A mesterség általában a XVII. század második felében terjedt el a mezővárosokon, sőt szembetűnő a falvakon is, annyira, hogy ez az egyetlen mesterség, melynek műhelyei nagyobb részben a falvakon voltak. Különösen a megye Újhely és Homonna közötti térségében találjuk sűrűn a takács mestereket. Sztankóc 1670. évi urbáriuma például 3 takácsot említ [465], akik közül 2 *privilegiatus.* De Szerdahely, Nagykövesd, Nagytoronya, Lasztóc, Pazdics, Rákóc, Turány, Kelcse, Nagybrezsnyice, Kudlóc stb. helységekben szintén előfordult 1—2 műhely. A mesterség jelentős részében szolgáltatás jellegű, azaz a szövő munkát adta, amit igazol az is, hogy az 1626. évi megyei limitáció készítményeiket nem limitálja, hanem azt a bírákra bízza, mondván, hogy *az regy mod szerent,* a 10—12 évvel korábbi állapothoz tartsák magukat. A vásárra dolgozó takácsokat és a háziiparszerűen mívelő jobbágy asszonyokat bizonyosan egy kalap alá veszi az újhelyi vásári rendtartás, mikor a hátán vásznat, kendert és *egyeb fejer Ruhat* hozó gyalog embert említi [466]. Az 1610. évi tokaji rendtartás [467] így rendelkezik a vásznasokról: *Az Szatoczok uegiben valo vasznasok ha Satort vonszonak den 6. ha Satora ninczen den 1.*

A megye vászonszükségletének túlnyomó részét azonban a háziipar fedezte. Korszakunkban alig volt a megyének olyan zuga, ahol ez feltalálható nem lett volna. Zemplén megye református predikátorainak javadalom összeírásai [468] végigvisznek ebben a tekintetben is az egész megyén, s az 1623—1669. közötti időből összesen 82 helységből adnak a megyéből adatokat, legalább ennyit ismételgetve falunként: *özvegiec harom sing vasznot adnac.* Az örökség nélküli özvegy, aki *chiak fonasaval keresi kenierét,* dézma helyett adta a három sing vásznat, mivel déz-

mát nem adhatott. Több helyen a kenderföld is az állandó javadalomhoz tartozott. Ezen túlmenően Csicsva vártartomány 1585—1648. közötti urbáriumai [469] és a Bocskay-portiók 1670—80. évi urbáriumai [470] 30 felsőzempléni faluból adnak áttekintést. Ezekből egybehangzóan megállapítható, hogy a jobbágyok urdolgába és censusba az alábbiakat teljesítették a kendermunka területén. Kvakócon 1/2 köböl lenmagot, Zedlizkén 1 1/2 köböl kendermagot adott a falu. Sztankócon 1670-ben minden jobbágy *egy Stőkőt* tartozott fonatni, vagy fonni *labor* címén. Benkócon 1648-ban minden fertály hely után 3 *marok* kendert, Szacsuron 1585-ben régi szokás szerint 8 *kita* kendert adtak. Többnyire censusba ment a vászon, a zsák, pokróc vagy lazsnak, heveder és hárskötél, az utóbbiból malomhoz, lóhoz és húthoz való létezett rendeltetése szerint. A természetbenieket több helyen pénzre váltották át, így fizettek kenderpénzt, pokrócpénzt, vagy lazsnakpénzt stb. A fenti készítmények közül a kötelet magasabb szinten köteles mesterember is készítette. Tarcal 1581. évi urbáriumában [471] találjuk *Stephanus Keteleos* nevét. Több helyen előfordul a mesterség a felsőzempléni falvakban is, így Turány 1705. évi összeírásában [472] *Sebestianus Köteles*. Készítményeiket a XVII. század első felében a megyei limitációkban is feltaláljuk: *Istrang* négy-hét singes nagyságban 3—12 dénár közötti árban, valamint *Koczi keőteő gipleő* 2 dénárért. A legtöbb mesterségnél kimutatható áremelkedés itt is megvan, mert a hat singes istráng például 1626-ról 1653-ra hivatalosan is 12 dénárról 15 dénárra, vagyis 25 százalékkal emelkedett.

Az összes mesterségek között, mind előfordulás, mind műhelylétszám tekintetében legszámottevőbb a szabó mesterség. Minden hegyaljai mezővárosban feltalálhatók, s kezdő adataink túlnyomólag a XVI. század derekáról valók. Csak az egyes gócok sűrűségének érzékeltetésére említjük, hogy Liszkán az 1648. évi céhállításkor [473] 12, Patakon az 1724. évi céh renováláskor 16, Tállyán az 1727. évi céhállításkor [474] 13, Gálszécsen 1742-ben [475] több mint 11 volt a szabó mesterek száma. A céhállítások száma és időpontja tekintetében is ez a mesterség vezet, amennyiben 17 zempléni mezőváros közül négyben már 1569-től szabó céh működött, s korszakunk folyamán összesen 8 céhállítás történt, 4 alsózempléni és 4 felsőzempléni mezővárosban.

A szabók társadalmával kapcsolatosan csak néhány szembetűnő mozzanatra kívánunk rámutatni. Ilyen először az, hogy a korai, sűrű előfordulása következtében természetszerűleg ez a mesterségnév önállósodott leghamarább és leggyakrabban a mesterségtől független családnévvé. Kivételek természetesen vannak, mert a liszkai szabók 1648. évi céhállításakor mindegyik mester Szabó nevű, de ez már lekopóban van a származást jelölő megkülönböztető név mellől. Jellemző az is, hogy az uradalmak a szabó mesteremberektől fogadták el legritkábban a mesterséggel való szolgálatot. Újhelyben például 1632-ben még 6 szabó mesterember szolgált mesterségével, azután 1648-ig egysem, Patakon pedig az egész korszakon át egysem, holott mindkét helyen 10 körül mozoghatott a műhelyek száma. Ez a magas szám egymaga magyarázza némileg a kérdést, ennyi mesterségével szolgáló szabóval valóban nehéz lett volna mit kezdeni. Végül megemlítjük, hogy 1569—1687. között a nemesek mutatókönyve szerint Zemplénben a mesterségnevű egyének közül a szabók nyertek legtöbben nemességet, s a 16 nemessé lett Szabóból kilencnek az előneve zempléni eredetre utal: Szentesi, Keresztúri, Leleszi, Vajdai, Azari, Újhelyi, Bári, stb. Ez a tény némi részben magyarázza a mesterséggel szol-

gálók alacsony számát is. Egyéb kimutatásokból is nyilvánvaló, hogy a szabóság a többi mesterséget mind anyagi, mind társadalmi emelkedés tekintetében maga mögött hagyta.

A mesterség feladatkörének meghatározásánál általános elv, hogy a szabó mesterséghez tartozott minden posztóneműekkel való munka. A liszkai szabók céhlevele még azt is kimondja, hogy aki űzheti a posztómetőséget, szabados vele. Élesen elhatárolódik azonban a szűcs mesterségtől. A tállyai szabók céhlevelének 12. pontja megtiltja a szűcsöknek, hogy posztóból és más matériából dolgozzanak, a gálszécsi céhlevél szerint is csak saját mesterségét űzheti a szűcs is, szabó is, egymását nem. Ellenkező a helyzet a szűrösökkel, vagy szűrszabókkal. Egy 1678. évi oklevél [476] megemlékezik ugyan néhai Szabó Mihály pataki *Csyuhadar* (tarisznyaszabó, szűrszabó) mesterről, ami azt bizonyítja, hogy külön szűrszabó műhelyek is működtek, de amazokkal egy céhben léteztek. A tállyai céhlevél is együtt említi a vásári árulás szabadságával kapcsolatban a szabókat és szűrszabókat. Tokaj 1610. évi vásári rendtartása külön említi a szekeres szűrszabót és a sátoros, vagy rudas szabót, az újhelyi 1617. évi rendtartás is külön a szűrműves szekereket és a sátoros posztómetőket. Szerdahely 1672. évi urbáriumában [477] találunk *Gregorius Szürös* nevű libertinust, aki minden valószínűség szerint mesterember volt. A megyei limitációkban viszont a szabó művek között szerepelnek a szűrök is, sőt a gubák is, sőt a szürposztó, vagy daróc karlásának az ára is. Még közelebbi kapcsolatuk volt a süvegesekkel, annyira, hogy a süveg készítés legtöbbször nem is külön süveges műhelyben, hanem a szabó műhelyekben folyt. A megyei limitációk [478] a XVII. század folyamán külön limitálják ugyan a *Süwegh Giártok* készítményeit: 1626-ban egy *Dupla mereö süweg* 1 forint, *fel Dupla süweg* 75 dénár, *keőz süweg* 25 dénár. Az 1621. évi pataki limitációban ezzel szemben a szabó művek között szerepel a süveg [479]. A pataki szabó inasok kötelességeit előíró feljegyzés [480] szerint is a szabó műhelyek állandó felszerelési tárgya a *süvegfa*. Említsük meg egyúttal azt is, hogy a közönséges süveg ára 1626-tól 1701-ig a hivatalos árszabás szerint is 25 dénárról 36 dénárra emelkedett, a drágulása tehát 44 százalékos.

A céhlevelek a céhhez való viszony tekintetében a céhes mestereken kívül megkülönböztetnek *urak szabóit* és *falun lakó szabókat*. Az urak szabója megjelölés a XVII. század folyamán minden esetben konvenciós szabót jelent. Borsi 1631. és 1638. évi leltárai [481] megemlítik *a szabó házat*. A pataki szabó és inasa konvenciós levelét megtaláljuk az 1652. évi konvenciós levelek között [482]. Feltűnő az is, hogy a falukon lakó, tehát nem céhes helyen dolgozó szabókkal szemben a céhlevelek nem használják a kontár megjelölést. A falun lakó szabók valószínűleg túlnyomólag foltozószabók voltak, akik a céhes mesterek számára így a vásári árusítás szempontjából versenyt nem jelenthettek.

Az értékesítés, illetve működés szempontjából éppen *vásári míves, váltó míves és foltozószabókat* különböztethetünk meg. A váltó és vásári míves szabók műhelyeiben a foltozó, javító és tisztító munkát a legények végezték [483]. A szabók által használt anyagokról egy 1568. évi számadásban [484] az alábbi felsorolást kapjuk: *carasia* posztó, *brazlai* posztó, *stameth, purgamal, igler, kytniczer, leombergh* posztó. A pataki szabók 1576. körüli árszabásában [485] szerepel még a *skarlat, granat, a Barsonioss Stameth, Ceomeoliett, muhar, Tafota*, az 1621. éviben [486]: *Fodor igler, Fajlongis, Bagazia, Kamuka, Saja, Chimazin, Atlacz*, s többek közt egy 1697. évi pataki számadásban [487] találjuk az *Aba* és *Darocz* elnevezéseket.

A megyei limitáció a készítmények közül a vásárilag leginkább forgalmazottakat sorolja fel. Az 1626. éviben például dolmány, mente, nadrág, köpönyeg, szoknya szerepel, anyag és kivitel szerint nem nagy választékban, változnak azonban az árak méret, kor, sőt szín szerint is. A pataki szabók említett 1576. évi árszabásában még csak 17 különféle fajtájú és kivitelű készítmény szerepel, az 1621. éviben már 39, vagyis 45 év alatt több, mint kétszeresére emelkedett a limitált készítmények száma. Az előbbiben még fajták szerint is csak a dolmány, szoknya, nadrág és mente szerepel, az utóbbiban ezekhez járul a köntös, felsőruha, kabát, s anyag, szín, kivitel, nem, kor szerint igen nagy a választék, s a drágább készítmények száma csaknem négyszerese a korábbinak. Az általános áremelkedés 45 év alatt 25 százalékos, némely készítménynél azonban ennél lényegesen több. A viselettel való pompázás elharapódzása, annak a feudális társadalom tagozódásának megfelelő alakulása, a törökös divat térhódítása, s az általános drágulási folyamat az árszabásokból szépen leolvasható.

A szabó mesterséggel együtt emelkedett korszakunkban a gombkötő mesterség szerepe és jelentősége. Elterjedtségre és műhelylétszámra nézve azonban meg sem közelíti azt. Hat hegyaljai és két felsőzempléni mezővárosban találkozunk vele, kezdő adataink általában XVII. századiak. Falusi gombkötők működéséről nincs is adatunk, annak ellenére, hogy a pataki gombkötők céhlevele szerint mind a falvakban, mind a városokban sokan voltak olyanok, akik mesterségüket nem tanulták ki rendesen [488]. A műhelylétszám a mezővárosokban sem nagy. Patakról az 1620-as évekből *Gombkötő Pál* és *József* neve ismert [489] Az 1632. évi urbáriumban *Gombkötő Izráel* neve mellett találjuk azt a bejegyzést, hogy vagy szolgáljon, vagy summát adjon [490]. A hegyaljai mezővárosok közül Patakon és Tokajban állítottak céhet. A pataki első céhállítást a mezővárosi protokollum jegyezte fel 1636. szeptember 16-iki kelettel, mikor is a tanácsnak 12 forintot fizettek a céhlevélért [491]. Ez a céhlevél 1697-ben, a Tokaji-féle felkelés során megsemmisült, ezért 1709-ben hat pataki gombkötő mester újabb céhlevelet kért a kassai tanácstól [492]. A tokaji gombkötő céh létezését csak 1754-ben felvett jegyzőkönyv és kiállított hivatalos bizonyítvány igazolja [493]. Ezekből kitűnik, hogy a köztudomás szerint régen fennállott és háborítás nélkül működött céh kiváltságai és rendtartásai egy 1751. évi tűzvészben megsemmisültek, csak a céh pecsétnyomója maradt meg, melynek közepén egy kócsagtollas, skófiumos gomb volt, továbbá egy félig elégett könyvecske, mely a felszabadított mesteremberek neveit tartalmazta. A pataki céhlevél *Nodularii, Noditextores* és *Nodoparorum* kifejezései többféle, s többféle eredetű technikára utalnak, melyek úgy látszik, nem is egy műhelyben voltak képviselve. Köztudomású ugyanis, hogy a nodularius általában magyar gombkötőt, a noditextor pedig német gombkötőt jelent. A gombkötő készítményeket a megyei limitációban végig feltaláljuk. Az árszabások nem egyes gombok árát adják, hanem az egyes ruhadarabokra szükséges gombozását, vagy pedig *bokor* számra tüntetik fel a gomb árakat. A gombokon kívül a gombkötők készítették a különféle zsinórokat is, melyeket sing számra árusítottak, valamint az arany és ezüst skófiumot is, melyet lat számra adtak. Az árviszonyok alakulására jellemző a legnagyobb forgalmú s legközönségesebb árucikk, a 12 bokor szőtt száras gomb árának alakulása. Ez 1626-ban 5 forint, 1666-ban, tehát 40 esztendő múlva 7,20 forint, vagyis fél évszázad alatt az emelkedés csaknem ötvenszázalékosnak mondható.

Területünkön ebben a korszakban említésre méltó fémbányászat nem folyt. Ennek ellenére a fémfeldolgozó iparos kézművesség igen számottevő, a mindenkori szükséglet ellátására csaknem elegendő volt. A fémipar mesterségei meglehetősen sokfélék, s általában a mezőgazdálkodás és háztartás, hadviselés és luxus szükségletek kielégítésére irányultak.

Előfordulásra és műhelylétszám tekintetében közöttük a kovács mesterség vezet, amely a szabó és a varga mesterség után következik, a falvakban néhol meg is előzi azokat. A mesterség a hegyaljai mezővárosokban mindenütt feltalálható, s általában emelkedő irányzatot mutat. Bényén 2—8, Keresztúrban 1—7, Liszkán 4—10, Mádon 1—2, Patakon 5—13, Újhelyben 5—16, Tarcalon 7—17, Tállyán 1—4, Tokajban 1—4, Tolcsván 1—5 között ingadozott a műhelylétszám adataink szerint, Tokajban és Szerencsen ezen kívül jelentős számú cigánykovács működött bizonyos időszakban. A kiemelkedő helyek tehát Újhely, Patak, Liszka és Tarcal. A mezővárosok magasabb létszáma mellett is feltűnően kevés aránylag a céhállítás. Patakon 1574-ben alakult először a kovács céh, s az akkor kiadott, de elnyűtt céhlevelet újították meg 1618-ban hét mester kérésére [494]. Az 1575-ben alakult sztropkói általános céhben képviselve voltak természetesen a kovácsok is. Más céhalakulásról nincs is tudomásunk ebből a korszakból. Egy 1518-ban kelt irat azonban arról tudósít, hogy Varannón már ekkor korábbi eredetű kovács céh működött [495]. Ez a kétségtelenül hiteles adat erősíti azt a több más szemponttal is indokolható gyanunkat is, hogy néhány mesterségnél már a középkor folyamán céhes keretek léteztek, melyek éppen a korforduló zavaraiban enyésztek el, s írásos emlékük annyi sem maradt, mint a varannói kovácsoknál.

Társadalmi helyzet tekintetében helytállóan kategorizálta a kovácsokat Patak 1632. évi urbáriuma [496], mely szerint a 6 kovács közül *Most czak kettei zabados, az teöbbi szert jarjon, mert fizetett kovaczok is vannak.* Ez a pataki urbárium kifejezése szerint is szabados állapotot biztosító mesterséggel való szolgálat valamikor általános gyakorlat volt. Tokaj 1689. és 1692. évi urbáriumaiban még, vagy már ismét ott találjuk a patkó taxát: 100, illetve 50 patkó szegestől [497]. Ekkor tehát még a pataki fizetett kovácsokkal való dolgoztatás csak látszólag mutat fejlődést a bérmunka rendszere irányában, tulajdonképpeni célja a robotszolgálat szaporítása volt. Egészen más indokok vezérlik már azt a gazdaságpolitikát, melynek következményeként 1652-ben a kovácsok is konvenciós leveleket kaptak [498]. Prágai Simon pataki vár kovácsa konvenciója szemmelláthatólag minden más mesteremberénél magasabb volt, hiszen csak az évi készpénz fizetése 96 forint. A mesterség jövedelmezőségének bizonysága lehet a kovácsok vagyoni állapotával kapcsolatos néhány adat is. A hegyaljai mezővárosok protokollumaiban sűrűn szerepelnek ház, s főként szőlő tulajdonosokként. A pataki protokollum már a XVI. század második felében több extraneus kovács mesterembert mutat. Újhely 1624. évi protokollumában is ott találjuk három kovács mester örökösödési ügyét [499]. A török hódoltság alatti Tolcsva 1682. évi összeírásában pedig bizonyos *Janos Kauacz-ról* olvassuk, hogy jobbágy volt több mint 30 esztendeig, most nemes ember [500].

A kovácsok működésével kapcsolatban kialakult egy sereg helyi szokás, mely közül csak kettőt említünk. Az 1691. évi pataki protokollum szerint az itteni kovácsok a kisebbik harangra nem fizettek, mert minden harangok körüli kovács munkát ingyen tartoztak csinálni [501]. Újhelyben

pedig egy 1620. évi bejegyzés szerint a kovácsok akként voltak az ítéletvégrehajtásba bevonva, hogy a hóhér a halálraítéltet a kivégzés előtt a városon végighordozta és tüzes fogókkal fogdosta meg minden kovácsműhely előtt [502].

A XVII. század elejétől a zempléni kovácsok számát gyarapították és színezték az úgynevezett mecenzéfi *(Meczhenzhefhi, Minczenszefi)* kovácsok, kik a különböző fa munkákat végző mecenzéfiekkel együtt sűrűn mutatkoztak a hegyaljai mezővárosokban, Újhelyben pedig 1618—1622. táján zárt csoportosulást alkottak [503]. Az itteni működésükről közelebbi adatunk nincsen, más hegyaljai mezővárosokban azonban általában szerszámkovácsokként voltak ismeretesek. Teljesen különálló réteg az úgynevezett cigánykovácsok társadalma is. Thurzó György nádor 1616. évi oltalomlevele [504] jól jellemzi életformájukat és működésüket, s környületre és pártfogásra méltónak tartja őket. Általában várak, központi helyek körül tanyáztak, s számuk és munkájuk egyáltalán nem lebecsülendő. Tárkány várához tartozó, kovács mesterséget űző cigányok telepe volt állítólag a bodrogközi Cigándon [505]. Az 1689. évi urbárium [506] Szerencsen 14, Tokajban 12 uradalomhoz, illetve várhoz szolgáló cigányt tart számon *(Cingari ad Tokai spectantes)*. A központi helyeken adódó munkákon kívül mint szegkovácsok, a Hegyalján pedig mint szerszám javító kovácsok voltak ismeretesek.

A kovácsok műveiről és árairól az első értesítést az 1576. évi pataki limitáció [507] adja. Eszerint a kovácsok dolga a patkókészítés és patkolás, *lapos vas* (ekevas) és csoroszlya nádlás, kapa készítés és kapa nádlás, metszőkés, fejsze, szekerce, sarló készítés, kocsi és szekér vasazás, kerék vasazás. A hegyaljai szőlőművelés fellendülésével növekedett a metszőkések, kapák (kétágúak) és lapos kapák kereslete. A XVII. század folyamán már különféle intézkedéseket kellett hozni a szőlősgazdák védelmére a kovácsok, cigányok és mecenzéfiek ellen [508]. A helyi kovácsoktól ekkorra már az eszközök készítését jelentős részben a mecenzéfiek, a javító munkát pedig a cigányok vették át. Az árviszonyok alakulására jellemző, hogy míg az említett 1576. évi pataki árszabásban egy lópatkó felverve 4 dénár, egy ló vasalása tehát 16 dénár, 1626-ban már 24 dénár, 1653-tól pedig 36 dénár, vagyis szűk 80 esztendő alatt az árak megkétszereződtek. Hasonló az emelkedés aránya a szőlőművelés eszközeinél is. Az árakat a nyersanyag árakkal és bérekkel közvetlenül összevetni nem tudjuk, kétségtelennek látszik azonban, hogy az emelkedést egyik sem indokolja teljesen, vagyis a kovács mesterek bevételének jelentős növekedésével kell számolnunk.

Elterjedtség és műhelylétszám tekintetében lényegesen a kovács mesterség alatt marad a lakatos mesterség, s bár a falvakon is előfordult, inkább mezővárosi mesterségnek mondható. A hegyaljai mezővárosok nagyobb részében már a XVI. század folyamán megtalálható. A műhelylétszám általában 1—4 között mozgott, kiemelkedő helyzetben volt Patak, ahol a XVII. század közepén elérte a kilencet. Céhük működött 1608-tól, illetve 1613-tól Patakon [509] és Tokajban 1610-től [510], az utóbbi vegyes céh formájában. Ez azt is jelentette, hogy a mesterség túlzsúfolt sohasem volt a korszak folyamán. A lakatosok működéséről, társadalmi helyzetéről, uradalmakhoz való viszonyáról lényegében ugyanazt mondhatjuk, amit a kovácsokéról mondottunk. Patak 1632. évi urbáriumában [511] például megharmadolták őket a mesterséggel való szolgálat szempontjából, amennyiben a kilenc lakatos közül *elegh harma, az mire kel, az teöbbi zolgallion.* Pedig

egy bizonyos folyamat már jóval korábban elkezdődött a lakatosok társadalmában is. 1597-ben *Andreas Lakatost* a dicáltatott taxás nemesek, prédikátorok és libertinusok névsorában találjuk [512]. Tolcsva 1632. évi urbáriumában [513] ott szerepel *Lakatos Mihály* taxás nemes, s a zempléni nemesek könyvében *Sparner, másképp Lakatos (Serrator) Pál* 1659. évi nemeslevele [514], s Lakatos Pálnak I. Rákóczi Ferenctől 1666-ban nyert adománylevele bizonyos szabad birtokocskáról [515]. Az uradalmak lakatos munka szükségletei a kovácsokhoz hasonlóan a XVII. század közepétől konvenciósok alkalmazása által nyertek kielégítést. Patak és Tokaj várának lakatos műhelyeibe [516] 1652-től konvenciós lakatosok kerültek [517]. A lakatosok munkáiról a céhlevelekből és limitációkból értesülünk. Általában az órásokkal, puskaművesekkel, csiszárokkal, fejérművesekkel alkottak közös céheket. A céhlevelekben külön szerepelnek a lakatos remekek, Patakon egy boltra való pléh két zárral, egy szekrényre való pléh négy zárral és egy öreg forrasztott lakat. Az egyik legközkeletűbb készítményük, a négyélű lóvakaró árváltozását nézve a megyei limitációban, úgy találjuk, hogy az a XVII. század folyamán ugyanazon az 50 dénáros áron ment, vagyis a korszak folyamán nem változott az ára, más, ritkább és munkaigényesebb készítményeknél viszont itt is bizonyos emelkedés tapasztalható.

A lakatosokkal egy céhben, vagy olykor egy műhelyben egész sereg, a vitézi élettel kapcsolatos eszköz készítése folyt. Ezek közül legelterjedtebb a csiszár mesterség, mely különálló műhelyekkel a falvakon is gyakran feltalálható. A csiszár műveket már a pataki 1591. és 1621. évi limitációk is tartalmazzák [518]. Az előbbiben még csak 2, az utóbbiban már 9 külön-

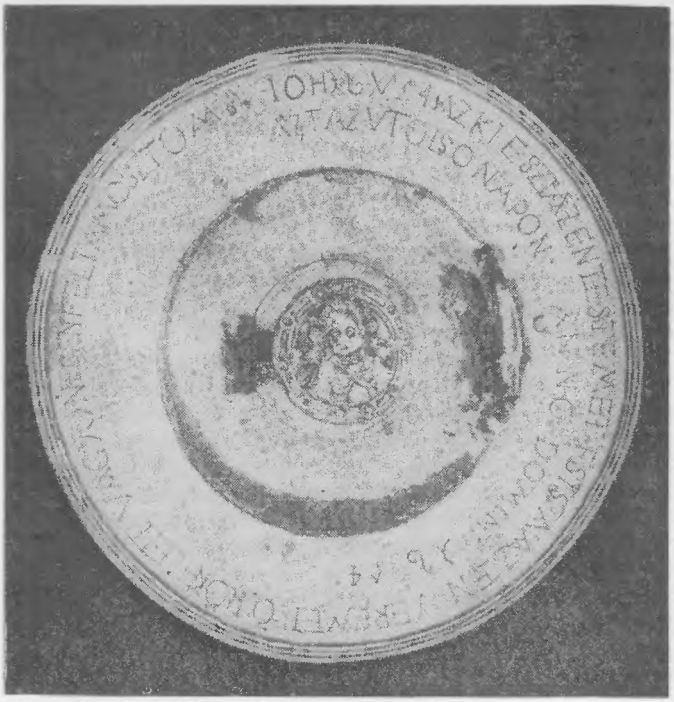

Kenyérosztó tányér. Erdőbényén lakó Ötvös Demeter munkája 1654-ből. Aranyozott ezüst, átmérője 18,2 cm. Erdőbényei ref. egyház tulajdona. Dévai felv.

féle csiszár munka szerepel, közöttük különféle hüvely készítés, szablya tisztítás, markolat és farkvas készítés és tisztítás. A fejérművesek számára a remek előírás mind Patakon, mind Tokajban a kengyelvas, zabla és sarkantyú készítés. A tokaji előírás szerint a remek *rézzel foraztott ne legien, onas se legien, hanem tisztított legien.* A puskagyártók remekjét a pataki céhlevél ebben állapítja meg: egy jó kézi puska belső acéllal, másik jó kézi puska külső acéllal agyával egyetemben, egy jó taplós puska. A csiszár, fejérműves és puskagyártó mesterséget némely esetben egy műhelyben is űzték, minthogy az egyik tokaji mester neve után kifejezetten ezt a megjegyzést találjuk: *poliator seu armorum opifex.* A készítmények árváltozására jellemző, hogy a két pataki limitáció között eltelt 30 esztendő alatt a szablya hüvely ára 75 dénárról 1 forintra, a szablya tisztítás 12 dénárról 20 dénárra emelkedett, vagyis az árkülönbözet 30—45 százalék körül mozgott.

A korszak fegyverkészítésének néhány szórványosan előfordult, vagy fokozatosan letünt, s részben a fa és bőripar felé tekintő mestersége közül csak megemlítjük a csatos, kézíves, tegzes, sarkantyús, páncélos, paizsgyártó, portörő mesterségeket, mint amelyek előfordulására nézve kutatásunk során adatokhoz jutottunk. A mezőgazdálkodás és háztartás szükségleteivel kapcsolatos speciális, s ritkán előforduló mesterségek közül említjük a köszörűs, kaszás, sarlós és késcsináló mesterségeket. Az utóbbi Tokajban már 1635. körül előfordult [519] 1727-től pedig vegyes céhben működtek az itteni késesek, míg Patakra kétségtelenül a habánok hozták, s idejövetelüktől kezdve folyamatosan létezett, még a XVIII. század első évtizedeiben is [520].

Együtt említjük az óragyártó és órás mesterséget. A kettő között lényeges különbség volt, mert míg az előbbi órákat készített, az utóbbi az órák, toronyórák, s ezzel együtt többnyire a harangok kezelője. Az óragyártók mind Patakon, mind Tokajban a lakatos és fegyvergyártó mesteremberekkel egy céhben voltak. A két egyesült céh órakészítőkre vonatkozó remek előírásai lényegében teljes azonosságot mutatnak: *egy egez es fertalios orat, az ki az Holdotis igazgattia.* Ha az órás a többi céhbeli mesterséget is folytatni akarta, természetesen azokból is remelkelnie kellett. Az órás (órakezelő) mesterember képzettségére nézve inkább lakatos. Patak, Keresztúr, Tarcal, Tokaj mezővárosokból vannak órások működésével kapcsolatos adataink. A pataki órás szolgálatát és javadalmát egy 1638. évi, tízpontos jegyzőkönyvi határozat rendezte [521]. Kötelessége volt az órával és harangokkal kapcsolatban mutatkozó mindenféle vas-munka elvégzése, az óra kezelése és a harangozás. Két évvel későbbi bejegyzésből az is kiderül, hogy az órás, *Homonnay Balint Pal* idegenből, bizonyosan Homonnáról került ide és a helybeli lakatosok szóvá tették, hogy céhbe nem állott, amivel szemben a helybeli tanács azzal érvelt, hogy a helybeli lakatosok közül annak idején senki sem volt hajlandó felvállalni a munkát. A keresztúri órás mester 1607-től minden szőlőtulajdonostól fél, minden feles művelőtől negyed köböl bort kapott, s ha helybeli volt, minden adófizetéstől mentes volt [522]. Egy 1623. évi feljegyzésből megtudhatjuk, hogy itt az órás és a harangozó hivatalt egymástól elválasztva fizették, a harangozó azonban felvállalhatta az órás munkáját is, ha értett hozzá [523]. Tarcal város törvényei szerint ott az órás fizetését más tisztviselőkével együtt a dézmás szedte be régi gyakorlat szerint, mind nemesi, mind paraszti rendű emberen, ezt az úgynevezett *apró-dézmát* azonban a szabad szőlők és kertek után pénzben fizették [524]. A tokaji várbeli órás fizetését az 1652. évi

konvenciós levél rendezte [525], mely szerint évi fizetése 12 forint és 2 köböl búza volt

Míg a fentebbi fémműves mesterségek határai sok tekintetben egybemosódnak, egészen világosan elkülönül tőlük az ötvös mesterség. A kor divatját ismerve tudjuk, hogy az ötvös mesterember főként aranyozott ezüst ötvözetekkel dolgozott. Így mind az ötvös, mind az aranyműves, vagy ennek latin megfelelője. az aurifaber megjelölés csak fele-fele részben utal a technológiára. Ehez igazodik az 1626. évi megyei limitáció is, melyben csupán *aranias czifras mi*-ről, vagy teljes aranyozásról van szó. Az ötvös, vagy aranyműves mesterségtől pontosan elkülönítik forrásaink a technológia szempontjából pedig sok tekintetben rokon ércműves, vagy rézműves (faber aerarius) mesterséget. Az 1575-ben alakult sztropkói általános céhben is az ötvösöktől különállóan szerepelnek. Az 1626. évi megyei limitáció mindössze három rézműves készítményt említ: tiszta rézmű fontja 40 dénár, vassal való rézmű 28 dénár, ónozásnak fontja 6 dénár. Az ötvös készítmények forgalombahozatalával kapcsolatosan egészen feltünő jelenség, hogy az 1610. évi tokaji vásári rendtartásban a vásárvámot fizető mesteremberek között találjuk az ötvösöket. Ugyanannyi vásárvámot fizettek, mint a hátas árusok, fejenként 1 dénárt. A vásáron árusított készítményekről semmi értesítést sem kapunk, de azok bizonyosan elsősorban különféle ékszerek. gyűrűk, láncok, stb. lehettek. Az ötvös mesterség általában a nagyobb központokon jelentkezik. Patak 1554. évi összeírásában [526] három ötvös mesterember nevével is találkozunk, de ugyanakkor előfordul a mesterség a bodrogközi Helmecen is, sőt 1559-ben egy *Petrus laztkocj Auri faber* nevű mesterember került a megyei törvényszék elé [527]. A pataki ötvösök 1578-tól céhet is alkottak [528]. Az 1585—1620. közötti időből 7 pataki ötvös mester nevét őrzik a protokollumok [529], a XVII. század folyamán pedig 1—5 között ingadozott az itteni műhelycsoport létszáma. Valószínűleg a patakiakkal volt kapcsolatban a bényei kisebb műhelycsoport is, mert az 1648 évi urbáriumban *Pataki Eötvös Tamás* gyalogszeres nevét találjuk; az ugyanott szereplő *Eötves Demeter* kisbírónak pedig egy signált készítménye is ismert 1654-ből. Végül érdekességként említjük, hogy 1551. körül a Homonnaiak szolgálatában volt egy bizonyos, állítólag Velencében tanult, *Miklós mester*, aki művészetét gazdái parancsára hamis pénz verésére és ötvös munkák hamisítására használta, s végül hosszas huzavona után királyi parancsra elfogták és az eperjesi piacon akasztófán végezte [530].

7. *Vegyes mesterségek*

Első helyen említjük, mint legfontosabbat és legnépesebbet, a borbély mesterséget. Ez a korszak legtisztábban szolgáltatójellegű mestersége. A latin szövegekben előforduló változatok pontosabban körülhatárolják a mesterség feladatkörét: *tonsor* [531], *barbitonsor* [532], *chirurgus* [533]. Újhely 1567. évi urbáriumában [534] pedig egy *Simon orwos* nevű személy is szerepel, akiről nem tudhatjuk, hogy a ritkaságszámba menő *medicus* volt-e valóban, vagy csupán chirurgus, sebész-borbély. Előbbi feltevést támogatja az a körülmény, hogy rajta kívül az összeírásban még három *Barbely* is szerepel. Kétségtelen, hogy a pataki borbélyok 1583. évi eredetű céh-szabályzatában [535] mind a borbély, mind a sebész feladatokat megtaláljuk, sőt a képesítés szerzésénél az utóbbi ismereteket helyezi előtérbe: sebek, fakadékok, kelevények, daganatok gyógyítása, foghúzás, érvágás,

törés és ficam helyreállítása. A remeklés is elsősorban különféle kenő irek készítéséből állt. A gyógyítás főként a mesterek dolga volt, a legényeknek csak úgy adhattak negyedrészt a keresetből, ha a gyógyításhoz is értettek, a fejmosás után pedig csak harmadrész járt nekik. Saját szerszámkészletük a következőkből állt: beretva, olló, füső, olajkő, vízkő, tiszta előkötő. A szolga (inas) kötelessége volt többek között a halottak körüli segédkezés. A céhbeli borbélyoknak a szerszámokat a céhbeli beretvaköszörűs élesítette. A céhlevél egyébként részletesen előírja a vendégek és betegek körüli forgolódás módját, el egészen addig, hogy hogyan kell a nagy beteghez a konziliumot összehívni. A pataki céh 1583-ban 8, 1607-ben 9 mesterből állott. Nevük túlnyomólag messzi származásra utal: Székesfehérvári, Szilágyi, Somogyi, Pesti, Kőrösi, Thuri, stb. A XVII. század közepére ez a létszám felére csökkent, mert az 1632. évi urbáriumban [536] mindössze 4 borbély neve szerepel, s kettőt azok közül is keményen szerjárásra utasítanak. Újhely, Tarcal, Tokaj műhelylétszáma ebben a korszakban a patakival volt egy szinten, a többi mezővárosé 1—3 között mozgott, Szerencsről pedig nincs is adatunk. A falvak közül a nagyobb helyeken elvétve előfordultak, így 1554-ben Helmecen [537], 1602-ben Újlakon [538], eredetileg azonban mindkét hely oppidum. A korszak végére, érthető módon, Tokajban erősödött fel a műhelylétszám, mikor is a chirurgusok száma 5 körül lehetett. Céhlevelük nem ismert, de megvan 1691. évszámot viselő pecsétnyomójuk [539], melyen a köriraton kívül néhány sebész műszer és egy hegyes süvegű, szakállas férfi alakja látható. Egy 1760-ban kelt jelentés [540] beszámol a céh létezéséről, s arról, hogy articulusaikat a kassai tanácstól nyerték, de a céhállítással kapcsolatos közelebbi adatot nem közöl és így működéséről semmi közelebbi értesülésünk nincsen.

Forrásaink még fésűs, gyertyamártó, szappanos és üveggyártó mesteremberek létezéséről adnak hírt. Patak főbírája 1594-ben *Fűsűs Miklos* [541], Újhely és Tállya XVII. századvégi összeírásaiban szintén felbukkan a Fésús családnév. Műhelyekről és készítményekről azonban forrásaink nem beszélnek. A gyertyamártás állandóan folyt az uradalmi, illetve védelmi központokban. Patak 1613. évi leltárában [542] ott szerepel a *Giertya marto fazek No 1.*, Tokaj 1644. évi leltárában fél csöbör olvasztatlan faggyú és három gyertyamártó fazék [543]. A mészárosoktól árendába szedett tekintélyes mennyiségű faggyú hasznosításának egyik módját tehát itt találjuk. Patak 1648. évi névsorában [544] pedig két gyertyamártó özvegyasszony nevével találkozunk, akik számára nyilvánvalóan olyan megélhetési forrás volt a népipari szinten űzött gyertyakészítés, mint másütt a fonás.

A szappanfőzés mind népipari szinten, mind önálló mesterségként jelentkezik. Upor és Sztancs 1689. évi urbáriumai [545] például a szappanfőző fazék utáni taxát *(Ollae causticae taxa)* évi 4, illetve 5 forintban állapítják meg. Patakon viszont 1628-ban *Zappanos Janos* kispataki esküdt nevével találkozunk [546]. A szappan forgalombahozatala piacokon, vásárokon történt. Tokaj 1610. évi vásári rendtartása a *Derek szappanostól* 6 pénz ára szappant, *Videki Szappanos kufartol* 3 pénz ára szappant kívánt vásárvámba, az 1617. évi újhelyi rendtartás pedig *Az Zappanos Zekertől* 8 pénz ára szappant. A szappanosok készítményeit 1666-tól a megyei limitációk is tartalmazzák, melyekből megtudjuk, hogy egy közönséges tábla szappan ára 35 év alatt 72 dénárról mindössze 75 dénárra emelkedett.

1666-tól szerepel a megyei limitációkban az üvegesek árszabása is. Az üveggyártó mesterségről varannói és újhelyi adataink vannak. Varannó 1600. évi dézsmajegyzékében [547] található *Casparus Ewegh giarto* neve,

s 1636. évi urbáriumban szintén egy üveggyártó zsellér [548]. Újhelyben 1727-ben *négy öszve szövetkezett mesterek*, azaz a lakatosok, asztalosok, késcsinálók és üvegesek alakítottak közös céhet [549], s az üvegesek részéről *Sboraj János* üveges mester kérte a céhlevelet a pataki tanácstól. Remek előírásuk szerint az üveges mester: *Tartozik egy szép ólomban foglaltatott gömbölyű Lampást csinálni annak rendi szerint.*

Befejezés

Az előadottak alapján a XVI—XVII. századi zempléni iparfejlődésnek három figyelemreméltó, egymástól jól elhatárolható, s egymással lényegében ellentétes irányvonala jelentkezik.

Az első a céhesedés folyamata. Különösen korszakunk második felében egyre gyakoribbak a céhállítások. De míg egészségesebb viszonyok között ebben a korszakban a feudális anarchia túlkapásai ellen polgári fejlődésüket oltalmazó városok legmegbízhatóbb támaszai a céhes szervezetek, a zempléni mezővárosokban az igazi céhesedés legfontosabb előfeltétele, az iparűző réteg városi polgári szabadsága hiányzik, sőt legtöbbször hiányzik a céhállítást kényszerítő gazdasági körülmény is, a piac telítettsége. A felemás helyzetben alakult, felemás jogállású céhes szervezetek csak mellékesebb ügyekben lehettek az ipar érdekvédelmi szervezeteivé, lényeges ügyekben kényszerűen, a mezővárosi szervezettel együtt, a földesúri hatalom végrehajtó szerveiként működtek.

Ugyancsak a XVII. század közepétől jelentkezik szembetűnőbb mértékben az iparfejlődés másik jellemző vonala, az úri. uradalmi konvenciós iparűzés rendszere. Értékelésénél döntő mozzanatnak kell tekintenünk, hogy elterjedése elsősorban a minden vonatkozásban jobbágyellenes majorsági gazdálkodás rendszerének kiterjedésével járt együtt. A konvenciós műhelyek a kialakult mezőgazdasági nagyüzemek háziüzemei, melyekben az iparűző réteg bizonyos része biztosabb megélhetéshez jutott ugyan, személyes szabadsága azonban korlátozódott, ugyanakkor a kivülmaradt többség értékesítési lehetőségeit rontotta és a jobbágyiparosok számára a mesterséggel való szolgálat lehetőségét csökkentette, vagy más szóval a robotterhét növelte. A konvenciós iparűzés rendszere tehát az általános társadalmi fejlődés szempontjából mindenképpen zsákutcának tekinthető.

Az iparfejlődés harmadik vonala, a tőkés ipari termelés és bérmunka rendszere, melyet az általános fejlődés szempontjából legtöbbre kellene értékelnünk, igen szerény kezdeteket és felemás példákat mutat fel. A fentebbiekből már nyilvánvaló, hogy a céhes keretek között folyt termelés itt nem öltött soha olyan méreteket, hogy jelentős tőkebefektetéssel állandó, tömeges bermunkára támaszkodó termelésről lehetne beszélni. A legtisztább ilyen esetnek tekinthetnénk a sárospataki malomkőbányákban folyt termelést, ha a földesúri taxa kérdése nem zavarná például azt is folytonosan. A malomipar szabad forgalomban volt termelő eszközei is legtöbb esetben a tulajdonos kezén kerültek hasznosításra, a vállalkozó és dolgozó réteg elkülönülése itt éppen csak elkezdődött. A tömeges bérmunkával folyó termelés tiszta eseteit inkább a mezőgazdaságban, közelebbről s elsősorban a szőlőművelés területén találjuk, s az iparágak közül is éppen azoknál, amelyek az uralkodó művelési ággal, a szőlőműveléssel szoros kapcsolatban voltak. A mezővárosok bérmunkára kényszerült zsellér tömegeiből kerültek ki a faipar szőlőműveléssel kapcsolatos ágaiban napszám, vagy teljesítmény bérért dolgozó alkalmi ipari munkások.

Mint bevezetésünkben említettük, a XVI—XVII. századi zempléni iparélet ellentmondásos helyzetét az itteni iparfejlődés csúcsát jelző mezővárosi céhes jobbágyipar megjelölés világosan leleplezi. Ezt a fejlődést a terület történeti helyzete, a mezővárosok státusában bekövetkezett változások, a fejlettebb iparral rendelkező területek nyomasztó fölénye, s ezekhez hasonló tényezők csak részben magyarázzák, s sok tekintetben ezek is következményei az alapvető oknak, a késői feudalizmus, az örökös jobbágyság rendszere kíméletlen, a polgári fejlődést lefojtó, iparellenes gazdaságpolitikájának. Az iparűző réteggel szemben sűrűn és kézzelfoghatóan jelentkező erőszakosságok erre elegendő bizonyítékul szolgálnak.

Ilyen körülmények között az iparélet nem tudott a társadalmi fejlődés élesztő kovásza lenni, s az iparűző rétegnek lenyomott helyzetéből a felemelkedésre csak egyénenkénti és a feudális társadalom keretei között lehetséges út adódott. A nemesi sorba emelkedést biztosító ingatlan vagyon megszerzésében pedig az iparűzésnek csak eszközi, alárendelt szerepe lehetett.

JEGYZETEK

A jegyzetekben használt rövidítések:

AZT — Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez. Szerkeszti: Dongó Gyárfás Géza.

Liber Redituum — Liber Redituum Ecclesiae Comitatus Zempleniensis. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Zempléni em. levéltára, irregestrata.

OL. MK. — Országos Levéltár. Magyar Kamara Levéltára.

OL U. et C. — Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones.

Sau. Kazinczy Lt. — Kazinczy Ferenc Állami Levéltár, Sátoraljaújhely.

Sp. Tud. Gyűjt. Lt. — Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Levéltára.

Sp. Tud. Gyűjt. Nk. Kt. — Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára, Kézirattár.

Zemplén vm. monogr. — Zemplén vármegye, és Sátoraljaújhely r. t. város. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Dr. Borovszky Samu. Bp. (1905.)

[1]. OL. U. et C. 95/22.
[2]. Sp. Tud. Gyűjt. Nk. Kt. 1625/16.
[3]. Sp. Tud. Gyűjt Nk. Kt. 1625.
[4]. OL. U. et C. 45/36.
[5]. OL. U. et C. 40/35.
[6]. OL. U. et C. 36/28.
[7]. OL. U. et C. 40/35.
[8]. OL. U. et C. 95/22.
[9]. OL. MK. Miscellanea, Dominalia. Fasc. 6. Sárospataki provisor számadása, 1569.

[10]. Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. 1631—1648. Bp. 1954. 189. l.
[11]. Sp. Tud. Gyűjt. Nk. Kt. 1625/1.
[12]. Sp. Tud. Gyűjt. Nk. Kt. 1625/2.
[13]. Sp. Tud. Gyújt. Nk. Kt. 1625/3.
[14]. 1715. 90. tc. L. AZT. VIII. 182. l.
[15]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 45.
[16]. Dr. Fritsch József szíves közlése.
[17]. Zemplén vm. monogr. 71. l
[18]. ...in monte Bary. OL. U. et C. 95/22. Nagytoronya urbáriuma.
[19]. Zemplén vm. monogr. 7 l.
[20]. Szirmay Antal: Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése. AZT. VIII. 37. l.
[21]. L. Makkai i. m. 1631—1648. évi idevonatkozó urbáriumait.
[22]. OL. U. et C. 45/36. 1554., 40/35. 1567., 95/22. 1570.
[23]. Reliquos labores annuatim sustinent, una cum fornace coementaria. Kistoronya urbáriuma, OL U. et C. 95/22.
[24]. Praesertim ad Crematìonem Cementj, quod eorum oppressionem, et depauperationem esse grauiter querentur. Kistoronya urbáriuma, 1567. OL. U. et C. 40/35
[25]. ...prout voluerit Provisor Pathachyensis. OL. U. et C. 95/22.
[26]. Makkai i. m. 222. l.
[27]. Makkai i. m. 246. l.
[28]. ...servit suae Majestati in conficiendis scil. cementis. OL. U. et C. 95/22.
[29]. Makkai i. m. 177. l.
[30]. Makkai i. m. 245. l.
[31]. Makkai i. m. 314. l.
[32]. Szilágyi Sándor: Lorántffy Zsuzsanna. M. Tud. Akad. Évkönyvei. 13. k. IX. darab. 76. l.
[33]. F. Bakó: Bäuerliches Kalkbrennen in Ungarn. Acta Ethnographica. Tom. III. Fasc. 1—4 1953. 341. l.
[34]. AZT. IX. 25—26. l.
[35]. Zemplén vm monogr. 4. l
[36]. AZT. VIII. 52. l.
[37]. Keresztúr 1676. évi urbáriumában (OL. U. et C. 58/9.) pl. Petri Szűcs domus lignea... Valor 200.
[38]. Makkai i. m. 313. l.
[39]. Makkai i. m. 380. l.
[40]. ...más méhszárszéketis annak az öldalában fenyü fábul ragasztottak vólt... OL. NRA. 265/56. Tokaj, 1753.
[41]. Szilágyi Sándor i. m. 86. l.
[42]. OL. U. et C. 122/1.
[43]. Homonnán 1674-ben Kővágó Gergely pl. 50 öl kő vágásáért 25 forintot kapott. AZT. XVIII. 17. l.
[44]. Zétényen pl. 1687-ben szerepel fejtő.
[45]. Pl. Patakon 1554-ben, Liszkán 1565-ben, Keresztúrban 1581-ben.
[46]. Olasziban 1600-ban, Ardón 1631-ben fordult elő kővágó.
[47]. OL. U. et C. 5/15.
[48]. Maksay Ferenc: Urbáriumok, XVI—XVII. század. Bp. 1959. 780. l. szerint Keresztúrban 1688-ban 6 dénárt fizettek a földesúrnak bármely nagyságú kőért, valószínűleg szekerenként.
[49]. Maksay i. m. 780. l. ... fodina lapidum commoda pro extruendis muris... Keresztúr, 1688.
[50]. Peja Győző: A zempléni hegység felépítése, kialakulása és felszíne. Zempléni hegység. (Bp.) 1958. 5. l.
[51]. Makkai i. m. 314. l.
[52]. Makkai. i. m. 245. l.
[53]. Makkai i. m. 245. l.

[54]. Makkai i. m. 177. l.
[55]. Szilágyi Sándor i. m. 76. l.
[56]. Makkai i. m. 245. l.
[57]. Makkai i. m. 239. l.
[58]. AZT. XV. 110. l.
[59]. AZT. XX. 343—344. l.
[60]. OL. U. et C. 36/25.
[61]. ...secundum aestimationem Murariorum vel Architectorum... OL. MK. NRA. 264/15
[62]. AZT. V. 86. l
[63]. AZT. IV. 282. l.
[64]. AZT. XX. 344. l.
[65]. Szilágyi Sándor i. m. 73. l
[66]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász B. 1606. 49. Fasc. 30.
[67]. A pataki építkezésekkel kapcsolatban L. Dercsényi Dezső—Gerő László: A sárospataki Rákóczi-vár. Képzőművészeti Alap Kiad. Bp. 1957.
[68]. Sau. Kazinczy Lt Loc. 98.
[69]. OL. U. et C. 40/35.
[70]. AZT. XXI. 52—53. l.
[71]. OL. U. et C. 40/35.
[72]. OL. U. et C. 122/1.
[73] OL. MK. Conscriptiones Portarum. Adóösszeírások. A. 2676. raksz.
[74]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 43.
[75] Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 13.
[76]. OL. U. et C. 45/36. 1—3. l.
[77]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 146. no. 31.
[78]. Román János: Sárospataki kerámia. Képzőművészeti Alap Kiad. Bp. 1955. 9. l. és 22. sz. jegyzet.
[79]. Ester Plicková: A Pazdics-i fazekasság. Népidemokráciák Néprajztudománya. Néprajzi Múzeum, 1954. 9—10. l.
[80]. Előbbieken kívül L. még Román János: A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése Ethnographia. LXII. Bp. 1951. 294—350. l.
és Ester Plicková: Pozdišovské hrnčiarstvo. 1959. Slovenské Vydavatelstvo Krasnej Literatúry.
[81]. Michael Fazekas Job. Ollas parat ad arcem. OL. U. et C. 45/36.
[82]. Est et figulus, qui propter suas operas quas praestat Provisori, immunis est. OL. U. et C. 95/22.
[83]. Makkai i. m. 186. l.
[84]. Ester Plicková· A pazdicsi fazekasság. i. m. 7. l.
[85]. AZT. III. (1898.) 48—49. l.
[86]. AZT. IV. 107. l.
[87]. Ester Plicková: A pazdicsi fazekasság. i. m. 8. l.
[88]. Román János: A habánok Sárospatakon. Sárospatak, 1959. 20—23. l.
[39]. Ester Plicková: A pazdicsi fazekasság. i. m. 7. l.
[90]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no 13. 1679. Hogy ha valakinek Fazokat fogadnak mívelni, azt a kőtes napra tartozik megh készíteni, es az ember harmad napigh rea várny, ha nem jövend is.
[91]. Ester Plicková: A pazdicsi fazekasság. i. m. 4. l.
[92]. OL. U. et C. 59/14. ...Pro necessitate Arcis Carbones solent cremare, in arcemque deducere, adiecto eis coadjutore. Cum Carbones cremari non solent ad omnes alios labores obligati sunt.
[93]. Makkai i. m. 277. l.
[94]. Makkai i. m. 270. l.
[95]. Makkai i. m. 204. l.
[96]. OL. U. et C. 56/2.
[97]. Makkai i. m. 177. l.
[98]. Szilágyi Sándor i. m. 76. l.
[99]. OL. U. et C. 40/35.

[100]. Liber Redituum. 131. l. Az Szwrniegi mezőn meljet szén egető dombnac hinac vagion négy négy irtvany egy szélben.
[101]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 98.
[102]. Zemplén vm. monogr. 381. l.
[103]. Újhely mezőváros prot. 1621. Sau. Kazinczy Lt. Irreg. ...negh berelt Dara örleö malmanak garattiat el vitte...
[104]. Takáts Sándor: A magyar malom. Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1961. 117—128. l.
[105]. Makkai i. m. 377. l.
[106]. Liber Redituum. 210. l.
[107]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1578. 57. raksz. Ugyanott van szó szárazmalomról is.
[108]. AZT. XVII. 59—60. l.
[109]. AZT. VIII. 246. l.
[110]. Makkai i. m. 381. l.
[111]. Makkai i. m. 386. l.
[112]. AZT. IX. 305. l.
[113]. AZT. XIII. 166. l.
[114]. Kohanóc 1680. évi urbáriuma szerint: Olajat egi Meszelt adtak censusba a földesúrnak. AZT. XIII. 25. l.
[115]. AZT. XIX. 103., 106. l.
[116]. Makkai i. m. 381. l.
[117]. AZT. XX. 92. l.
[118]. OL. U. et C. 56/8.
[119]. OL. U. et C. 58/19.
[120]. OL. Filmtár W. 195. 22 cím.
[121]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1608. 306. raksz.
[122]. OL. U. et C. 5/15.
[123]. AZT, VIII 71. l.
[124]. Tállya, 1689. OL. U. et C. 5/15.
[125]. Takáts Sándor i. m. 117—128. l.
[126]. Petrahó, 1570. OL. U. et C. 95/22
[127]. OL. U. et C. 95/22.
[128]. Takáts Sándor: A magyar faragómolnárok. i. m. 48—49. l.
[129]. AZT. VIII. 235. l.
[130]. OL. U. et C. 5/15.
[131]. Makkai i. m. 315. l.
[132]. Makkai i. m. 276. l.
[133]. Makkai i. m. 314. l.
[134]. Unghváry Ede: Sztropkó és várának története. AZT XVIII. 44—45. l.
[135]. Maksay i. m. 751. l.
[136]. Makkai i. m. 386. l.
[137]. AZT. XXI. 252. l.
[138]. OL. U. et C. 40/35.
[139]. Makkai i. m 381. l.
[140]. OL. U. et C. 58/16 1627.
[141]. Makkai i. m. 189. l.
[142]. Makkai i. m. 314. l.
[143]. OL. Filmtár W. 191. 41 cím.
[144]. Maksay i. m. 752. l.
[145]. Liber Redituum. 15 l.
[146]. AZT. VIII. 325—326. l
[147]. AZT. IX.. 299—320. l.
[148]. AZT. XIX. 320. l.
[149]. AZT. VIII. 327. l.
[150]. AZT. XVI. 51—54. l
[151]. OL. U. et C. 95/22.
[152]. OL. MK. Conscriptiones Portarum. Zemplén, 1597 B. 918. raksz. B. jel.
[153]. AZT. XIII. 85. l.

[154]. AZT. X. 59 l
[155]. OL. U. et C. 30/17.
[156]. L. pl. OL. U. et C. 58/19. Tokaj, 1692.
[157]. Maksay i. m. 752. l.
[158]. OL. U. et C. 58/20.
[159]. AZT. X. 146. l.
[160]. Makkai i. m. 376. l.
[161]. AZT. IX. 301. l.
[162]. AZT. XXI. 60—61. l.
[163]. AZT. XIX. 334—335. l.
[164]. AZT. XIII. 168. l.
[165]. AZT. XII. 130. l.
[166] AZT. XIII. 86—87. l.
[167]. Spatak mezőváros prot. 1682. Kt. 1938. 53. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[168]. OL. MK. Regesta Decimarum E 159. Zemplin 1601/2.
[169]. OL. U. et C. 81/10. Lit. C. 1565.
[170]. OL. MK. Regesta Decimarum E. 159. Zemplin 1600/11.
[171]. OL. MK. Regesta Decimarum E 159. Zemplin 1600/7.
[172]. Makkai i. m. 256. l.
[173]. Szilágyi Sándor i. m. 98. l.
[174]. AZT. VI. 311. l.
[175]. Szilágyi Sándor i. m. 86. l.
[176]. Szilágyi Sándor i. m. 89—90. l.
[177]. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. A. VI. 1673.
[178]. Liber Redituum. 111. l.
[179]. Petrus Semlyesewtew. OL. U. et C. 45/36.
[180]. Tokaj mezőváros prot. A. I. l. 60. l. Sau. Kazinczy Lt.
[181]. Joannes Pereczswteo. OL. U. et C. 122/11.
[182]. Gregorius Perecz sütő. OL. MK. Regesta Decimarum E 159. Zemplin 1600/2. azonos az 1616-ban szereplő Perecsütő Gergellyel, AZT. V. 196. l.
[183]. Liber Redituum. 3/b. l.
[184]. AZT. V. 55—56 l.
[185]. Kenézlő, 1623. Liber Redituum. 180. l.
[186]. Karcsa, 1623. Liber Redituum. 119. l.
[187]. Karád, 1623. Liber Redituum. 164. l.
[188]. Karcsa, 1623. Liber Redituum. 119. l.
[189]. Kisfalud, 1623. Liber Redituum. 121. l.
[190]. Makkai i m. 191—192. l.
[191]. Makkai i. m. 386. l.
[192]. AZT. XVII. 53. l.
[193]. AZT. XVIII. 125—127. l.
[194]. AZT. XV. 360. l.
[195]. AZT. XX. 280—281. l.
[196]. Makkai i. m. 192. l.
[197]. Vámosújfalu. 1573. Maksay i. m. 763. l.
[198]. Zsadány, 1623. Liber Redituum. 228. l.
[199]. Petraho, 1648. Makkai i. m. 267. l.
[200]. Keresztúr, 1688. Maksay i. m. 780. l.
[201]. Sára, 1623. Liber Redituum 208. l.
[202]. Rad, 1623. Liber Redituum 163. l.
[203]. Takáts Sándor i. m. 21. l.
[204]. AZT. XXI. 348—349. l.
[205]. Keresztúr, 1688 Muksay i. m. 780. l.
[206]. Keresztúr, 1607. AZT. V. 223. l.
[207]. Sókút, 1636. AZT. IX. 299—320. l.
[208]. Makkai i. m. 267. l.
[209]. Makkai i. m. 264—266. l.
[210]. Maksay i. m. 740—741. l.
[211]. Maksay i. m. 766. l.

[212]. AZT. XV. 360. l.
[213]. AZT IX 299—320. l.
[214]. OL. MK. Miscellanea. Dominalia. Fasc. 4 1697.
[215]. Liber Redituum. 155. l.
[216]. Maksay i. m. 763. l.
[217]. Liber Redituum. 2. l.
[218]. Maksay i. m. 745. l.
[219]. Makkai i. m. 191—192. l.
[220]. Makkai i. m. 244. l.
[221]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898 11. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[222]. AZT. XVII. 53. l.
[223]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 98.
[224]. OL. U. et C. 40/35. ill. 95/22.
[225]. Makkai i. m. 260. l.
[226]. Takáts Sándor: A gyalmos és a réti halászokról. i. m. 17—18. l.
[227]. OL. Filmtár W. 197. 44. cím. Konscriptionen Fasc. 9. no. 7. fol. 853—889.
[228]. OL. U. et C. 36/28. 1701. 7 halászt tüntet fel Kispatakon, minden megkülönböztetés nélkül.
[229]. L. Hosszútóti László praepost és a szepesi káptalan viszályát, Liszka mezőváros prot. 1618. 513. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[230]. Maksay i. m. 766—767. l.
[231]. OL. U. et C. 9/8.
[232]. OL. U. et C. 58/19.
[233]. Román János: A sárospataki kollégium Képzőművészeti Alap. Bp. 1956. 8. l. 3. kép és 46. lapon levő képünk.
[234]. Maksay i. m. 780. l.
[235]. AZT. V. 223 l.
[236]. AZT. VII. 338. l.
[237]. Liber Redituum. 34. l.
[238]. OL. MK. NRA. 223/24.
[239]. Makkai i. m. 302. l.
[240]. Makkai i. m. 237. l.
[241]. Makkai i. m. 266. l.
[242]. OL. MK. Miscellanea. Dominalia. Fasc. 6. Sárospataki uradalom 1568—69. évi számadása.
[243]. OL. U. et C. 9/8.
[244]. OL. U. et C. 5/15.
[245]. Makkai i. m. 237. l.
[246]. Tokaj mezőváros Lt. Oklevelek — 5/b. 1610. VII. 4. Sau. Kazinczy Lt.
[247]. OL. U. et C. 5/15.
[248]. Maksay i. m. 766. l.
[249]. Liber Redituum. 34. l.
[250]. Tokaj mezőváros prot. A. I. l. 98—99. l. Sau. Kazinczy Lt.
[251]. Maksay i. m. 740. l.
[252]. AZT. IX. 310. l.
[253]. Makkai i. m 266. l.
[254]. Szilágyi Sándor i. m. 76. l.
[255]. AZT. VIII. 307. l.
[256]. AZT. VII. 338. l
[257]. Spatak mezőváros prot. 1618. Kt. 1898. 137—138. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[258]. Tarcal mezőváros prot 1606. 52. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[259]. Tarcal mezőváros prot. 20. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[260]. Tokaj mezőváros Lt. Oklevelek — 12. 1630. VII. 22. Sau. Kazinczy Lt.
[261]. Tokaj mezőváros prot. A. I. l. 89—90. l. Sau. Kazinczy Lt.
[262]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 8.
[263]. AZT. VII. 53. l.
[264]. AZT. XVIII. 48. l.
[265]. Makkai i. m. 176. l.
[266]. OL. U. et C. 58/20.

[267]. OL. MK. Conscriptiones portarum. Zemplén, 1597. B. 918. raksz. B. jel.
[268]. Spatak mezőváros prot. 21. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.
[269]. AZT. XIX. 267—268. l.
[270]. OL. U. et C. 59/6.
[271]. Tarcal mezőváros prot. 1606. 52. l. Sau., Kazinczy Lt. Irreg.
[272]. AZT. VII. 338. l.
[273]. Tarcal, 1632. Makkai i. m. 237. l. Tokaj, 1651. Tokaj mezőváros prot. A. I. l. 89—90. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[274]. Tarcal, 1606. Tarcal mezőváros prot. 52. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[275]. OL. MK. Miscellanea. Dominalia. Fasc. 4.
[276]. Liber Redituum. 15. l.
[277]. Tarcal mezőváros prot. 23. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[278]. AZT VIII. 326. l.
[279]. AZT. VII. 307. l.
[280]. AZT. VI. 54—55. l.
[281]. Pl. Patakon 1634-ben 199 drb marhabőr volt a padláson. Makkai i. m. 239. l.
[282]. Makkai i. m. 176. l.
[283]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898. 137—138. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[284]. AZT. VII. 53. l.
[285]. Tarcal mezőváros prot. 42. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[286]. AZT. V. 54. l.
[287]. AZT. VIII. 300 l.
[288]. Maksay i. m. 777. l.
[289]. AZT. VII. 110. l.
[290]. OL. U. et C. 5/15.
[291]. Takáts Sándor: Törkölylátó és kádszúró. i. m. 109. l.
[292]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 98.
[293]. OL. U. et C. 66/41. Takáts Sándor i. m. 73—80. l.
[294]. Liber Redituum. 12. l.
[295]. Liber Redituum. új sorsz. 8. l.
[296]. Liber Redituum. 205. l.
[297]. Takáts Sándor: A koponyás és a tokár. AZT. XIV. 148. l.
[298]. Makkai i. m. 193. l.
[299]. Makkai i. m. 385. l.
[300]. Makkai i. m. 206. és 281. l.
[301]. Makkai i. m. 244—245. l.
[302]. Makkai i. m. 377. l.
[303.] AZT. X. 227—229. l.
[304]. AZT. XIII. 166. l.
[305]. OL. MK. Miscellanea. Dominalia. Fasc. 4.
[306]. Makkai i. m. 255. l.
[307]. Makkai i. m. 272—276. l.
[308]. Szilágyi Sándor i. m. 73. és 85. l.
[309]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1606. 154.
[310]. Makkai i. m. 186. l.
[311]. Takáts Sándor: A régi magyar borkötők. i. m. 73—80. l.
[312]. OL. MK. Miscellanea Dominalia. Fasc. 4. 1679.
[313]. AZT. XXI. 57. l.
[314]. Tállya 1802., Mád 1813., Keresztúr 1815., Tarcal 1818. AZT. VIII. 242. l.
[315]. Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. I—II. Bp. 1913. II. k. 265. l.
[316]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 98.
[317]. AZT. X. 227—229. l.
[318]. AZT. IX. 25—26. l.
[319]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1606. 183.
[320]. Takáts Sándor i. m. 115—116. l.
[321]. OL. U. et C. 40/35.
[322]. Makkai i. m. 183. és 259. l.
[323]. OL. U. et C 58/17.

[324]. AZT. XX. 159. l.
[325]. OL. MK. Miscellanea Dominalia. Fasc. 4. 1697.
[326]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1606. 154.
[327]. AZT. XX. 338. l.
[328]. OL. MK Miscellanea. Dominalia. Fasc. 4. 1697.
[329]. Makkai i. m. 245 l.
[330]. Makkai i. m. 177. l.
[331]. OL. U. et C 122/1.
[332]. OL. U et C. 122/1.
[333]. Zemplén vm. prot A. 4. 133. Sau. Kazinczy Lt.
[334]. Nagykázmér 1707. évi összeírásában pl. Sernevelős János. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 113. no. 69.
[335]. L. Battyán 1569. évi dica-összesítését OL. Filmtár W. 197. 44. cím.
[336]. Bénye 1689. évi urbáriuma Summarius Extractus-ában, OL. U. et C. 5/15.
[337]. L pl. OL. U. et C. 88/69.. NRA. 246/11., NRA. 264/13., Thökölv—Andrássy—Kemény stb. kúriák mellett.
[338]. Maksay i. m. 765. l.
[339]. OL. U. et C. 58/19.
[340]. OL. MK. NRA. 264/32.
[341]. AZT. XIII. 84—87. l.
[342]. OL. U. et C. 88/69.
[343]. Unghváry Ede: Sztropkó és várának története. AZT. XVIII. 47. l.
[344]. Makkai i. m. 246. l.
[345]. OL. U. et C. 88/69
[346]. Takáts Sándor: A magyar sernevelő. i. m. 104. l.
[347]. AZT. IX. 299—320. l.
[348]. AZT. XII. 127—131. l., XIII. 24—25. l., 84—87. l., 166—167. l.
[349]. Makkai i. m. 177. l.
[350]. OL. U. et C. 5/15.
[351]. OL. U. et C. 5/15.
[352]. AZT. X. 55—56. l.
[353]. AZT. XVII. 54—55. l.
[354]. AZT. XXI. 41. l.
[355]. AZT. X. 48. l.
[356] AZT. XII 336. l. és OL. MK. NRA. 223/24. Libertas erigendi et instituendi Educilli Cerevisiae in Oppido Tállya.
[357]. AZT. XIII. 84—87. l.
[358]. Makkai i. m. 311—313. l.
[359]. Takáts Sándor i. m. 104. l.
[360]. Unghváry Ede i. m. AZT. XVIII. 47. l.
[361]. AZT. XIII. 166. l.
[362]. Makkai i. m. 176—177. l.
[363]. AZT IX. 25—26. l.
[364]. Liber Redituum. 50. l.
[365]. OL. U. et C. 40/35.
[366]. OL. U. et C. 95/22.
[367]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1940. 81. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[368]. Spatak mezőváros prot. 21. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.
[369]. Makkai i. m. 312. l.
[370]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1608. 310.
[371]. Sau Kazinczy Lt. Loc. 118. no. 2.
[372]. OL. U. et C. 45/36.
[373]. Makkai i. m. 210. l.
[374]. Michael Acs. Vámosújfalu dicatioja, 1707. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 110. no. 62.
[375]. OL. U. et C. 18/16.
[376]. OL. U. et C 95/22.
[377]. L. Bosnyica 1670. évi urb. AZT. X. 146. l.
[378]. Makkai i. m. 172. l.

[379]. Makkai i. m. 262. és 288. l.
[380]. Szilágyi Sándor i. m. 86. l.
[381]. Zemplén vm monogr. 436. l.
[382]. OL. U. et C. 45/36.
[383]. OL. MK. Regesta Decimarum. E. 159. Zemplén 1600/2.
[384]. OL. U. et C. 122/1.
[385]. OL. U. et C. 81/10. Lit. C.
[386]. OL. U. et C. 97/23. 1577.
[387]. OL. U. et C. 18/16.
[388]. OL. MK. Regesta Decimarum. E 159. Zemplén 1600/2.
[389]. OL. U. et C. 45/36.
[390]. OL. U. et C. 58/16.
[391]. OL. U. et C. 45/36.
[392]. Takáts Sándor: A koponyás és a tokár. AZT. XIV. 150. l.
[393]. AZT. X. 227—229. l.
[394]. Makkai i. m. 207. és 213. l.
[395]. AZT. IX. 25—26. l.
[396]. Molnár I.: A homonnai várkastély. AZT. XVIII. 17. l.
[397]. OL. Archivum Familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1606. 154.
[398]. AZT. X. 227—229. l.
[399]. AZT. XIX. 103. l.
[400] AZT. IX. 25—26. l.
[401]. Takáts Sándor: Régi faragómestereink. i. m. 91. l.
[402] Takáts Sándor i. m. 89—93. l.
[403]. Makkai i. m. 207. l.
[404]. Sárospataki Rákóczi Múzeum tulajdona.
[405]. Soós Elemér: A tokaji vár története, hadi és műleírása. AZT. XIX. 99. l.
[406]. Soós Elemér i. m. 115. l.
[407]. Makkai i. m. 244. l.
[408]. OL. U. et C. 81/10.
[409]. Makkai i. m. 245. l.
[410]. Makkai i. m. 182. l.
[411]. OL. U. et C. 122/1.
[412]. OL. U. et C. 45/36.
[413]. OL. U. et C. 40/35.
[414]. Joannes Bordas. OL. MK. Regesta Decimarum. E. 159. Zemplin 1600/7.
[415]. AZT. XII. 131., XIII. 24., 87., 116., 167. l.
[416]. Makkai i. m. 300. l.
[417]. Maksay i. m. 742—743. l.
[418]. Maksay i. m. 781—783. l.
[419]. OL. U. et C. 45/36.
[420]. L. Petraho 1631. évi urb. Makkai i. m. 176. l.
[421]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1398. 16. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[422]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 71.
[423]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60 no. 32.
[424]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898. 28—29. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[425]. AZT. II. (1896.) 44. l.
[426]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 82.
[427]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 41.
[428]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 53
[429]. OL. U. et C. 95/22.
[430]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 32.
[431]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 21.
[432]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 121. no. 42. 1699.
[433]. AZT. II. (1896.) 44. l.
[434]. OL. MK. Conscriptiones Portarum. Zemplén. 1597. B. 918. B. jel.
[435]. L. Spatak mezőváros protokollumában
[436]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 22.
[437]. Felsőmagyarországi Múzeum Egylet Évk. 1879: 38—46.

[438]. Zemplén vm. monogr. 435. l.
[439]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no 73.
[440]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 22.
[441]. OL. MK. Miscellanea. Dominalia. Fasc. 6. 1569.
[442]. OL. U et C 40/35.
[443]. OL. U et C 59/6.
[444]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 121. no 42.
[445]. Sau. Kazinczy Lt. Loc 118. no. 7.
[446]. OL. U. et C. 122/1.
[447]. OL. U. et C. 97/23.
[448]. OL. MK. Conscriptiones Portarum Zemplén 1597. B. 918. B. jel.
[449]. Makkai i m. 186. l
[450]. Makkai i m. 200. l.
[451]. OL. U. et C. 40/35.
[452]. Spatak mezőváros prot Kt. 1940. 61., 148, 153. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[453]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 34.
[454]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 62.
[455]. Benedictus Nyereggyártó jobbágy. OL. U. et C. 45/36.
[456]. Maksay i. m. 781—783. l.
[457]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1940. 132., 209. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[458]. AZT. XX. 154. l.
[459]. AZT. VIII. 219. l
[460]. Makkai i. m. 208. l.
[461]. OL. U. et C. 45/36.
[462]. Zemplén vm. monogr. 436. l.
[463]. Sau. Kazinczy Lt Loc. 60. no. 15.
[464]. Matthias Takach tatárok által elpusztított helyét említi pl. OL. U. et C. 40/35. I
[465]. AZT. XIII. 85. l.
[466]. AZT. IX. 25—26. l.
[467]. Tokaj mezőváros prot. A. l. 1. 60. l. Sau. Kazinczy Lt.
[468]. Liber Redituum. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[469]. AZT. IX. 299—320. l
[470]. AZT. XII 127—131., XIII. 24—25., 84—87. l.
[471]. Maksay i. m. 745—747. l.
[472]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 146. no. 31.
[473]. Sau Kazinczy Lt Loc. 60. no. 23.
[474]. Sau. Kazinczy Lt Loc 60. no. 59.
[475]. Sau. Kazinczy Lt Loc 60. no 4.
[476]. AZT. VII. 346. l
[477]. OL. U. et C. 56/2
[478]. Sau. Kazinczy Lt Loc. 98.
[479]. AZT. II. (1896.) 74. l.
[480]. Spataki szabó céh prot. 1701. — Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.
[481]. Makkai i. m. 311—312. l
[482]. Szilágyi Sándor i m 98. l.
[483]. Sau. Kazinczy Lt. Loc 60. no. 76.
[484]. OL. MK. Miscellanea Dominalia. Fasc. 2. 1568.
[485]. AZT. VI. 54—55. l
[486]. AZT II. (1896.) 74. l.
[487]. OL. MK. Miscellanea. Dominalia. Fasc. 4. 1697.
[488]. Sau. Kazincy Lt. Loc. 60. no. 39.
[489]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1940. 212, 216. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[490]. Makkai i. m. 185. l.
[491]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[492]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 39.
[493]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 68., 69.
[494]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 36.
[495]. AZT. XVI. 55—57. l.

[496]. Makkai i. m. 185. l.
[497]. OL. U. et C. 5/15., 58/20.
[498]. Szilágyi Sándor i. m. 75. l.
[499]. AZT. XX. 262—263. l.
[500]. Spatak mezőváros prot. KT. 1938. 60. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[501]. Spatak mezőváros prot. KT. 1940. 534. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[502]. AZT. IX. 187—188. l.
[503]. Újhely mezőváros prot. 1617—. 55. s köv. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[504]. AZT. II. 199. l.
[505]. AZT. VIII. 296. l.
[506]. OL. U. et C. 5/15.
[507]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898. 15. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
AZT. VI. 54—55. l.
[508]. AZT. XX. 337—338. l. AZT. XXI. 55. l.
[509]. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. A. I. 65. — Tört. Tár 1893: 373—376. és Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 33.
[510]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 62.
[511]. Makkai i. m. 185. l.
[512]. OL. MK. Conscriptiones Portarum. Zemplén. 1957. B. 918. B. jel.
[513]. Makkai i. m. 201. l.
[514]. AZT. XXI. 335. l.
[515]. AZT. XVI. 84 l.
[516]. Makkai i. m 245. l. — AZT. XIX. 103. l.
[517]. Szilágyi Sándor i. m. 75. l. és OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1606. 154. 1686.
[518]. AZT. VI. 54—55. l.
[519]. OL. U. et C. 59/6.
[520]. Késcsináló Izsák és Mihály hécei házait említi pl. 1679. évi okl. AZT. VII. 282—283. l.
[521]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898. 38—41. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[522]. AZT. VII. 207. l.
[523]. Liber Redituum. 11. l.
[524]. Tarcal mezóváros prot. 1701—. 34. és 44. l. Sau. Kazinczy Lt. Irreg.
[525]. Szilágyi Sándor i. m. 86. l.
[526]. OL. U. et C. 45/36.
[527]. Zemplén vm. prot. A. 1. 49. és 97. l.
[528]. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. A. I. 48. II.
[529]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1940. 74. s. köv. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[530]. AZT. IV. 29—30. l.
[531]. OL. U. et C. 5/15. Patak, 1689.
[532]. Nagymihály 1569. évi dica-összesítése. OL. Filmtár W. 197. 44. cím.
[533]. Tokaji chirurgusok pecsétjét ism. AZT. VIII. 219. l.
[534]. OL. U. et C. 40/35.
[535] Sp. Tud. Gyűjt. Lt. A. I. 64. — Tört. Tár. 1891: 148—155.
[536]. Makkai i. m. 185. l.
[537]. OL. U. et C. 45/36.
[538]. OL. MK. Regesta Decimarum. E 159. Zemplin 1602/7.
[539]. AZT. VIII. 219. l.
[540]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 70.
[541]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1940. 109. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[542]. OL. Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász. B. 1608. 306.
[543]. Makkai i. m. 377. l.
[544]. Makkai i. m. 251. l.
[545]. OL. U. et C. 5/15.
[546]. Spatak mezőváros prot. Kt. 1898. 36. l. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.
[547]. OL. MK. Regesta Decimarum. E. 159. Zemplin, 1600/3.
[548]. AZT. IX. 310. l.
[549]. Sau. Kazinczy Lt. Loc. 60. no. 78.

A Védegylet Borsodban

KILIÁN ISTVÁN

I. A MAGYAR IPAR HELYZETE A XVIII. SZÁZAD VÉGÉTŐL A VÉDEGYLET MEGALAKULÁSÁIG

A Rákóczi-szabadságharc bukása után az ország gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életét az osztrák gyarmatosítás kötötte gúzsba. Gazdasági életünkre az agrárosítás, az Ausztriába való nyersanyag kivitel, a kész osztrák áru magas áron való behozatala a jellemző. Politikai életünk alig jut túl az alázatos fejbólingatáson. Minden függetlenségre törekvő politikai mozgalmat Ausztria önkénye a leghatározottabban elnyom. Kulturális életünk egyetlen jellemzője Ausztria katolicizmusa.

A felvilágosodás ideológiája azonban, amely hirdeti az emberek és a nemzetek közötti egyenlőséget, már a XVIII. század végén utat mutat az intenzívebb gazdasági és függetlenségi törekvéseknek.

Az 1790—91-es országgyűlésen az árutermelő középnemesség és a kereskedő réteg a nemesség vezetésével már fellép a jogtalan gyarmatosítás ellen. Az iskolák — főleg a protestánsok — már a felvilágosodott szellemű értelmiséget küldik szét. Ugyanezt a felvilágosodott ideológiát hozzák a külföldről hazatért magyar diákok.

A politikai függetlenedés gondolata is megjelenik előbb talán csak irodalmi, vagy féligirodalmi formában, népies gúnyversekben testet öltve, később azonban a Martinovics-féle összeesküvés történeti ténye kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a magyar társadalom kicsi, de minden bizonnyal politikai öntudatra ébredt része, megúnta a gyarmati függést. Megindul tehát a XVIII. század végén a harc — ha tudat alatt is (csak helyenként tudatosan) — a független Magyarország megteremtéséért. Ez a harc évtizedekig tartott. A függetlenlenségi törekvésekre a reformkorszak a koronát, a szabadságharc bukása pedig a pontot teszi. Studiumunk tárgya a magyar gazdaságtörténet problémakörébe tartozik, s azon belül is egy megye — Borsod megye — gazdaságtörténeti anyagába.

Már a XVIII. század végén megindul a törekvés a mezőgazdaság kapitalizálására: „A mezőgazdasági árutermelőkben egyre tudatosabbá válik, hogy a piaci igények kielégítése csak tőkés mezőgazdasági termelésre való áttérés útján lehetséges. Ehhez azonban tőke szükséges. A tőkeszerzés alapvető feltétele viszont a termékeknek a gyarmati korlátozásoktól mentes

értékesítése. A kereskedelmi tőke birtokosai hasonló módon érzik a gyarmati elnyomás hatásait" [1].

Megindul tehát a harc a gyarmati gazdaságpolitika felszámolására. Az Ausztria és Magyarország között lévő úgynevezett gazdasági viszony azonban szükségszerűen nagyobb teret enged a mezőgazdasági tőkének a fejlődésre, minthogy Magyarország egyik legfőbb kiviteli cikke a gabona. Ugyanakkor legfőbb importcikk a kézműipari vagy gyáripari áru. Ez a sajátos viszony szükségszerűen rendkívüli módon hátráltatja a magyarországi ipari tőke kialakulását.

Már az 1790—91-es országgyűlésen — mint fentebb utaltunk rá — megindul a harc a gyarmatosítás gazdasági következményeinek felszámolásáért. Így kerül a sor a vámkérdés lehetséges rendezésére, s arra az igényre, hogy a kincstári bevételek felett Magyarország diszponálhasson, s arra, hogy Magyarország Ausztrián kívül más országokba is exportálhasson. Végül egy kompromisszumos megállapodás született, amelynek eredményeként Ausztria iparának kedvező helyzete továbbra is fennmaradt. Az imént felsorolt kívánságok elé az udvar mindenféle akadályt gördített.

A napoleoni háborúk azonban minden akadályozó rendelkezés ellenére elősegítik a kereskedelmi tőke felhalmozódását. A hadiüzemek révén Magyarország ipari tőkéje is fejlődik, s a fejlődés szükségszerű következménye az lesz, hogy a kereskedelmi tőke behatol az iparba.

Az eddigiek alapján azt kívántuk bizonyítani, hogy minden „törvényes" visszahúzó erő hatására Magyarországon mégis megindul lassan a kapitalizálódás.

1825 után a gazdaságpolitika változatlan. A gyarmatosító gazdaságpolitika ellen való harc egyre jobban fokozódik. A legfőbb vita tárgya továbbra is a vámkérdés. Az 1825—27-es országgyűlésen nem előre, hanem visszafelé vitte a magyar iparfejlődés ügyét: „az 1825—27. évi országgyűlés az árutermelő nemesség és a kereskedelmi tőke akkori érdekeinek megfelelő álláspont alakult ki, amely sem a gyarmati függésen, sem a feudalizmus fennálló rendszerén nem akart változtatni. Eme álláspont képviselőinek fontos volt az osztrák állandó felvevő piac. Ennek biztosítása érdekében feladták önálló iparuk fejlesztésének az 1793-as munkálatokban még szereplő elvét. Az osztrák és Ausztrián kívüli külföldre való szabad terménykivitel kedvéért hajlandónak mutatkoztak a kizsákmányoló hatalommal való kiegyezésre úgy, hogy ha csökkentik a mezőgazdasági termékekre kirótt vámokat, ennek fejében továbbra is eltűrik a teljes ipari függést és a fejlődő ipari próbálkozások csirájában való elfojtását" [2].

A fentiek ellenére szemtanúi lehetünk a kereskedelmi tőke fokozódó felhalmozódásának és ipari tőkévé való átalakulásának. Az ipari vállalkozások többnyire a céhes iparból fejlődnek ki, csak egyes iparágaknál a céheken kívül. A nagybirtokok kereskedelmi tőkéjét a földbirtokos az újonnan létesült ipari vállalkozásokban helyezi el. Az utóbbiak többnyire az élelmiszeripar területére korlátozódnak.

A 40-es években a termelési viszonyok szegényes fejlődése következtében fejlődnek az osztályviszonyok. Bár a nyugateurópai analógpéldák hatására a polgárságtól várhatnánk a feudalizmus és a gyarmati függés felszámolását, az ország iparának hátrányos helyzetéből azonban következik, hogy a polgárság sem erő sem szám tekintetében nem képes erre a harcra. A polgárságnak feltétlenül szüksége van egy a politikai életben is szerepet kapott társadalmi osztályra. Ez a társadalmi osztály a liberális középnemesség.

„Az 1843—44-es országgyűlés álláspontja 1848 előtt a legmesszebbmenő lépés a feudalizmus és a gyarmati függés felszámolása felé. A harc élesedésének egyik fő oka volt a bécsi kormánypolitika új fordulata: közeledési kísérlet a német vámszövetséghez. a Zolvereinhez" [3].

Ausztria új gazdaságpolitikájának az a következménye, hogy az örökös tartományok vállalatai egyre jobban szaporítják magyarországi lerakataikat. A magyar ipar számára így még súlyosabb konkurrenciát jelent az osztrák ipar.

Kossuth Lajos ismeri fel, hogy a nemzet számára életbevágóan fontos az ipar fejlesztése. Köztudott, hogy nemzetét ipar nélkül félkarú óriásnak tekinti. A magyar iparfejlesztés ügyét kívánta elősegíteni az 1841-ben megalapított Iparegyesület. Különös, hogy a tagság nem az iparosokból és kereskedőkből verbuválódott elsősorban, hanem a nemesség szegényebb rétegéből és a nemesnek született intellektüel rétegből. Véleményünk szerint már itt igaznak kell tartanunk azt a megállapítást, amelyet Révai József mond az 1848—49-es szabadságharc osztálybázisának elemzése közben:

„A nemesi intelligencia a kis- és középnemesség fiaiból állott, akiket a föld már nem tudott eltartani, akiket származás és hagyomány, nevelés és környezet még erősen odafűztek a földön ülő, a megyében kormányzó, nemességhez, de azoknak életviszonyai már polgáriak voltak, és akik természetesen érdekeltek azoknak a gátaknak eltakarításában, melyek a hivatalok szaporítását, a gazdatisztek alkalmazását a nagybirtokon, ipar és kereskedelem, egyszóval a polgári társadalom fejlődését akadályozták" [4].

Ime tehát a polgárság fejletlenségén túl ez az egyik oka annak, hogy a magyar iparfejlesztés ügyét nem a burzsoázia, hanem a középnemesség képviseli.

Magyarország gyarmati kizsákmányolása az ipari élet sok vonatkozásában felfedezhető. Gátolja Ausztria a magyar ipar fejlődését a magas kiviteli és alacsony behozatali vámtarifával. A mesterséget tanuló magyar vándorlegények az örökös tartományokban nem kaphatnak munkát. Gátolta a magyar ipart a mesterségesen felfokozott nyersanyaghiány, az a tény, hogy a nem nemesek nem szerezhetnek birtokot, amelyen ipari üzemet alapíthatnának.

A magyar ipar születését tehát már a születés pillanatában életképtelenné teszik a tőkehiány, a hitelszerzés gyér lehetőségei és az ősiség. A helyzetből tehát önként adódik Kossuth gazdaságpolitikai következtetése: a magyar függetlenség szempontjából lényeges kellék a feudális rendszer végleges felszámolása, a magyar ipar gyarmati sorsból való kiemelése, a további iparfejlesztés maximális lehetőségeinek megteremtése s a magyar iparcikkek védelme más országok, elsősorban Ausztria iparcikkeivel szemben. Kossuth ismeri fel, hogy a magyar ipar növekedése jótékonyan hat majd a magyar mezőgazdasági tőkére is.

A kérdést az országgyűlés elé vitték. Törvényes elintézésre azonban — mint sejtette a haladó nemesség — lehetőség nem volt, s így a törvényességet megkerülendő, de avval szemben nem álló, egyéni önkéntességen alapuló, a magyar ipart védő intézmény létrehozását tartották hasznosnak. Ez az intézmény a Védegylet.

Fentebb lépésről lépésre akartuk ismertetni azt az évtizedekig tartó harcot, melyet a magyarság folytatott iparának megteremtéséért, fejlesztéséért Ausztriával szemben [5].

Láthatjuk tehát, hogy a középnemesség, a honoráciorok és egy-két haladó módon gondolkodó főnemes felismerte gazdasági szükségszerűség hozta létre a Védegyletet. A különös talán az, hogy bár az ország ipari hatalommá való felemelése Kossuth gondolata. a Védegylet eszméje azonban Tolna megyéből indul el. Szervezője Perczel Mór, Tolna megye követe. Ő lát hozzá hamarosan a Védegylet alapszabályainak összeállításához. Társai: Vukovics, Karácsonyi, Pázmándy, Szegő, Nagy, Török, Fehérváry, Hauser, Pozsgai, Fischl, Hauzman. Aigner, Szilber és Kovács — Mérei adatai szerint.

Levéltári adatok azonban arra mutatnak, hogy még Perczel Móricz védegyleti eszméjének megindítása előtt Zemplénben, Bodrogszerdahelyen már alakult hasonló céllal egy társaság: „... a honi gyár véd egyleti eszme Zemplénben nálunk, hól az már két évtől ólta életbe lépve léteze, annyival élénkebb visszhangra talált s' miután annak gyakorlatba vétele most tekintélyesebb s' czélszerűbb alakba öntetett annak annyival üdvösb s' eredményesebb következményeit méltán várhatni is — az ép jó időre ált küldött alapszabályok a' követjelentési gyűlés s' a' mellett évnegyedes publicumok alatt nagy számmal ellátott s' tartott egyleti ülésben felolvastatván s' az ívek nyomban hitelesítés alá iroki számmal eltelvén — a' vólt megyei egylet magát azonnal nagy örömmel — az új modorbani Zemplényi fiókegyletnek ált alakította" [7]. A fentiek igazolják tehát, hogy még a védegyleti eszme végleges megfogalmazása és létrejötte előtt két évvel Zemplénben már hasonló céllal alakult egy egylet.

A védegylet célja az ország ipari életének fejlesztése. A tagok a belépés alkalmával önkéntesen becsületszóra vállalják, hogy csak magyar árut vásárolnak. A Védegylet alapszabályai igen részletesen kidolgozzák, hogy az önkéntes vállalás milyen árucikkekre vonatkozik. Nyilvánvaló ez, hiszen az ország ipari termelése nem olyan sokrétű, hogy az minden vonatkozásban eleget tudna tenni a keresletnek. Így a tudományos, népművészeti, egészségügyi tárgyakra, veteménymagvakra, mezőgazdasági és ipari gépekre, szerszámokra, import nyers és félnyers árucikkekre ez a tilalom nem vonatkozik [8]. A magyar iparcikkek önkéntes vállaláson alapuló piacteremtésén túl meggátolhatnák a külföldi iparcikkek beáramlását s ugyanakkor a tőke exportját: „... a' honi műipar kifejezésével nem csak a' honi nyers termékek a' lehetőségig érdekesíttessenek, hanem általában is a' külföldi gyártmányok, és kézművek az ország piaczáról lassanként kiszoríttatván a' pénznek külföldi árukért kiözönlése meggátoltassék..." [9].

A Védegylet tagjai belépésük alkalmával avatási díjat fizetnek. Az avatási díjak együttesen olyan tőkét jelentenének, amelyből a Védegylet iparűző tagjait, műhelyeik, gyáraik fejlesztésében, alapításában támogathatnák. A Védegylet birtokában lévő tőke fejlesztheti az ipart, piacot teremt az árucikkeknek, megakadályozza a nyersanyag és a tőke exportját, valamint a külföldi iparcikk importját.

Az alapszabályok 10. §-a a védegyleti mozgalom megvalósulásától várja a népjólét emelkedését:

„... a naponként rémítőbben terjedő köz elszegényedés' örvényébe mindinkább több, és több honpolgárok' jóléte, szerencséje, s nyugalma fogna sodortatni. s ez az örvény el végre még nemzeti önállásunkat is eltemetéssel fenyegetheti." [10]. A védegylet létrehozásával a nemzet és az egyén elszegényedését akarják megakadályozni.

Az Ideiglenes Választmány 1844. szeptember 8-án alakul, október 6-án

ünnepélyes keretek között jön létre a Védegylet, amelynek elnöke Batthyány Kázmér, alelnöke Teleki László, igazgatója Kossuth Lajos.

Az alapszabályokban a Védegylet politikai jellegéről szó nem esik. Kossuth 1845 elején a sokszoros támadásra kiadott és a Védegylet jogi helyzetét magyarázó körlevelében külön hangsúlyozza, hogy a vállalkozás minden politikai pártsurlódástól mentes:

„Egyesületünk czéljától 's irányától és szerkezetétől távol volt és van... minden politikai czélzat, 's mi egyesületünkkel soha mást nem akaránk..., mint azt, a' mi alapszabályaink első szakaszában ki van fejezve, úgy egyesületünk lelkes tagjai ezt mindenek előtt, minden alkalommal is szemük előtt tartsák, tanácskozásainkat politikai pártsurlódások versenyterévé használni, vagy egyesületünk nevét körünkhöz nem tartozó cselekvések mezején jelszavul használni óvakodjanak, szóval minden legkisebb eltérést gondosan távoztassanak, mely a' rossz akaratnak elferdítésekre, balmagyarázatokra, s gáncsoskodásokra ürügyöt szolgáltathatna." [11].

A fentiek ellenére azonban azt kell hinnünk, hogy a Védegyletet a politikai élettől elválasztani lehetetlen. A Védegylet vezetői nem ismerhették még akkor fel azt a történeti tényt, hogy a politikai törekvések indítóokait mindig a gazdasági életben bekövetkezett változásokban kell keresnünk. Így minden gazdasági jellegű újításnak a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségének megfelelő politikai következményekkel kell járnia. Helyesen ítéli meg tehát Mérei: „... a védegyletnek elsősorban politikai agitációs szerepe volt a függetlenség gondolatának elterjesztése vonalán" [12]. Fentebb már utaltam arra, hogy még az ünnepélyes alakuló ülés előtt Tolnában és Zemplénben működött hasonló intézmény. Az alakulást követő hónapokban tízezrekre nőtt a védegyleti tagok száma.

1845. november 17-én Kossuth Lajos az évenként ismétlődő védegyleti közgyűlésen részletesebben beszámol az elmúlt esztendő munkájáról. A tagok főleg a haladó középnemességből, a nemesi származású értelmiségiekből, a parasztok és a polgárok soraiból verbuválódnak:

„A' vidéki osztályok között látunk többeket, hol a védegyleti eszme termékeny melege a' szegény nép keblében talált serény és becsületes fészket, mellyek tagjai csaknem kizárólag *adózókból* (az aláhúzás a szerzőtől) állanak, illyenek a' szőnyi, hídjai vagy püspöki osztályok; látunk másokat, hol főképen a' szabad elvű 's hazafias megyei elem ölelé hatalmas karjai az életerős ügyet; és ismét másokat, főleg a' határszéli német 's tót, hol a' polgárok hangyaszorgalommal értelmes és körültekintő serege van az iránt — mi igen természetes. .. e polgári elemű osztályok azok, mellyek ügyünk iránt legnagyobb erélyt 's lelkességet fejtettek ki"... [13] Az alapítást követő hónapokban a lelkesedés következtében egyre, másra alakulnak a vidéki osztályok. A Védegylet túljut az ország határain is. Az Országos Levéltár adatai arról tanúskodnak, hogy Kossuth megtette a lépéseket abban az irányban is, hogy a Védegylet eszméje a Bécsben élő magyarok között is tért hódítson [14]. Ugyanakkor terv született arra is, hogy a Védegylet alapszabályait a nemzetiségi területeken egyes nemzetiségi nyelvekre is lefordítsák: „A verőczei és újvidéki polgárok kérik, hogy a vidéki ívtartók horvát szerkezetűek is legyenek" [15].

A Védegylet gyorsan növekvő népszerűségét természetesen akadályozni igyekeztek az udvar hívei. Az ellenállás burkolt, gyakran nyílt formákba öltözik. Megindul az óriási sajtóvita arra vonatkozóan, hogy vajon az ország jövőjét tekintve progresszív vagy regresszív-e a Védegylet. Nem

lehet feladatunk, hogy a sajtóvitát részletesen ismertessük. A sajtótámadások hol irónikusak, hol nyiltan támadószelleműek.

Gazdaságpolitikusokban talán joggal vetődik fel az a kérdés, hogy a Védegylet nem sorvasztja-e el a magyar kereskedelmi tőkét. A választ a Pesti Hírlapban olvashatjuk:

„A' védegylet a' hazai kereskedő világnak nemcsak ártani nem akar, sőt azt óhajtja eszközölni, hogy a' honi kereskedés minden erőt mellyet eddig külföldi gyárnokok' keresetének előmozdítására fordított, a' belföldi műipar pártolására fordítsa, magának nem kisebb javára, mint az összes hazának" [16]. A sajtó hasábjain folyó vita ellenére a Védegylet tagsága állandóan szaporodik. Olyanok is akadnak, akik nem írták ugyan alá a védegyleti ívtartókat, de alkalmazkodnak az alapszabályokhoz. Még a nők is magyar szövetből készítették ruháikat [17]. Egy másik cikk tanulsága szerint több oldalról támadják a Védegyletet [18].

Vádolják ezt a becsületszón alapuló társaságot azzal, hogy csak fejlett magyar ipar esetén volna célja. A Pesti Hírlap cikkírójának válasza: segélyt a szükölködőnek kell nyújtani. Vádolják a Védegyletet avval, hogy kormányellenes. Bár a cikkíró ezt a vádat visszautasítja, mégis azt kell mondanunk, hogy a vádnak igaza volt. Kossuth bármennyire is igyekszik mentesíteni a Védegyletet a politikai pártsúrlódásoktól, mégis azt kell hinnünk, hogy a szervezkedés ténye már önmagában is kormányellenes lépés volt. Jelentette az osztrák áruk bojkottját.

A Habsburg-hű magyar urak azon igyekeznek, hogy a Védegylet elleni harcoknak jogos formát nyerjenek. Elhangzik egy törvényjavaslat, amelynek megvalósulása után, minden magyar egyesület csak legfelsőbb jóváhagyással jönne létre. Ezt a törvényjavaslatot és a javaslatra Kossuth válaszát az alábbiakban majd ismertetjük [19].

A Jelenkor hasábjain Széchenyi támadja Deákot a Védegylet szervezése miatt. Különös, hogy Széchenyi, aki az ország gazdasági önállóságát mindenképpen meg akarta teremteni, küzd a Védegyleti eszme terjedése ellen. Igaz ugyan, hogy nem lehet helyesnek tartani azt a megállapítást, hogy Széchenyi csak gazdasági, Kossuth pedig csak a politikai függetlenség vonalán dolgozott volna az ország ügyéért, ennek ellenére mégis furcsának kell tartanunk, hogy Széchenyi az ilyen gazdasági jellegű szervezkedés elé kíván gátat vetni. „Széchenyi ökonomizmusa is kifejezett egy bizonyos nemzeti álláspontot: egy korlátolt nemzeti autonómiával való megelégedést össz-Ausztria keretében, vagyis a megállást annál a politikai formánál, amely politikailag a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetnek felelt meg. Kossuth nemzeti álláspontja pedig egyben gazdasági program is volt... [20]. Nem kívánunk részletesen kitérni Széchenyi álláspontjának bírálatára, annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy Széchenyi egy gazdaságilag önálló, félfüggetlen magyar államot akart teremteni. A Védegylettel mereven szembenálló álláspontja csakis azzal magyarázható, hogy ő a szervezetben már politikai agitatív szerepkört látott, amely az ő Habsburg-hű politikai állásfoglalásával alapvetően ellenkezhetett. Széchenyi aggodalmai hasonlóak a már fentebb említettekhez. Úgy gondolja, hogy a Védegylet, amennyiben az valóban eredményes lenne elsorvasztaná a magyar mezőgazdaságot és kereskedelmet, s már születésében megakadályozná a magyar vasút kiépítésének lehetőségét.

A Pesti Hírlap Széchenyit támadó, Deákot valamint a Védegyletet védő cikkírója az alapszabályokra hivatkozik. A magyar áruk vásárlására való kötelezettség nem vonatkozik a gyarmatárukra, a gyarmatáru import, te-

hát nem akadályozhatná a magyar vasútügy fejlődését, másrészről a magyar kereskedelmet sem sorvasztaná el, hiszen a magyar gyáripar még nem termel minden szükséges árut, importra tehát szükség van, a cukorgyárak létesítése pedig a mezőgazdasági termelést segítené elő [21].

Az adott viszonyok között Széchényi agállyai jogosak lehetnének, ha nem tekintenék a másik álláspontot, Deákét. Deák a Védegylet hasznát a hazai tőke meghonosításában látja: „1802-ben Ausztria gyárokat állított, a magyar pedig könnyelműleg pazar fényűzésnek adván át magát, a' pénz nagy mennyiségben vándorlott át a haza határain, sokkal nagyobb, mint kebelébe vissza..."

Meg kell tehát teremteni a magyar kereskedelmi tőke export-import mérlegét:

„A' fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok — átok azért, mert innét szívja külkezekbe a' pénzt... Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a' védegylet" [22]. A magyar iparfejlesztés ügye ilyen módon circulusz vicióznak látszik: meg kell teremtenünk a kereskedelmi tőke import-export mérlegét, de meg kell honosítani a kereskedelmi tőkét, hogy kifejlődhessen a magyar gyáripar. Ezt a látszólagos logikai következetlenséget, mint írtuk, Széchenyi aggályainak okát, egy a gazdasági életben teljesen ismeretlen fogalommal akarta Kossuth és a liberális középnemesi ellenzék megoldani: a magyar áruk vásárlására tett becsületszóval.

Minden nyilt, vagy burkolt, nyilvánvalóan regresszív, vagy sokatmondóan ironikus támadás ellenére a Védegylet hamarosan otthont talált az országban. Az ellenzék a Védegylet fejlődésében látta a hazai reformügy terjedésének a lehetőségét: „A védegylet lőn a tér, melyen a nemzet nagy részének elégedetlensége a hazai reformügy menetével nyilvánult; ez lőn a kapocs a külön osztályok egyesülésére; ez lőn fő eszközévé s rugonyává a reformtörekvéseknek" [23].

1845. november 17-én az Országos Védegylet már számtalan vidéki Osztályt számlálhat. Árva megye és a társországok kivételével valamennyi megyében megalakultak a megyei szervezetek. Egy év leforgása alatt 138 Vidéki Osztály keletkezett. Ezek közül Zalában 14, Pest és Vas megyékben 7—7, Tolna, Fehér és Komárom megyékben 6—6, Hevesben és Nyitrában 5—5. S ezek között Zemplén Sárospatakkal és Sátoraljaújhellyel 2, Abaúj 1, Borsod 1 Vidéki Osztálya meglehetősen eltörpül. Számszerű adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy hány tagja lehetett ekkor a Védegyletnek, de ha figyelembe vesszük, hogy az alapszabályok értelmében csak abban az esetben lehet Vidéki Osztályt alapítani, ha a tagság legalább 50 főnyi, akkor már egy minimális létszám a kezünkben lehet. Tudomásunk van ugyanakkor arról is, hogy a borsodi csoportnak 1845 első negyedében 316 tagja volt [24]. Ha egy-egy Vidéki Osztályba átlagosan csak 150 főt számolunk, akkor országos viszonylatban mindössze 20—21 000 tagot számolhatunk. Kossuthnak az imént citált levelében mindenképpen túlzásnak kell tartanunk, — véleményünk szerint — a következő állítást: „...a hont 15 millió ember lakja, mi egy pár százezren szavunkat adjuk, hogy belföldi gyártmányt akarunk venni..." [25] Kizárt dolognak kell tartanunk, hogy a Védegylet tagságának létszáma ilyen hatalmasra duzzadt volna...

Jellemző az 1843—44-es országgyűlés hevesi követeinek jelentése a megyei gyűlésen: a „körülmények világosan bizonyítván, hogy az Austriai örökös tartományok a' Kormánynál különösen a' Nemzeti köz gazdasági tekintetben hazánk saját érdekei felett túlnyomó befolyást gyakorol-

nak, szülték a' 3.) alatt felmutatott határozatot, és azon meggyőződésünket, hogy a' *nem cselekvés is nálunk okvetlen vég elszegényedésünket következtetvén* (kiemelés a szerzőtől) minden törvény nem tiltotta módot általános egyeztetéssel és hazafiúi buzgósággal meg kell ragadni csak azért, hogy Nemzetünk a' vég veszélytől megmentessék; minthogy pedig az összes törvényhozás véleménye szerint a' mű iparnak Honunkban fejlesztésére legbiztosabb eszköz mű iparunknak vámok általi védlete, ezt pedig el nem érhették, kénszerítve érezték magokat, mit az egész ország határán az egész Nemzet üdvösnek tartott, minden hon polgár küszöbén fel állítani, s így keletkezett a' védegylet, amelly által reménylik elérhetni, hogy hazánkban gyárak, műipari vállalatok keletkeznek, s hogy nagy részben elzárassanak a' kész pénzt hazánkból kiszívó csatornák."

A megyei ülés lelkesedéssel fogadta a védegylet létrejöttét: „Ami pedig ezen követi tudósításban a' véd egyletet illeti a Megyék Rendei is kívánván a' honi ipar műveknek felemeltetésével a' Nemzeti ipart emelni, valamint már ez előtt több évekkel, úgy most újjólag is elhatározták: hogy a' Megyének szükségeire megkívánató minden anyagok és eszközök, a' mennyiben honiakból megszerezhetők, kizárólag honiak vétessenek és használtassanak; mely tekintetből e végzés Megyei fő pénztárnok Kanyó Gábor Úrnak magához tartás végett kiadatik" [26].

Talán egyetlen egy korabeli dokumentum sem emeli ki ennyire határozottan és hangsúlyozottan az ország szégyenteljes gazdasági állapotát, mint az imént idézett. Másrészt viszont jellemző példa ez arra is, Kossuth figyelmét a magánszemélyeken túl az intézmények sem kerülték el, s így ha egy-egy megye követeit, s a követek segítségével egy-egy megye tisztviselőit meg tudta nyerni a Védegylet számára, akkor a megyei intézményeket is bekapcsolta a védegyleti mozgalomba.

Egy év leforgása alatt a Védegylet az ország politikai életében meglehetősen nagy port vert fel. Már Horváth Mihály felismerte, hogy a védegyleti mozgalom a kezdettől fogva az ellenzék fedőszervezetévé vált [27]. A konzervatív elemek hovatovább már nem is az ellenzéket támadták, hanem a Védegyletet.

A rendkívül nagy politikai agitáció hatására a Védegylet vezetősége egymásután alakította a rokoncélzatú egyesületeket.

Követői hamarosan belátták, hogy a becsületszón alapuló külföldi, elsősorban osztrák áruk bojkottja negatív előjelű kezdeményezés. A nem létezőt, a magyar ipart lehetetlen megvédeni. Meg kell teremteni az ipari üzemek létesítésének alapvető feltételét, az ipari tőkét. Ezt a célt kívánták megvalósítani a Gyáralapító Társaság, az Iparegyesület és az Iparműtár létrehozásával. Bár ismételten hangsúlyozni szeretnénk, hogy a Védegyletnek elsősorban politikai szerepköre volt, mégis azt kell mondanunk, hogy az ország gazdasági életében friss vérkeringést teremtett. Mindenképpen növeli a magyar ipari termelést, a magyar gyárak számát, magasabb színvonalra emeli a magyar iparcikkek piacát. Horváth Mihály szerint nemcsak a belföldi ipari és kereskedelmi, de a mezőgazdasági életre is kedvező hatással volt [27].

Politikai vonatkozásban is hozott eredményt: egyre kevesbedtek az abszentista főurak, s csökkent az eddig is megbélyegzett külföldmajmolás. A két esztendő pozitív eredménye az volt főként, hogy a liberális ellenzékben a maximálisra fokozódott a tennivágyás, erősítette a haladó jellegű nemzeti szellemet, és megteremtette az utat a gazdasági függetlenségre

való törekvésen túl a politikai függetlenség felé. Megszűnésének okáról részletesebben Kosáry emlékezik meg [28].

Valamire azonban még szeretnénk felhívni a figyelmet. 1846. augusztus 20-án a Védegylet közgyűlésén Kossuth Lajos igen nagy értekezést tartott. A hosszadalmas tanulmányjellegű beszéd súlypontja a vámkérdés. Kossuth részletekbe menő számadatokkal bizonyítja be gyarmati vámpolitikának a magyar gazdasági életre gyakorolt kedvezőtlen hatását. Megcáfolja a kormánypárti sajtó minden ellenkező állítását. S most két év után már maga is látja, hogy a Védegylet mennyire politikai jelleget öltött magára:

„... a védegylet tagjának lenni annyit tett s' teszen, mint ő nyelvök szerint zavargó appositionalistának lenni s' a kormány minden kegyére érdemtelennek lenni [29].

A rendkívül terjedelmes, következetes hangvétel jellemzi, az a „modor", amely miatt Horváth Mihály általában elmarasztalja Kossuthot [30]. Az értekezést követő napon, tehát augusztus 21-én Kossuth lemond védegyleti igazgatói tisztségéről. Egyelőre még nem tisztázott kérdés előttünk, hogy terjedelmes és meglehetősen forradalmi hangvételű értekezésének a következménye-e, vagy ezt az értekezést Kossuth lemondása előtti utolsó ütőkártyának szánta volna. Nem tisztázott tehát Kossuth lemondásának az oka.

Az Országos Védegylet Kossuth lemondása után elveszti politikai súlyát. Kossuth nemcsak igazgatója, hanem mindent látó, mindenre felkészülő szervezője a Védegyletnek. Utódja Gorove László már nem tudta a Védegyletet annyira az ellenzéki harcoknak a homlokterébe állítani. Látnunk kell azonban azt is, hogy a politikai élet egyre inkább a függetlenítő eszmék felé vezették az ellenzék érdeklődését, s ez az alapszabályaiban ugyan politikamentes intézmény lassan inaktuálissá vált.

A védegylet lassú elhalásának az okát nem lehet csak egy dologban keresnünk, de fel kell figyelnünk arra is, hogy a liberális ellenzék politikája egyre inkább balra tolódik, s a mozgalom megszűnik gazdasági programja miatt a balratolódó politikai igényeknek eleget tenni. Kossuth személyének az elvesztése is nagy súllyal esik latba.

Az Országos Védegylet megszűnése tehát nem jobbra-, hanem balratolódásnak a következménye, nem jelenti a liberális középnemesi ellenzék harcának feladását, hanem az egyre inkább balratolódó ellenzéki politikát.

III. A VÉDEGYLET BORSOD VIDÉKI OSZTÁLYÁNAK TÖRTÉNETE

1. Gazdasági helyzet Borsod megyében a XVIII. sz. végétől 1848-ig

A történeti Borsod megyét földrajzi fekvése a mezőgazdaság és az ipar fejlesztésére egyaránt alkalmassá tette. Borsod megyében az alföld és a hegyvidék találkozik egymással. Sík területei a földművelésre, hegyvidékei az állattenyésztésre voltak alkalmasak. Hegyeiben rejtőzködő ásványi kincsek az iparfejlesztés lehetőségeit rejtik magukban. A földművelés és az ipar különös találkozása teszi kereskedővárossá Miskolcot, a megye székvárosát. A megyében sőt Miskolcon is gazdag gyümölcs-, szőlő- és gabonakultúrának lehetünk szemtanúi. Fényes Elek tanúságtétele szerint a megyében elsőrendű bor terem Miskolcon, Sajószentpéteren, Csabán, Görömbölyön, Sajókeresztúron, Nyéken, Geszten.

Ásványi kincsei között megemlíti a rudabányai rezet, a diósgyőri vasat, a megyében többhelyütt található szenet és a porcelánégetésre alkalmas agyagot.

A megye ipara céhes jellegű. A céhes ipar kialakulása tanulmányunk tárgyának idejét jóval megelőzi, a manufakturális ipar pedig, a megye minden természeti kincse ellenére csak a XVIII. század végétől kezd fejlődni.

Már a XVIII. század utolsó harmadának az elején egy diósgyőri református pap felfigyel a megye természeti kincseire, s levélben hívja fel Mária Terézia figyelmét ezekre az ásványi kincsekre:

„...bejártam hegyeinket s azoknak rejtekeit, s rájöttem és nyilvánosságra hozom a következőket: egyes helyeken nem kis mennyiségű arany-, ezüst- és rézércet találtam..." [32].

A református pap a levél további részében felhívja az uralkodónő figyelmét arra, hogy érdemes volna egy szakembert kiküldeni a levél állításának megvizsgálására.

Az érdekes talán éppen az, hogy körülbelül ugyanerre az időre tehető a borsodi vasipar kialakulása. 1770-ben az upponyi- és nekézsenyi felkutatott vasércet felhasználva alapítja az uralkodó rendeletére Ómassán Fazola Henrik az olvasztót és a vashámort. A vasolvasztás 1772-ben indult meg. Az ómassai üzem kapacitása abban az időben országos viszonylatban is jelentős volt. Évente 500 tonna vasat termeltek. 1803-ban a cementacél gyártását kezdték meg, 1803-ban pedig megépítik a hámori völgyelzáró gátat, hogy a vashámorhoz elegendő vizet biztosítsanak [33].

A miskolci manufakturális ipar vonatkozásában meg kell említenünk a diósgyőri papírgyárat, amelynek alapítási éve 1782-re tehető [34]. Feltehetőleg manufakturális jellegű üzem volt még Miskolcon a kőedénygyár, keményítő és burnótgyár és az üveghuta Diósgyőr határában. Vidéken a legjelentősebb az edelényi cukorgyár, amelynek tulajdonosa Szász-Coburg herceg, a gyönyörű edelényi kastély birtokosa [35]. A manufakturális jellegű gyáriparon túl beszélnünk kell a céhes iparról. Az egész megye céhiparáról egyelőre még képet nem alkothatunk, de véleményünk szerint, figyelembe véve a megyében a városok igen kicsiny számát, ez talán el is hanyagolható. A falvak lakossága zömének a mezőgazdaság a kenyérkereső foglalkozása.

Miskolc már a XVIII. században is fontos kereskedelmi központ. Ebből szükségszerűen adódik az, hogy a legkülönfélébb iparágak céhszervezeteit találjuk meg itt.

A XVII—XVIII. század céhes iparáról Marjalaki Kiss Lajostól kaptunk képet. Timárok, takácsok, csizmadiák, szabók, kalaposok, szűcsök, fésűkészítők, sapkagyártók, bognárok találhatók Miskolcon [36].

Marjalaki újabb kutatásainak eredményeként megszületett tanulmánya [37] már arról számol be, hogy a XVIII. század végén, XIX. század elején a viaszöntők, sarkantyúsok, rézművesek, kalaposok, festők, bádogosok, puskaművesek, tűcsinálók, órások, kőfaragók alakítottak céhszervezetet. Tanulmányunk tárgyának idején ezek a céhszervezetek még működtek, 1859-ben azonban ezek a céhszervezetek megszűntek.

Leveles Erzsébet adatai még ennél is többet mutatnak: 1770-ben 1100 úrbéresből 247 foglalkozott iparral [38]. Összeállítja az egyes iparágakban foglalkozók számát. Adatai azonban arról győznek meg, hogy egyes szakmák valószínűleg a kereslet csökkenése következtében a XIX. században megszünnek, ugyanakkor más szakmák viszont rendkívül megerősödnek. Az 1770-es adatok szerint Miskolcon 19 különféle szakmával foglalkoznak.

1879-ben viszont már csak 8 szakág létezik Miskolcon. A megmaradt szakmákban viszont a szakmát űzők száma megnövekszik.

Bizonyításul nézzük a következő táblázatot:

az iparral foglalkozók száma

	1770-ben	1879-ben
ebből:		
csizmadia	57	302
timár	19	41
szabó	21	78
mészáros	18	21
asztalos	5	56

Az adatok midenképpen arra mutatnak, hogy egyes iparágak termékei iránt rendkívül megnövekszik a kereslet. A keresletnövekedés viszont szükségszerűen fokozza a kezdeti iparosodás fokán a tőkekoncentrációt. Véleményünk szerint a tőkekoncentrációnak különös formája ez, hiszen nem egyes családok, iparosdinasztiák, hanem egyes iparágak javára és a kevésbé piacképes iparágak terhére zajlik le.

Amilyen nagy iramban fejlődik és bizonyos értelemben kapitalizálódik a céhes ipar, annyira lassan fejlődik a gyáripar. A fentebb már említett vashámort és papírgyárat kivéve az alapitási évek mind a XIX. század második felére esnek. A megye rendkívül gazdag és differenciált mezőgazdasági élete, valamint Miskolc város ugyancsak gazdag és szélesskálájú ipari élete kereskedelmi központtá teszi a megyeszékhelyet. A XVIII. században a megye kereskedelmének az urai a görögök. A XIX. században a görögök megtartják a kereskedelemben uralkodó helyüket, de ekkor már a hazai elem is részt kér ebből a nagy profittal járó foglalkozásból. A XIX. században még inkább fokozódik Miskolc kereskedelmi város jellege:

„1838-ban Miskolcot a tiszáninneni fő kereskedővárosnak mondták" [39].

„A kereskedés gyűlpontja Miskolc, melynek mind heti, mind országos vásárai a legnevezetesebbek közé tartoznak. Egyébiránt az egész kereskedés zsidók s görögök kezeiben van. Országútai e megyének a legjobbak közé tartoznak hazánkban" [40]. Jellemző azonban, hogy a kereskedelemnek az időszakos fajtája virágzik itt inkább, s másod- talán harmadrangú szerepet kap az állandó kereskedelem a város életében.

A banktőke jelentkezése Miskolc és a megye mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi központ jellegét figyelembevéve nem marad el az országos kezdeményezéstől.

1829-ben gróf Reviczky Ádám 2000 pengő tőkével magtárat alapít, gabonaneműt kölcsönöz. 1842-ben a kassai sorsjáték igazgatósága megbízottat nevez ki Miskolcra. 1845-ben pedig megalakult a miskolci Takarékpénztár.

2. Borsod megye társadalma a reformkorban

A megye lélekszámáról csak Fényes Elek könyvének kiadási idejéről van értesülésünk. Fényes szerint a lakosság összlétszáma 199 135 fő [41]. Ez az adat megegyezik Kossuth Lajos egy az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztályához küldött levelének az adatával, amely szerint a megye lakosságának összlétszáma 200 000 [42].

A megye lakosságának osztályokra való tagozódása is érdekes. A ne-

messég három részre oszlik. A mammutbirtokos nemesség létszáma a megyében igen kicsiny. Az egész nemesség létszáma 35 425. Ez a meglehetősen nagy szám Fényes Elek szerint országos viszonylatban a legnagyobb. Mammutbirtok azonban csak néhány van a megyében. A diósgyőri uradalom a királyi korona alá tartozik, az ónodi az Erdődy grófoké, a szirmabesenyői a gróf Szirmay családé, a cserépváraljai és az edelényi uradalom a Szász-Coburg hercegi családé, a sajóvámosi a gróf Keglevich családé, Szendrő környéke pedig a Csákyaké volt.

A nagybirtokos főnemesség uradalmain kívül az egri egyházmegyéhez tartozó borsodi területek egy bizonyos része az egri érsekség tulajdonában van. A megye területeinek egy részén tehát mindössze csak öt főnemes osztozkodik. A nemesi földbirtok egy másik része a kis- és középbirtokos nemesség kezén van. A középbirtokos nemesség intelligens része többnyire megyei, vagy városi hivatalt vállal. A kisnemesek vagy „gatyás nemesek" számának nagysága már arra enged következtetni, hogy komoly bázist kapnak a megyében a reformkor törekvései.

Miskolc lakosságának létszámáról csak hozzávetőleges adataink lehetnek. Az első népszámlálásszerű összeírást II. József végeztette 1786-ban. Az 1786-os adatok alapján Marjalaki Kiss Lajos a város lélekszámát 14 179-re becsüli [43]. Ugyanezt az adatot használja egy 1959-ben megjelent tanulmányában is [44]. 1850-re már több, mint 2000-rel emelkedik a lélekszám: 16 435. Tudnunk kell azt is, hogy a két évszám közötti pestisjárvány és a szabadságharc meglehetősen megtizedelhette a megye lakosságát. Miskolc város lakóinak a számát a reformkorban a fentebbi két szám között kell keresnünk.

Miskolc város lakosságának társadalmi megoszlása is érdekes. A városban egyetlenegy nagybirtok, sőt még középbirtok is alig található. A nemesek száma azonban meglehetősen nagy. 1787-ben mintegy 1000 nemesi család él Miskolcon. Ez országos viszonylatban messze felette áll a városok közötti átlagnak. Míg Miskolcon a II. József-féle népszámlálás idején 1958 nemes férfi él, addig Komáromban csak 829, Budán 744, Pesten pedig csak 697. A magyar városok közül tehát Miskolcon él a legtöbb nemes férfi, számban Komárom követi, ez is azonban több mint ezer különbözettel. Csak hozzávetőleges számot adhatunk Miskolc város polgárságának (céhes iparosok, ipari manufakturális üzemekben foglalkoztatottak, kereskedők) és parasztságának létszámáról. Leveles Erzsébet 1770-ből vett adatai szerint 247 fő foglalkozik iparral, ha ugyanennyi nőt veszünk ehhez a számhoz, akkor kapunk cirka 500 főt, gyermekekkel együtt azonban legfeljebb 1500 főt tesz ki az iparosok és az ipari munkából élők, családtagok száma. Így Miskolcon 1770-ben kb.: 4000 a nemes, 1500 az iparral foglalkozók és családtagjaik száma, talán a kereskedelemmel foglalkozók és családtagjaik száma is bizonyára megvolt 500. Így a mezőgazdasági munkából (parasztok, jobbágyok, nincstelen parasztok) élők száma családtagjaikkal együtt kb. 8000

Nemesek:	4 000
iparosok és családtagjaik:	1 500
kereskedők és családtagjaik:	500
parasztok:	8 000

Adataink hozzávetőlegesek és 1770-ből valók. A reformkor idején talán némi eltolódás lehet. Feltehetőleg csökken az iparból élők száma, s emelkedik a kereskedelemből élőké. De még az 1770-es adatnál is elképzel-

hető 1—2000-re eltolódás. A lényeg azonban mindenképpen igaz: Miskolc város összlétszámának kb. 60 százaléka paraszt, 30 százaléka nemes és csak legfeljebb 10 százaléka iparos és kereskedő.

Megyei viszonylatban valószínűleg a parasztság aránya nő, és csökken a másik két osztályé, különösképpen a polgárságé. Itt is azonban legfeljebb az összlétszám 65—70 százaléka lehet paraszt, a nemességé 25—30 százalék, az iparból vagy a kereskedelemből élőké 5—7 százalék.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy adataink a XVIII. század végéről valók. Nem tartjuk azonban valószínűnek — figyelembevéve Miskolc város lélekszámának gyér növekedését 1787 és 1850 között — hogy megyei viszonylatban a két évszám között nagyobbarányú lélekszám növekedésről lenne szó, s így feltehetőleg az osztályok aránya is hasonló marad 1850 körül megyei szinten is. Ha növekedésről beszélünk akkor is inkább az iparos és kereskedő réteg számarányának növekedéséről kell beszélnünk — az is esetleg csak a városok javára.

3. A reformkor harcainak tükröződése a megyében

A reformkorban az ellenzéki politika szószólói a liberális közép és kisnemesek, valamint a honoráciorok. Az előbbiekben már rámutattunk arra, hogy a polgárság száma és vagyoni súlya miatt képtelen a polgárosodás harcának vezetésére, éppen ezért a feudalizmus felszámolásáért meginduló harc szervezése a liberális nemesség feladata lesz. Borsod és különösképp Miskolc még a XIX. században is kulturális centrum. Miskolc város liberális szellemű református iskolája ontja a politikai élet tereire az ifjúságot. Sárospatak ellenzéki érzelmű iskolájából a protestáns papok, jogászok, pedagógusok nemcsak Zemplén, hanem Borsod megyét is elárasztják. Így a megye vezetőségét az iskolából kikerült fiatal értelmiség állandóan frissíti.

A megyei nemesség helyzete a korabeli adatok alapján nem túlságosan kedvező. Nemcsak miskolci, hanem minden bizonnyal megyei viszonylatban is jellemző a „gatyás nemesek" szerény anyagi helyzete:

„...a' nemességnek ...nagy része oly földhöz ragadt szegény, hogy csupán napszámmal tengeti családját; mindössze ha egy nyomorult sárviskója van, mellyben magát az idő viszontagságai ellen meghúzhatja" [45].

Még ennél is súlyosabb az adófizetők helyzete: ha a „vállaira súlyosan nehezedett adónak eleget tenni nem bír a' miskolczi adófizető, kéntelen elvesztegetni csekély vagyonát; 's ki vevője jószágának? a' nemes ember: mert ennek áll inkább tehetségében" [45].

Kún Miklós tehát már észreveszi a nemesi osztály rétegezettségét, felfigyel a nemnemes adófizetők kedvezőtlen helyzetére. A nemnemes adófizetők egy része tehát teljesen elszegényedik, birtoka a nemesség kezére kerül. Egy másik, nyilván a kisebb rész óriási haszonhoz juthat:

„A' magát jólbíró miskolczi adófizető, hogy mentül kevesebb teher alá essék — tőkepénzzé teszi vagyonát, mert hiszen ettől — gondolja; meg nem róvhatják, — 's tőke pénzből nagyobb is — uzsorákkal — a' jövedelem: eladott vagyonai ki kezére jutnak? 10 eset közt bizonyos 9-ben a' nemes emberére" [45]. Érdekes folyamatra figyel fel tehát Kún Miklós, miskolci főbíró 1842-ben. A nemnemes adófizetők adóterheik könnyítése végett ingatlanaiktól igyekeznek megszabadulni, az ingatlanért kapott tőkét viszont uzsorakamatra kiadják. Ebben az időben tehát, ha nem is intézményesített formában és „törvényes" keretek között, de mindenképpen megindul a banktőke kialakulása. Kialakulásának az oka rendkívül érdekes:

nem az ipari, vagy mezőgazdasági tőke felhalmozódásának következménye, hanem az adóterhek nagyságának. Nyilvánvalónak kell azonban tartanunk, hogy az ilyen jelenségnek nagy jövője nem lehet. A felhalmozódott ipari, vagy mezőgazdasági tőke előbb, vagy utóbb, de mindenképpen magába szívja. Kún Miklós megállapítása több tényre hívja fel a figyelmet. Borsodban és speciálisan Miskolcon rendkívül súlyos az adófizető magyarság helyzete. Az adók miatt kénytelen minden vagyonától megválni, s így nincstelenné válik, szaporítja az agrárproletariátus egyre inkább emelkedő számát. A nemesség egy része — a gatyás nemesek — elveszti anyagi bázisát és ebből következően politikai súlyát is... A nemesség másik része viszont az adófizetők és a kisnemesek vagyonát felvásárolva egyre inkább gazdagodik. Megindul tehát a mezőgazdasági tőke koncentrációjának lassú folyamata. Kún Miklós felfigyel a banktőke indulásának nem hivatalos jelenségeire is. Adataink, hogy a megye nemességének nagy többsége középés kisnemes, arra utalnának, hogy Borsod és Miskolc a reformkori küzdelmek csatateréről kivette részét. S mindez úgy véljük nem így történt. Bár a megyének ilyen vonatkozásban nagyszerűek az osztályadottságai, a reformkori küzdelmekből a megye lakossága alig vette ki a részét. A reformkor harcai a 40-es években kezdték az aktív ellenzéki politika terére vezetni a megye vezetőit.

A nemzet ébredése korában — Szendrey adatai alapján — a megyei politikai élet főszíntere a követválasztás, a közgyűlés, a főispáni beiktatás volt. A reformkor első évtizedeiből a megye, vagy a város jelentősebb ellenzéki megnyilvánulásáról alig számolhatunk be.

Palóczy László az egyetlen, akinek nevét ilyen vonatkozásban meg lehet említeni. Palóczy, Borsod megye országgyűlési követe (1826, 1832, 1836-tól több országgyűlés megyei követe) volt az, aki először merte a kerületi jegyzőkönyveket a latin helyett magyarul írni [46].

A radikális ellenzéki politika jeleit csak a 40-es évektől tapasztalhatjuk. Azt hisszük, hogy nem vétünk az igazság ellen, ha a radikális ellenzéki politika születését és felvirágoztatását a megyében Szemere Bertalan nevéhez kapcsoljuk. Szemere politikai pályafutását 1832-ben kezdi meg. Palóczyval együtt jelen van az 1832—34-es országgyűlésen, az 1834—36-os országgyűlés Borsod megye aljegyzője. Néhány év múlva megyei főbíró, az 1843—44-i országgyűlés Borsod megyei követe.

A reformkor harcaiban a reformok ügyéért a hivatalos politikai életben részt nem vevő ifjúság lelkesedik először. A 40-es években született meg az úgynevezett Major utczai Tudós Társaság:

„Ezen minden szépért, jóért, de főként a szabadság eszméjéért lelkesedő társaság úgy az irodalom terén, az akkori egyedüli szabadelvű lapban: a Pesti Naplóban, valamint a megyegyűléseken karöltve több megyei szabadelvű ifjúval erélyesen harczoltak az akkori adminisztrátori rendszer mellett még mindig uralkodó, részint conservatív, részint pedig a fontolva haladó párt ellen, habár Borsodmegyében már ekkor néhány kincstári tisztviselő s egri káptalan tisztjei kivételével az értelmiség teljesen liberális elemekből állott, csakis az volt a pártok közötti különbség, hogy az egyik Kossuth Lajossal tartott, a rohamosabb fejlődésért küldött, még a másik Széchenyi István elveihez képest csak fontolva kíván előrehaladni" [47].

Szendrey ezzel a néhány sorral nemcsak a Major utczai Tudós Társaság, hanem az egész megye politikai felfogását jellemzi.

A 40-es évekhez fűződik a Borsodi Olvasókör alapítása. Alapítója Sze-

mere Bertalan. Alapszabályai az igazgató és a választmány feladatául jelölik meg, hogy a magyar írók kiadványaira szerezzenek előfizetőket. A Borsodi Olvasókör alapítója nemcsak közművelődési problémákat kíván ezzel megoldani, hanem a nemzet ügyét is szolgálni akarta [48].

A „polgár egyesület", a „cassinó", a „lyceumi önképző társaság" mind az ellenzéki politika kisebb, vagy nagyobb propagálói voltak.

Külön kell megemlítenünk az alkalmanként megrendezett táncmulatságokat. Egy-egy ilyen rendezvény a nemzeti szellem ébresztője, vagy terjesztője lehetett.

Szűcs Sámuel, a múlt század Miskolcának rendkívül híres és élesszemű krónikása naplójában megemlékezik ezekről a szórakozási alkalmakról. 1843-ban írja a következőket: „A nemzeti körtáncz, e farsangon nállunk is látható vala, de nem magyar köntösben. A múlt évben azt hivén, hogy miután akkor hölgyeken magyar dolmány is vala látható, majd, az idén a' férfiak is divatba hozzák a' könnyű zekét" [49].

Alább még egy példát szeretnénk majd felhozni annak bizonyítására, hogy a szórakozási alkalmak esetenként politikai jelleget is kaphattak.

Nem kis esemény volt a megye életében Kossuth 1840-es és Széchenyi 1847-es miskolci látogatása.

A 40-es évek elejére Szemere lett a radikális ellenzék képviselője. 1843—44-es országgyűlési követté való választása meglehetősen nagy vihart támasztott a megye politikai életében:

„Némelly malecontentusok... minden alkalommal lázítanak Szemere Bertalan tisztelt személye ellen. Közönségesen elterjedt gatyás nemes társaink között azon nevetséges hit, hogy Szemere eltörli, a' nemességet, töltésre fogja hajtani a' nemest, katonát szállítand rá s. a. t... Mások pedig azt hivék, hogy Szemere, midőn az elfogott Kossuth irományai között, több szabadelvű levelei találtattak, a' veszélyt kikerülendő. térítvénnyel köté-le magát kormányi pártra... Mindenek ellenünk látszanak küzdeni, de azért nem vonulánk vissza félénk módra, legjobbnak láttuk Palóczy Lászlót és Szemere Bertalant léptetni-fel követségre... Most tehát jelszavunk: Palóczy, Szemere! még nagyobb tűzzel hangzott Borsodban mindenfelé" [50].

Szűcs Sámuel tagja volt a Major utczai Tudós Társaságnak. A társaság nevében írja le a 43-as követválasztást megelőző politikai csatározások történetét. A társaság fiataljai más alkalommal is az ellenzéki politika szószólói voltak. A Tudós Társaság egyformán volt képviselője az ellenzéki politikának és az ellenzék politikáját propagáló városi ill. megyei irodalmi életnek. A Major utczai Tudós Társaság az 1846. évben lezajló követválasztásoknak is aktív részvevője. Az ellenzék képviselőit ekkor is meg tudták választani [51].

A megye politikai életében jelentős szerepet kap az 1845. január 9—10—11-én lezajlott rendkívüli közgyűlés, ahol az országgyűlési követek beszámoltak az országgyűlés munkájáról. Ezen a gyűlésen beszélt Szemere Bertalan. Szavai mögött már nemcsak az ellenzéki politikus, hanem a szabadságharc kormánya belügyminiszterének éleslátását és radikalizmusát is érezhetjük:

„Szemere Bertalan két órákig tartó beszédet mondott könyv nélkül, 's előadá a múlt országgyűlés' eredménytelen voltának okait, melyek közt első a' kormány, különösen pedig az, hogy a' kormány nem nemzeti okai. a' mágnások, a' clérus, és az alsó tábla, leginkább pedig ennek rendezetlensége, és az országgyűlés mi előbbi coordinátióját sürgeté. E' beszéd olly szabad szellemű, 's olly remek volt, minőt Borsodban, még nem hallottunk,

és mind a' munka, mind az előadás, igen nagy haladást tanúsított. Megemlité a' szónok, hogy sehol, e világon, annyi rossz hazafi nincs, mint Magyar Országon. Az egyházi rendnek csak annyi jogot szeretne adni, mint van Angliában, azon káplánnak, ki, a' mint elmondja imádságát ülés előtt, az alsó táblánál, azonnal távozik a' teremből; a' mágnásokról azt mondá, különös, hogy ezek született törvényhozók, pedig valamint, a' nemes, ki született katonának tartatik, nem mind vitéz, mert némelyik púpos, más félénk, úgy nem minden mágnás lehet jó törvényhozó, mert némelyik tudatlan, más rossz lelkű" [52].

A reformkorszak küzdelmei tehát Borsod ellenzéki politikusait, a megye ellenzéki érzelmű ifjúságát csak a 40-es években sarkallják tettre. Itt is, mint az egész országban sorra alakulnak a különféle nevű, de céljaikban azonos egyletek. A cél pedig: ápolni, terjeszteni, győzelemre vezetni a nemzeti szellemet a polgári reformtörekvéseket.

A megye gazdasági helyzete, osztályviszonyai — véleményünk szerint — a legkevésbé sem akadályozhatják — elvileg — a reformkori célok megvalósulását, sőt inkább segítik azt. Palóczy és különösképpen Szemere neve a küzdelmek során országosan is ismertté válik, a megye ellenzéki törekvéseinek fiatal pártolói pedig, a Major utczai Tudós Társaság vezetése alatt azon igyekeztek, hogy teret teremtsenek nagyjainknak az ország ügyeinek intézésében. A társaság tagjai, akik ugyan nem emelkedhettek olyan magasra, mint Szemere Bertalan, elveikhez a legvégsőkig hűek voltak, valamennyien fegyverrel harcoltak a magyar szabadságharc győzelméért... Ha késve is, de Borsod megyébe is elérkezett a reformtörekvések küzdelmeiről a hír, s tudtak valamelyest hatni, mint talán az ország más megyéiben is.

III. AZ ORSZÁGOS VÉDEGYLET BORSOD VIDÉKI OSZTÁLYÁNAK TÖRTÉNETE

1. A védegyleti alapszabályoknak a vidéki osztályokra vonatkozó megállapításai

A Védegylet vidéken való elterjesztése céljából az alapszabályok értelmében létre kell hozni a vidéki alakító választmányokat, amelyeknek az a feladatuk, hogy a tagokat toborzó aláírás-gyűjtőket nevezzenek ki. Az aláírás gyűjtők szedik és jegyzik az ún. felavatási díjakat. Vidéki osztályt csak abban az esetben szabad alapítani, ha legalább 50 tagot összegyűjtenek. Az alapszabály hangsúlyozottan kiemeli, hogy a vidéki osztályok jogilag az Országos Védegylet egészébe tartoznak. Évenként közgyűlést kell tartaniok, rendkívülit több alkalommal tarthatnak.

A belépéskor fizetendő felavatási díjaknak csak a felét tarthatják meg a vidéki osztályok. A közgyűlésekről és minden a csoportban történő dolgokról kötelesek jelentést küldeni az Igazgató Választmánynak. Jelentéseiknek a következőkre is ki kell terjedniök:

„Jelentésekben foglalandó különösen az is, milyen hajlam mutatkozik a' vidéken, a gyár és ipar üzlet iránt, honnan szokták a' tagok műipari szükségeiket fedezni; mely vidéki minő kedvező helyzettel ajánlkozik egy vagy más gyár alapítására, minő korban van a' kézműves üzlete; mi a' nép hajlama szorgalom, s munkásság tekintetében; minő a' napszám, élelem, kereset; van-e vízerő, fa, kőszén, mik a' legszokottabb termesztmények;

van-é gyárak, vagy honi készítményi raktárak, hol és minő kezekben a' vidéki kereskedés foghelye; minő honi iparmű czikkekben szenvednek hiányt, avagy fogyatkozást, mi képp igyekeztek azt fedezni, kipótolni, kikkel léptek a honi ipar mű kincsekbeli ellátás iránt egyezkedésbe; s ha ez talán nem sikerült, minő okokban fekszik fenn akadás, s mely úton módon gondolnák, vagy kívánnák a hiányt a' központi igazgató választmány gondoskodásával fedezendőnek" [53]. A vidéki osztályok tagsága titkos szavazattal egy évre választja meg a „biztosságokat."

Érdekes, hogy Kossuth a Védegylet hatósugarán túl is igyekszik tájékozódni az ország ipari helyzetéről. A megye ipari üzemeihez is elérkezett Kossuth országos körkérdése:

„1. Mi a' gyáripar azon nemének, amellyel a' társaság foglalkozik a' hazában jelen állapotja, melyek sikeresebb működésének akadályai?

2. A törvényhozás köréhez tartozó minemű intézkedésekkel lehetne ezen akadályokat jövőre megszüntetni, a gyáripar e nemét a hazában virágzóbbá tenni?" [54].

A miskolci vasipar képviselője az országosan is ismert helyzethez hasonló választ ad: Nincs a fejlődésre lehetőség, kicsiny a belföldi kereslet, a kincstári gyárak előjogokkal rendelkeznek a magánkézben levőkkel szemben, nincs szakmunkás iskola, s a nyomasztó vámpolitika mindenképpen nehezíti az ipar fejlődését. A válasz rendkívül frappáns. Tömören foglalja össze korának legégetőbb gazdaságpolitikai problémáit.

A Kossuth által kibocsátott körkérdések lényegében ugyanazokat a kérdéseket teszi fel a kézműipari vállalkozóknak, amilyen kérdésekről a Vidéki Osztályoknak évenként vagy még sűrűbben az alapszabályok értelmében számot kell adni. A hosszadalmas és jogi precizitással megírt Alapszabályok alapvetően meghatározza az egyes vidéki osztályok feladatait. Az Alapszabályok birtokában indul meg Miskolcon és Borsodban a Vidéki Osztály szervezése.

2. Az alakulást követő első év

Az országos Védegylet alakulásának hírét Szemere Bertalan hozza az országgyűlésről Miskolcra. Ugyancsak ő az, aki a szervezés munkáját végzi. Még a Borsod Vidéki Osztály megalakulása előtt a Védegylet tagjává lett feltehetőleg Szemere Bertalannal Szűcs Sámuel. Szűcs Sámuel, a precíz naplóíró Szemerével együtt résztvesz az országgyűlésen, s ott léphetett be.

„A' honi iparvédegylet' ügyében pedig, — írja Szűcs Sámuel naplójában — Oct, 20-án tartatott legelső összejövetel, a' korona teremében, a' védegyletnek én is tagjává lettem" [55]. Szűcs Sámuel naplójában minden esztendő végén összefoglalja az évben történt nevezetesebb eseményeket, így kerül sor naplójában újból az 1844. évi események összefoglalásánál a Védegyletre:

„Az 1844-dik évet korunkra nézve legnevezetesebbé teszi, a' másfél éves országgyűlés berekesztése, továbbá a' honi iparvédegylet keletkezése, 's ennek folytán, a' honi gyárak felállítása körüli mozgalmak" [56].

Az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztályának megalakítására 1845. január 19-én kerül sor.

„Január 19-én az evégett összehívott gyülésben — említi meg igen szűkszavúan Szendrey idézett könyvében — Szemere Bertalan kézzelfoghatólag magyarázá az iparvédegylet hasznait, a társulat elnökeivé b. Vay Lajos és Szemere Bertalan választattak el" [57].

Szűcs Sámuel szintén reagál az eseményekre, s úgy gondoljuk, hogy Szendrey a Védegylet alakulására vonatkozó adatát Szűcs Sámueltől veszi: „*Január 19-én* A' védegylet tárgyában gyűlés tartatott, elnökké b. Vay Lajos és Szemere Bertalan; jegyzőkké pedig Vadnay Lajos és Kún Lajos tetettek; választmányi tagok is neveztettek, köztük zsidó is. Szemere Bertalan kézzelfoghatólag magyarázá a' védegylet hasznát, a' kivitelnél, és behozatalnál ellenünkbe elkövetett igazságtalanságokat, és sokakat nyerhetett-meg az ügynek, hatályos előadásával" [58].

A védegyleti eszme propagálása céljából rendezi meg Szemere Bertalan, a Borsod Vidéki Osztály elnöke a védegyleti bált. Célja rendkívül érdekes. Mint ahogyan már fentebb utaltam Szűcs Sámuel adatával arra, hogy Miskolcon is divattá vált a magyaros karakterű ruhaviselet, úgy itt azt kell gondolnunk, hogy a védegyleti mozgalom hatására még divatosabb lett. Az érdekesség talán az, hogy 1842-ben csak a nők viseltek magyar szabású ruhát, s Szűcs Sámuel még titokban azt remélte, hogy az 1843. esztendő farsangi báljai már a férfiaknak is meghozzák a kedvet a magyaros divatú ruhaviselethez. Ez a reménye azonban nem valósult meg. A védegyleti bál azonban meghozta az eredményt, nemcsak a nők, hanem a férfiak is magyar ruhában jelentek meg. s nemcsak a szabás volt magyaros, hanem a ruhaanyag is magyar gyártmány volt. Szemere az alább majd idézett jelentésében különösképpen hangsúlyozza ezt a tényt, hogy a kényes ízlésű hölgyek a minőségileg gyengébb magyar anyagból varrattak maguknak magyaros ruhát. A divat nemcsak időleges, nemcsak a bálon viselik, hanem állandó jelleggel. Így nyilván a magyar szövetnek, az egyszerűbb vászonnak nagyobb kelendőséget, piacot tudnak biztosítani. Az 1845. február 4-én megrendezett „táncvigalom" propagatív szerepét maga Szemere is nagyon jól látja:

„Szabad légyen ez alkalommal — írja Szemere a pesti Igazgató Választmánynak összeállított jelentésében — megjegyeznem, hogy bár megyénkben a védegyleti tagok' száma reményünknek nem is felelt meg, két körülmény mindazonáltal vigasztalásul szolgálhat: egyik, hogy ha az eszme maga a népben kellő mélységig nem hatott is, mi nélkül erős gyökeret soha nem fog verhetni, az előbbkelőket kevés kivétellel a tagok' sorában szemléljük, és így épen azokat, kik ha, mint hinnünk kell, szavokat megtartják, leginkább s leghamarabb éreztetni fogják, hogy az idegen áru nem kelvén és nem kellvén, a honi ipar kelete biztosíva van... a Február' 4-én tartott védegyleti táncvigalom, mely ha minden reményt nem is múlt felül, de minden várakozást kellemesen kielégített. Nem lehet tagadni, miként a táncvigalom tetemesen használt ügyünknek, részint mivel benne köreinkben eddig nem mutatkozott nemzeti jellem és szellem fejté ki magát, részint mivel mindenki örvendve győződött meg, hogy a magyar színezetű világ szinte szép világ, hogy ha honi kelme egyszerű és igénytelen is, emeltetik annak szépsége a nemzeti szabás és forma által, és ez drága és becses meggyőződés kivált hölgyeinkre nézve, mert ha vannak is hazaleányok, kik a nem széppel is megbarátkoznak a haza' érdeke miatt, de alig van olyan, ki honának s a honi iparnak ne használjon, ha használhat, a nélkül, hogy kedvét és kecseit föl kelljen áldozni. És ama táncvigalomban hölgyeink erről győződtek meg: jele, hogy abban viselt öltönyeiket most is viselik."

A védegyleti táncmulatság főrendezője az elnök felesége Vay Lajosné.

„Egyszersmind azt is megemlítem, hogy miután úgy a díszítmény, mint a legtöbb hölgyek' ruhái is nemcsak honi, hanem helybeli festmények voltak, s ama vigalom sok kéznek mesterembernek, művésznek munkát szer-

zett, s ez által a védegylet' eszméje felé az emberek' figyelme érdekteljesebben fordult a' kiket közülök az elvont eszme hidegen hagyott, azokat a gyakorlat kezdte meghatni" [59].

A továbbiakban Szemere javasolja, hogy máshol is rendezzenek hasonló mulatságot. Csak így lehet elérni azt, hogy mindenki értse és lássa a védegylet hasznait. Jelentését Vattán fogalmazza meg 1845. április 16-án.

Szemere írása azonban még radikalizmusához is ad magyarázatot. Fájdalommal állapítja meg, hogy a védegyleti eszme erős gyökeret nem vert az alacsonyabb társadalmi osztályokban, pedig tisztában van azzal, hogy enélkül egyetlen intézménynek sem lehet jövője. Ugyanerről a védegyleti bálról Szűcs Sámuel is megemlékszik naplójában:

„Febr. 5-én (hamvazó szerdán) a' farsang, tegnap múlt el, voltam öt bálban, t. i.: január 12-én, az álarczos, 16-án, a Cassinó, 18-án, a' polgári egylet, 23-án, a' nő egylet, és február 4-én, a' védegyleti táncvigalmakban; ez utóbbit b. Vay Lajosné adá, a' nők egyszerű ruhában valának öltözve, a' férfiak átillában jelentek meg" [60].

Az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztálya nem túlságosan bővelkedik eseményekben. Ide is, mint minden más vidéki osztályhoz eljut az a sokszorosított kiadvány, amely a kormánynak a védegylet ellen való támadásával szemben az első reflexiót jelenti. A kiadvány közli a kormányszéki intézkedést· „Méltóságos 's. a. t. Tudomásra jutva Ő. Cs. Kir. Felségének, miképp a megye kebelében bizonyos közös irányú egyesület „védegylet" nevezet alatt, a nélkül, hogy rendszabályai megvizsgáltattak, és legfelsőbb megerősítést nyertek volna, közelebb létesült, címzett uraságtoknak legfelsőbb parancsolat következtében ezennel meghagyatik, hogy ezen egyesület eredete, és egyéb körülményei iránt az illető alapszabályoknak beküldése mellett, ide mielőbb kimerítő jelentést tegyenek."

Pest megye rendjei a felsőbb végzést a leghatározottabban visszautasítják. Tisztában vannak ugyan azzal, hogy a végrehajtó hatalmat még egy ilyen „szociális" jellegű intézmény megalakulásáról is értesíteni kell. azt azonban alkotmányellenesnek tartják, hogy ezeknek a működése a kormány engedélyéhez lenne kötve. Pest megye határozott válaszát adja ki az Igazgató Választmány körirat formájában. A határozott tiltakozás ellenére Pest megye főszolgabírója mégis kötelezi az alszolgabírókat, hogy a megyében alakult védegyleti osztályokról jelentést tegyenek.

A Védegylet Igazgató Választmánya még határozottabban nyilatkozik a mozgalom felülről való megszüntetési kísérlete ellen. Ismételten meghatározza a Védegylet jólismert célját. Hivatkozik arra, hogy alakulása a Karok és Rendek színe előtt, a Karok és Rendek termében történt. Létrejöttét a Karok és Rendek „határozatilag méltányolták, az egyesület alapszabályairól az ország Nádora még az országgyűlés idején tudomást szerzett, azóta is gyűlései teljesen nyilvánosak, jegyzőkönyveit bármikor meg lehet tekinteni."

„Végre egyesületünk előrehaladását illetőleg — folytatódik a határozott válasz — mire nézve szinte nyilatkozat kéretik, van szerencsénk jelenteni, hogy annak törvényes czélja a' nagy részének szívében visszhangra, s' az ország minden vidékén hő részvétre talált 's egyesületünk tagjai vidéki osztályai napról napra szaporodnak, miáltal mindinkább erősödik azon hazafiúi reményünk, hogy Egyesületünk kitűzött célját, t. i. a hazai gyár és műiparnak biztosított kelendőség általi előmozdítását minél rövidebb idő alatt valósítani, 's ez által úgy a' haza mint törvényes koronás fejedelmünk javát 's jólétét magasabb fokra emelni sikerülend."

Az Igazgató Választmány élén Kossuth Lajossal a közelgő József-napi vásárra figyelmezteti a Védegylet tagságát. Az egyesületnek nemcsak nyílt sajtó- vagy felülről jövő politikai támadással szemben kellett védekeznie, hanem a reakció burkolt és becstelen támadási akcióival szemben is. Kossuth túlságosan is vakmerően reménykedik abban, hogy a József napján esedékes vásáron a jobbminőségű külföldi áruval szemben a magyar iparcikkeknek nagy lesz a kereslete, a piacnövekedés meggyorsíthatja a gyáripar fejlődését. A Védegylet igazgatója azonban már jóelőre figyelmezteti a tagságot az esetleges csalásokra: a külföldi kereskedők — tudva a Védegylet létezéséről — áruikat esetleg magyar jelzéssel akarják eladni. Éppen ezért a vásáron résztvevő kereskedők vegyék fel a kapcsolatot az igazgatóval, Kossuth Lajossal, a vidéki osztályok a vásárra utazó magyar kereskedőket lássák el a szükséges igazoló papirokkal. Így kerülheti el az esetleges csalásokat.

„Csak még egy parányi kitűrés 's resignatio, tisztelt tagtársaim, — folytatja Kossuth — mert hiában virágzó gyáripart nem lehet felfúni, mint szappanbuborékot" [61]

A fentebb említett védegyleti bál rendezésének napján a Borsod Vidéki Osztály megtartotta második ülését. Az ülésen az előbbi január 19-i alakuló ülés jegyzőkönyvét felolvasták. Ezen kötelességévé tették a jegyzőnek, Zorkovszky Ágostonnak, hogy az aláírási íveken kívül vezessen egy összesített névkönyvet, amelyre valamennyi aláírási ív adatai kerülnének. Az alapszabályok felolvasása után a január 19-i ülésen a tagok megtették megjegyzéseiket:

„Indítványoztatott, hogy amennyiben a' hazafisággal nem mindig járul a' tehetség, s' tapasztalatnál fogva 20pgő különben csekély beavatási díjnak sokalása miatt sokan a' szegényebbek közül az aláírástól vonakodnak... az aláírók száma' szaporítása' tekintetéből a' beavatási díjnak csupán a' szegényebb sorsúakra kiterjesztőleg még 20 pgő-nél is valamelly kisebb összegbeni megállapítása czélszerűnek találtatnék" [62].

Ugyancsak ebben a jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy a miskolci kereskedők aggodalmukat fejezték ki abban a tekintetben, hogy hogyan fogják eladni a már birtokukban lévő külföldi árukat. Mindenképpen fel kell figyelnünk két adalékra. Borsod soknak tartja a szinte minimálisnak mondható beavatási díjat. Miskolc kereskedői fenti aggályaik miatt vonakodnak belépni.

Kossuth valószínűleg személyesen fogalmazott, de mindenképpen személyesen írt levelében frappáns választ ad. Még válaszadása előtt megkapta Miskolcról az aláírási íveket. A polgárok belépéstől való vonakodása, az már belépettek különleges kikötései méltán hívhatják fel Kossuth figyelmét. Sajátkezű, sajnos csak töredékében megmaradt levelében válaszol a felküldött jegyzőkönyvre. Jelzi, hogy a felavatási díjat nem tudják csökkenteni, de „meg kell azonban vallanunk, hogy 20 pgő felavatási díjat, miután nem évenkint, hanem egyszer mindenkorra értetik, s a tagok onnan nézve, hogy semminemű más fizetésre nem köteleztethetnek, alapszabályilag biztosítvák, olly csekélységnek tartjuk, mellyet bizon a szegényebbek is megfizethetnék, ha van bennök akarat s honszeretet, s mellyel leszállítani annyit tenne, mint az egyesület actio működését lehetetlenné tenni."

Kossuth kevésnek tartja ugyan a felavatási díjat, egy közvetítő javaslatot azonban mégis tesz: ha valaki többet fizetne, akkor a többletből számítsák be a szegényebbeknek, s ha az illető többet fizető még arra is vál-

lalkoznék, hogy többletadományának megfelelően fizetni nem tudó tagokat szerez, evvel csak a Védegyletnek és az ország ügyének tenne szolgálatot.

Tisztázza Kossuth a borsodi ülés másik kérdését is: a kereskedők tulajdonában lévő külföldi árukat magyar védjegy alatt nem adhatják el.

„Egyébiránt — folytatja Kossuth — megnyugtatásunkra szolgál, hogy a honi műipar pártolása által a kereskedő világban sem adnánk méltó okot senkinek a panaszra. Boldog Isten! hiszen a hont 15 millió ember lakja, mi egy pár százezren szavunkat adjuk, hogy belföldi gyártmányt akarunk venni, s a kereskedő urak közül akadnak, kik ellenünk panaszosan felszólamlanak, hogy őket tönkre tesszük!!! — valóban mondom, ezen panasznak nincsen értelme, legkevésbé pedig van Borsodban, hol a ttlt. Bizottmány az egész megyéből ekkorig 316 védegyleti tag van aláírva — 316 tag egész Borsodból a 200 000 népességű gyönyörű megyéből, mellynek csak nemessége 30 000 főre megyen, s van czéh Miskolcon, melynek derék magyaros mester tagjai nagyobb számot képeznek, mint amennyiből áll az egész borsod megyei osztály s a kereskedő urak közt mégis akadnak, kik aggodalommal telve jajveszékelnek, hogy külföldi portékáikat nem adhatják el. Jó tudjuk ugyan mi, hogy Borsodban sokkal számosabb aláírt tagja is van, még számosabbak azon ügybarátok, kik különféle tekinteteknél fogva alá nem írtak ugyan, de azért szabályainkat mégis megtartják. Ezt mi tudjuk, mert Borsodban sokkal sokkal hőbb hazafias lelkületet tisztelünk, hogysem azt gondolhatnók, hogy a jeles kitűnőleg magyar Borsodban csak ennyien csatlakoznának egyesületünk nemes ügyéhez... reményljük, hogy nemes Borsod megye rövid időn legalább is 20—25 000 védegyleti tagot fog nemes öntudattal a haza előtt felmutatni, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy mi a tagok lelkesedésének útját nem álhatjuk...

Majd ismét visszatér Kossuth a miskolci kereskedők kérésére, hogy a birtokukban lévő külföldi cikkeket magyar áruként adhassák el:

„Nem, nem, ez nekünk ép úgy nincs hatalmunkban, ezt mi olly kevéssé akarhatjuk, mint amilly kevéssé van okuk a Miskolczi kereskedő uraknak jövendőjük iránt kétségbe esni, amiatt, mert Borsodban a védegyleti íveken már 316 van bejelentve. — Esedezünk annak okáért a ttlt. Bizottmánynak méltóztassék azon érdemes urak aggodalmát megszüntetni, feltárván előttünk a gyönyörű jövendőt, mellyre közvetítő hatalomként a honi műipar és saját javunk érdekében hivatva vannak" [64]. Közli még, hogy átvette a Borsodi Vidéki Osztály tagnévsorát és a beküldött 114 pengőforint 57 és fél krajcárt.

Kossuth frappáns válaszából jogunk van következtetni, a borsodi kereskedők legfőbb aggodalmaira. Borsodban, mint fentebb már jeleztük, nagy a nemesség száma, ebből a nagy számból azonban sokan még a minimális vagyonnal sem rendelkeznek. A Kossuth által megadott 30 000-res irányszámot már tehát csak szónoki túlzásnak kell vennünk, nagyon nagy az adófizető polgárok száma, s azoké akik esetleg nemes létükre napszámmal tengetik életüket. Bár a céhes ipar ekkor még komoly súlyt kap Miskolc iparában, a céhmesterek védegyleti tagságát egy kivételtől eltekintve nincs módunkban kimutatni. Ez az egy adat azonban esetleg még arra is mutathatna, hogy valamennyi céhatyamester a védegylet ügyvitelében esetleg még vezetőszerepet is vállalt volna. Erről az alábbiakban még szólunk.

Kossuth levele írásának ideje keletje után még folyt a védegyleti tagok toborzása. Ez az adat is, meg Kossuth feltételezése, hogy a Védegyletbe belépetteken kívül rokonszenvezők is tartják magukat a szabályokhoz, arra

enged következtetni, hogy később esetleg még szaporodott volna a tagság száma. Erre azonban biztos adatunk nincs. Annyit azonban mindenképpen bizonyosnak vélünk, hogy még a rokonszenvezőkkel sem éri el azt az óriási számot a tagság, amelyet méltán várt el Kossuth Borsod megyétől.

A Kossuth levele utáni toborzás más tényre is rávilágít. Megtudjuk, hogy nemcsak a városban, hanem vidéken is megindul a tagok gyűjtése. Így tudunk arról, hogy Bovankovich Lajos, Mayer Leopold, Szalay Antal, Kovács Károly, Okolicsányi Ferenc, Marton Károly toborozta a megye községeiben a védegyleti tagokat. A védegyleti ívtartók íveinek másolatából, amelynek a vezetésére a jegyzőt az 1845. febr. 4-i ülésen jegyzőkönyvben is figyelmeztették, már 355 tagról tudunk. A töredékes törzslap szerint Mezőkövesdről 1, Kisgyőrből 2, Daróczról 6, Cserépfaluból 1, Nagymihályról 11, Dorogmáról 1, Bábolnáról 1, Egerfarmosról 1, Ivánkáról 1, Négyesről 1, Csátról 2, Emődről 7, Egerlövőről 2, Nyárádról 1, Szemeréről 1 polgár lépett a Védegylet tagjai közé.

Adataink azt bizonyítják, hogy a tagok táborozása tehát vidéken még 1845 augusztusában is folyt [65].

Az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztályának teljes névsorát nem állíthattuk össze. A tagok összetételéről és számáról csak hiányos adataink vannak. A már említett meghívó több jelentős védegyleti tag nevét tartalmazza. Ezeket a neveket felhasználva igyekeztünk összeállítani a Védegylet borsodi csoportjának társadalmi összetételét. Kérdésünk az volt, hogy Borsodban kik és főleg melyik társadalmi rétegbe tartozók lettek védegyleti taggá.

A meghívó egy részének a szövege a következő [66]:

„Vasárnap azaz folyó hó 26. napján délelőtti tíz órakor a megyeház' kisebb teremében, több fontos védegyleti tárgy, mint a Pestre küldendő borsodvidéki osztálybeli képviselőink választása iránti tanácskozás végett tartandó *védegyleti biztossági* ülésre elnök méltóságos báró Vay Lajos úr' meghagytából az alább t. cz. úri tagokat tisztelettel meghívom — Költ Miskolczon 21. X. 1845.

Tek. Bakos György
Bernáth György
Bük Zsigmond
Dálnoky Nagy József
Dominkovics Lajos
Fodor Ferenc
Fogler József
Gencsy László
Gencsy József
Gerga Antal
Grunblatt Henrik
Hendl Károly
Herke Lajos
Herke Miklós
ifj. Kún János
Kún József
Lichtenstein József
Máriássy László
Myatovich János
Nagy Gedeon
Okolicsányi Lajos
Vadnay Lajos
védegyleti jegyző
Pilta Miklós
Pollák Jakab
Povovszky István
Rácz János
Ragályi Károly
Soltész Nagy János
Stolmán Károly
Szalay Antal
Szepessy László
Tóth János
Vadnay Miksa
Züchermandl Móricz
Kún Lajos — jegyző és
Zorkovszky Ágoston
pénztárnok urakat
nemkülönben a' helybeli czéhek
illető czéhmestereit."

A fenti nevek viselői a védegylet vezető tagjai. Ezen a meghívón, valamint az említett törzslapon szereplő neveken kívül van még egy adatunk, amely arra mutat, hogy néhány iparos is a védegylet tagjává lett.

Egy csizmadia 1845-ös kalendáriumában jegyzi le az alábbiakat:

Mártius 1ső Napján 1845 írtam alá a védegyesület alá (sic!) fizettem 20 pengőt." A bejegyzések alapján állíthatjuk, hogy a kalendárium tulajdonosa csizmadia volt [67].

A kutatót, de nyilván az olvasót is érdekli, hogy a Védegylet tagjai a megye valamint a város politikai vagy gazdasági életében milyen szerepet töltöttek be.

Az alábbiakban röviden követni kívánjuk a védegylet néhány tagjának a megye történetében elfoglalt helyét. Itt többnyire Szendrey idézett művére támaszkodunk.

Bernáth György:

Földbirtokos. Az 1845-ben alakult igazgatói választmány tagja [68].

Bükk Zsigmond:

Borsod megye országgyűlési követe, már 1836-ban is. 1860-ban városi tanácskozáson Bükk volt az, aki kétségbe vonta az elnyomatás éveiben hivatalt viseltek 1860-ban történő hivatalviselési jogukat. 1860—61-ben első alispán. Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc alatt az eperjesi kerületi tábla elnöke. Meghalt 1864 febr. 2-án [69].

Dominkovics Lajos:

1849, január 25-én Schlick császári seregével Miskolc városát elfoglalja. Schlick Dominkovicsot teszi meg a város teljhatalmú urává. Dominkovics nem hajlandó letenni a hivatali esküt. Kérésére hivatalától felmentik. 1850-ben a Miskolci Takarékpénztár elnöke [70].

Fodor Ferenc:

Nevével kapcsolatban csak annyit tudunk, hogy a Major utcai Tudós Társaság tagja volt, s mint ilyen résztvett korának politikai küzdelmeiben [71].

Fogler József:

A szabadságharc aktív katonája. A miskolci nemzetőrség káplára. 1845-ben a Miskolci Takarékpénztár Igazgató Választmányába választották [72].

Gencsy László:

1843-ban főszolgabíró. A miskolci nemzetőrség tagja. 1847 augusztusától 1849-ig alispán [73].

Hendl Károly:

A miskolci nemzetőrség egyik alapító tagja. 1349. június 29-én Hendl Károlyt a Miskolcra benyomuló cári seregek elfogják. Iparos [74].

Herke Lajos:

Született 1801-ben Sajókazán. Jogi tanulmányokat folytat. Ügyvéd. 1845-ben a Miskolci Takarékpénztár Igazgató Választmányának a tagja. De ugyanebben az évben már meghalt. Palóczy mondja felette a nekrológot, s mint a református gimnázium igazgatóját búcsúztatja [75].

Herke Miklós:

A miskolci nemzetőrség egyik szervezője. 1848-ban, sőt még 1850-ben is főbíró [76].

Kún János:

Egyik vezetője a negyvenes években az ellenzéki ifjúságnak. A Major utczai Tudós Társaság az ő házában tartotta üléseit. 1848—49-ben az úgynevezett veresszalagos sereg kapitánya. Résztvesz mint borsodi önkéntes a kassai majd a bodrogkeresztúri ütközetben. 1861-ben Borsod főjegyzője, 1869-ben Miskolc országgyűlési képviselője. 1872 után gazdálkodik [77].

Kún József:

Miskolc város egyik jótevője. 1848. március 18-án az ő híradását olvassák fel a pesti eseményekről a miskolci kaszinóban. A miskolci nemzetőrség 2. századának tisztje. 1869—75-ig a Miskolci Takarékpénztár igazgatója, azon túl igazgató választmányi tag. 1885-ben a református gimnáziumnak 10 000 forintos alapítványt ajánlott fel, ugyanebben az évben a református egyház javára hatalmas összeget adott. Ugyanígy támogatja a miskolci tűzoltóságot. 1882-ben 4000 forintot, végrendeletileg ugyancsak a tűzoltóságnak 500 és a kaszinó részére 500 forintot adományozott [78].

Kún Lajos:

A Major utczai Tudós Társaság tagja. A Miskolci Nemzetőrség 4. századának hadnagya. A Miskolci Takarékpénztár igazgató választmányi tagja 1845-ben. 1848 előtt megyei táblabíró, 1861-ben megyei törvényszéki ülnök [79].

Lichtenstein József:

Miskolci vaskereskedő. Sokat foglalkozott a közügyekkel. Alapítója a takarékpénztárnak, a nemzeti kaszinónak. A Pest—Eperjes gyorskocsi vállalkozásnak részvényese. Egyik társkiadója a Miskolci Értesítő című lapnak. A reformkorszak minden hazafias mozgalmában résztvesz. Nem volt ugyan nemes ember, mégis a megye táblabírójává nevezték ki 1846-ban [80].

Nagy Gedeon:

A Major utczai Tudós Társaság tagja. Feltehetőleg a fontolva haladó Széchenyi pártján van. A miskolci nemzetőrök 1. századának káplára [81].

Okolicsányi Lajos:

A szendrői járás alszolgabírája. Kazinczy az Okolicsányi-családot híres borsodi családnak tartja [82].

Pilta Miklós:

Miskolci kocsmáros. Boraiért többször nyert díjat. A Miskolci Takarékpénztár megalakulásakor az Igazgató Választmány tagja volt. Később 1868-ban a Borsodmegyei Gazdasági Egylet újjászervezője és alelnöke [83].

Pollák Jakab:

A zsidó emancipáció ügyének lelkes harcosa. Nagykereskedő [84].

Povovszky István:

Ügyvéd. A városbizottság tagja. Palóczy temetési szertartásán beszédet mond. A Miskolci Takarékpénztár Igazgató Választmányának a tagja [85].

Rácz János:

Jogász. 1847-től megyei aljegyző. A megalakítandó miskolci nemzetőrség intéző bizottságának a tagja [86].

Ragályi Károly:

A Major utczai Tudós Társaság tagja. Megyei főszolgabíró. 1849. február 11-én Szemere másodalispánná nevezi ki. Mint alispánt, őt bízták meg a szabadságharc megyei szervezésével [87].

Soltész Nagy János:

Ügyvéd, városi főbíró, megyei táblabíró, főszolgabíró. A takarékpénztár vezérigazgatója. Miskolc főbírája. Szervezte a miskolci nemzetőrséget [88].

Stolmán Károly:

Miskolci gyógyszerész. Megjelent egy gyógyszerészeti munkája [89].

Szepessy László:

Megyei alispán. A Major utczai Tudós Társaság tagja. Szemere mellett az egyik legradikálisabb ellenzéki volt. 1848. március 20-án nyugalomra inti a forradalomért lelkesedő ifjúságot [90].

Tóth János:

Miskolci református lelkész. Az 1837-ben megalakult miskolci Polgáregylet alapító tagja, később pénztárosa [91].

Vadnay Lajos:

A miskolci nemzetőrséget megalakító bizottság egyik tagja. Később 1861 és 1865-ben Miskolc országgyűlési képviselője [92].

Vadnay Miksa:

A Major utczai Tudós Társaság tagja. 1848. szeptemberében országgyűlési képviselő, előtte megyei alszolgabíró. Amikor 1848. decemberében a szabadságharcos seregek Miskolc felé hátrálnak, akkor ő Miskolcon egy szabadcsapat alakítására tesz kísérletet. Ő az, aki a Miskolcon időző Petőfit 1847. július 7-én Hámorba kíséri [93].

Vay Lajos:

A Védegylet borsodi elnöke. Szemere nevezi ki főispánná. Résztvesz a szabadságharcban Fehérvárnál. Amikor a császári csapatok Miskolcot elfoglalják, főispáni tisztségétől megfosztják. Az októberi diploma után ismét főispán, de ekkor is a 48-as eszméket képviseli. Az 1845-ben megalakult Miskolci Takarékpénztár elnöke [94].

Zorkovszky Ágoston:

A miskolci nemzetőrség alapító tagja s egyben a 3. század hadnagya. A Miskolci Értesítő adata alapján fűszerkereskedő volt [95].

Életrajzi adataink már publikáltak. A végső következtetés kedvéért azonban kénytelenek voltunk az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztályának vezető tagjai politikai szereplését megvizsgálni a reformkor és a szabadságharc küzdelmeiben, az elnyomatás passzív rezisztenciájában és a kiegyezés utáni aktívabb politikai légkörben. Életrajzi adataink alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. A védegyleti mozgalomnak, s talán a reformkori küzdelmeknek is a tanult középnemesség és a gazdagabb polgárság az osztálybázisa. Ők értik meg Borsodban először a reformkori harcok jelentőségét, s ők harcolnak itt a megyében leginkább a polgárosodás és a függetlenség eszméjének a megvalósulásáért. A reformharcokba egy-egy főnemes, vagy gazdagabb nemes is bekapcsolódott, s ezek elveikért a szabadságharc bukása után is síkra szálltak.

2. A harcban azonban nem nagyon vesz részt a kisnemesség és a középnemesség tekintélyes része. Nem tudta a reformok vágya annyira áthatni a megye egész társadalmát. A szinte teljesen nemzetiségmentes, nagy százalékában magyar lakosságú megye. ahol 200 000 magyarból csak 30 000 a nemes, csak nagyon későn kapcsolódott a küzdelmekbe. Nagyon sok védegyleti tag életrajzi adalékai alatt olvashattuk, hogy tagja volt a Major utczai Tudós Társaságnak, igazgató választmányi tagja volt a Miskolci Takarékpénztárnak, alapító tagja volt a miskolci nemzetőrségnek, részt vesz a szabadságharcban, tagja a polgáregyletnek s elvei mellett az elnyomatás éveiben is kitart. Ugyanezek — különösképpen a gazdagabb polgárcsaládok — meglehetősen nagy vagyonuk miatt, a város jótevő polgárai lettek. A miskolci iskolaügy, a tűzveszély elhárítása ügyének, a város királyi rangra való emelése ügyének lelkes erkölcsi és anyagi támogatói. A különféle reformkori egyletekben, intézményekben, politikai megmozdulásokban a város lakosságának csak egy nagyon kicsiny és többnyire ugyanaz a része szerepel. Csak kevesen vállalják az aktív szerepet, még a teljesen politikamentes megmozdulásokban is.

3. Miskolc és Borsod reformkori életében a zsidókérdés is pozitíve dőlhetett el. Fentebb már utaltunk arra, hogy a Védegylet tagjai között zsidók is voltak. Ugyanakkor a szabadságharc után a zsidó emancipáció ügye is lelkes erkölcsi és anyagi támogatókra talált.

4. Azt is meg kell állapítani, hogy Borsodban a reformkor idején a polgárság még nem volt olyan erős, hogy saját ügye győzelméért vívott harcában a vezetőszerepet elvállalhatta volna. A harc irányítása itt is — mint az egész országban — a liberális középnemesség kezében van.

5. A reformkor küzdelmeiben Miskolcon is kialakult egy radikális ifjakból álló csoport. amely a politikai életben tényleges vezetőszerepet még nem vállalhatott, harca azonban mindenképpen győzelemre segíthette és segítette a legradikálisabb megyei ellenzéki politikusokat, akik egyre inkább bal felé fordították a harc irányát.

Bár a küzdelmekbe csak kevesen kapcsolódtak be, a megyének mégsem kell szégyenkeznie, hiszen az egyik legagilisabb reformkori politikust, a szabadságharc belügyminiszterét a megye ellenzéki rétege adta az országnak.

A Védegylet tagságának száma nem volt ugyan nagy. A tagok között a 14—15 000-res lélekszámú megyeszékhelyről nagyobb volt a taglétszám, mint a 285 000-res egész megyéből. A Védegylet eszméje tehát jobban hódított a városban, mint a megye más vidékén.

Kerestük az okát annak, hogy miért olyan kevés a tagok létszáma. Nyilván azért, mert a megye nagyszerű statisztikai adatai ellenére talán az ország egyik legszegényebb megyéje. Földje, ásványi kincsei gazdaggá tehették volna Miskolcot és a megyét, a feudális gazdálkodási rendszerből való kibontakozás lehetőségei azonban nagyon szegényesek voltak. Nem alakulhatott ki komolyabb mezőgazdasági tőke, amiből megszülethetett

volna az ipari tőke. Nincs Borsodban csak 1845-től hitelélet, amely korlátozott keretek között is megteremthette volna a mezőgazdaság esetleg az ipar kapitalizálódásának feltételeit. A kereskedelmi tőke alakulása is kedvezőtlen. Miskolc — véleményünk szerint — kereskedő város ugyan, de nem állandó kereskedelmi központ. Fényes Elek adatai alapján mondhatjuk a városról, hogy a reformkorban híres vásárok székhelye volt, a szélesebb hazai kereskedő réteg kialakulására azonban adatunk nincs. A város nagykereskedelme nem alakult tehát úgy ki, ahogyan annak ki kellett volna alakulnia. A fényes és országszerte híres miskolci vásárok csak a céhes ipar helyzetén lendítettek, ez pedig ebben a korban már inkább akadályozója, mint segítője volt a kapitalista fejlődésnek. A vásározók ugyanis feltehetőleg maguk az iparűzők voltak. Nem alakulhatott tehát ki egy olyan egységes kereskedő réteg, amely tőkéjét az iparban is kamatoztathatta volna. A tény, hogy a mezőgazdaság nem kapitalizálódott, az ipar alig lépte túl a céhes kereteket, hogy a kereskedelmi tőke kialakulásának jeleit alig tapasztalhattuk, nem teremthetett egy egységes polgárságot, amely a reformkor küzdelmeiben szerepet vállalhatott volna. A nemességnek pedig csak nagyon kis százaléka volt hajlandó lemondani „ősi" jogairól, amely ősi jogok ellen vívta harcát a reformkor. A kisnemesség vagy más szóval gatyás nemesség állandósítani akarta a feudális rendszert, hiszen minden esetleges újítás, különösképpen a közös teherviselés gondolata csak az ő terhét súlyosbíthatja. A gatyás nemesek tehát itt a megyében minden reformnak ellenségévé váltak. A kisnemesség vagyonát nem, de vak gőgjét és nemesi oklevelét megőrizte és az oklevéllel járó kiváltságokat. Ez a megyei kisnemesség fentebb már említett helyzetéből szükségszerűen következik.

A Védegylet iránti részvétlenség egyik okát tehát ebben látjuk.

A másik ok összefügg a megye földrajzi helyzetével. A meglehetősen nagyterületű megye elszórt községei a távolság, a közlekedés és a hírközlés nehézségei miatt nem kapcsolódhattak be a küzdelembe. A szabadságharc ugyan megmozgatta Miskolcot, de nem lelkesítette a megyét. Sőt március 15-e sem hatott olyan spontánul a megyeszékhelyre, mint ahogyan azt remélhettük volna. A egyébként rendkívül liberális és precízitásáról híres Szűcs Sámuel is éppen csak megemlékezik arról, hogy Pesten kitört a forradalom. De a forradalmi láng a megyében nem perzselt úgy, mint egy Pesthez közelebb eső városban perzselhetett. Mint fentebb itt is láttuk a megyei ülés csak magánlevél útján értesült a kitört forradalomról. De a forradalom sem Szűcs Sámuel, sem a megyei liberális vezetőket nem lelkesítette azonnal. Mint a reformkor küzdelmeibe, úgy a szabadságharcba is csak később kapcsolódik a megye.

Feltehető, hogy a Védegylet kicsiny borsodi taglétszáma kapcsolatban van Szemere személyével. Igaz ugyan, hogy Szemere megyei hivatali állást viselt, követjárása, sőt az a tény, hogy nem is a városban lakott, hanem a városhoz mintegy 30—40 kilométerre lévő Vattán, megnehezítették a városnak és a megyének Szemerével, mint a legradikálisabb megyei elemmel való kapcsolattartást. Emlékezzünk csak arra, hogy a védegyleti táncvigalomról a jelentést csak jó két hónap múlva küldi fel. Nincs ugyan adatunk rá, de ha egy siker hírüladásában is ilyen késedelmeskedő volt Szemere, nem volt-e további sikerek előkészítésében késedelmeskedő.

A 300-at alig túlhaladó taglétszám nem válik Borsod dicsőségére, de hisszük, hogy a fentebb vázolt feltételezett okok valamelyest mentik az elmaradást.

3. A Védegylet hatása a megyében

Hiába való dolog lenne túl nagy reményeket fűzni a védegyletnek az iparra való hatása tekintetében. Itt éppen a nagyarányú részvétlenség miatt a hatás a minimálisra csökken. Jól tudjuk, hogy kicsiny volt országos viszonylatban is a gyakorlati eredmény, a megyében azonban még ennél is kisebb. Nem tudunk arról, hogy a Védegylet vagy a Gyáralapító Társaság tőkéje felhasználásával valaki is a megyében vagy magában Miskolcon gyárat alapított volna. Még azt sem tudjuk bemutatni, hogy a Védegylet hatására esetleg megnőtt volna az iparfejlesztés iránt a politikai érdeklődés. A megye politikusai csak nagy általánosságban láthatták a kérdést, s a nagy gazdasági programot nem tudták megyéjükben aprópénzre váltani. Megmarad tehát Miskolcnak is az, amiről Mérei emlékezik meg: a Védegyletnek itt is elsősorban politikai agitatív szerepe volt.

Néhány adatunk azonban van arra vonatkozóan, hogy a Védegylet működése idején a miskolci ipar — csak feltételezetten a Védegylet okozataként — valami fejlődést mutatott.

A kékfestők céhe a védegyleti eszme hatására olyan kelméket is készít, amelybe belenyomták a „honi" szót. Szendrey idézett könyvében közli egy ilyen kendő fényképmásolatát [96]. Talán azt is fel merjük tételezni, hogy éppen a honi szövetek iránt megnövekedett kereslet hatására a céh tőkéje gyarapodott volna. Ezt a nagyon is feltételezett állításunkat Szemerének a védegyleti bálról adott jelentésével is alá kívánjuk támasztani. A bál sok festőnek, mesterembernek és művésznek szerzett munkát.

1845-ben alakul Miskolcon a keményítőgyár. Különös, hogy az alapítási éve éppen a Védegylet borsodi csoportjának még a viszonylagos népszerűsége idejére esik [97].

A kőedénygyár pedig 1846-ban pesti telepet akar alapítani [98]. Nem tulajdonítható-e ez a nyilván nagy tőkebefektetést igénylő vállalkozás a védegyleti mozgalom hatására jelentkező magyar áruk iránti keresletnek? Vagy esetlegesen nem volna-e feltételezhető, az, hogy éppen a Gyáralapító Társaság tőkéjéből akar ez a szándék realizálódni? Adatunk egyik feltételezésre sincs, a kérdés feltevését azonban feltétlenül jogosnak tartjuk, s eldöntését további kutatásaink céljául szeretnénk kijelölni.

1846-ban a diósgyőri papírgyár a harmadik magyar iparműkiállításon „nagyezüst érdempénzt" nyert:

„Bizonyítvány melyben a' Magyar Iparegyesület kedves kötelességének ismeri a diós-győri merített papír gyárnak azon jelessége felől, melylyet az 1846-ki harmadik magyar országos iparműkiállításra beküldött posta, iroda, s forgalom papíroknak különös a külföldieket felül múló jósága által kitüntetett azt, hogy ez alkalommal neki a nagy ezüst érdempénz megítéltetett legyen ünnepélyesen kijelentëni, s ezt a dicséretes pályának további előmeneteles folytatására a' honi műipar virágzásának érdekében hazafiúi bizodalommal serkenteni.

Költ: Pesten május 27-én 1847.

A Magyar Iparegyesület nevében Kossuth Lajos választmányi igazgató, Batthyány Lajos egyesületi elnök [99].

Ennyit a Védegylet eredményeiről. Hatása itt is, mint országos viszonylatban a liberális ellenzék politikai nézeteinek fokozatos balratolódásában keresendő. Az egyesület megszűnéséről határozott tényeket nem állíthatunk. Bár az adatok meg nem léte nem bizonyító érv, mégis úgy

véljük, hogy az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztálya legfeljebb csak 1845-ig működhetett. Megszünte, mint egy évvel később az országos szerveké, csendesen zajlott le. Nem jelenthették ki sohasem megszűnését, csak talán itt is, mint országosan, a reformeszmék egyre határozottabb balratolódására már inaktuálissá tette a Védegylet gazdasági jellegű célját. Ha csak egy kicsit is igaz az az állítás, hogy Széchenyi előbb gazdaggá és azután félfüggetlenné, Kossuth pedig előbb függetlenné és azután gazdaggá akarta tenni ezt az országot, akkor azt kell gondolnunk, hogy a kezdetben még Széchenyi meggondolásait is figyelembevevő Kossuth egyre inkább a függetlenség gondolata felé vezette a kiszabadulni vágyó függetlenségi erőket. A Védegylet borsodi csoportjának megszűnése szükségszerű következménye volt az egyre jobban bal felé vezető politikai szándékoknak.

Borsod megye, ha késve is bekapcsolódott a reformkor küzdelmeibe. Résztvesz nemzetőrségével és szabadcsapataival a szabadságharc csatáiban, vezetői még a bukás után is küzdöttek eszméik megvalósulásáért. A Védegylet mozgalma a megyében kevés megértőre talált. Okai között mindenképpen meg kell említenünk a megye szegényes gazdasági helyzetét, s az ebből keletkező fejletlen társadalmi tudatot. A megye, ha nem is erős, de mindenképpen láncszeme az egész országot átfogó, a nemzetet újjáteremteni vágyó eszméknek. A reformkor harc volt, melyet a függetlenségre vágyó nemzet kamaszkorában vívott, a szabadságharc azonban már a férfi küzdelme volt. Borsod — bár küzdelme elmaradt időben és mélységben az ország központjának harcaitól — mégis akart, mint nyilván minden más megye a szabad és független Magyarország egy megyéje lenni.

JEGYZETEK

[1] lásd: Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848. (Budapest 1951.) 1—2. l.
[2] lásd: Mérei: i. m.: 159—160. l.
[3] lásd: Mérei: i. m.: 217—218. l.
[4] Révai József: Marx és az 1848-as magyar forradalom (Szikra Budapest 1953.) 29—30. l.
[5] Ebben az ismertetésben Mérei i. m.-ját használtuk.
[6] Mérei: i. m.: 253. l.
[7] Országos Levéltár II. K. 25. Az idézett levelet B. Vécsey Pál írta Kossuth Lajoshoz. Dátum nélkül. Mindenképpen 1844 végére 1845 elejére eshet.
[8] A' Védegylet alapszabályai Állami Levéltár Miskolc. Jelzet: 1844-ki 4133 számhoz 1b—2a l.
[9] l. alapszabályok 1a. l.
[10] l. alapszabályok 10. §
[11] Állami Levéltár Miskolc: a volt ref. gimn. rendezetlen iratanyagában. (Sokszorosított kiadvány).
[12] Mérei: i. m.: 254. l.
[13] OL. II. K. 56 Batthyány Kázmér beszámolójából.
[14] OL. II. K. 27.
[15] OL. II. K. 15. Perczel levele Kossuth Lajoshoz.
[16] Pesti Hírlap 1845. január 30-án.
[17] PH. 1845. január 23
[18] PH. 1845. febr. 9.
[19] PH. 1845. febr. 9.
[20] Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Marx és az 1848-as magyar forradalom (Budapest 1955.) 207. l.
[21] PH. 1845. júl. 8.
[22] PH. 1845. március 30.

[23]. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből (Genf 1864.) II. 270. lap.
[24] Állami Levéltár Miskolc Kossuth Lajos levele az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztályához. A volt ref. gimnázium rendezetlen iratanyagában 1B oldal
[25] lásd a 24. számú jegyzetet.
[26] Állami Levéltár Eger Megyei Jegyzőkönyvek 1485. cikkely 1659—1663 lapok. Dátum: 1844. december 10.
[27] Horváth Mihály: i. m.: 370—371. lapok.
[28] Kosáry Domokos: Kossuth és a Védegylet (Budapest 1942. 50, 51, 56—57, 72, 78, 91, 98. lapok.
[29] OL. II. K. 64.
[30] Horváth Mihály: i. m.
[31] Fényes Elek: Magyarország leírása (Pest. 1847) I. rész. 244. l. (Pest 1847.)
[32] Kilián István: Ismeretlen XVIII. századi kézirat a miskolci levéltárban: a „Tudóskönyv". Borsodi Szemle: 1962. VI. évf. 5. szám 104. l.
[33] dr. Kóródi József: A borsodi iparvidék (Budapest 1959. 17—18. lapok.
[34] dr. Kóródi: i. m.: 17. lap
[35] Fényes Elek: i. m.: 246. lapok
[36] Marjalaki Kiss Lajos: Érdekes adatok Miskolc múltjából és jelenéből. Vármegyei Szociográfiák Borsod vármegye 1939. 14—18. lap.
[37] Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc ipara. Borsodi Földrajzi Évkönyv (Miskolc, 1958.)
[38] Leveles Erzsébet: A 800 éves Miskolc. Magyar városok monográfiája Miskolc című kötet. Bp. 1929. 113. lap.
[39] Leveles Erzsébet: i. m. 114. lap.
[40] Fényes Elek: i. m 246. lap.
[41] Fényes Elek: i. m.: 245. lap
[42] lásd itt a 24. számú jegyzetet
[43] lásd itt a 36. számú jegyzetet
[44] Marjalaki Kiss Lajos: Miskolc népességének fejlődése. Borsodi Földrajzi Évkönyv II. szám (1959.) 30. lap.
[45] Kún Miklós: Miskolcz múltja, jelene tekintettel jövőjére (Miskolc 1842.) 34., 36. lapok.
[46] Szendrey János: Miskolc város története IV. 231—232. lapok (Miskolc 1911.)
[47] Szendrey: i. m.: 260—261. lapok
[48] (y): A „Borsodi Olvasókör". A könyvtáros. 1962. október 593—594. lapok.
[49] Szűcs Sámuel naplója (Kézirat) III. kötet 1843. február 28-ról. A miskolci Herman Ottó Múzeum archivumából.
[50] Szűcs Sámuel: i. m.: III. kötet 134—136. lapok. 1843. április
[51] Szendrey: i. m.: 261. lap.
[52] Szűcs Sámuel· i. m.: V. kötet 23. lap 1845. január 9, 10, 11-ről.
[53] Az Országos Védegylet alapszabályai i. m.: 66. § 12A lap.
[54] dr. Kóródi: i. m.: 20—21. lapok.
[55] Szűcs Sámuel: i. m.: V. 17. lap. 1844. október 20.
[56] Szűcs Sámuel: i. m.: V. 19. lap. 1844. december 30. (?)
[57] Szendrey: i. m.: IV. 270. lap.
[58] Szűcs Sámuel: i. m.: V. 25. lap. 1845. január 19.
[59] Állami Levéltár Miskolc. A volt ref. gimnázium rendezetlen iratanyagában. Egy más alkalommal idézte: Killián István: Gondolatok Szemere Bertalan életéről és pályájáról. Borsodi Szemle VI. évf. 5. szám 1962. 36. lap.
[60] Szűcs Sámuel: i. m.: V. 27. lap. 1844. február 5.
[61] Állami Levéltár Miskolc A volt református gimnázium rendezetlen iratanyagában. Az Igazgató Választmány körlevele minden vidéki osztályhoz.
[62] Állami Levéltár Miskolc. A volt ref. gimnázium rendezetlen iratanyagában. Az 1845. február 4-i Borsod Vidéki Osztály ülésének jegyzőkönyve.

[63] Állami Levéltár Miskolc. A volt ref. gimnázium rendezetlen iratanyagában. Kossuth Levele az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztályához. Töredékek.
[64] lásd a 63. számú jegyzetet itt.
[65] Állami Levéltár, Miskolc. A volt ref. gimnázium rendezetlen iratanyagából. Törzslaptöredék az Országos Védegylet Borsod Vidéki Osztály tagjainak névsoráról.
[66] Állami Levéltár, Miskolc. A volt ref. gimnázium rendezetlen iratanyagából. Meghívó a küldöttválasztó gyűlésre.
[67] Miskolci közönséges naptár 1845. A miskolci Herman Ottó Múzeum archivumából. Jelzet: 53. 2580. l.
[68] Szendrey: i. m.: IV. 848.
[69] Szendrey: i. m.: IV. 70, 72, 235, 243, 271, 279, 280, 281, 398, 838. lapok.
[70] Szendrey: i. m.: IV. 87, 89, 91, 236, 853. lapok.
[71] Szendrey: i. m : IV. 261. lap.
[72] Szendrey: i. m.: IV. 65. 848. lapok.
[73] Szendrey: i. m.: IV. 39., 72., 90., 11. lapok. IV. kötet.
[74] Szendrey: i. m : IV. 62, 134, 395. lapok.
[75] Szendrey: i. m : IV 450, 848. lapok.
[76] Szendrey: i. m : IV. 62, 76, 142, 165. lapok
[77] Szendrey: i. m.: 62, 132, 138, 220, 260—61. lapok.
[77] Szendrey: i. m.: IV. 62, 132, 138, 220, 260—61. lapok.
Szinnyei József: Magyar írók VII. 456. lap.
[78] Szendrey: i. m : IV. 61, 64, 350, 436. 467, 514, 582, 781, 853, 863, 864, V. 484, 485, 486, 601. lapok.
[79] Szendrey: i. m.: IV. 64, 260, 273, 353, 585, 848, V. 116, 122, 300, 385, 643. lapok.
[80] Szendrey: i. m.: IV. 853. lap.
[81] Szendrey: i. m.: IV. 65, 261., V. 460. lapok.
[82] Szűcs Sámuel: i. m.: III. 51. lap. 1842. év.
Szendrey: IV. 231 lap.
[83] Szendrey: i. m : IV. 188, 189, 585, 587, 804, 848., V. 117. lapok.
[84] Szendrey: i. m.: IV. 399. lap.
[85] Szendrey: i. m.: 243, 848. lapok
[86] Szendrey: i. m.: IV. 62, 274, V. 247. lapok.
[87] Szendrey: i. m.: IV. 103, 110, 261., V. 246. lapok.
[88] Szendrey: IV.: 62, 450, 848, 853. V. 349. lapok
[89] Szendrey: i. m.: V. 351. lap.
[90] Szendrey: i. m.: IV. 38, 40, 261, 419. lapok.
[91] Szendrey: i. m.: IV. 362, V. 602, 603. lapok.
[92] Szendrey i. m.: IV. 62, 238, 281. lapok.
[93] Szendrey: i. m.: IV. 74, 79, 11, 260., V. 209. lapok.
[94] Szendrey: i. m.: IV. 35, 69, 70, 72, 74, 76, 90, 111, 220, 270, 278, 279, 283, 847, 853. lapok.
[95] Szendrey: i. m.: IV. 62, 64, 732. lapok.
[96] Szendrey: i. m.: IV. 651. lap.
[97] Szendrey: i. m.: IV. 762. lap.
[98] Szendrey: i. m.: IV. 734. lap.
[99] 175 év a minőség szolgálatában. Lapok a diósgyőri papírgyár történetéből. Diósgyőr 1957.

Ezúttal szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a tanulmány megírásában segítségünkre voltak: Így különösképpen: Marjalaki Kiss Lajosnak, Jakab Viktóriának, dr. Gyimesi Sándornak, az azóta meghalt Megay Gézának, dr. Soós Imrének, Polán Hildebrandnak, dr. Zsadányi Guidónak. Segítségüknek nagy része volt abban, hogy ez a tanulmány megszülethetett.

Diósgyőri adatok a közös, népi gazdálkodás és birtoklás múltjához

MÁDAI GYULA

Hazánkban is hosszú múltra tekinthet vissza a földközösség, közös határhasználat, s így a néhány vonatkozásban közösen végzett paraszti termelőmunka is. A jobbágyfelszabadítás, úrbérrendezés előtti jobbágy-zsellérközség gazdasági és közigazgatási szervezetet jelent [1]. A múlt század közepétől kezdve a közigazgatás elkülönül, s a földközösség sok maradványát a paraszti gazdasági autonom-közösségek, közbirtokosságok gyakorlata őrzi tovább. Ekkor különítik el a jobbágy-zsellérközségek, koronauradalmi mezővárosok volt úrbéreseinek legelőit az uradalmiaktól. Korábbi erdőhasználati joguk, a *faizási napok* pótlására erdőrészt hasítanak ki az uradalmi területből. Néhány hold rét, föld is a birtokukba kerül közcélokra [2]. Az így nyert közös vagyon kezelésére, művelésére alakulnak meg a közbirtokossági társulatok. Tulajdonképpen nem gyökeresen új termelői közösségek keletkeznek, hanem a régi jobbágy-zsellérközségek gazdasági funkciói közül a közös legelő- erdőhasználat, legeltetés lebonyolítását végző, — fokozatosan kapitalizálódó társulásokról van szó.

Századunk első éveiben már törvényes rendelkezések szerint működő, közös gazdaságokat találunk a korábbi, jobbára spontán alakult közösségek helyén. 1894-től kötelesek jegyzőkönyvet, pénztárnaplót vezetni. Az 1894: XII. tc. 11. §-a alapján közgyűlésen elfogadott szervezési szabályok alapján kell működniük.

Tevékenységüket, szerkezetüket feltárva, adatokat kaphatunk a jobbágyfelszabadítás előtti közös határhasználat, gazdálkodás megismeréséhez. Néhány vonatkozásban ma is hasznosítható az az ismeretanyag (rét-, legelő-, erdőgazdálkodásunkban is) amelyhez az évszázados tapasztalatokon alapuló paraszti gazdálkodás vizsgálata révén jutunk. [3]. Továbbá: megfigyelhető, hogyan tükröződik népünk gazdálkodásában, életmódjában gazdasági és társadalmi életünk legutóbbi évtizedekbeli alakulása azon a tájon, amellyel századok óta állandó kölcsönhatásban állunk. Végül: több részlettanulmány megjelenése után majd kitűnik, hogy a különböző tájegységek parasztsága mennyire töltötte meg sajátos tartalommal a törvényekkel egységesített formát [4].

Az újabban közölt, ehhez a témához kapcsolódó néprajzi tanulmányok részben paraszti, s kisrészben kisnemesi közbirtokosságokkal foglalkoznak [5]. Különösen új kutatási feladat azoknak a volt úrbéres zsellérgazdaságoknak a vizsgálata, melyek közös erdőterülettel is rendelkeztek [6].

A volt jobbágyok telkük nagysága arányában részesednek a közös vagyonból. Több borsodi, s abaúji községben rendszerint *egy kvárta* (quarta, negyedtelek) földtulajdonnal járt együtt 1—1 erdő, legelőilletőség, Diósgyőrben a 2,5 katasztrális holdat jelentő *ráta-föld* (nyolcadtelek) volt az alapegység. Szóbeli közlésekből megállapítható, hogy Diósgyőrben, s Felsőgyőrben a századfordulóig szorosan a telekhez kapcsolódott az illeték. Azóta már többen eladták, vagy szőlőért elcserélték illetékrészüket, anélkül, hogy szántóföldjüktől, rétjüktől megváltak volna [7]. Előfordult az is, hogy a közbirtokosság vette meg az eladó illetéket, s így több jövedelem jutott a társulat tagjainak. A volt diósgyőri és felsőgyőri zsellérek 5—700 négyszögölnyi zsellértelek birtoklása fejében részesedtek a közös jövedelemből, s tartoztak részt venni a közös munkában.

Diósgyőrben 2 közbirtokosság alakult: a volt koronai úrbéres telkesek, s a volt úrbéres zsellérek birtokossága, Felsőgyőrben egy: a volt úrbéres zsellérek gazdasága [8]. Diósgyőrnek a mai napig is Felsőgyőrnek, de leginkább *Majlát*-nak nevezett része 1886-ig önálló zsellérközség volt. A volt koronauradalmi zsellércsaládok lakóházai mellett néhány uradalmi szolgálati lakás és raktár épült itt.

A gazdaságok tagjai az 1920-as évekig közösen intézték a legeltetést, dolgoztak erdőikben, részesedtek a közös jövedelmekből. Ezekben az években két legeltetési társulat alakult, az egyik Diósgyőrben, a másik Felsőgyőrben, így a legeltetés szervezését már nem a közbirtokosságok intézték. A felszabadulás után egyetlen közös legeltetési bizottság látja el ezt a feladatot: a legeltető gazdák fűbért, pásztorbért fizetnek, s 1961-től az újdiósgyőri tsz-hez tartozó volt közbirtokossági legelőre hajtják ki a teheneket. Évtizedek óta állami kezelésben vannak az erdők [9].

Jelen írásom elsősorban a felsőgyőri volt úrbéres zsellérek gazdaságával foglalkozik, u. i. a másik két, a tárgyaltnál sokkal jelentősebb birtokosság írott anyaga a legeltetési társulatokéval együtt nem került elő.

KÖZÖS VAGYON, KÖZGYŰLÉSEK

Hosszú ideig tartott a koronauradalom és az uradalomhoz tartozó községek, városok lakói között folyt per, amelyik meghatározta milyen területek tartoznak a helységekhez, s melyek maradnak meg a koronauradalom jogutódja, az erdőkincstár birtokában. 1871-ben a döntést követő tagosítás megállapította Diósgyőr és Felsőgyőr határát, megjelölte a közös erdők, legelők helyét, s a felsőgyőri zsellérek szétszórt irtványföldjeik helyett egy helyben kaptak 5—800 négyszögölnyi irtványföldet családonként a lillafüredi út két oldalán a község és a Papírgyár között [10]. Így Felsődiósgyőr volt zselléreinek a közös birtoka: 53 zsellértelek után a *Baráterdő* és a *Barátlegelő* 55 és 57 katasztrális hold, vályogvető hely: 1200 négyszögöl, bika földje: 1 hold. Továbbá: a községi temető bővítésére 1200 négyszögölnyi területet hasítottak ki [11].

A közös birtok legelő és erdőterülete fokozatosan csökkent. Szóbeli közlések szerint azért, mert többen nem vállalták az adóterhet, s fuvarozással, valamint az erdőkincstárnál, vagy a Vasgyárban. Papírgyárban végzett munkával foglalkoztak inkább. A „leadott" területek visszakerültek az erdőkincstár birtokába. 1950-től kezdve lakóházak épülnek a Papírgyár melletti Vályogvető területére, a volt legelőre, az erdő és a rét egy részére. 1950-ben a gazdaság erdőterülete 21,4 katasztrális hold.

Közös vagyonnak számított a csordáslakással egybeépített bikaistálló

és az erdőkincstártól bérelt parasznyai legelőn elhelyezett *csordakút, itatóvályú* [12].

1899-ben összesen 28,5 legelő és 28,5 *erdőilletékkel* rendelkeznek a gazdaság tagjai. Akinek egy illetéke van (2/57-ed részt jelent külön számítva a legelő-, és erdőrészt) egy szavazati joggal rendelkezik a közgyűléseken. Mindenki annyi szavazati joggal rendelkezik, amennyi illeték tulajdonosa [13]. Az 1897. évi közgyűlés jegyzőkönyve szerint: „Jelen közgyűlésünkben elhatároztuk, hogy Szervezési Szabályrendeletünk első §-a értelmében is minden a község felső határában ingatlannal bíró birtokos közgyűlésünkön az általunk jelen alkalommal elkészített és ugyancsak általunk aláírt birtokolt szavazatok mennyiségéről kiállított kimutatás értelmében megállapított... szavazati jogát a közgyűlésünkön birtokaránylag érvényesítheti..."

1950-ben így oszlanak meg az illetékek: az elnök, jegyző, pénztáros, ügyintéző 2—2 illetéket kap (2/57) tiszteletdíj helyett, 6 résztulajdonos 2—2 illetékkel rendelkezik, egy gazdának 7, egy másiknak 6, s további 6 birtokossági tagnak 4—4 illetéke van.

Illetéket lehet örökölni, elajándékozni. Rendszerint egyformán részesednek a leszármazók szüleik résztulajdonából, de előfordul az is, hogy az otthonmaradó, gazdálkodást folytató fiú kétszer annyit kap, mint testvérei.

Az 1871-es tagosítási jegyzőkönyv szerint a felsődiósgyőri jegyző részére is hasítanak ki erdőt és legelőt, így a mindenkori jegyző is tagja a közbirtokosságnak. A 28,5 illetékben a jegyző illetékei is megtalálhatók. 1886-tól kezdve Felsőgyőr közigazgatásilag is Diósgyőr része, nincs külön jegyzője, s a jegyzői résztulajdon jövedelmét kapja illetékek formájában javadalmazásul az elnök, pénztáros, jegyző, s a legutóbbi években: az ügyintéző.

Mind a felsőgyőriek, mind a diósgyőriek között voltak olyanok, akik eladták, vagy szőlőbirtokként elcserélték illetéküket. Ezt bejelentették a közgyűlésen, s az új tulajdonost, idegenből jövőt, vagy helybelit, — egyenrangú társként fogadta a közösség. Szóbeli közlések arra mutatnak, hogy a felsőgyőri birtokosság tagjai között nagy egyetértés volt, segítették egymás munkáit. Szinte valamennyien szőlőbirtokosok voltak, s fuvarozással, gyári munkával foglalkoztak. A közbirtokosságok gazdasági jelentősége abban keresendő, hogy virágzásuk idején (az 1920-as évekig) elsősorban a közös legeltetés szervezésével értek el eredményeket. Ahogyan egyre többen költöznek be Felsőgyőrbe is más vidékről, úgy egyre nagyobb azoknak a száma, akik nem tartoznak a birtokossághoz. Ezekhez hozzá kell számítanunk azokat a felsőgyőrieket is, akik már a múlt század végén eladták részüket. Így Felsőgyőr társadalmában a birtokosság tagjai *gazdák* lettek, ottani viszonylatban jómódúaknak számítottak, tekintélyük volt. Érezhetővé vált a felszabadulás előtti évtizedekben a zsellérekből lett gazdák és az akkori zsellérek (így nevezték magukat a nincstelen napszámosok, erdei munkások, gyári munkások) közötti feszültség.

A birtokossági közgyűlések időpontját alapszabályuk értelmében 30 nappal, a rendkívüliekét 15 nappal hamarabb közlik az érdekeltekkel. 8 nappal közgyűlésük előtt értesítik a hatóságot is. Gyakorlatban így történik a hirdetés és a gyűlések megtartása: rendszerint vasárnap délután, *létánia* után gyűléseznek az elnök lakásán, 1948-tól a majláti általános iskolában. Jegyzőjük elkészíti a tagok névsorát, aláírja, lebélyegzi, s a gyűlés időpontját és helyét is feltüntető ívet gyerekek viszik aláíratni az illetékesekkel. A két diósgyőri közbirtokosság egyűléseit dobszóval hírdetik, s a ta-

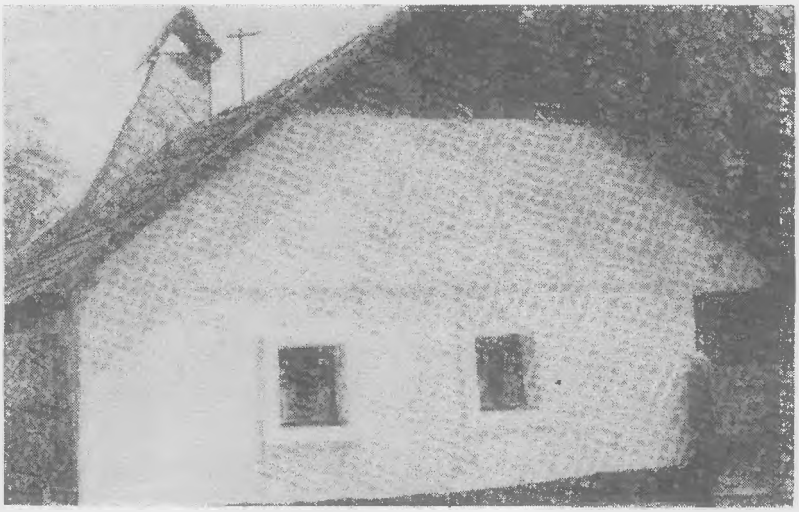

Egykori zsellérház Diósgyőr-Majláton

nácsházán tartják. Az erdészetet is meghívják, amennyiben erdőről is tárgyalnak.

Rendkívüli közgyűléseket is tartanak erdőtisztítás, jövedelem elosztás, vagy tisztségújítás alkalmával.

Gyűléseiken birtokarány szerint gyakorolják szavazati jogukat. Különkülön összegezik az igennel és a nemmel szavazók birtokát, s aszerint mondják ki a határozatot, hogy az igennel, vagy a nemmel szavazók birtokának a nagysága nagyobb-e. Akkor határozatképes a közgyűlés, ha a jelenlevők az egész közös vagyon 1/4 részével rendelkeznek legalább. Ha az elsőízben összehívott gyűlés nem határozatképes, tizenöt nappal későbbre újabbat hívnak össze. A közgyűlés feladatai: megválasztani a birtokossági tanács tagjait, gondoskodni közös kiadásaik fedezéséről, fellebbezésekről határozatot hozni, felülvizsgálni a számadások vezetését, ellenőrizni a birtokossági tanács munkáját, esetleg elbocsátani az arra okot adó tisztviselőket. Egy közgyűlésen egy tárgyhoz legfeljebb csak kétszer lehet hozzászólni. Csupán néhányszor fordult elő, hogy valaki merőben más álláspontra helyezkedett, mint a többség. — Izgága — mondták rá társai.

A BIRTOKOSSÁG VEZETŐSÉGE

Birtokossági tanács-nak nevezik vezetőségüket. Irányító szerepe nagyon sokrétű. Így végrehajtja a közgyűlési határozatokat, gondoskodik irodahelyiségről. Feladatai közé tartozik a számadások vezetése, ellenőrzése. Megállapítja és a tagokra kiveti a közös költségeket, megvásárolja a bikákat. Ugyancsak ez a testület fogadja fel és bocsátja el a pásztorokat, mezőőröket. Megállapítja a közgyűlések tárgysorozatát. Általában olyan ügyekben intézkedik, melyek nem tartoznak a közgyűlés hatáskörébe. A birtokossági tanács tagjai közül:

Az elnök összehívja, vezeti és bezárja a gyűléseket, ellenőrzi a pénz-

kezelést. Hivatalosan képviseli a birtokosságot, felügyel arra, hogy a tisztviselők pontosan végezzék munkájukat. 1897-ben 10 forint tiszteletdíjat kapott. A jegyzőkönyvekben 1923-tól van nyoma annak, hogy tiszteletdíj fejében 1 erdő és 1 legelő-illetéket kap minden évben. Adatközlőim szerint 1886-tól vált gyakorlattá az elnök és a tisztviselők természetbeni javadalmazása, de az első világháború végéig tiszteletdíjat is kaptak. Az elnök mindig a legtöbb illetékkel rendelkezők közül kerül ki. 1886 előtt a községi bíró „intézte a szabad gazdálkodást", akkor még a község az 53 zsellércsaládot jelentette. 1897-ben Trajter Jánost választották elnökké. Ő egyben diósgyőri esküdt, *bíróhelyettes* is volt, tehát tevékenyen részt vett a Diósgyőrhöz csatolt Felsőgyőr irányításában. Utódja fia: id. Trajter István, aki mintegy 50 évig állt az erdőkincstár, állami erdőgazdaság szolgálatában, mint fuvaros. A legutóbbi elnök kis résztulajdonán gazdálkodik, de gyári munkásként tartja el családját.

A birtokossági tanács többi 3—4 tagja nem kap rendszeres javadalmazást, viszont időnként, pl. fa-kijegyzésnél ők is kapnak napidíjat. Természetesen, ők is a birtokosság tagjai közül kerülnek ki, együttműködnek az elnökkel.

A *tisztviselők* az alapszabályok értelmében nem, de gyakorlatilag mégis a vezetőséghez tartoznak. *A jegyző* nemcsak a gyűlések jegyzőkönyveit vezeti, hanem az összes írásbeli teendőket ellátja. Valójában neki kell a legjobban ismernie a törvényeket, előírásokat, így a legutóbbi években az elnöknél fontosabb a feladata. Gyakorlattá vált, hogy az egyik községi segédjegyzőt választották meg gazdasági jegyzőnek.

Pénztárosra minden gazdaságnak szüksége van. Ezeket a feladatokat kapja a felsőgyőri gazdák alapszabályaiban: „... köteles a birtokosság pénzét a tanács utasításai értelmében kezelni, s a számadásokat vezetni, a tagok kivetett járulékait beszedni, s a határidőre be nem fizetett járulékok összegét behajtás végett a községi előljáróságnak átadni... Kifizetéseket csak az elnök utalványára eszközölhet." Ő is 1—1 illetéket kap évi java-

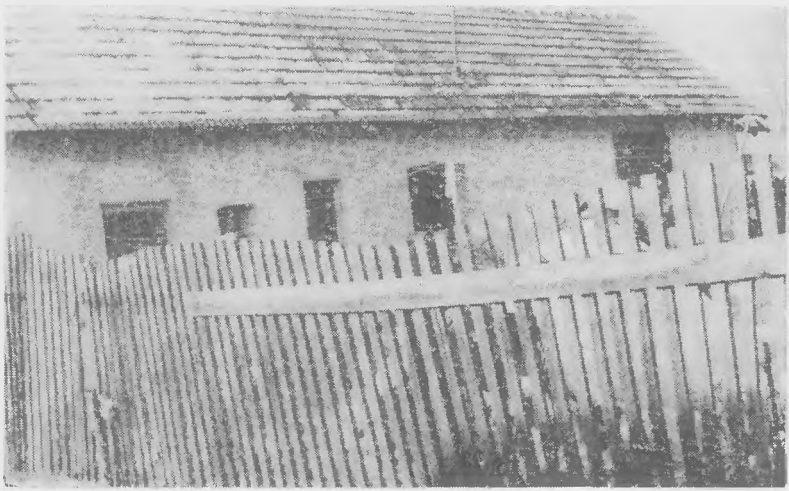

A felsőgyőri gazdaság lakóházzá átalakított csordásháza és istállója

dalmazásul, úgy, mint az elnök és a jegyző. Az első világháború előtt valamennyi tiszteletdíjat is kapott. Elkészíti a költségvetést, melyet köteles beterjeszteni a felsőbb hatósághoz, és köteles jóváhagyatni a közgyűléssel. 1905. április 30-án, a jegyzőkönyv szerint, a közgyűlés ezt a költségvetést fogadta el:

Bevétel kaszálókból	150 kor.	
Kiadások:		
1. Adókra	95 K.	
2. Kerülőbér	150 K.	
3. Elnök fizetése	20 K.	
4. Pénztáros fizetése	20 K.	
5. Jegyző tiszteletdíja	10 K.	
6. Irodaszerekre	1 K.	
7. Erdész fizetése	18 K.	
8. Útadó	9 K.	93 fill.
Összesen:	323 K.	93 fill.

KÖZÖS BIRTOKLÁS — KÖZÖS MUNKA — KÖZÖS JÖVEDELEM

1. Legeltetés, legelőterület

Történeti adatok, helynevek és szóbeli közlések bizonyítják: a múltban sokkal kiterjedtebb legeltetést találunk Diósgyőr környékén. *Sertésmakkoltatás* a múlt század végéig folyik Diósgyőr erdőiben, viszont Kisgyőr mellett még a 950-es években is láttak *makkra-hajtott* nyájat [14]. A diósgyőri legeltetési társulat gazdáinak a gulyája a diósgyőr-lyukóvölgyi legelőn tartózkodott. Itt kőből, téglából épült, fedett, de a fadorongokból összerótt karám felé nyitott hodály és két *gulyakút* is található. A hodályban éjjel tartózkodik a gulya, míg a karámban delel. Manapság is itt találjuk az újdiósgyőri tsz gulyáját május elsejétől késő őszig. A gulyás és családja a hodályhoz épített kis helyiségben lakik.

A két világháború közötti időszakban a felsőgyőriek is a diósgyőri gulyába hajtották ki növendékmarháikat. Az első világháborúig volt külön felsőgyőri gulya is, a közbirtokosság szervezte legeltetését, erdei legelőre járt, a *Hegyeskúthoz*, a kincstár engedélyezte a legeltetést. Ezen a legelőn is készült karám: lombos fák alatt fadorongokból összerótt „kerítéssel" határolt terület, viszont hiányzott a lyukóihoz hasonló, fedett hodály. A gulyás a favágók, szénégetők kunyhóival megegyező szálláson aludt [15]. A legutóbbi 20 évben már nincs Diósgyőrben és Felsőgyőrben sertésnyáj.

Az igásállatokat és a csikókat emberemlékezet óta fiúgyerekek legeltetik. Rendszerint akkor hajtják ki az állatokat legelni, mikor kezd esteledni. Régebben, egészen korareggelig maradtak kint, a kis pásztorok tüzet is raktak, s közülük többen nyugodtan aludtak. Többen voltak együtt, hiszen elvileg minden fiú csak saját családja jószágaira vigyázott, — a gyakorlatban viszont felváltva őrködtek. Felsőgyőrben a közbirtokosság legelőjén történt ez a legeltetési mód [16].

A diósgyőri csordák a közbirtokossági legelőkre jártak, az *erenyői* és a *lyukói* legelőkre. Egyre jobban szűkült a felsőgyőri birtokosság legelőterülete, ezért már századunk elején Parasznya közelében, a kincstártól bérelt területre hajtott ki a csordás naponta. Erősen megszigorítják az erdei legeltetést, de még a huszas években is *járta a csorda az erdőt*. Különösen

koratavasszal, mikor a legelőn még alig sarjadt a fű, és ősszel. Hasznosnak tartották, mert az erdei fű lelegelése, és a talaj megtrágyázása kedvezett a fák növekedésének. Éberebben kellett vigyázni az erdőben, erdei vágásokban, tisztásokon legelő csordára, ilyenkor a nem nagy felsőgyőri csordát is legalább ketten őrizték.

Diósgyőr városiasodásával, a nagyobb arányú iparfejlődéssel függ össze, hogy már csak néhány család gazdálkodik, így jelenleg már csak egy csorda járja május elsejétől Mihály-napig (szeptember 29) naponta a megkisebbedett erenyői legelőt.

A felsőgyőri birtokosság legelőjét évente *tisztítani* kellett a bokroktól, s gyakran a fáktól. Meghatározta a közgyűlés, melyik évben mennyi a *legelőbér*, s mennyi állat hajtható ki. A legelőbért a birtokossági tagoknak is fizetni kellett. Az 1899 ápr. 16-án kelt jegyzőkönyvben olvashatjuk: „A közgyűlés elhatározta, hogy a folyó évre egy legelő évi haszonbére 2 f. 50 azaz Két forint és ötven Krajcz. lesz, oly megjegyzéssel, hogy azok, akik a legelőre kihajtatnak, szavatosságot vállalnak, hogy a 28 és 1/2 legelőért kiosztott összeget a gazdaság pénztárába befizetik, megjegyzendő, hogy egy legelőre egy darab marhánál többet kihajtani nem lehet."

Rendszerint május elsejéig kellett bejelenteni az elnöknek, vagy a pénztárosnak a kihajtandó állatok számát, vagy azt, hogy ki az, aki arra az évre legelőjogot vett, vagy eladott [17]. 1916-ra annyira romlott a legelő, hogy csupán 14 tehenet lehetett rajta legeltetni. 1923-ban a legelőbér idegennek 7000, birtokosnak 5000 korona. (1923 márc. 25. jkv.)

Legelőjüket már régen fel akarják osztani, kaszálónak, vagy szántóföldnek használni a nagyobb jövedelem érdekében. Az 1902 március 2-án kelt jegyzőkönyv szerint: „...egyhangúlag elhatároztatott, hogy a felsődiósgyőri volt úrbéres zsellér gazdák által ez ideig közösben bírt legelőterületünk minden egyes birtokos között birtokaránylag felosztassék... Elhatároztuk pedig a felosztást azon okból is, mert nevezett területünket kicsinységénél fogva marhalegeltetésre így közösbe nem használhatjuk, továbbá, mint szántóföld legalább 5 szörte több jövedelmet ad részünkre." Ezután szinte minden évben szerepel jegyzőkönyvükben ez a törekvés, továbbá azt is írják, hogy azért is kisebbedett a terület, mert mindig nagyobb és nagyobb részét fásítják be. 1923-ban megkapják az engedélyt a legelő nyugati részének a feltörésére. Így törték fel, osztották szét a legelőt: Közös munkával (1 illetékkel rendelkező családból 1 személy ment 1 napra, ha tovább tartott a munka, ilyen elv szerint több napra is) *gyükerkapával*, csákánnyal kivágták a csipke és tamaróca-bokrokat, fejszével a vastagabbakat. Ősszel 4 fuvaros 2 pár ökörrel és 2 pár lóval hozzákezdett a szántáshoz. Nehezen ment, s ebben az évben még nem forgatták meg a földet, nem boronálták szét a rögöket, a *hantokat*, s meg sem trágyázták a földet. Tavasszal szétosztották a feltört területet. Sorszám szerint kapta meg mindenki az 1, vagy több illetékre jutó területet. (Amilyen sorszám szerint következtek a tagok egymás után az illetéket feltüntető kimutatáson). Barázdákkal, mesgyékkel választották el a földarabokat egymástól. Ezután mindenki megtisztította újból a gaztól saját parcelláját, ismét szántásra került sor, mad jó, alapos boronálásra. (Boronálásnál még 1952-ben is használtak *tövisboronát*. Ez házilag készült: tölgyfa-husángokból és leggyakrabban kökénytövisből. A vasborona után kötik, finoman elegyengeti a talajt). Így trágyázásra és vetésre is csak a második évben került sor. Először burgonyát, vagy tengerit ültettek a földbe, de a harmadik, negyedik évben már búzát, vagy árpát is vethettek.

Delelő gulya az újdiosgyőr—lyukóvölgyi karámban

2. Közös munka a legelőn. A legelő másodlagos haszna.

Közös munkát szerveznek legelőtisztítás, boronálás, legelői fák kitermelése céljából. A gazdaságok megszabják, mennyi napszámmunkát köteles teljesíteni egy illeték tulajdonosa. A legeltetési társulatok megalakulása előtt illetékeik arányában vettek részt a gazdák a közös munkában. Természetesen, legelőtisztításnál azok is dolgoztak, akik nem voltak tagjai a birtoksságnak, de arra az évre legelőjogot vettek. Így, ha valaki 1 legelőjogot vett, ugyanannyi napszámot teljesített, mint az a birtokossági tag, akinek 1 legelőilleték volt a birtokában. Ugyanígy tisztították rendszeresen a kincstártól bérelt legelőt is, de ebben a munkában, ugyanúgy, mint a legeltetőtársulatok megalakulása után — már a legeltetők vettek részt. A részvétel mértéke: a legelőre kihajtandó tehenek száma.

Amennyiben valamelyik birtokossági tag nem vesz részt a gazdasági legelőn végzett munkában: napszámost köteles fogadni: Az 5/1897. sz. jegyzőkönyv szerint: „Elhatározta a közgyűlés, hogy a közösben bírt legelő területén levő silányabb fákat és töviseket közösen és ez ellenében akik a szükséghez mért, illetve megkívántató munkát nem teljesítenék, azoknak költségére a gazdasági elnök még ha azok magasabb díjat követelnének is, más munkásokat is felvehessen, ezen jelenlegi határozatunkat úgy állapitottuk meg, hogy minden egyes legelő területtel bíró tulajdonos egyelőre három-három napszám munkát tartozik teljesíteni és ha ezen idő alatt a munka be nem végződnék a szükséges munkák teljesítésére újabb határozatot hoz és annak bevégzéséig egymásért felelősséget vállal arra, hogy a szükséges munkásokat adja ki. Megjegyzendő, hogy a munka bevégzéséig senkinek egy gallyat sem szabad elhozni...Tartoznak a munkások az összes területen levő és kiirtott fákat lehetőleg egyenlő rakásokba rakni, és az elosztott gally és szemet eltakarítását minden egyes gazda teljesen tisztán elszállítani. Aki pedig kötelességét nem teljesíti, azt a testület pénzbírsággal sújthatja...”

Így történik a legelő tisztítása: koratavasszal dobolással hírdetik, hogy minden olyan háztól, ahonnan jószág jár a csordára, vagy a gulyára egy

személy menjen dolgozni a legelőre. A birtokossági elnök, vagy a legeltetési társulat elnöke már felmérte, mennyi napszám-munkára van szükség. Itt is az az elv, hogy aki több állatot akar legeltetni, az több napszámot teljesítsen. Tehát az állt a hírdetésben, hogy 1 legeltetendő állat tulajdonosa hány napszámot teljesít. A több jószággal rendelkezők vagy több napig dolgoznak, vagy családjaikból többen vesznek részt a tisztításban. Valamelyik bizottsági tag — *legelőgazda*, vagy az elnök vezetésével dolgoznak rendszerint reggel 7 órától délután 5-ig. Szerszámaik: vasvilla, csákány, *gyükerkapa*. Pásztaszerűen történik a tisztítás: az első sorban egymás mellé állnak a gyükerkapával, csákánnyal dolgozók, néhány lépés térközt hagyva. Mindegyikük mögé vasvillás kerül. A kapások gyökerestül kivágják a sávjukban található tövis-, tamarócabokrokat, gazt. Ezeket összeszedik a mögöttük haladók villával, kupacokba rakják, elégetik. Az elnök, vagy legelőgazda ügyel arra, hogy ne hagyjanak el egyetlen bokrot sem, s visszaküldi a nem eléggé éberen dolgozókat. Délben ebédszünetet tartanak, ilyenkor sokan szalonnát sütnek nyárson.

Gyakran ismétlődik a felsőgyőri gazdaság jegyzőkönyveiben a bejegyzés: letaroljak a legelő fáit, szétosztják illetékekre, tisztítják a vízmosás medrét [18].

Többször árverés utján [19] értékesítették a felsőgyőriek legelőjük füztermését. Erre rendszerint akkor került sor, mikor kevés állatot legeltettek ezen. Ilyenkor lábon adják el, árverezik el a füvet. Ugyanígy értékesítik a közös rét termését is azokban az években, amikor erre nincs szükség, mert nem tartanak bikát. Az árverés időpontját dobolás útján közlik a lakossággal, az árverést a birtokossági tanács tagjai vezetik [20].

3. *Erdei munkák, az erdő haszna.*

Diósgyőr és környékének erdőgazdálkodása hosszú múltra tekinthet vissza. A jobbágyvilágban ilyen természetű robotszolgáltatással is tartoz-

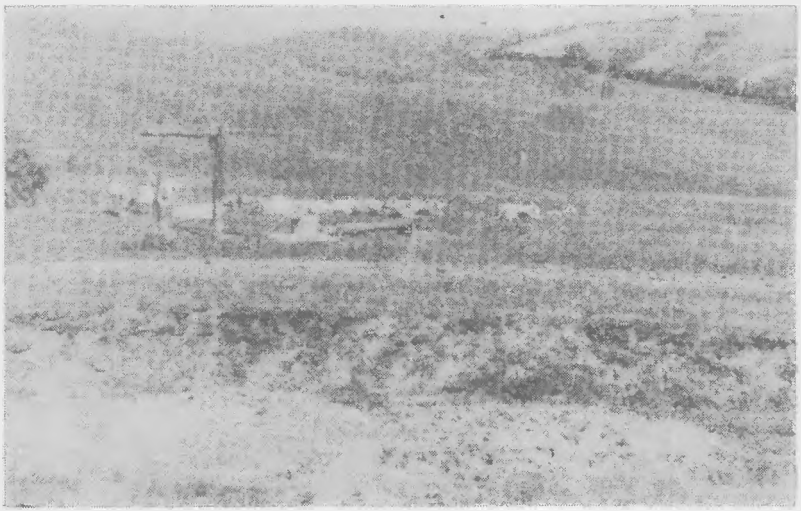

Delelőn a diósgyőri csorda

tak lakói a koronauradalomnak [21]. Szervezettebbé, sokrétűbbé vált az erdőn végzett közös munka a közbirtokosságok megalakulása után.

Az 1920-as évekig *erdőtelepítést* is végeztek a közbirtokosságok. Előfordult, hogy csemetéket ültettek, de gyakrabban makkot. Az 1898 november 27-én kelt felsőgyőri jegyzőkönyv szerint: „A közgyűlés elhatározta, hogy az üres helyek befásíttassanak, ezért 6000 darab gyökeres csemete megvásárlását javasolja az elnök." A elültetendő *makk szedését* is közösen végezték. Ilyenkor minden birtokossági tag családjából egy-egy 12—17 éves lány. vagy fiú meghatározott időpontban (a közgyűlés állapította meg) korareggel, rendszerint 7 órára kiment a birtokossági erdőbe. Kis csoportokba állva, kézzel összeszedték a *magfák* alól a termést. Csak kimondott bő termés idején használták a nagyobb, diósgyőri gazdaságok szedői gereblyét. *Surcba, kötőbe* (kötény) kis, fonott kosárba gyűjtötték a fáról lepergett makkot. A munka elvégzése után kisebb zsákokba öntötték, majd az elnök lakására vitték a termést. A diósgyőri birtokossági erdők területe sokkal nagyobb volt, ezért az ottaniak szekérrel szállították el a megtöltött zsákokat, melyeket aztán padláson tároltak.

Az ültetést is kidobolták. Ebben a munkában már az említett illetéktulajdon arányában vettek részt a birtokossági családok 12—17 éves lányai, fiai. Koratavasszal került erre sor, s a munkát ilyenkor is reggel 7 órakor kezdték. Az *erdőgazda,* vagy elnök utasítása értelmében szekérrel szállította ki az erdőbe egy birtokossági gazda a makkal teli zsákokat. Jelen volt egy erdész, vagy erdőőr is, s az erdőgazdával együtt ügyelt arra, hogy a kijelölt terület beültetése szabályosan történjék. Az ültetőket sorbaállították egymás mellé, rendszerint 1 méter távolságra egymástól. Minden csákánnyal, ásóval felszerelt fiú mögött állt egy lány kapával, s a kötényében, vagy *surcban* tartott makkal. Egy ásónyomni gödör kiásása után 2—3 szem makkot szórt a kislány a kiásott gödörbe, majd betemették földdel. Így haladtak aztán tovább, sorról-sorra. Délben ebédszünetet tartottak, előkerült a szalonna, kenyér, otthonról hozott elemózsia. Nagy tűznél szalonnát is sütöttek. A *vizes* felkötötte hátára a gömbölyű fából készült, 10—12 literes *csobolyót* ebben hozott jó forrásvizet. Majd délután 5 óráig tovább dolgoztak. Volt úgy is, hogy ez a munka eltartott egy hétig is.

A felsőgyőri gazdák szerint sziklába is ültettek néhányszor, ilyenkor egy hegyes vasvéggel ellátott fával (szerintük nincs külön neve) vágtak kis gödröt.

Természetesen, már a múltban is szükség volt *csemetegondozásra* is. Ezt is a fiatalok végezték. Kis, kétágú kapákkal megtisztogatták a csemeték tövét a benőtt gaztól.

Néha haszonbérbe is kiadták a felsőgyőriek fáik *gubicstermését.* „Az 1920. évi termés 300 K-ig terjedhető árért haszonbérbe kiadható."

Fa-kitermelésre, erdőtisztításra gyakran került sor. Az utóbbi években ezt már az állami erdőgazdaság végzi, a felsőgyőri birtokosság tagjai a második világháború utáni években arra hivatkoznak, hogy nem tudnak munkaerőt és fogatot adni. Ezért az utóbbi évek gyakorlata az, hogy az állami erdőgazdaság kitermelteti a fát, a haszonfát megveszi az állam, s a tüzifát kapják meg a gazdák. Ezért a kitermelés és elosztás régebbi, hagyományos módját kell megvizsgálnunk.

Vágás előtt kijelölik azt az erdőrészt, ahol fadöntés lesz. Az 1921. január 16-án kelt birtokossági jegyzőkönyv ezt írja: .....Az elnök kéri a birtokosságot, hogy a kijelölésre a bizottságot jelölje ki és állapítsa meg annak díjazását... Birtokosság határozatilag kimondja, miszerint a kijegyzést

megkezdi, illetőleg a már megtörtént kijegyzést tudomásul veszi- a kijegyzésnél ...voltak jelen. A megjelölésért naponként 60—60 k. díj állapíttatik meg." Általában az elnök. továbbá 3—4 birtokossági tanácstag végezte ezt a munkát az erdész és erdőőr társaságában. Az erdőrész kijelölése után az erdész, vagy az erdőfelügyelőség kiküldöttje a vágásterület határfáit *bélyegző-kalapáccsal* megjelölte (a megfaragott fatörzsbe belevésődtek a kalapács betűi). Ezután szemmérték szerint felmérték mennyi fát lehet egy illetékre adni. Semmi különösebb felmérési módszert nem alkalmaztak. Vastagabb fából 1—2, közepesből 5—6, vékony dongafából 10—12 is juthatott egy illetékre. Előfordult, hogy előre kitermelt facsomókat osztottak fel, ilyenkor is *nyilat húztak.* Felmérés után így jelölték meg a kidöntendő fákat: baltával megfaragták a fa tövét, kék színű (Diósgyőrben évente más színű) krétával 1-es számot írtak rá. Ha egy illetékre 4 darab fa jutott: akkor 4 egymás melletti fa tövére 1-es szám került. A következők már 2-es jelölést kaptak, így haladtak tovább, míg a 28 és 1/2 illetékre eső valamennyi fa tövét mind meg nem jelölték [22].

Ezután *nyilat húztak,* sorsolással osztották szét a fákat. Az ősi *nyílhúzás, nyílvonás* emlékét őrzi a művelet elnevezése. Favágók is gyakran mondják: „Megyek a nyilasomba." — így nevezik azt az erdősávot, amelyet munkaterületül kaptak. *Nyílfának* mondják ma is Diósgyőrben a kisorsolt famennyiséget. *Nyíl* pedig az a cédula, amelyet nyílhúzásnál, sorsolásnál használnak. Az elnök lakásán a gazdaság jegyzője annyi cédulát készített, amennyi illeték volt összesen. Egy-egy *nyílon* sorszámot, az illetékre jutó fák darabszámát, s a birtokosság bélyegzőlenyomatát találjuk. Arról az ívről vezették az adatokat a céldulákra, amelyet a felmérés közben készítettek. Ezután a cédulákat kalapba tették, kivéve a 1/2 illetékre vonatkozót, u. i. mindenki tudta, hogy az kié. Összerázták, majd egyenként húztak. Mindenki annyi nyílat húzott, amennyi illetéke volt. Nem állapítható meg törvényszerűség a húzás sorrendjéből. Az 1913 február 25-i jegyzőkönyv szerint: „A nyílkihúzás egyenkint megtörtént, a kihúzott szám mindenkinek kiadatott, melyről külön napló készíttetett és vezettetett. Egyes nyíl után vagyis három csomó fa után vágatási díj fizetendő 3 kor. 90 fill. melyet mielőtt a fa hazaszállíttatik, tartozik a tulajdonos az elnöknél befizetni, s a fa csak ennek megtörténte után szállítható el. A felmaradt 20 csomó fa nem adatik el, hanem hozzá vágandó még annyi, hogy 1—1 csomó jusson mindenkinek, s az még újabb nyílhúzással szétosztható legyen."

Nyílhúzás után mindenki kidönthette fáját. Meghatározott ideig el kellett szállítani az erdőből. Nem egyszerre történt a fadöntés, de ha szükség volt rá, a szomszédok segítettek egymásnak. Azok fogadtak csak fuvarost, akiknek nem volt fogatjuk. Tulajdonképpen minden birtokos család külön végezte a fa kitermelését és elszállítását. Egy családból leggyakrabban két felnőtt dolgozott itt egyszerre. Ezt mondják a fadöntésről: „Megnézzük, merre húz a fa, fejszével alávágunk, a másik oldalon fűrészelünk." Keresztvágó-fűrészt használtak, ezt régebben is megtaláljuk szerszámkészletükben. A nagyobb kivágott fatörzsek vontatásához láncot alkalmaztak. Lóval húzatták le a fát a rakodási helyre. *Szekerre* rakták a kidöntött és *legalyalt fát.* Az erdész, vagy erdőőr ellenőrizte: mindenki a saját fáját viszi-e. Ezért meg kellett őrizni a nyilat, az ezen és a fatörzsön feltüntetett számnak egyeznie kellett.

A felsőgyőriek legutóbb 1962-ben húztak nyilat gallyfára, ezt már az erdőgazdaság termeltette ki.

Cserhántásra, *cserezésre* is többször sor került. Erdőfelügyelő jelen-

Pásztorház a diósgyőri majorban

létében végezték Diósgyőrben a gazdák, Felsőgyőrben bükkzsérci, vagy kisgyőri favágók. Miskolci tímárok fogadták fel őket. A tímárok megállapodtak a birtokossággal, hogy mennyi pénzt fizetnek egy méter fa háncsáért. A kitermelt fa is a birtokosságé lett. Legtöbbször májusban csereztek, mikor könnyen hasad a háncs. Tövénél vágták ki a fát, baltával, keresztvágó fűrésszel, majd legallyalták és háncsát lefejtették. Két ember dolgozott egy fánál. Baltáikkal keskeny csíkokban fejtették le a háncsréteget, s 30—50 kg-os kévékbe kötötték. Drótkötél fonadékát használták kötözésre. 3—4 napig hagyták szikkadni a friss háncskévéket, majd csomókba rakták, s szekérrel szállították Miskolcra. Ilyenkor felrakták a vendégrudat, éppen úgy, mint hordáskor. A *cserezést* végző favágók kunyhókban éjszakáztak. Amikor nem állapodtak meg a felsőgyőriek előre tímárokkal, maguk végeztették el a cserhántást, s a cserkérget árverés útján értékesítették.

Az első világháború utáni években megszűnt Felsőgyőrben az erdő hasznosításának ez a módja: kiirtották a Cserje-erdőt, s az így nyert területet szétosztották egymás között a tagok. Az így nyert irtványföld feltörése, hasznosítása ugyanúgy történt, mint a volt közös legelőé.

Gyakran *sarlózták* újtelepítésű erdőrészük füvét: „Elhatároztatott, hogy az Égés Köpűsvölgyben levő cirka 1 1/2 holdnyi újonnan ültetet erdőterületünkből a füvet ezidén is kisarlózzuk, eziránt kérvény adandó be a törvényhatósághoz." (1902, márc. 2.)

Mészégetést többször engedélyezett a felsőgyőri gazdaság, elsősorban a legelőn. Rendszerint *hutásiak* — Bükkszentkereszt mészégetői dolgoztak itt. Így 1904—1905-ben mészkemencék épültek a Vályoghányó mellett, ahol egy Faragó nevű bükkszentkereszti lakos égette a meszet. Felében alkudtak meg, követ, fát a gazdaság adott. A tüzeléshez szükséges fát ő tisztította a legelőből. 1909 március 28-án megengedik legelőtisztítás céljából a mészégetést, de úgy, hogy: „az összes bokrok, gamóczák felhasználtassanak... a legelőterületen egyenes fennálló fákhoz hozzá sem szabad nyúl-

ni." A mészkő árának a felét, tüzelőanyagot és 5 kézi erőt a gazdaság ad. Minden más munkát a vállalkozó végez, fedezi a reá háruló költségeket, s az égetett mész árának fele a gazdaságé lesz. Ekkor nem sikerült megegyezniük, s a mészégetés elmaradt. Nem okozott gondot a múltban sem a mészkő előteremtése, hiszen a Bükk vidékén akárhonnan fejthetett követ a mészégető. Továbbá: mindenütt talált kőbányát, így Diósgyőrben is.

Legutóbb, 1964. áprilisában, májusában dolgoztak bükkszentkereszti mészégetők a diósgyőr-erenyői legelőn. Ők vágták ki a legelő öreg fáit, ezzel fűtötték kemencéiket. Ugyancsak felesben dolgoztak, mészkövet a tsz hordatott a bányából, s megkapta az égetett mész felét. Diósgyőrben az utóbbi évtizedekben csak 1—2 család foglalkozott mészégetéssel. Viszont annál többen fuvaroztak nemcsak fát, hanem meszet is környékünkre, de az Alföldre is. A „Magyarország és a Külföld" c. lap 1897. 8—9. száma írja: „Lakói földműveléssel. mész- és gyümölcskereskedéssel foglalkoznak." Volt Diósgyőrben *mészgazda* is: több mészégetőtől vett meszet, nagy nyereséggel eladta Miskolcon, vagy távolabb.

A *Vályogvetőt* az első világháború előtt használtak közösen. Ez lassan feltöltődött, s jelenleg lakóházak emelkednek a helyén. Használata idején igénybevevői meghatározott összeget fizettek a gazdaság pénztárába. Nem csupán vályogot, hanem jó, agyagos földet is vittek innen, ezzel tapasztották ki az egykori zsellérházak talaját. 1—2 cigánycsalád lakott a Vályogvető mellett, ők „tudtak sarat taposni", velük egyezett meg a megrendelő. Még régebben maguknak vetettek vályogot Felsőgyőr lakói. „Jelen közgyűlésünk alkalmával elhatároztuk, hogy a község tulajdonát képező vályogvető helytől akik vályogot vetnek, vagy sárnak való földet hordanak, 1 szekér földért 20 krajcárt, 1000 vályogtól 1 frt. 50 krt. fizessenek a gazdaság pénztárába" [23].

Rönköt vontató bükkszentkereszti mészégetők a diósgyőri legelőn

Készül a kemence: bükkszentkereszti mészégetők Diósgyőrben

4. Közös szénjövedelem és szétosztása.

Megfigyelhető, hogy az 1920-as évektől egyre jobban csökken a felsőgyőri gazdaság jelentősége. Kevesebb közösen végzett munkáról tudunk, s egyre több jele van annak, hogy a gazdaság lassan csak közös birtoklást, s az ebből származó hasznot jelenti.

Így 1921 április 24-én a közös legelő és erdő szénjogát eladták a Tömösközi-féle érdekeltségnek [24/a]. Ezért pénzt kaptak, valamint évente meghatározott mennyiségű szenet. „A bányapénzt aránylagosan illetékenként 750 koronáért osztották fel." — írja a gazdaság jegyzője 1922 november 26-án. Nyílhúzással osztották szét a szenet is. Nem egyszerre szállította a bánya az egész szénjárandóságot, ezért el kellett dönteni, hogy ki, mikor mehet az illetékére jutó szénmennyiségért. 1945-ig évenkint ismétlődik jegyzőkönyvükben a bejegyzés „A szénilletmények sorshúzás útján való kiadása megtörtént" [24].

IDEIGLENES ÉS ÁLLANDÓ ALKALMAZOTTAK

Közösen fogadott *mezőőrt* az első világháború végéig tartottak Felsőgyőrben. Fizetése felét a birtokosság [25], felét a község biztosította. Ő vigyázott az *Ágóra*, a *Herman-telepre*, tehát községi, magántulajdonban lévő, és birtokossági területekre egyaránt. Ugyancsak ő vigyázott a közös — és a magánosok tulajdonában lévő erdőkre is. A háború után nem volt szükség birtokossági mezőőrre, csökkent a gazdaság jelentősége: „Megritkult az ember, a jószág, sok lovat elvitt a katonaság."

Szolgálata idején revolverrel, *kisbaltával* (fokossal) volt felszerelve. Ha jószágot talált a tilosban, így kereste annak őrzőjét: „Hajts elő béres, hajts elő kocsis!" Amennyiben nem került elő, behajtotta a községbe az állatot. Ez rendszerint könnyen hazatalált, így megtudta a mezőőr, kit bírságolhat

meg. Ha nagyobb kárt tett a legelésző állat, másnap kiszált a törvénybíró a „tett" színhelyére, megállapította a kárt, s még az ő napidíját is fizethette a kárt tevő jószág gazdája.

Vágás előtti fa-kijelölés idején, az ebben részt vevő *erdőgazdasági* alkalmazottak napidíjat kaptak a gazdaságtól. Az 1919. ápr. 15-én kelt jegyzőkönyv szerint: „Elnök előterjeszti, miszerint január 17-én az elnök, Hajdnik József és az erdőőr az erdésszel való járkálás alkalmával 25 k. díj merült fel. Kéri a bizottságot, hogy ezen összeget állapítsa meg és utalja ki."

Fakitermelés idején éberebben kellett őrizni az erdőt. Ilyenkor a gazdák felváltva őrködtek, vagy *ideiglenes őröket* alkalmaztak. 1940-ben olyan egyént kerestek, aki napi 1 pengőért elvállalja az őrködést. Legutóbb, 1962-ben felváltva őrizték a gallyfát, majd 1—2 nyugdíjas váltotta fel a birtokossági tagokat. Ezek természetesen éjszaka is az erdőben tartózkodtak, tüzet raktak, kunyhóra nem volt szükségük.

A *csordás* állandó alkalmazottja volt minden birtokosságnak, vagy legeltetési társulatnak. Míg nem alakultak legeltetési társulatok, a birtokossági gyűléseken mindazok jelenlétében beszélték meg a közös legeltetés költségeit, állapították meg a legelőbért (fűbért) pásztorbért, akik legeltetni akartak, de esetleg nem is voltak birtokossági tagok. A bérelt legelőért adott összeget arányosan felosztották a legeltetni akarók között, aszerint, hogy ki, hány darab állatot akar kihajtani a legelőre. A diósgyőri birtokossági legelőre kihajtani akaró gazdák közül a birtokossági tagok nem fizettek legelőbért a második világháború előtt, hanem csak a birtokossághoz nem tartozóktól kértek. Ugyancsak arányosan osztották szét a le-

A diósgyőri csordás kolompgyűjteménye (Juhász István felv.)

geltetni akarók között a pásztorbért is. Ezt már mindenki fizette. Jelenleg minden jószágtartó gazda fizet legelő és pásztorbért, a legeltetést *legeltetési bizottság* szervezi az újdiósgyőri tsz erenyői legelőjén.

Legszívesebben mindig olyan pásztort fogadtak, akinek népes családja volt, s így elvállalhatta a konda őrzését is. Ritkán került sor így csordásfogadásra, mert pld. Felsőgyőrben mintegy 30 évig ugyanaz a család őrizte a csordát és a kondát. Pénzt- és természetbeni juttatást kapott a pásztor. A felsőgyőri gazdaság 1917 november 18-án kelt jegyzőkönyve szerint: „Egy darab szarvasmarha után egy véka gabona avagy búza, egy kenyér, egy félkiló hús, avagy ennek az ára, vacsorapénz kettő K. 50 f. bocskorpénz 80 f. Anyasertés után ugyanannyi jár, mint a szarvasmarha után. Két éven aluli sertés után az anyasertés utáni megállapított díjaknak fele része jár." Összel kapta meg természetbeni járandóságát. Kidobolták, hírdették, hogy mikor megy a jószágtartó gazdákhoz. Zsákot vitt magával, felesége is vele tartott, nála volt a mérőedény, *a falu vékája*. Hitelesített, egy fogóval ellátott, vékony fadongákból készült, körülabroncsozott mérőedény. Volt 1/2, 1/4 vékás is. Ezekkel mérték ki járandóságát. Továbbá: Karácsonykor, húsvétkor *megfújta a kürtöt* a jószágtartó gazdák házai előtt, ilyenkor hurkát, kolbászt, szalonnát, bort, kalácsot kapott. A jelenlegi diósgyőri csordás rendszeres pénzjuttatást és 800 négyszögöl illetményföldet kap [26].

Sokkal nehezebb a *gulyás* munkája. Május elsejétől késő őszig pihenőidő nélkül dolgozik. Bére hasonló a csordáséhoz. 1901-ben 4 koronát kapott egy két éven felüli állat őrzéséért. Természetbeni juttatása Felsőgyőrben megegyezik a csordáséval. Mindig más- és más részét legeltette a legelőnek. Május elsején, kihajtáskor, az állattartó gazda hajtotta ki növendékmarháját a legelőre. Ott a gulyás ellenőrizte, megvan-e a gazda elismervénye arról, hogy lerótta a pásztorbért, fűbért. Hegyeskútnál forrásvíz táplálta a három, egymáshoz illesztett, kivájt fatörzsből készített vállót. Itt delelt a gulya, s a karámban éjszakázott. Az a gazda, „akinek becses volt állata", hetente vitt ki neki sót, árpát, vagy zabot. Ezt összekeverte szakajtóban, s ebben, vagy a fűre öntve fogyasztotta el a jószág. Kolompot, *böszörményi csengőt* [27] vagy színes *madzagot* kötöttek a növendékmarhák nyakába ismertetőjelül.

A gulyás szűrt, (gubát) hordott, felszerelése: ostor, sajátkészítésű, kampósvégű bot, tarisznya, *fakolacs*. (Kulacs). Az erdei legelőn kunyhója nyeregtetős, erre földet, füvet szórt. Fatörzsekből, gallyakból rótta össze. Benne földből készült *priccsre* borította szűrét, ezen aludt. Tüzelőhelye egyszerű, földbevájt gödör kunyhója közepén. Leggyakrabban *nacsurka*-levest főzött magának (burgonya, tésztaleves) de a jószágát látogató gazda mindig vitt neki enni-innivalót. Szolgálata közben gyakran előfordult, hogy gyógyítania is kellett. Ilyenkor szerzett, hagyományos tudására támaszkodott, de felhasználta az állatorvosoktól ellesett módszereket is [28]. Ha korán beállt a hideg idő, sok eső volt, a rendesnél korábban hazahajtotta a gulyát, ilyenkor naponta kijártak az állatok legelni a csordával.

Felsőgyőrben leggyakrabban a csordásra bízták a sertésnyájat is. Csupán egyetlen adat bizonyítja, hogy egy időben külön *kondást* is fogadtak: „...úgyszintén a Trajter János részére a gazdasági pénztárból a Kondás ide szállításáért kifizetett 3 fr. 32 kr. azaz három forint harminckét Krajczár a sertéstartó gazdákra vetendő ki [29]."

Áttekintettük a felsőgyőri, s részben, utalások formájában, a diósgyőri autonom paraszti közösségek működését. Érdemes röviden értékelni munkásságukat, megállapítani jellegzetes, s közös vonásaikat, s végül elhelyezni

a diósgyőri táj, s gazdasági, társadalmi életünk rohamosan fejlődő, átalakuló kereteiben.

Megalakulásuktól kezdve az első világháború végéig fontos szerepük volt: szervezték a legeltetést, a közös munkát, osztották a jövedelmet, tagjaik résztulajdonuk arányában vállalták a közös kiadások terhét. A háború után kevesebb közös munkát végeznek. Az erdőművelést egyre inkább modern eszközeivel, állandó munkásaival az állami erdőgazdaság végzi. Természetesen, ez a korszerű gazdálkodás főleg legutóbbi éveinkre jellemző. A résztulajdonosok közül már többen nem rendelkeznek fogattal, gazdasági felszereléssel, s az utóbbi 20—30 évben jónéhány felsőgyőri birtokossági tag napszámos fogadásával helyettesíti saját munkáját.

Ezek a gazdaságok virágzásuk idején jelentős szerepet játszottak Diósgyőr életében, s néhány momentum arra enged következtetni, hogy valamikor részük volt a helyi közigazgatásban is [30]. Majd fokozatosan elválnak a községtől. A felsőgyőri gazdaságnak egyre kevesebb tagja van, s a hangsúly egyre inkább csupán a közös vagyon jövedelmén van.

A diósgyőriek jól működő legeltetési társulatuk keretében kiterjedt állattenyésztést folytattak a két világháború között.

Viszont a legutóbbi években sokan változtattak életformát, erre minden lehetőségük adva van. Utóbbi éveinkben Diósgyőr, Miskolc III. kerületének a része, szinte teljesen elveszítette paraszti jellegét. Lakótelepek, üzemek épültek szántóföldjeire, legelőire. Így egyre kevesebb tárgyi és szellemi maradványa van már letűnt korok hagyományos életformájának, melyhez hosszú ideig hozzátartoztak a közbirtokosságok is.

JEGYZETEK

[1] Diósgyőr: a vár alatti település elsősorban. Nemzetségi, majd királyi birtok, koronauradalmi központ. *Felsőgyőrben*, vagy Majláton kolostor állt. Diósgyőrnek ez a Hámor felé nyúló, régen kizárólag zsellérek-lakta része 1886-ban közigazgatásilag is egyesült az 1871-ben még mezővárosnak nevezett vár alatti településsel. Alsó-, Felsőhámor, Ómassa a bükki iparfejlődés következtében létesül a diósgyőri koronauradalom területén. Pereces, Újdiósgyőr-Vasgyár, Diósgyőr határában épül a XIX—XX. századi nagyobb arányú iparfejlődés hatására. A két világháború közötti időszakban Újdiósgyőr-Vasgyár, Pereces közigazgatásilag Diósgyőr nagyközség részei. 1945. január 1-én Diósgyőr nagyközség egyesül Miskolccal. A további egyesítések folytán Ómassa, Hámor, Lillafüred városunk részévé válik.

[2] L.: Felsőgyőri tagosítási jegyzőkönyv. A gazdaság irattárában.

[3] Megyei viszonylatban különösen ez a két, nyomtatásban is megjelent előadás hívja fel ezekre a feladatokra a figyelmet: Bodgál Ferenc: Néprajzi feladatok Borsodban. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 5. (1963. szept.) 18—26. — Gyímesi Sándor: A helytörténetírás helyzete és feladatai megyénkben. U. o. 30—34.

[4] Erdélyi Zoltán: Az erdő néprajza. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez, szerkeszti Morvay Péter. Bp. 1959. 4.

[5] Földes László: Egy alföldi juhtartó gazdatársaság. Népr. Ért. XLIV. (1962.) 27—49. — Bodgál Ferenc: Közösségi kovács a mezőkövesdi matyóknál. U. o. 81—96. — Cziba Lajos: A tejfalusi közbirtokosság történetéből. Néprajzi Közlemények III. (1958.) 4. sz. 311—337.

[6] 1896-ban 82 borsodi volt úrbéres erdőbirtokosság között csupán ezeket a *zsellér-birtokosságokat* találjuk: a felsőgyőri, diósgyőri, sajókazai, szilvási, szendrőládi gazdaságokat. L.: Bedő Albert: A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása IV. Bp. 1896. 138—142. Adataink szerint,

ahol nem alakult külön zsellér-birtokosság, ott a volt telkes jobbágyokkal együtt, közös gazdaságokba tömörültek.

[7] Az 1940-es évek elején a diósgyőri volt zsellérek birtokosságának 1 illetéke 1000 aranykoronát ért.

[8] A diósgyőri volt úrbéres telkes gazdák birtokosságának a területe a múlt század végén: 98,9 hold erdő, 25 hold erdő-legelő. A diósgyőri volt zsellérek közös birtoka: 175,8 hold erdő. Ugyanekkor a felsőgyőri zsellérek 31,4 hold erdővel, s 21,4 hold legelő-erdővel rendelkeztek. Szolgálat és fegyelmi szabályok a sajóvadnai volt urb. és ev. ref. egyház tulajdonát képező erdők... őrzésére alkalmazott erdőőr és erdőszolga részére. Bp. 1899. Miskolci Állami Levéltár, Tagosítási Iratok, nro. 140.

[9] Az 1879. évi erdőtörvény előírja a magánerdők állami felügyeletét, óvását. A tagok többsége az utóbbi években már nem tudja vállalni az erdő gondozását. Fakitermeléskor viszont tűzifát kapnak illetékükre.

[10] A per és a tagosítás iratai közül néhány megtalálható a gazdaság irattárában.

[11] Tagosítási jkv. gazd. irattár.

[12] *A felsődiósgyőri volt úrbéres zsellérgazdaság jegyzőkönyve* (1897—1960) alapján. Gazd. irattár.

[13] *A felsődiósgyőri volt úrbéres zsellér gazdaság Szervezési Szabályai,* valamint az 1897. évi közgyűlés jegyzőkönyve alapján.

[14] Erzsébet királyné 1376-ban a diósgyőri pálosok zárdájának évi javadalmazásul fél mázsa olajat és 10 sertést utalványozott. Mátyás 1471-ben szabad *makkoltatást* engedélyezett a pálosoknak a diósgyőri vár erdőiben, Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története II. Pest 1872. 55.

[15] Lajos Árpád: Szénégetés a Bükkben. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 4 (1956. dec.) 23—24. A szénégetők *kulibája.*

[16] Adatközlők közlései.

[17] A felsőgyőri gazdaság 1905 ápr. 30-án kelt jegyzőkönyve szerint: „...legelőjét mindenki szabadon eladhatja, úgy, ahogy tudja, vagy akarja. azonban köteles minden legelőtulajdonos a g. elnöknél, vagy a pénztárnoknál bejelenteni. A legelőre csak kijáró marhát szabad hajtani... A legelőbér egy darab marha után 5 koronában állapíttatik meg..."

[18] „...a legelő felvirágzása a fő dolog, a fa taroltasson le, vagy mondja ki a közgyűlés, hogy tíz évig senki sem vághat. mely idő alatt a fa nőhet, s 10 év elmúltával holdanként vágassék le."
1916. június 12. jkv.

[19] Ugyancsak a fenti jkv. szerint: „A Sárkányszakadásban lévő kaszáló kikiáltási ára 30 korona, Nehéz András, ki 65 kor. 10 fillért adott meg, harmadszori kikiáltás után javára leüttetett .. A legelőterületen lévő kaszáló kikiáltási ára 45 korona. Nehéz András. aki 84 korona 8 krajcárt ígért, mint legtöbbet ígérőnek harmadszori kikiáltással javára leüttetett."

[20] 1918 április 11-én kelt jkv.

[21] 1756 január 1-én „Diósgyőrieknek Urbárium szerint való esztenőbeli Taxálások: Elsőben is kész Pénzül fognak fizetni esztendeig 1100 Ft. Vagyon vonó marhájok 241, minden Pácrul hoznak egy ölet, tészen 120 1/2 Ft. Vagyon Gyalog ember 164, kiki vág 4 ölet A Tisztek Deputatumjába adni fognak szemül Kila zabot 50 Ft. Mind ezeken kívül az Uraság Rétyét, a Proporcionae a' többi Dominium beliekkel lekaszálják, felgyűjtik, boglyázzák és ahová az uraság parancsolja, behordják. Szüretre szedőket, puttonyosokat, egyéb segítő embereket, bort tartoznak behozni, ezzel mentek legyenek a gabonából adandó dézsmától s egyéb robottól." Az 1771-es *Urbariom* (urbárium) alapján Diósgyőr parasztsága így rétegeződik: *Szabad menetelüek — Coronale:* 1/4 telkes 18 család, 1/8 telkes 101. *Ingvilini* (zsellérek) saját házukban laknak, legfeljebb kertjük van, szántóföldjük, rétjük nincs: 166 család. *Subingvilini* (házatlan zsellérek) 15 család. Miskolci Állami Levéltár, Tagosítási Iratok, nro 140.

[22] Mádai Gyula: „Nyílhúzás" Diósgyőrben. Kézirat 1—9. Adatok, leírás más területekről, ősibb módjáról: Thaly Tibor: A közös gazdálkodás formái a magyar mezőgazdaság történetében. Borsodi Szemle II. évf. (1958) 1. sz. 30, Tárkány Szűcs Ernő: Kőrösfői „örökségek" tulajdonjegyei. Népr. Közl. IV. (1959) 47—50. — Bogácson még emlékeznek arra, hogy fapálcikákra jeleket vésték, ezek a kidöntendő fatörzsekre is felkerültek. Fába vésett tulajdonjegyekről Diósgyőrben is tudnak, de az ősibb módon történt nyílhúzásról már nem hallottak. Görömbölyön, valamint a távolabbi *Szin*ben és Kurityánban is cédulákat húztak. Alapvető munka ehhez a témához természetesen Tagányi Károly műve a magyarországi földközösség történetéről.

[23] 1897 május 23. jkv.

[24a] Szénjog: legelő-erdő. földterület alatti szénrétegek kiaknázási joga.

[24] A felsőgyőri gazdaság jegyzőkönyvében.

[25] Szóbeli közlések szerint évekig havonta 6 forintot kapott a birtokosságtól, s ugyanennyit a községtől.

[26] Illetményét az újdiósgyőri tsz-től kapja.

[27] Ezt a csengőfajtát Hajdúböszörményben készítették, onnan terjedt el vidékünkön. Vásárokban vették.

[28] Mádai Gyula: Diósgyőri adatok a népi állatgyógyításhoz, boszorkányhithez, erdőkultuszhoz. Kézirat 1—20. (Beküldve a Néprajzi Közlemények szerkesztőségébe.)

[29] 1/897. sz. felsőgyőri jkv.

[30] Közvetlenül az 1871-es tagosítás után a községi bíró volt a spontán alakult társulás elnöke. Alkalmazottaik közül a mezőőr községi alkalmazott is volt, többnyire a községi segédjegyző látta el a gazdaság jegyzőjének a feladatát is. (A Diósgyőrrel történt egyesítés után.)

Miskolc történetének néhány kérdése a kapitalizmus korában 1850 - 1914

GYIMESI SÁNDOR

Miskolc kapitalizmuskori történetének korszerű feldolgozása még a jövő feladata. A városunk történetével foglalkozó, 1945 előtt írt munkák [1] elavult, polgári, esetleg kifejezetten reakciós szemléletüknél fogva legfeljebb adatszolgáltatókként jöhetnek számításba. Még az anyagfeltáró munkát sem végezték el azonban maradéktalanul. Szemléleti korlátaiknál fogva erre nem is lettek volna képesek, mivel a termelőerők és termelési viszonyok fejlődésének problémái kiestek szemhatárukból. Ilyen szempontból még leginkább használható Szendrei János munkája, amely válogatás nélkül közöl minden keze ügyébe eső adatot, köztük valóban fontosakat is. A marxista történetírásnak tehát egy tudományos igényű szintézis megalkotásához nemcsak a már közreadott anyag modern átértékelését kell elvégeznie, hanem részletkutatások egész sorát is. Sajnos, a kapitalizmus korára vonatkozóan — a munkásmozgalom történetének néhány figyelemreméltó eredményétől [2] eltekintve — eddig még alig történt valami ezen a téren. A Városképek-Műemlékek sorozat miskolci kötete [3] is jóval gyengébben sikerült társainál. Az alábbiakban arra próbálunk kísérletet tenni, hogy vázoljuk a címben megjelölt időszak fejlődésének néhány, — általunk fontosnak tartott — kérdését, tendenciáját. Abban a reményben tesszük ezt, hogy sikerül helytörténeti kutatóink figyelmét ráirányítani ezekre a problémákra s kutatásaikkal ki fogják egészíteni és helyesbíteni megállapításainkat.

A szűk határú Miskolc gazdasági életében az őstermelés szerepe már nem nagy és egyre csökkenő tendenciát mutat. Egyedül a szőlőművelés folyik nagyobb arányokban, jelentősége azonban ennek is mind kisebb és kisebb lesz s a század végére — nagyobbrészt a filoxera pusztítása miatt — el is enyészik, visszaszorul a háztartási önellátás kereteibe.

Az őstermelés jelentőségének csökkenését mutatja a mezőgazdasági főfoglalkozású lakosság kis száma és fokozatos fogyása is. Számuk a századfordulón már mindössze 3186 fő családtagokkal együtt, tehát a lakosság 8 százalékát sem éri el. 1910-re már csak 2511 fő, alig 5 százalék [4].

Ugyanakkor a város s nem utolsó sorban a szomszédos diósgyőri vasgyár munkástömegeinek ellátására, az általuk nyújtott fogyasztópiac kihasználására a kertészet területén bizonyos fellendülés észlelhető [5]. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a mezőgazdasági termelés kiegészítő jelleggel sok ipari stb. főfoglalkozású család életében játszott szerepet. Nagy ura-

dalom ekkor nincs Miskolc határában, csak középbirtok. A szántóterületnek mintegy egyharmada tartozott a 100 holdon felüli kategóriába s az ezer kat. holdat mindössze egy haladta meg [6].

Jóval jelentékenyebb tényező volt a lakosság életében az ipar. 1900-ban a népesség 42,5 százaléka a szorosabban vett ipari foglalkozású. A kisipari jelleg korszakunkban végig domináns marad, bár súlya egyre csökken. 1854-ben még 1285 önálló mester volt Miskolcon [7], 1879-ben már csak 1039 [8]. Még világosabban látszik ez a legnépesebb iparág, a csizmadiamesterség helyzetének alakulásánál. 1872-ben 601, 1882-ben 539, 1890-ben pedig alig 300 volt az önálló mesterek száma. A Kereskedelmi és Iparkamara jelentése ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy több mester keresett tehetősebb társainál munkát, sokan pedig végképp feladva szakmájukat, napszámosokként, vagy a vasútnál próbálják kenyerüket keresni [9].

A kisipar hanyatlásának oka a gyáripar versenye, de a forgalomba kerülő sok készáru mellett részben más tényezők is hozzájárulnak a válság kiteljesedéséhez. A Kereskedelmi és Iparkamara szerint a kézműiparosok nem tudnak az ízlés változásával lépést tartani, nem ismerik az új technológiai eljárásokat. Vevőkörük így egyre inkább leszűkült a falusi lakosságra s értékesítési lehetőségeik szinte kizárólagosan a vásárok maradtak. A szőlőtermelő lakosság vásárlóereje azonban a filoxéra terjedésével kimerülőben lévén, lassan ez a piacuk is elapadt. A bortermelés hanyatlása más oldalról is érzékenyen érintette őket, mivel többségük szőlőbirtokos volt. A szőlőművelés válsága tette tönkre a korábban virágzó kádáripart is. Mestereik panaszkodtak a gönci és sárospataki hordó versenyére, ami ugyancsak a bortermelés csökkenésével függött össze: A pataki és gönci mesterek szokott vevőkörüket elveszítvén, kénytelenek voltak távolabbi területeket is felkeresni s árujukat áron alul is a piacra dobni. A nagyipar versenye nemcsak az értékesítés, hanem a nyersvasbeszerzés terén is jelentkezett. A kerékgyártók például 1892-ben arról panaszkodtak, hogy nem kapnak szerszámfát, mivel az erdőgazdaságok csak nagy tételekben hajlandók eladni [10].

Természetesen megpróbált védekezni és alkalmazkodni is a kézműipar. 1889-ben a Kereskedelmi és Iparkamara kísérletet tett arra, hogy a közös hadsereg lábbeliellátásába bevonva piachoz juttassa és így fellendítse a csizmadiaipart. Törekvése azonban eredménytelen maradt, a kismesterek megfelelő szervező és lebonyolító erő, nem utolsósorban az ehhez szükséges tőke hiánya miatt nem voltak képesek nagyobb szabású vállalkozásra [11]. A gubás és szűrszabó ipar — mivel a népviselet változása miatt portékájuk nem volt kelendő — a halinaszövet és pokrócgyártásra való áttéréssel és szövetkezeti alapon szervezett fonóüzem berendezésével próbált a verseny ellen védekezni. A tímárok hasonlóképpen termelőcsoportot szerveztek hitelszövetkezetük keretein belül s műhelyükben 1902-ben 40 iparos dolgozott. Foglalkoztak azonban a gépek kölcsönadásával is társaik számára s műhelyükben az új eljárásokkal is megismertették őket [12]. A kapitalista fejlődés lényegéből fakadó tendenciát, a kisipar alulmaradását a gyáriparral szemben ezek a kísérletek azonban legfeljebb lassíthatták, de fel nem tartóztathatták.

Figyelemre méltó, hogy az önállóak száma csak relatíve csökken: 1890-ben 4715 fő, a lakosság 15.5 százaléka, 1900-ban 5816 fő, 13,6 százalék. Ugyanakkor tudjuk, hogy évente 100—150 új iparengedélyt adtak ki, tehát az önálló foglalkozást űző lakosság legalább egy részének kicserélődésével kell számolnunk. Csak részben fogadható el tehát Vörös Károlynak az

a feltevése, hogy a régi városi polgárság kisszerű vagyona és függetlensége megőrzése mellett veszítette el korábbi jelentőségét s a kapitalista fejlődés egyszerűen túlszárnyalta őket [13]. Sokuknak — úgy véljük — nemcsak életformája, de egzisztenciája is áldozatul esett a kapitalizmus előretörésének. Természetesen a rendelkezésünkre álló adatok még csak a feltevésekre elegendők s ez is egyike lenne a részletes feltárásra váró kérdéseknek.

Nagyipari üzem nincs sok Miskolcon. 1910-ben mindössze 13 olyan vállalat van, amelyiknek munkáslétszáma meghaladja a huszat. Az ezekben dolgozók összlétszáma 1544 fő, a kereső lakosság hat és fél százaléka. Legnagyobb közöttük a 800 embernél többet foglalkoztató vasúti főműhely. Ez azonban állami kézen lévén, a helyi tőkével közvetlen kapcsolata nincs. 1864-ben alapították a Borsod-Miskolci Gőzmalom Rt-ot, amely a század végére érdekközösségbe kerülve a Borsod-Miskolci Hitelbankkal, fokozatosan megszerezte a kassai, losonci, eperjesi, csányi, majd a szegi és hatvani malmokat s a Felvidék egyik leghatalmasabb vállalata lett. Napi őrlőképessége üzemeiben összesen 37 vagont tett ki a századfordulón. A gabonát Gömör, Abaúj, Heves, Szabolcs, Szolnok és Bihar megyékből szerezte be. Lisztjének fő piaca a Felvidék volt, de termékeinek mintegy egyötöde Sziléziában és Csehországban került eladásra [14].

A mezőgazdasági ipar egyébként érdekes módon nem igen tudott fejlődni Miskolcon. A szesz- és sörgyártási kísérletek sorra csődöt mondtak. Jelentősebb fejlődést csak egy halkonzerv-üzem és egy cukorgyár tudott elérni. Az ecetgyártás kisüzemi keretek között folyt. Nagyobb sikere volt — bár itt is akadtak rövidéletű vállalkozások — a mezőgazdasági kisgépek előállítására és javítására alakult üzemeknek. — Herz és a Szilágyi-Diskant — amelyek komolyabb gyárakká fejlődtek. 1912-ben alapította egy német tőkeérdekeltség Miskolc legkomolyabb vasipari üzemét, a Deichselféle sodrony-drótkötél- és szeggyárat, amely azonban korszakunkban még nem sok hatással volt városunk életére. A textilipar is nagyobbrészt megmaradt a kisipari keretek között, csak egy, különböző városok kereskedői által finanszirozott kalap- és nyakkendőgyár nőtt ki közüle. 1912-ben azután egy kötszövőgyár is létesült, ennek fejlődése azonban inkább a következő korszakra esik.

A századfordulón meginduló városrendezés és közművesítés körül csoportosult a miskolci vállalatok jelentékeny része. A városi közvilágítás fejlődése hozta létre 1882-ben a légszeszgyárat, majd 1897-ben — jelentékeny mértékben fővárosi tőkeérdekeltséggel — a később annyi problémát okozó és olyan népszerűtlen Miskolci Villamossági Rt-ot. Több építőipari vállalat is alakult a városi megrendelések lebonyolítására [15].

Az önálló vállalkozások mellett egyes nagyobb kereskedő cégek maguk is tartottak fenn a ruházati és bútoriparban saját műhelyeket, amelyek esetenként kisebb üzem méreteit is megütötték [16].

Külön probléma a Miskolc közvetlen közelében, de közigazgatási határain kívül települt Diósgyőri Vas- és Acélgyárnak a város fejlődésére gyakorolt hatása. Bár az üzem elsősorban Diósgyőrt fejlesztette naggyá, Miskolcra sem volt jelentéktelen hatással. Ha a miskolci tőke az állami vállalat termelésébe nem is tudott közvetlenül bekapcsolódni, kereskedelmi összeköttetések létesülhettek vele. Nagy munkáslétszáma — az első világháborút megelőző években már 9000 körül mozgott — nemcsak a belső fogyasztópiacot növelte, hanem a gyár alkalmazottai részben miskolciakból kerültek ki, illetve egy részük Miskolcon telepedett le. A kulturális és tár-

sadalmi hatás ugyancsak jelentős lehetett. Minden esetre ez is a részletes vizsgálatot igénylő kérdések közé tartozik.

Miskolc gazdasági fejlődésének fő mozgatója, a vagyonfelhalmozás igazi eszköze a kereskedelem volt. Városunk régtől fogva nagy áruforgalmi központnak számított s a XIX. század második felében ötre, majd hatra szaporodott országos vásárain messze környék árucseréje zajlott le. Kereskedői eljártak portékájukkal a környék — Szikszó, Mezőkeresztes, stb. — vásáraira is [17]. Kereskedelmének fő ágai a század derekán a bor, fűszer, gyarmatáru és a textil voltak. Míg az első a század végére lehanyatlott, a másik kettő végig megtartotta jelentőségét. Feladatuk elsősorban a környező vidék ellátása volt. Üzleti összeköttetéseik elsősorban a felvidék felé terjeszkedtek, a textilkereskedők gyakran közvetlenül a sziléziai üzemektől szerezték be árujukat. Váltóik zömmel Bécs, de egyre fokozódó mértékben Budapest pénzpiacain forogtak [18]. A textil és fűszer mellé hamarosan felnyomul s a primátusságot is megszerzi a terménykereskedelem. Ebben nagy szerepe volt a már említett nagy malomvállalatoknak és a tiszai víziútnak. A Tiszán Szolnok, Tiszakeszi és Tokajig felhajózott gabonát átrakva szállították tovább. Az ezzel kapcsolatos fuvarozási és bizományosi munkát jelentékeny részben miskolci kereskedőcégek bonyolították le, még Szolnok-Pest viszonylatában is [19]. Kereskedőink egy része univerzális vállalkozó volt. Többféle árucikkel kereskedett, megszervezte kisiparosok bedolgozását, kereskedelmi tőkéjét különböző vállalkozásokba fektette s a pénzügyleteket sem vetette meg [20]. Jó példa erre a Lichtenstein család pályafutása. Lichtenstein József egyik alapítója és miskolci megbízottja az 1830-ban megszervezett Pest—Miskolc—Kassa gyorskocsijáratot lebonyolító társaságnak. Az első miskolci pénzintézet, az 1845-ben alapított Miskolci Takarékpénztár igazgatósági tagja lesz. Ekkor már az ő cége bonyolítja le a tiszakeszii átrakodóhely forgalmának jelentékeny részét. Később a Miskolci Hitelintézetnek is főrészvényese lesz. A dualizmus korában a fiatalabb Lichtenstein József földbirtokot is vásárol s élénken részt vesz a városi közéletben. Egyik vezére a királyi városság elnyeréséért többször megújított mozgalomnak [21]. Emellett az üzletet sem hanyagolta el. A Miskolci Hitelintézet vezéreként 1892-ben megszervezte Miskolcon az első közraktárakat, amelyek forgalma a következő évben — a biztosítási értéket számítva — már 1 400 000 Korona volt. s 1905-re a négymillió koronát is meghaladta [22]. Ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Miskolc nagy körzet terményforgalmi központjává váljék. A közraktárakra támaszkodva megszervezte a hagyományossá váló sörárpa és gyapjúvásárokat, amelyeken Borsod, Abaúj, Zemplén megyéken kívül Heves, Nógrád, Szabolcs, sőt Pest megye nagybirtokosai is résztvettek. Az árpa és gyapjú mellett a miskolci terménykereskedelem fő cikkei a búza, rozs és a hüvelyesek voltak. Utóbbiak Európán kívüli országok piacaira is elkerülhettek. Speciális cikke volt Miskolcnak 1880-ig a budapesti Királymalom felállításáig a köleskása, amelyet a diósgyőri és a hejőcsabai vízimalmok hántoltak. Miskolcon alakult meg a század végén — igaz, hogy csak rövid ideig állt fenn — az ország első vidéki terménytőzsdéje, a Terménycsarnok is, s a miskolci kereskedők árját gyakran külön vonatok szállították szét az országba, de Ausztria, Cseh-, Német- és Lengyelország felé. A XX. század elejére a sajóvölgyi iparvidék és szénbányászat fejlődése Miskolcot a hazai szénpiac egyik központjává tette s a gép, vas és vegyipari kereskedelem jövő távlatait nyitotta meg előtte [23].

A kereskedelemben felhalmozott pénztőke nem annyira ipari üzemek

alapításában, hanem bankügyletekben keresett gyümölcsözést. Miskolc legrégibb bankjának alapítói között is szerepelnek a kereskedők s a század végéig ők a betevők is [24]. Más hitelintézetek részvényeinek jelentékeny része is kereskedők kezén volt s ezek igazgatóságaiban, felügyelőbizottságaiban szép számmal voltak képviselve. Miskolc az ország jelentékeny pénzpiacának számított. 1912-ben 11 hitelintézete volt (nem számítva a hitelszövetkezeteket, ezek száma három volt). Ezek közül kettő 1870 táján, három a századforduló körül keletkezett. 1911-ben egyszerre 5 új bank jött létre, de ezek alap- és tartaléktőkéje összesen csak egyötöde volt a hat régebbiének. A 11 pénzintézet ekkor összesen 11 817 000 korona alap- és 5 145 000 korona tartaléktőkével rendelkezett. A betétek összege 46 693 000, a jelzálogkölcsöné 32 994 000 a váltótárcáé 39 693 000 korona volt [25]. Egyes intézetek, — mint a Miskolci Takarékpénztár — eleinte csak tehermentes ingatlanra adtak kölcsönt s mint láttuk, a jelzálog később is nagy szerepet játszott üzletmenetükben. A jelzálog nagyrésze földbirtok volt s a kereskedelemben felhalmozott pénzvagyon így, közvetett úton járult hozzá a mezőgazdaság kapitalista átalakításához, a hitelhálózat csatornáin szétáramolva. A századforduló táján kezd a banktőke figyelme erőteljesebben az ipari vállalkozások felé fordulni.

A XX. század elején a budapesti tőke is megindul a miskolci pénzpiac meghódítására. Az Osztrák-Magyar Bank már 1888-ban nyitott fiókot városunkban, de forgalma korlátozott volt. A XX. század első évtizedében aztán a fővárosi bankok érdekközösséget építenek ki a miskolciakkal. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a Borsod-Miskolci Hitelbankot, a Magyar Általános Hitelbank a Miskolci Hitelintézetet, a Magyar Általános Takarékpénztár a Miskolci Kereskedelmi és Gazdasági Bankot és ennek alapítását, a Felsőmagyarországi Parcellázó és Ingatlanbankot, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár pedig a Miskolci Takarékpénztárt vonta érdekkörébe. Ezek együttesen a miskolci pénzintézetek alap- és tartaléktőkéjének kétharmadát, a betét több mint négyötödét, a jelzálogösszeg jó háromnegyedét, a váltóforgalom több mint háromötödét képviselték. A miskolci pénzpiac tehát döntően a fővárosi tőke ellenőrzése alá került s az első világháborút követően egyes intézetek teljesen bele is olvadtak a pesti anyabankba, annak egyszerű fiókjaivá válva. Ez pedig a hitelintézetekkel való szoros kapcsolatuknál fogva a nagyobb miskolci üzemek és a kereskedelem függőségét is jelentette.

Miskolc fejlődésének ütemét vizsgálva úgy látjuk, hogy az első fellendülési szakasz az 1850-es évek végére esik, kapcsolatban az első vasúti összeköttetések megteremtésével. Az 1870-es években bizonyos stagnálás állott be. Ez összefüggésben lehetett az agrárválsággal, de erre az időre esett a miskolci kisipar első súlyos megrázkódtatása is az 1872. VIII. törvénycikket követő „iparszabadság" időszakában. Hozzájárulhatott Miskolc 1878-as árvízi pusztulása, de talán az is, hogy a helyi vasúthálózat kiépítése Miskolcnak, mint korábbi végpontnak átrakodási szerepét csökkentette. Az ózdi vonal kiépítésével például az ózdi vasművek bizományi raktáraikat Miskolcról Bánrévére helyezték át [26]. A kereskedelemnek tehát alkalmazkodnia kellett s ez némi időt vett igénybe. Később azután éppen a vasút felhasználásával még nagyobb körzet áruforgalmát szervezik meg és összpontosítják Miskolcon. Az 1880-as években újabb nagy fellendülés kezdődik, amely egyre fokozódva a századfordulón kulminál. Erre az időre esnek az üzemalapítások, a terménykereskedelem kiteljesedése, — a nagyobb pénzintézetek létesítése, illetve a régiek alaptőke-

emelései is. A századfordulótól úgy látszik hanyatlás áll be, s a Budapesttől való függés kibontakozása kezdődik, az imperialista szakasz nagyobb centralizációra törekvése jegyében. A túlságosan egyoldalúan a kereskedelemre alapozott fejlődés most megbosszúlja magát. A gyárak ügynökhálózatának kiépülése, más nagykereskedelmi vállalatok konkurrenciája érzékenyen érinti a miskolci cégeket s vevőkörük egyrészének elvesztését vonja maga után.

A népesség szaporodásának menetét vizsgálva, hasonló képet kapunk. 1857—1869 között a lélekszám növekedése 23 százalék. 1869 és 1880 között 13 százalékra esik vissza, 1880-tól 1890-ig ismét felemelkedik 25 százalékra, majd 1890 és 1900 között éri el a csúcsot 42 százalékos szaporodással. 1910-re már csak 19 százalék emelkedést tud felmutatni, hogy 1920-ra 11 százalékra essék vissza. A századvég nagy népességgyarapodása jórészt a bevándorlás számlájára írható, ez esetenként a természetes szaporodás többszöröse is lehetett.

Külön problémakört jelent a város, pontosabban a várost irányító rétegek városfejlesztő politikájának, a kapitalista fejlődéssel szemben elfoglalt magatartásuknak a vizsgálata. Egy-két jelenségből arra következtethetünk, hogy korszakunkban ez a magatartás alapvető változáson megy keresztül s a változott politika mögött a vezetőréteg kicserélődése keresendő. A század derekán a város magatartása az ipartelepítéssel, a Debrecen—Miskolc közötti vasúti összeköttetés megteremtésével szemben kifejezetten ellenséges. E mögött azt a céhes polgárságot kell keresnünk, amelyik a céhek eltörlése, majd — ipartársulatait féltve — az ipartestületek ellen is állást foglalt. A század végén már olcsó telekkel s különféle kedvezményekkel próbálják az ipartelepítést elősegíteni, harcolnak a vasúthálózat kiépítéséért s élénk mozgalom indul a Tiszapolgáron keresztül megépítendő közvetlen Miskolc—Debrecen-i vasútvonalért. A merészebbek fejében emögött egy Kassa—Miskolc—Debrecen—Nagyvárad—Temesvár vonal képe bontakozik ki. Tekintve a miskolci tőke érdekeltségét a Tiszántúl terménykereskedelmében, továbbá balkáni aspirációit, — erre mutat például a miskolciak ismételt részvétele a Filippopolisi (Plovdiv) árukiállításokon, — egy, a Budapest-centrikus forgalmi és kereskedelmi hálózattal szemben önálló utakat járni kívánó, nagyvonalú tőkés vezetőcsoportot sejthetünk városunk irányító rétegeként. Vállalkozó kedvüket mutatja az is, hogy az olcsó víziút kihasználása érdekében komoly formában felvetik a Sajó hajózhatóvá tételét. Bánrévétől a Tiszáig. E munkálatoknak tervei is elkészültek s a kivitelezés megkezdését csak a világháború kitörése akadályozta meg. A város maga is vállalkozásokba kezd, vállalatokat alapít. Ugyanakkor azonban földbirtokot is vásárol, talán nem tudva szakítani az ehhez fűződő konzervatív nézetekkel. (Csak egy részén rendez be majorságot, a többit bérbe adja.) Úgy tűnik, hogy a megye nem Miskolcon lakó vezető társadalmával is összefonódhatott részben Miskolc, például több vidéki földbirtokos található a bankrészvényesek között. Ennek ellenére a maga útjait kívánta járni a város, ezt mutatja végül is eredményre vezető szívós küzdelme az önálló törvényhatósági állás elnyeréséért.

Ennyiben próbáltuk Miskolc termelőerőinek fejlődését néhány vonatkozásban bemutatni. Célunk a kutatás jelenlegi állása alapján egy olyan vázlatos kép összeállítása volt, amely ráirányíthatja a helytörténeti kuta-

tók figyelmét a megoldatlan problémákra. Az osztályviszonyok alakulásának, a város kulturális arculatának bemutatását — még ilyen rövid összefoglaló ábrázolásában is — egy más tanulmány feladatául hagyjuk.

JEGYZETEK

[1] Szendrei István: Miskolc város története. Miskolc, 1886—1911. Halmay—Leszih: Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont k. e. e. vármegyékbeli községek. Budapest, 1929. Csikvári Antal szerk.: Borsod-Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék és Miskolc város. Bp. 1939. Ezenkívül több kisebb tanulmány.
[2] Zádor Tibor és Lehoczky Alfréd munkáira gondolunk elsősorban.
[3] Ifj. Horváth Béla—Marjalaki Kiss Lajos—Valentiny Károly: Miskolc. Bp. 1962.
[4] A népszámlálások adatai alapján számítva.
[5] A miskolci polgármesteri iratok ebben az időben tele vannak bolgárkertészek letelepedési kérelmeivel.
[6] A Gazdacímtár alapján.
[7] Bodgál Ferenc: A miskolci kovácslegények sztrájkja. Borsodi Szemle, 1961: 5. sz. 551. l.
[8] Miskolc város polgármesterének jelentése az 1879. évről. Miskolc, 1880. 26. l.
[9] Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1890. évről. Miskolc, 1891. 59. l.
[10] Szendrei: I. m.: IV. k. 722. l.
[11] Kovács Lajos: A miskolci ipartestület 50 éves múltja. Miskolc, 1935. 15. l.
[12] Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1902. évről.
[13] Vörös Károly: A magyarországi várostörténet problémái a dualizmus korában. Kézirat. 16. l.
[14] A Kereskedelmi és Iparkamara jelentéséből. 1881—1903.
[15] Halmay—Leszih: I. m.: 403—406. l.
[16] Lásd a „Miskolci kereskedelem és a miskolci kereskedelmi testület története" Miskolc, 1925. című munka végén közölt összeállítást.
[17] Miskolci Állami Levéltár (MÁL) Csődperek. Ixel Gáspár, 1869.
[18] U. o. különböző csődperek.
[19] Miskolci kereskedelem története... 14. l.
[20] MÁL., Csődperek.
[21] Lichtenstein József: Miskolc királyi városságának története. Miskolc, 1908.
[22] Szendrei: I. m.: IV. k. 796, 798. l.
[23] Miskolci kereskedelem története... 142. l. Halmay—Leszih: I. m.: 418. l.
[24] Miskolci kereskedelem története... 25. l.
[25] Kormos Alfréd szerk. Pénzügyi Compass, 1912. adatai alapján.
[26] Bárczy Zoltán: Fejezetek a borsodnádasdi lemezgyár történetéből. Borsodnádasd, 1960. 76. l.

A századeleji kivándorlás gazdasági, társadalmi, politikai okainak vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatainak tükrében

DEÁK GÁBOR

A kivándorlás kérdése a történettudomány és egyéb társadalomtudományok olyan kérdései közé tartozik, amelyekkel nem szívesen foglalkoznak a kutatók. Általában csak más, a gazdasági élet függvényeként kezelik, hivatkoznak számszerű adataira. Mélyreható elemzése az irodalomban is csak itt-ott található. Leginkább mint gazdaságtörténeti, vagy népmozgalmi jelenséggel foglalkoznak e kérdéssel, komplex vizsgálata azonban túlmutat az egyoldalú szempontokon és gazdasági, politikai, társadalmi kérdéssé teszi.

Mint jelenség a kapitalizmus velejárója. Minél inkább összeszűkül a tőkések csoportja és kiszélesedik az alkalmazottak és munkások tábora, minél nagyobb a kizsákmányolás, annál nagyobb méretekben jelentkezik. A korábbi időszakokban, a feudalizmusban a parasztság elvándorlása az egyes országhatárokon belül egyik földesúrtól a másikhoz történt, de nem is volt nyitva a világ annyira mint a bérmunkát igénylő kapitalista gazdálkodás korában.

Az imperializmus korában akuttá vált ez a jelenség. Nemcsak az elmaradott országokból, hanem a fejlett, vagy viszonylag fejlett országokból is elég nagyarányú volt a kivándorlás, mint Franciaországból, Angliából, Németországból, Spanyolországból. Még nagyobb és tömegesebb volt a gazdaságilag elmaradott és függő országokból, ahol a politikai elnyomás is ösztönözte az embereket újhaza keresésére. Ha a Monarchia népmozgalmát nézzük, azt látjuk, hogy a tartományokból, Galiciából, Horvátországból — bár ez utóbbi viszonylagos autonómiát élvezett 1867 után — Kárpátaljáról, a szlovák lakta részekről, a szerb, bosnyák, román-lakta vidékekről nagyobb volt mint az anyaországból. A magyar mezőgazdasági és ipari kapitalizmus ellentmondásos fejlődését bizonyítja az a körülmény, hogy színmagyar területek lakossága is kénytelen volt vándorbotot venni és új megélhetési lehetőségeket keresni magának.

Amerika már a XIX. század elején is vonzotta az embereket. A jobb megélhetési lehetőségek mellett közrejátszottak egyéni szerencse-ambíciók is, a korlátlan lehetőségek földjének tekintették az Újvilágot, a kiegyezés után és e század elején, amikor már Amerika nem volt a „kivándorlók eldorádója", még mindig kedvező lehetőségnek látszott a reménytelen hazai perspektívák mellett egy menekülésszerű kivándorlás, amely szinte epidé-

miaként vitte magával a magyar parasztság és ipari munkásság — főként bányász — elég nagy százalékát.

Általános megállapítás, hogy a kivándorlás okát a magyar mezőgazdaság poroszutas fejlődésével kell magyaráznunk. A kapitalizálódó nagybirtok kiszorítja a földből a kisparasztot, elproletarizálja, s így az előbb a városok szegénynegyedeiben meghúzódva a fejlődő gyáripartól remél — elég sovány — segédmunkási kereseti lehetőségeket, hogy gyermekeiből esetleg szakmunkást, kereskedelmi alkalmazottat vagy éppen kistisztviselőt csináljon. Azonban a gyári lehetőségek is korlátozottak voltak arra, hogy felvegyék a falu feleslegét, így a kubikosság, napszám, summásság, földmunkák és vasúti munkák mellett az emberfelesleg levezetésének kényszerű csatornája csak a kivándorlás lehetett.

Természetesen a kivándorlás vizsgálatában minden országban az általános okokon kívül speciális indítékokat is találunk. Másképp gondolkozott a Monarchiában is az „uralkodó" nemzethez tartozó magyar anyanyelvű, másként a nemzetiségi lakosság. Ha azonban azt nézzük, hogy a gazdasági elmaradottság, a kizsákmányolás egyformán érintette a magyar és nem magyar anyanyelvű lakosságot, megtaláljuk a magyarázatot egyes színmagyar területek elnéptelenedésére, a lakosság nagyarányú kivándorlására.

Egyes nemzetiségi vidékek közös nemzetiségi politikai mozgalmairól az 1905—7-es évben már Kővágó József a Századok 1957. évfolyamában közreadott közleményt [1], Mérey Klára a déldunántúli agrárszocialista mozgalmakról írt [2], de tudunk ugyanezen időben a Dunántúlon munkás (bányász) mozgalmakról is. Borsod megyében nagyobb a részaránya az ipari munkásságnak a politikai mozgalmakban, bár találkozunk különösen Alsóborsodban több helyen agrárszocialista mozgalmakkal is. Hasonlóan áll ez a megállapításunk a kivándorlásra is.

E népmozgalmi adatok vizsgálata megérdemelne alaposabb tanulmányozást, de a rendelkezésünkre álló eléggé csonka főispáni-alispáni és szolgabírói iratok mellett használt forrásunk, a Központi Statisztikai Hivatal Évkönyvei és füzetei nem adnak közelebbi tájékoztatást a részproblémákban, így azok teljes és kimerítő elemzésére más forrásokat kell még felkeresnünk, felkutatnunk.

Dolgozatunkban el szeretnénk határolni a századeleji gazdasági válság éveinek adatait az 1905—7-es esztendők adataitól. A vízválasztó talán 1904 lehetne, bár ebben az évben még számbavehető a gazdasági válság hatása és a politikai mozgalmak fellendülése is (országos vasutas-sztrájk). Így mindkettő eredménye a kivándorlók magas száma.

A múlt század utolsó éveinek gazdasági fejlődésével kapcsolatosan jellemzően írta Sándor Pál, hogy „Zemplénben az eladósodó kisparasztok szintén eladogatják földdarabjaikat, melyeket a helybeli kocsmáros, vagy vagyonosabb parasztgazda vásárol fel".[3]. Kézenfekvő, hogy ennek az eladósodásnak az egyenlőtlen verseny az oka, a kisparasztok fejletlen mezőgazdaság technikája, a pénztelenség. Hanák Péter a századeleji társadalomról írt tanulmányában [4] a szegényparasztság halálozási és táplálkozási viszonyait veti egybe, rámutatva az összefüggésben a szomorú törvényszerűségre. De foglalkozik a parasztság felbomlásának folyamatával is, s ebben az eladósodás, az iparcikkek drágulása, a növekvő adóteher és a magyar adórendszer aránytalanságával magyarázza az elszegényedést [5]. Az 1911-es állapotot az 1895-ös állapottal veti össze egy másik tanulmányában, rámutatva, hogy az állatállománystatisztika erősen különböző módszereinek a lehetőségekhez mért korrigálása alapján a jelzett időszakban a szegény-

paraszti gazdaságok száma és az egy főre eső földterület mintegy 7 százalékkal, az egy holdon aluli törpebirtokosok száma több mint 40 százalékkal — közel 60 ezerrel csökkent. Ez a statisztikai adat azonban nem mutatja a valóságos helyzetet. minthogy nem vette fel az állattal nem rendelkező gazdaságokat. Az agrárproletáriátus száma 1900 és 1910 között kb. 600 ezerrel nőtt, így elérte az 1 millió 800 ezret [6], noha ebben csak a főfoglalkozású cselédek és napszámosok száma van benne, ami nem jelenti az egész aprárproletáriátust. A kimaradottakkal együtt ez a szám jóval magasabb.

A kivándorlók száma a statisztikai adatok szerint

	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Abaúj-Torna	3 321	2 382	3 716	3 053	2 481	2 627	5 179	4 125	3 338	1 304	2 956
Kassa varos	81	111	81	223	390	440	637	555	584	174	239
Borsod megye	301	776	1 204	1 376	1 565	1 619	2 813	2 590	3 007	1 110	2 393
Miskolc város	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zemplén megye	4167	4 953	6 771	5 603	4 529	4 933	8 923	7 621	8 235	2 401	6 114

Ha azt vesszük, hogy valamelyes visszavándorlás is volt, még mindig megdöbbentő a szám, Abaújnál évenként 2000 fölött, Borsodnál átlagosan 1800 fölött, Zemplénben átlagosan 4000 fölött marad. Országosan 1899 és 1913 között 1 195 236 csak Magyarországról Horvát-Szlavonország nélkül. Hónapok szerint 1905 és 1907 között a február-március hónap volt a legmagasabb, 12,5 és 15,0 százaléka a kivándorlóknak, 1911 és 1913 között az október-november 11,2, ill. 11,5 százalékkal.

Nemzetiségi csoportok szerint: absz. számokban magyar 1899—1913 között 396 100, nem magyar nemzetiségű 799 136. Ehhez jön még Horvát-Szlavonország adata.

Foglalkozási ágak szerint országos viszonylatban:

őstermelő	41,3 %
gazdasági cseléd	20,4 %
bányász	0,8 %
ipari segédmunkás	13,7 %

A többi százalék megoszlik önálló iparos, kereskedő, értelmiségi, napszámos, házicseléd stb. között.

Az egykorú értékelésben is Abaúj megye a kivándorlásban vezető megyék közé tartozik, oka a mezőgazdasági viszonyokban keresendő. Ismeretes, hogy sok volt Abaújban a nagybirtok, a földek viszont elég rosszak, megélhetést nehezen nyújtanak.

Borsod megyében az edelényi járás vezet a kivándorlásban, ezt a statisztika mezőgazdasági vidéknek vette fel. Bányavidékek közül a sajószentpéteri járás szerepel nagyobb számmal, Sajókazinc, Radostyán, Sajószentpéter, Alsó-Borsodban Szihalom, Szentistván, Mezőkeresztes, a mezőcsáti járásban Tiszapalkonya, Tiszakeszi, Tiszaszederkény. Az ózdi járásban Csernely, Sajómercse. „Az utóbbiból nem egyszer a lakosság 6—7 százaléka utazott ki. Zemplénben a homonnai, szentmihályi, gálszécsi járások vezettek. Ezeket követi a Bodrogköz, az újhelyi járás. A kivándorlók jelentős száma a Hegyaljáról és ipari vidékekről került ki — mondja a korabeli statisztikai jelentés.

Ha az alispáni iratokat nézzük, akkor a kivándorlás aránya sokkal na-

gyobb. A hivatalos statisztika pl. 1906-ban Borsod megyéből 3500 körüli kivándorlási számot ad. Az alispáni jelentés szövege pedig ezeket mondja: „A folyó évben, ha az emelkedés tovább tart, a kiállítandó útlevelek száma 6000 darabra fog rúgni [7]. 1907 március 7-én ugyancsak az alispán jelentette a főispánnak, hogy csupán január-február hónapokban 1118 útlevelet állítottak ki [8]. A továbbiakban írja: „... a kivándorlás mint valami epidémia folytonosan terjed és emelkedőben van, de mégis a fentebbi méretű emelkedés a múlthoz képest oly méretű, melyet az eddigi jelenségekből kimagyarázni alig lehetséges."

Hogy ez az epidémiaszerű kivándorlás valóságos menekülés volt a hazai földről, mutatja az 1907-ben kiadott belügyminiszteri rendelet, amely szerint „a kivándorlók kisgyermekeiket gondozásuk kellő biztosítéka nélkül itthon hagyják. Az ilyeneket vissza kell hozni lakóhelyükre!" [9] Ugyancsak belügyminiszteri leíratban szerepel az is, hogy „a gazdasági válság miatt sokan vándorolnak Hamburgba, Brémába, Antwerpenbe, ezeknek fele magyar". Hamburgban 6000, Brémában 3870, Antwerpenben 2300 kivándorló szerepel a jelentésben és a BM. leíratban.

Van olyan főispáni irat is, amelyben a kivándorlók „családtagjaikkal együtt vándorolnak ki, s így annak a veszélye áll elő, hogy az országban nemcsak a munkabíró elem hiánya válik érezhetővé, de a lakosság feltűnő mértékben meggyérül" [10].

A belügyminiszter körrendeletet adott ki a kivándorlás megakadályozására és korlátozására. Eszerint tájékoztatni kell a lakosságot, hogy a kereseti viszonyok az Egyesült Államokban nem kedvezőek. Erre előre kell figyelmeztetni a kivándorolni szándékozókat, nehogy csalódás érje őket [11]. Maga Tisza is felhívta a vármegyék figyelmét, hogy egyes külföldi gyárak nagy számban küldenek olyan nyomtatványokat a hatóságoknak és egyéneknek, melyek a hatóságok félrevezetésére, a törvény kijátszására oktatják ki a tisztviselőket és az egyéneket, mintha a kivándorlók amerikai rokonai küldték volna azokat [12]. De korlátozhatta volna a kivándorlást az Egyesült Államok bevándorlási törvénye is.

A belügyminiszter még 1903-ban megküldte a megyéknek az amerikai bevándorlási törvényt. A 39 334/1903/III. sz. BM. rendelet igen szigorú megkötéseket tartalmaz, ennek ellenére sem csökkent a kivándorlások száma, sőt amint láttuk — emelkedett 1905 után. Az amerikai bevándorlási törvény ilyeneket tartalmaz többek között: „Minden utas, ki gőz-, vitorlás, vagy evezős hajón külföldi kikötőből az Egyesült Államok kikötőjéhez, vagy más szállítási vállalattal, avagy egy határos államból az Egyesült Államokba érkezik, 2 dollár fejadót fizet". Kizáratnak a bevándorlásból: „...hülyék, elmebetegek és eskórban szenvedők, olyanok, akiknél öt éven belül, vagy bármikor kétszer elmebetegségi tünetek fordultak elő; szegények és olyanok, akik veszedelmes undorító, vagy ragályos betegségben szenvednek; az olyan személyek, akik megbecstelenítő bűntett, vagy vétség miatt büntetve voltak: többnejűek, anarchisták, vagy olyanok, akik az Északamerikai Egyesült Államok kormánya, vagy más kormányforma, vagy bármely törvényes forma felforgatását, vagy a köztisztviselők meggyilkolását hírdetik, vagy az ilyeneket védelmezik; kéjnők, vagy kerítőnők, akik nőket kéjelgés céljából akarnak kicsempészni; továbbá olyan személyek, kik szerződött munkára fogadtattak fel s akikért a szállítási költséget mások fizették meg, vagy e célból mások által veszélyeztettek, valamint azok, akik az Északamerikai Egyesült Államokba való bebocsátás iránti kérelem keltétől számítva egy éven belül visszautasíttattak mint szerződött

munkások, úgyszintén mindazok, akiknek bevándorlását nem tartják kívánatosnak" [13].

E korlátozások sem tartottak vissza sokakat a kivándorlás megkockáztatásától, hiszen a kivándorlási ügynökök sokszor nyújtottak segítséget még e kötöttségek alá tartozó egyéneknek is. Hogy azután sikerült-e kijutniuk az Újvilágba, szerencséjükre volt bízva.

Nézzük meg, hogy működött a kivándoroltatási szervezet!

1. A hajóstársaságok a külföldi iparvállalatokkal, bányákkal egyértelműen, kivándorlási megbízottakat alkalmaztak a kikötőkben, Fiumében, Hamburgban, Brémában, Antwerpenben stb. Ezeknek ugyancsak megbízottjaik voltak az ország központjában és nagyobb centrumaiban.

2. A kivándorlásokat intéző „kivándorlási biztosokat" megyénként és központonként a belügyminiszter jelölte ki. Ezek rendszerint a menetjegyirodák főnökei, kereskedelmi vállalkozók, vagy ügyvédek voltak. A belügyminiszter évenként adta a megbízást és évenként váltott le egyeseket, ha valami panasz merült fel ellenük, vagy másokat alkalmasabbaknak talált erre. A megbízottak névjegyzékét minden évben megküldték az alispáni hivataloknak [14]. A kivándorlási biztosok egyrészt a hajóstársaságoktól, másrészt az ügyfelektől felvett törvényes és törvénytelen illetékekből sokszor jó jövedelmet húztak. Amolyan „emberkereskedők" voltak ezek, akik szállították megrendelésre a munkaerőket a megfelelő hajóstársaságoknak és az amerikai cégeknek.

3. A kivándorolni akaró rendszerint eladta minden ingóságát, ingatlanját, hogy megvehesse a hajójegyet, megszerezze az útlevelet.

4. A kikötőkben — mielőtt hajóra szállt volna — egészségügyi és politikai szűrővizsgának vetették alá. Sokszor kederült, hogy „beteg", trachomás, vagy a falujában volt egy-két trachomás megbetegedés, vagy éppen politikailag megbízhatatlan. Ilyenkor visszaküldték a kikötőből. Volt olyan eset is, igaz, hogy ez később fordult elő, hogy Amerika kikötőjéből küldték vissza az embereket, mert ott derült ki, hogy hamis volt az útlevele, vagy a szerződése. Ebben az esetben mint koldust hozták vissza.

1921-ben fel is állítottak egy „Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Irodát".

Volt eset arra is, hogy egyes hajóstársaságok nem tudták kiszállítani az embereket, ezért más kikötőből kellett továbbvinni őket. Így pl. Fiuméból a Cunard Steam Ship Co Limited nevű liverpooli cég mondta vissza egyszer a szállítást, amikor az Adriai Rt hajójegyeivel Fiuméból át kellett irányítani a kivándorlókat Bréma, Hamburg, Antwerpen, Rotterdam, La Havre felé [15]. Ez újabb megpróbáltatásokat jelentett a kivándorlóknak. De volt olyan eset is, hogy a belügyminiszter azt kifogásolta, hogy „Fiuméból a hajók kevesebb kivándorlóval indultak el, mint teherbírásuk", mert többen az északeurópai kikötők felé mentek [16]. Aligha hisszük, hogy az ilyen felháborodásnak népgazdasági háttere lenne. A 64/1905 B. M./Res. számú leírat pedig arról szól, hogy a Sao-Paulo-ba kiment kivándorlók „reményükben csalódva" a „legszánalmasabb állapotban" államköltségen hozattak haza, oda szóló útlevelet ne állítson ki a hatóság.

A kikötők időnként megkapták az ország trachoma-jelentését. Így tudták, hogy melyik községből kell visszaküldeni a kivándorlókat. Ezt a kimutatást félévenként kellett megküldeni. Egy 1906. I. félévről szóló Borsod megyei kimutatásban a következő községek szerepelnek: Miskolc, Felsőzsolca, Mezőkövesd, Szihalom, Ostoros, Szentistván, Mezőcsát, Sajóörös, Emőd, Nagycsécs, Ózd, Királd, Sajószentpéter, Berente, Nagyvisnyó, Finke,

Szalonna, Rudabánya, Nyomár, Edelény, Martonyi [17]. Mindenik községben — Miskolc kivételével — 1—2 megbetegedés volt.

Tarnay alispán 384/1906. sz. körrendelete arra hívta fel a hatóságok figyelmét, hogy egyes kivándorlási biztosok „kényszerítik" a kivándorolni szándékozókat orvosi vizsgálatra, ezért fejenként 2—2 koronát szednek. Felhívta a Miskolc városi rendőrkapitányságot, hogy a pályaudvaron átvonuló kivándorlókkal való elbánást szigorúan ellenőrizze, különösen az orvosi vizsgálatokkal űzött visszaéléseket haladéktalanul szüntesse meg és a kivándorlókat kellő védelemben részesítse [18]. Hogy mindezen torturák és zaklatások ellenére is nagy volt a kivándorlók száma, tekintet nélkül a tájjellegre és foglalkozásra, mutatja egy 1905 dec. 14 és 1906 január 1 között megkötött szerződés-köteg. Eszerint az alábbi községekből és létszámmal kötöttek kivándorlási szerződést: Szakácsi 2 fő, Tiszakeszi 16 fő, Ostoros 36 fő, Emőd 18 fő, Martonyi 28 fő, Abod 4 fő, Rakacaszend 13 fő, Edelény 11 fő, Sajópetri 4 fő, Borsodszirák 6 fő, Noszvaj 4 fő, Harsány 7 fő, Borsod 6 fő, Csernely 2 fő, Mogyorósd 4 fő, Nyomár 7 fő, Felsőzsolca 11 fő, Cserépfalu 2 fő, Sajónémeti 2 fő, Sajószentpéter 25 fő, Finke 10 fő, Igrici 2 fő, Galvács 1 fő, Szendrő 46 fő, Tiszatarján 5 fő, Szirmabesenyő 32 fő, Nagybarca 15 fő, Borsodivánka 6 fő, Szalonna 13 fő, Rudabánya 15 fő, Görömböly 16 fő, Berente 4 fő, Sajókeresztúr 9 fő, Tiszapalkonya 5 fő, Bábony 2 fő, Sajószöged 2 fő, Tibolddaróc 2 fő, Hangács 13 fő, Alsótelekes 10 fő, Mályinka 2 fő, Felsőtelekes 2 fő, Kocsord 2 fő, Dövény 6 fő, Szendrőlád 13 fő, Múcsony 6 fő, Meszes 3 fő. Tiszabábolna 2 fő, Sajókazinc 3 fő, Hejőbába 10 fő, Miskolc 29 fő, Boldva 2 fő, Szentistván 15 fő, Mezőkövesd 3 fő, Egerfarmos 7 fő, Csokvaomány 1 fő, Ládbesenyő 1 fő, Mezőtárkány 1 fő, Szuhakálló 3 fő. Ónod 2 fő, Bánfalva 2 fő, Szuhogy 2 fő, Zsérc 2 fő, Sajópetri 2 fő, Sajóörös 1 fő, Borsodnádasd 2 fő, Disznóshorvát 1 fő, Sajósenye 1 fő, Sajópüspöki 1 fő, Gelej 1 fő, Diósgyőr 10 fő, Sály 2 fő, Sajóvelezd 4 fő, Arnót 2 fő, Varbó 1 fő, Sajóbesenyő 2 fő, Balajt 1 fő, Tiszaszederkény 1 fő, Kurittyán 1 fő, Sajóecseg 2 fő, Vatta 3 fő, Rásony 1 fő, Sajópálfalva 4 fő, Sajószöged 3 fő, Mezőkeresztes 4 fő, Igrici 1 fő, Belsőbőcs 1 fő, Barcika 1 fő, Sajókaza 1 fő [19]. Ebben a számban a családtagok is benne vannak).

Azt látjuk ebből a listából, hogy a megye minden tájegysége képviselve van. Van olyan szerződés, amelyben a 45 éves családapa és valamivel fiatalabb felesége mellett még 5 gyermek is fel van sorolva. Törvényszerűséget levonni a kivándorlási szerződések tájegységi, területi, községi megoszlásából nem lehet. Egyénenként kell kezelni a szerződéseket. Ugyancsak időszakonként más és más egy-egy község kivándorlási statisztikája. Mezőkövesd pl. ebben az időszakban alig szerepel, holott jól tudjuk, hogy a kivándorlás méretei mindig a legnagyobbak voltak.

A főispáni és alispáni iratok és jelentések keresik a magyarázatot a kivándorlásra. Sokszor rámutatnak a gazdasági okokra, de nagyobbára kerülgetik az igazi magyarázatot. Ha jelentésükben ki is térnek az okokra, az igazi okokat, az egyének és családok elhatározásának kiindulását nehéz felfedni. Az okok között legtöbbnyire a gazdasági okokat jelölik meg a hivatalos jelentések. De tovább kell menjünk és meg kell találjuk a kapcsolatot megyénkben a századeleji munkásmozgalmak és a kivándorlás között. Jelentős mértékben szerepel ezen kívül az okok között a kivándorlási propaganda, hiszen az ügynökök százalékot kaptak a kivándorlási szerződések után. Vegyük sorra ezeket az okokat és vizsgáljuk meg közelebbről!

1. A kivándorlások legáltalánosabb oka a gazdasági viszonyokban ke-

resendő. Az emberek a nagyobb kenyér, több kereset reményében szívesen cserélnek még hazát is, csakhogy elérjék egyéni ambícióikat. A külföldi cégek kihasználták az emberek jobb megélhetésre való törekvését és megfelelő propagandával igyekeztek is új munkahelyekre csábítani a munkaképes embereket. Különösen a kisparasztok és több helyen néhány holdas parasztság között fejtettek ki nagy propagandát, hogy a kivándoroltatás költségei biztosítva legyenek. De a gyári munkás és bányatelepek lakói is szerepelnek a kivándorlók között Arról természetesen nincs írásos dokumentum, hogy a bevándorló európai munkaerő, még ha Amerikában viszonylagosan jobb keresethez is jutott, mennyi profitot jelentett a cégeknek. E cégek hivatalos ügynökeiken kívül „titkos" ügynökökkel is dolgoztak [20], bármennyire is tiltotta a belügyminiszteri rendelet. Ezeknek a titkos és nem titkos ügynököknek a propagandája volt olyan eredményes, hogy maga a főispán is az amerikai tőkés vállalatok *kizsákmányoló* [21] szerepét és törekvését bizonygatta. A főispán a belügyminiszter rendeletét továbbította az alispánnak, a következő szöveggel: „A m. kir. Belügyminiszter Ur folyó év március 5-ről 28 462 szám alatt hozzám intézett hivatalos rendelete szerint a hozzá beérkező jelentésekből arról győződött meg, hogy az oly aggasztó módon növekvő kivándorlás legtöbb esetben nem a kivándorlókban magukban, minden külbefolyástól mentes és kizárólag saját életviszonyainak mérlegeléséből kialakult elhatározásnak, hanem legtöbbször az Amerikai Egyesült Államok területén létező munkásokat igénylő, voltaképp azok kizsákmányolására alapított vállalatok és nyomában növekvő külföldi szállító vállalatok csábításának a következménye" [22]. A kivándorlások igazi oka azonban nem ez volt.

A kenyérkereset biztosságát feltétlenül az okok közé kell vegyük, Különösen olyan vidékeken indokolt ily esetekben a kivándorlás, ahol a szűkös határ, a túlnépesedés kiszorítja a mezőgazdasági munkából a parasztot. A mezőkövesdi példa erre a legjobb bizonyíték. A mezőkövesdi főszolgabíró írta 1905-ben az alispánnak: „Tény, hogy Amerikában a jó, szerény, jómunkás rövid idő alatt többet tud megtakarítani, mint itthon éveken keresztül. Tény az is. hogy a legtöbb munkás dolgozik távol lakhelyétől 4—5 hónapon keresztül, s mikor a summásságból hazajön, lefizeti a mindenféle állami, megyei, községi, egyházi, iskolai adókat, papot, kántort, harangozót, körorvost stb. — azt látja, hogy nem marad magának a keresetéből semmi, télen át semmi munkája, így nem kereshet, az ilyen embert nemigen kell elcsábítani, hogy menjen olyan helyre, hol annyit kereshet. hogy még félre is tehet belőle... Nem kell titkos ügynök, ez elég ok" [23].

Az alispán is a gazdasági okokat jelölte meg a kivándorlás legfőbb okául. A főispánnak küldött jelentésében írta: „A kivándorlás oka az európai és amerikai kereseti viszonyok között fennforgó különbségben rejlik. Nálunk, a földművelő országban télen a nép legnagyobb része munka nélkül vagy munkában szűkös keresettel tengődik. Amerikában az ipar a lakosságnak állandó foglalkozást nyújt és oly napibéreket ad, melyekből a munkás nemcsak megélni, hanem megtakarítani is tud... Nézetem szerint az amerikai kivándorlást leállítani vagy mérsékelni nem leszünk képesek addig, míg Amerika a bevándorolt elem elől el nem zárkózik, s míg az amerikai, vagy európai gazdasági viszonyok meg nem változnak" [24].

A belügyminiszter hiába küldte egymás után a rendeleteket, hogy fel kell világosítani a lakosságot az amerikai kereseti viszonyok romlásáról [25], mindezek nem győzték meg a lakosságot. hiszen a lakosság a reálbéreket vetette egybe, s bizony a kereseti viszonyok tekintetében Magyarország messze

lemaradt még a megromlott amerikai kereseti viszonyok mellett is. A falusi kisparasztság elproletarizálódása az I. világháború előtt 2 évtized alatt olyan rohamos volt, hogy meghaladta a 2 milliót, családtagokkal együtt pedig a hatmilliót [26]. Ez pedig a lakosság 1/3-át tette ki. Úgymond Hanák Péter: „... legalul, urak, polgárok, parasztok alatt az agrárproletárok milliós serege. Családtagokkal együtt hatmillió lélek, a lakosság harmada, az agrárnépesség 45 százaléka itthon, akiknek a széles hazából egy talpalatnyi sem jutott — még egy úr szócska sem a nevük mellé, — egymillió számúzött Amerika bányáiban, gyáraiban, akiknek csak a vágyódás maradt: segíteni az itthon szűkölködőket, összekuporgatni egy tanyára valót, — hogy aztán eltemetve a vágyakat többségük felolvadjon az Újvilág emberkohójában."

Sándor Pál statisztikát közöl az 1880—1893 közti kivándorlásokról. Ebben az 1891-es legmagasabb kivándorlási országos szám 27 548 az 1880-as 6 668 lélekkel szemben. Megjegyzi ugyan, hogy Zemplénből 1879 és 1891 között nem kevesebb, mint 24 ezer vándorolt ki. Mi ez a kivándorlási szám ahhoz, amit az 1906, 1907-es statisztika mutat? Vagyis 3 év alatt 3 vármegyéből annyi, mint 1880—1893 között országosan! Sándor Pál a felvidéki kivándorlás (— így a zempléni kivándorlás is —) indító okául az állandó inséget, szegenyseget említi [27]. Valóban jóval nagyobb a nemzetiségi jellegű Zemplén megye kivándorlása. De éppen statisztikánk mutatja, hogy a Kassától kivándoroltak csaknem mind magyar anyanyelvűek, az abaújiak csaknem teljesen, a borsodiak pedig teljes százalékban magyarok voltak.

Az elemzésben tovább kell mennünk. A kereseti és árviszonyok összevetése inkább magyarázatot tud adni a gazdasági okokra. Hogy azonban a fenti alispáni jelentésnek igaza volt, amikor az amerikai kereseti viszonyokat tartja legnagyobb csábítónak, mutatja az is, hogy a parasztság még a viszonylagos jobb termések hatására sem hagyott fel a kivándorlási szándékával, sőt megvárván a betakarítást, leginkább az őszi hónapokban vágott neki a nagy útnak. Az aratás még visszatartott mindenkit, e hónapokban inkább a városokból mentek ki, de aratás után, október és november hónapokban indult meg a falu népe a tengerentúli útra.

Mielőtt a kereseti viszonyokat elemeznénk, nézzük meg az 1906-os esztendő kivándorlásának havi megoszlását:

	Abaúj-Torna megye	Kassa város	Borsod megye	Zemplén megye
I. hó	332	28	241	725
II. hó	338	49	214	597
III. hó	384	70	322	390
IV. hó	270	22	204	265
V. hó	305	52	120	316
VI. hó	148	34	83	312
VII. hó	82	52	93	283
VIII. hó	153	42	135	635
IX. hó	214	49	191	855
X. hó	451	35	242	809
XI. hó	477	42	300	805
XII. hó	227	44	182	588

Azt is mutatja ez a kimutatás, hogy Zemplénből április, május, július kivételével fokozatosan emelkedik a szám, aránytalanul magasabb, mint a 3 megye többi két részében. Nyilván a zempléni hegyes vidék, a nemzetiségi lakosság elhanyagoltabb volta, s lehet még nemzetiségi érvényesülésének korlátai is hozzájárultak ehhez a számhoz. A felerészben paraszti Borsod, különösen pedig Alsóborsod megvárta a betakarítást, hogy azután a szerzett anyagiakkal megválthassa a hajójegyet és biztosíthassa magát az útra, itthon hagyottaikat a télre.

Ha összevetjük a tárgyalt esztendők terméseredményeit, akkor azt látjuk, hogy 1906 év volt a legjobb. Már 1907 visszaesést jelentett a kedvezőtlenebb időjárás miatt. Kétségtelen, hogy ez is hozzájárult az 1907-es magas kivándorlási számarányhoz. Csak néhány közélelmezési cikk termés-eredményeit vessük össze:

	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.
Őszi búza	46 902 577	39 014 731	45 328 978	55 374 101	34 508 448
Tavaszi búza	1 166 172	970 220	1 098 394	1 168 961	1 054 477
Őszi rozs	12 646 598	11 456 599	13 253 829	13 485 114	10 316 267
Tavaszi rozs	242 112	207 220	229 428	201 157	245 949
Őszi árpa	1 572 499	1 183 401	1 387 664	1 539 245	953 045
Tavaszi árpa	13 323 433	10 181 833	12 833 466	14 246 816	13 230 041
Borsó, lencse, bab	493 186	239 763	357 409	420 764	387 564
Burgonya	50 273 528	32 580 402	49 209 689	52 236 829	55 463 267

(a számok q-t jelentenek)

Ebből a kimutatásból a búzaárakat kell alapul vennünk az életszínvonal alakulásához. Ez együtt esett, vagy emelkedett a terméseredményekkel. 1906-ban az új vámtarifa 30—50 százalékkal emelte a mezőgazdasági áruk árát, ami nagy segítség volt a kisparaszti árutermelőknek, de életszínvonal-csökkenést, drágulást jelentett a városi és falusi munkásoknak. Az agrár-emelés hozzájárult a mezőgazdasági konjuktúrához, ami összekapcsolódva az 1907-ben kibontakozó 6 éves konjunkturális periódussal időlegesen javított az ország gazdasági helyzetén. Ez is magyarázza — különösen 1908-ban — a kivándorlás visszaesését. Azonban még e konjunkturális lehetőségek ellenére sem mondhatjuk, hogy kiegyensúlyozott volt az életszínvonal. A búzaárak emelkedése 1903-tól 1908-ig kb. átlagosan 2 korona volt. Míg 1903-ban az átlagbúzaár 15,50 korona, 1907-ben már 20,08 korona, ez év november és december hónapjaiban 25,75 korona. Ez a viszonylagos búzaár-emelkedés közrejátszott azonban abban, hogy éppen a mezőgazdasági proletariátus kivándorlása csökkenjen.

A parasztcsaládok általános életszínvonal emelkedését kellett volna jelentenie az élőállat-árak emelkedésének. Azonban az élőállatnyilvántartásokból látjuk, hogy a kisparasztságnak egyre fogyott az állatállománya, vagy eladta és a tágra nyílt agrárolló miatt iparcikkekre, ruházatra, lábbelire stb. költötte, vagy felélte. A tehén ára 500—850 korona között volt, a ló ára 250—350 korona között, a tartásukhoz szükséges tengeri 12,52 K., a borsó 33 korona, köles 22 korona mázsánkint [28].

A búzaliszt kilója 33 fillér, rozsliszt 26 fillér, tengeriliszt 28 fillér, marhahús 2,50/kg stb. Ezekkel az árakkal összevetve a keresetet még évi 5—6

mázsában is egy nyáron, ha ugyan annyit megkeresett, valóban nem maradhatott semmi a summásnak, értelmetlen és kilátástalan volt az egész nyári szorgoskodása.

A városi lakosság gyári munkássága valamivel jobban keresett ugyan, de az élelmiszer árak városon jóval nagyobbak voltak, úgyhogy az Ellenzék című lap éppen 1907-ben írta „Alig van Magyarországon város, ahol olyan siralmas állapotok uralkodnának e téren és ahol oly uzsorát űznének az élelmiszerekkel mint Miskolcon" [29]. A gyári munkások napibére 1,61—3,80 korona volt. Vagyis havi 2, illetve másfél mázsa búza ára. Évi átlagban 18—20—24 mázsa búza, aszerint, hogy szakmunkás-e vagy csak segédmunkás. Több gyárban valamelyest emelkedtek a munkabérek 1903 és 1907 között, de pl. a diósgyőri vasgyárban nem, ami a gyári munkásság elkeseredését és mozgalmait is kiváltotta [30].

Egyrészt tehát az elmaradott kisparaszti mezőgazdasági termelési technika, a magas önköltségi ár, másrészt a nehéz megélhetési viszonyok, az iparcikk magas árszínvonala csak kevesek számára tették tejjel-mézzel folyó Kánaánná ezt az országot, a nagyobb rész kénytelen volt más hazát keresni, nem annyira a meggazdagodás, mint inkább a mindennapi kenyér biztosítása céljából.

2. Borsod megye sajátos helyzetét, lakosságának foglalkozási megoszlását nézve, tovább kell tekintenünk a gazdasági okoknál. A kivándorlásban politikai okok is indítékul szolgáltak, a szervezett munkásmozgalmak. A munkásság létszáma nem ennyi volt egész Magyarországon, hiszen a Monarchia ipari munkásságának nagy része Csehországban, Morvaországban, Ausztriában volt, de mégis valamelyes emelkedést mutatott a diósgyőri gyárnál és a borsodi bányáknál is. A diósgyőri gyár mukáslétszáma az 1904-es 5763-mal szemben 1907-ben 7090, 1908-ban pedig 8095 volt. A diósgyőri bányánál is 1000 körül mozgott már a létszám. A kereseti viszonyok romlása, a gabona- és élelmiszerárak emelkedése többször hangossá tette a gyár munkásságát és 1905 és 1908 között több munkástüntetésről hallunk. Dr. Sugár Ignác kereskedelmi és iparkamarai titkár „Munkásügy" című cikkében azt mondta, hogy a „munkásmozgalom úgy politikailag mint gazdasági irányban kerületünkben is nagyarányú volt". A Szabadság c. lap 1900-ban pedig a kivándorlást az általános kereseti viszonyokkal vetette össze: „A kivándorlást akarjátok megszüntetni? Egyszerű dolog, adjatok munkát az éhező munkásoknak és akkor egy se megy közülük ismeretlen viszonyok közé keresni ott nagyon is kétes boldogulást" [31]! Az Ellenzékben pedig 1905-ben olvashatjuk: „Hogy milyen ijesztő méreteket öltött a községek elnéptelenedése, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy csupán február hónapban összesen 699 borsodi ember lépett Amerika földjére. A községek közül Mezőkövesd vezet a kivándorlásban, ahonnan február hónapban 134-en hagyták el az országot".

Az 1905 december végi kivándorlási szerződésekben egyaránt szerepelnek mezőgazdasági és bányász községek. Kétségtelen, hogy az iparvidék mozgalmait is a gazdasági okok magyarázzák, de az ipari munkásság megyénkben sem nézte tétlenül sorsának rosszabbodását, a századfordulótól kezdve végigkísérhető a munkásság mozgalma. A Szociáldemokrata Párt már a 90-es évek végén megtalálta a kapcsolatot a mezőgazdasági proletáriátushoz, Bükkzsérc, Noszvaj, Szomolya, Mezőkövesd, Tiszakeszi voltak az agrárszocialista mozgalmak megyei területei De a századforduló, de különösen az 1905-ös orosz forradalom több bátorságot adott a megyei ipari munkásságnak is. Az 1904-es évben az alispáni jelentés szerint a megyéből

900 ember vándorolt ki, nagyobbára olyan helyekről, ahol a lakosság nagyobb része mezőgazdasági bérmunkás, vagy városba bejáró ipari munkás. 1905-ben az ipari munkásság a tilalom ellenére is május 1-én az Avasra vonult s ott tartott nagygyűlést [32]. Ugyanezen év augusztus 27-én mintegy 800—1000 ember vett részt a szociáldemokraták gyűlésén. December 3-án Bokányi Dezső is itt járt és a népkerti Vigadóban, december 17-én Mezőkövesden tartott gyűlést. A gyári munkásság sztrájkjai mind élesebb hangon követelték a jobb munkalehetőséget, magasabb béreket, úgyhogy a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Szövetsége átírt minden gyár igazgatóságának, hogy ne vegyék fel a kimutatásban szereplőket, akik a felsorolt gyárakban sztrájkokban vettek részt. Megyénkben 1906-ban kulminált a munkásság mozgalma. Így május 10-én a somsályi kőszénbányánál, a csokvai és ományi, lénárddaróci, csernelyi, bótai, arlói bejáró dolgozók sztrájkoltak [33], majd a miskolci asztalosok, nyomdászok, majd az aratók kezdtek sztrájkba. Ez utóbbiak Jenke-Rákpusztán. Ónodon, Mályiban, Szihalmon. Ózdon 1907-ben röpiratokat terjesztettek. Ugyanez év május 20-án a diósgyőri vasgyáriak követeltek egyenlő elbánást a tisztviselőkkel [34]. De ezekben az években a királdi és egyéb borsodi bányáknál is tüntettek a munkások.

Ezekre a munkásmozgalmakra az orosz forradalom is hatást gyakorolt, hiszen az ipari munkásság és a szocialista párt eleven kapcsolatot tartott a világ dolgozóinak mozgalmaival. A Népszava 1905 november 1-én írta: „Orosz testvéreink immár megnyerték a nagy csatát, az orosz munkásnépnek immár joga van. De megmutatták nekünk is az utat stb..." A Népszava a nagyváradi festőmunkások gyűléséről szóló beszámolójában kifejezésre jutott, hogy készek az orosz fegyvert, az általános politikai tömegsztrájkot alkalmazni, mihelyt a párt kiadja a harci jelszót. (Lásd: Hanák Péter: Az 1905. évi orosz forradalom magyarországi hatásának néhány kérdése. Magyar—orosz történelmi kapcsolatok, 1956. Művelt Nép kiadása 295. lapon).

Az 1905, 1906, 1907-es munkásmozgalmak nyomában következő retorzió nem egy munkást kényszerített kivándorlásra. Hogy aztán átjutott-e a kikötők szűrővizsgáján, egyéni szerencse volt. Van adatunk arra, hogy betegség gyanújával, de tulajdonképpen politikai okokból több munkást küldtek vissza Fiuméból és más kikötőkből, minthogy olyan községekbe valók voltak, ahonnét többen részt vettek ezekben a mozgalmakban. Így 1906-ban több sajószentpéteri, múcsonyi, diósgyőri embert küldtek vissza a „Pannónia" és a Slavonia" gőzösökről, a „Carpathia" gőzösről 9 miskolci, nagycsécsi, kurityáni, múcsonyi lakost [35]. A gyárvezetőségnek messzire elnyúlt a keze, s amint átírtak egymásnak sztrájk esetén, ugyanúgy ment a vélemény a hajóstársaságokhoz is. Pl. 1905 július 5-én írta a Magyar Királyi Állami Vasgyárak Központi Igazgatósága a M. Kir. Állami Acélgyárnak Diósgyőrbe: „A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete f. hó 3-án 336. sz. alatti megkereséssel fordult hozzám, hogy az állami vasgyárakban 14 napon belül ne vétessenek fel olyan egyének, akik a sztrájk kitörése előtt a mellékelt jegyzékben felsorolt gyárak valamelyikében dolgoztak, anélkül, hogy az illető gyár ebbeli hozzájárulását megadta volna, amit kellő figyelembevétel végett közlök Címmel. Egyúttal értesítem Címet, hogy azon munkásoknak a többi állami gyárak valamelyikébe való felvételét egyáltalán mellőzendőnek kívánom, kik budapesti gépgyárainkból léptek sztrájkba" [36]. Hol tudott volna az ilyen budapesti megélhetést találni, ha nem a kivándorlás útján. Egy 1910-es értesítés szomorú tájékoz-

tatást ad bizonyos Jakobo Creek bányánál történt bányarobbanásról, egy nyolcadívnyi papírlapocskán értesítve a megyét, hogy a Borsodból oda kivándoroltak mind elpusztultak [37]. Persze nem minden kivándorlónak volt ilyen tragikus a sorsa.

A belügyi államtitkár mindig értesítette a megyéket, hol, milyen sztrájk tört ki Amerikában azzal a célzattal, hogy oda nem kívánatos kivándorlókat kiengedni [38].

3. A kivándorlási propaganda is hozzájárult a nagy kivándorlási számhoz. Az ügynökök jutaléka függött a kivándorlástól, a szerződéskötések eredményétől. A megbízó cégek nagy összegeket fektettek be munkaerővásárlásra, propagandára és az alkalmazottak díjazására. A megyei főispán 1907-ben például felhívta a figyelmet arra, hogy az „Illinis Central Railreads" nevű északamerikai részvénytársaság „A délvidéki telepítés" című röpiratot terjeszt a földesgazdák között azzal a céllal, hogy felkeltse a kivándorlási vágyat. Ugyanakkor felhívja a közigazgatási személyek figyelmét a déli részek egészségtelen klimájára, a belügyminiszter rendeletére, amely a titkos ügynökök leleplezését és megbüntetését írja elő [39].

Az is előfordult, hogy az ügynökök és a hajóstársaságok emberei összejátszottak. A miskolci rendőrkapitányság tett olyan jelentést az alispánnak, hogy egyes kivándorlási ügynökök hamis útleveleket adnak ki [40]. A szeszerencsétlen, jobb jövőben reménykedő ember minden vagyonát pénzzé tette, hogy megvehesse a hajójegyet, s csak azután derült ki, hogy hamis az útlevele. Így lett koldussá. A belügyminiszter ellensúlyozni kívánta egyik brémai cég propagandáját is, amely igyekezett félrevezetni az embereket, becsapni a hatóságokat [41]. A levéltár több olyan egyén visszaküldését is őrzi, akiket a kivándorlási propaganda megtévesztett, akik csak Fiuméig jutottak el. De az ügynökök és a külföldi vállalkozók propagandája hatott, könnyű volt behálózni a földhözragadt szegényembereket, de még a kis földdel rendelkező parasztot is, akik aztán a maguk kárán látták, hogy mire mentek hiszékenységük következtében.

Ezek az okok, tehát a gazdasági, politikai, propagandaokok nem önmagukban vannak, nem lehet ezeket egymástól elszigetelten nézni, hanem az adott konkrét gazdasági-társadalmi valóság összességében. Benne van ebben a szegényember gazdasági, szociális nyomora, erkölcsi megvetettsége, „alsóbbrendűségének" nem hivatalos, de meglévő szemlélete, de benne van az a közömbösség is, amellyel az ország urai elprédálták nemcsak földbirtokaikat, hanem magát az embert is. Hiába emelte fel szavát költő, egy-két politikus, üres fülekre talált s a külföldi cégek és hajóstársaságok nagyobb profitjának biztosítására egyre csak özönlött az Újvilágba az ember Európa több országából, Magyarországról is.

E kis összeállítással nem kívántunk teljességet adni. Csupán egy olyan kérdésre szerettünk volna rávilágítani, amellyel megyénkben is találkozunk. A történelemtudomány a gazdasági és társadalmi viszonyok bizonyságának tartja a kivándorlást, a mindenáron konzerválni kívánt feudális-kapitalista rendszer és szereplői nemzetpusztító hanyagságának és nemzeti öntudata hiányának.

JEGYZETEK:

[1] Kővágó József: Magyar és szerb munkások és szegényparasztok közös harca 1905-ben és 1907-ben. Századok, 1957. évf. 645—695. lapokon.
[2] Mérey Klára: Agrárszocialista mozgalmak a Dél-Dunántúlon 1905-ben. Századok 1953. évf. 565—604. lapokon.

[3] Sándor Pál: A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon, Akad. Kiad. 1958. 46. lapon.
[4] Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról, Történelmi Szemle 1962. évf. 221. lapon.
[5] Hanák Péter: i. m. 227. lapon.
[6] Hanák Péter: A dualizmus válságának elmélyülése a XX. század első felében, Századok 1955. évf. 383. lap.
[7] Borsod Megyei Alispáni Iratok (későbbiekben BM Ai) 04043/1907. sz. Miskolci Állami Levéltár (későbbiekben MÁL.).
[8] U. o. MÁL.
[9] 50953/1907. V. c. BM. rendelet MÁL. Ai.
[10] 29/eln. 1905 BM. Ai. MÁL.
[11] 11630/1904 BM. III. MÁL. Ai.
[12] Tisza körrendelete 1905. II. 11-én kelt. MÁL. Ai.
[13] Kivándorlási iratok, BM. Ai. MÁL.
[14] Több névjegyzék van a MÁL-ban Ai. iratok között.
[15] 113678/1904. III. BM. rendelet BM. Ai. MÁL.
[16] 50.253/1905. III. BM. rendelet BM. Ai. MÁL.
[17] C. minta a 110.000/1903. BM. rendelethez BM. Ai. MÁL.
[18] Az iratok BM. Ai. MÁL 1905. Kivándorlás címen.
[19] A szerződések kézirata a Miskolci Állami Leveltárban évenként összekötve.
[20] BM. 40000/1904. sz. rendelete BM. Ai. MÁL. az ügynökök megbüntetését a 62—65—70. § szerint írja elő.
[21] Kiemelés tőlem.
[22] 12/1907/eln. BM. Ai. MÁL.
[23] Mezőkövesdi főszolgabíró jelentése BM. Ai. MÁL. kivándorlás.
[24] 4345/Ai. MÁL.
[25] BM. 126730/1904/III. sz rendelete BM Ai. MÁL.
[26] Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról, Történelmi Szemle 1962. évf. 2. sz. 230. lapon
[27] Sándor Pál i. m. 323—324. lapokon.
[28] Statisztikai Évkönyv 1907. évf. 97. lapon.
[29] Ellenzék 1907. ápr. 21. számában.
[30] Diósgyőri Vasgyár 8/1907/eln. V. 26. Párttörténeti Intézet Borsod megyei alispáni iratok.
[31] Szabadság c. lap 1900. évfolyamában.
[32] Miskolci Napló 1905. május 3. szám.
[33] Borsodmegyei alispáni iratok, Párttörténeti Intézet.
[34] 8/eln./1907. V. 26. Borsodmegyei Alispáni Iratok, Párttörténeti Intézet.
[35] 15490/1906. nov. 8. BM. Ai. MÁL.
[36] 1905. júl. 5-én kelt levél Kiszely-nél.
[37] 1910 október 26-án érkezett az értesítés BM. Ai. MÁL kivándorlás.
[38] 53.248/1910. BM. XI. BM Ai. MÁL.
[39] 114.543/1907. V. c. BM. Ai. MÁL.
[40] 53248/1910. BM. XI. Ai. MÁL.

Miskolc munkásmozgalmának kezdetei

ZÁDOR TIBOR

A termelő erők Európa-szerte bekövetkezett fejlődése a XIX. században Magyarországon is szükségszerűvé tette az ipar gépesítését. A modern munkásosztály kialakulása velejárója a gyáripar megteremtésének. Csak akkor beszélhetünk nagyipari munkásságról, modern munkásmozgalomról, amikor megépülnek a gyárak és azokat munkásokkal népesítik be. Az ipari forradalom a múlt század 60-as éveiben kezdett uralkodóvá válni és ebbe a folyamatba kapcsolódott be Miskolc is. Ebben a városban a XIX. században ugyan fejlett céhipar volt, a céhkeret azonban nem alkalmas az iparban dolgozó munkások egységének kialakítására, mert benne különböző érdekekért küzdő emberek: egyrészt mesterek, másrészt céhlegények és inasok vannak együtt, azaz a kizsákmányolók és kizsákmányoltak egy szervezetben működnek és ebben a társulásban a kizsákmányoltak sohasem találják meg jogos követeléseik teljesítését. A 40-es évek iparfejlődése jelentősen hozzájárult a céhiparban dolgozó legények, inasok öntudatának kialakulásához, ez azonban még nem érte el az osztályharcos jelleget. Miskolc lakosainak részvétele az 1848—49-es szabadságharcban lényegesen elősegítette, hogy a város közönsége a szabadságharc bukása után ellenzéki magatartást tanúsított. A város lakóit nagyon sok személyi élmény fűzte Kossuth Lajoshoz, Dembinsky Henrikhez, Mészáros Lázárhoz s ezért ellenszenvvel fogadta a szabadságharc utáni császári önkényuralmat. „A nemzet bálványa" iránti mélységes szeretet tüntető megnyilvánulása volt az a tény is, hogy Kossuth szobrát Miskolcon állították fel elsőként az országban. Ez a haladó hagyomány tovább élt a miskolci munkások szabadságért, állampolgári jogokért vívott harcaiban.

A gépi termelésre berendezett üzemek és gyárak alapítása, s ezekkel egyidejűleg a tőkés ipar kibontakozása Miskolcon a XIX. század 60-as éveiben indult meg.

A miskolci gyárak megalapítása előtt azonban majd egy évszázaddal már működik a *Diósgyőri Vashámor*, amelyet Fazola Henrik, egri lakatosmester alapított 1770-ben. Fazola a Szinva és Garadna patakok völgyében, a szentléleki út elágazásánál a közeli Nekézseny és Uppony községek vasérctelepének kiaknázására egy vasolvasztót épített, amelynek üzemben tartására munkásokat hozatott. Ebből a településből épült ki Ómassa. Később a Szinva és Garadna patakok vízi erejének felhasználásával működő vas-

feldolgozó hámorokat létesített, aminek következtében a munkások létszáma növekedett.

Az osztrák ipar versenye miatt Fazola csak félkész gyártmányokat készíthetett, ezek értékesítése súlyos nehézségekbe ütközött. Fazola eladósodott, vállalkozása társulati kezelésbe került, végül a részvénytöbbséget a kincstár szerezte meg. A kincstár alkalmasabb helyen új olvasztót létesített, ekkor épült fel Alsóhámor és Felsőhámor község. Mind Ómassa, mind a Hámorok területe a diósgyőri kincstári erdőgazdasághoz tartozott, ezért a vasfeldolgozó vállalat neve Diósgyőri Vashámor lett, ma viszont *diósgyőri régi vasgyár* néven említjük.

A diósgyőri vas országos hírűvé vált, s a kincstár a vasművet egy évszázadon át üzemben tartotta. A szabadságharc alatt az üzem fontossága növekedett, a nagyváradi Arzenál a honvédség részére szuronyokat rendelt. Az elnyomás korában a vállalat egyre jobban eladósodott, a kincstár bérleti szerződést köthetett volna, azonban ebbe a bécsi körök nem egyeztek bele. Mindenképpen el akarták adni a vashámort, de nem akadt rá vevő. 1866. októberében meg kellett szüntetni a vasolvasztót, mert a kemencéje kiégett. Az 1867-es kiegyezés értelmében a magyar állam átvette az összes részvényeket, a vashámor átment az állam tulajdonába. A gyár korszerűtlen berendezésével a fokozott követelményeknek már nem tudott megfelelni, szükségessé vált egy új vasgyár felépítése.

A XIX. század közepén a Diósgyőri Vashámornak kb. 300 munkása volt. Az akkori viszonyok között ez jelentős szám, azonban a munkásmozgalom szempontjából nem bírt különösebb jelentőséggel. Ennek legfőbb oka, hogy a Bükk hegység rengetegei között elzártan feküdt, nem esett főbb közlekedési útvonalba. A miskolci munkásokkal nem tudott kapcsolatokat kialakítani és azokkal egységbe kovácsolódni.

* * *

A kiegyezés utáni években Magyarországon nagy mértékben megindult a vasútak építése. A hazai gyárak a sínszükségletet nem tudták fedezni, a kormány kénytelen volt a szerfelett drága és többször igen rossz minőségű vassíneket külföldről behozatni. A pénzügyminisztériumban az 1867. év végén az a terv érlelődött meg, hogy egy vasgyárat kell létesíteni, amely kizárólag vassínek és hozzávaló kapcsoló részek gyártására rendezkedjék be. Elhatározták, hogy Diósgyőr és Miskolc között, a Szinva-völgyében fekvő kincstári birtokon vasgyárat létesítenek. A terv megvalósítását nagyban alátámasztotta az a tény, hogy a közeli területeken a kincstár már 1858-ban hatalmas vasérc- és kőszénterületeket táratott fel és ezek hasznosítását az új gyár felépítésével akarta véghez vinni.

Közel száz éve, amikor 1868-ban a pénzügyminiszter megbízta Glanzer Miksát, a rhonitzi vasgyár igazgatóját, hogy a jövőben ő intézze a diósgyőri régi és az építendő új gyár ügyeit. A pénzügyminiszter a régi vashámor feladatául tűzte ki, hogy az ott gyártható, szükséges anyagokkal az új vasgyár építését segítse, a hámori szakmunkások pedig magját fogják képezni az új vasgyárnak [1].

Az építkezést 1868 májusában megkezdték. Így következett be a diósgyőri vashámornak egy nagyobb lehetőséget nyújtó helyre való áttelepítése. Ez a tény tette lehetővé, hogy Diósgyőr, a mai Miskolc egyik kerülete, a magyarországi nehéz vasipar fellegvárává váljék.

Hatása nagy horderejű. Az itt dolgozó munkások nemcsak a vasat,

az acélt, de önmagukat, majd a környék társadalmát is formálni kezdték s szerepléseikkel, majd harcos kiállásaikkal jelentősen támadták a magyarországi kapitalista rendszert egy magasabbrendű. új társadalmi és gazdasági rendszer kialakítása érdekében.

Jelentőségét még az is fokozta, hogy az ipar támogatására a közelében fekvő Pereces-bányatelepen a bányaművelést erősen fejleszteni kellett, ezáltal ott is kialakult a magyarországi munkásosztálynak egy öntudatos, tettrekész csoportja.

A diósgyőri új vasgyár munkásai a 90-es évektől egyre szorosabb kapcsolatot alakítottak ki a miskolci munkásokkal. A város vezetősége pedig gazdasági okokból már korábban szorgalmazta ennek a rohamosan fejlődő településnek Miskolchoz csatolását. A csatlakozás a Tanácsköztársaság idején néhány heti időtartamra bekövetkezett, azonban az ellenforradalom ezt a közigazgatási intézkedést is hatálytalanította, s a tartós bekebelezés csak a felszabadulás utáni napokban Nagy-Miskolc megszervezésével valósult meg.

* * *

Miskolc magántőkés vállalkozásai a következők:

Kohn Salamon 1860-ban alapította meg malmát, amely 1884-ben csődbe jutott.

Borsod-Miskolci Gőzmalom 1864-ben alakult meg, fejlődésképes vállalatnak bizonyult.

A Leszih Testvérek Gépgyára a 60-as évek végén keletkezett, a 90-es évek közepén a tulajdonos elhalálozása után megszünt.

A Miskolc és Diósgyőr-Miskolci Egyesült Téglagyár 1870-ben alakult meg.

A MÁV Miskolci Javítóműhelye 1881-ben már működik.

1882-ben kezdi meg termelését a Gelb-féle téglaégető.

A Gázgyár ugyancsak 1882-ben kezdte meg üzemelését.

A Herz Zsigmond Gazdasági Gépgyára a 80-as évek elején keletkezett.

Koós Miksa 1885-ben kőedénygyárat alapít.

Moskovits S. Vasöntöde és Gépgyára 1890-ben kezdett termelni, de a XX. század elején megszűnt. Később Szilágyi és Discant Gépgyára néven szerepel.

A Miskolci Gőztéglagyár Rt. 1892-ben alakult meg.

A Pelikán és Gyukits-féle Kalapgyár 1892-ben kezdte meg működését, de 1895-ben Budapestre települt át.

Deutsch és Pollák Cukorkagyára szintén 1892-ben kezdett üzemelni.

Ekkoriban kezdte meg termelését Grünwald és Wilkenfeld Oroszhal és Szardinia Gyára.

Kohn János malma szintén 1892-ben kezdte meg működését.

A Miskolci Anyagipari Rt. 1894-ben alakult meg, de 1897 táján csődbe jutott.

A Miskolci Szappanosok Termelő Szövetkezetének Gyára 1902-ben kezdett termelni.

A Nyakkendőgyár 1905-től üzemelt.

Miskolcon a gyáripari munkásság ezekben a vállalatokban kezdett kifejlődni. A munkásmozgalom erőteljesebbé válása idején, 1893 táján a miskolci gyári munkások száma a következő képet mutatja:

vállalat	év	munkáslétszám
Anyagipari Rt.	1894	100
Borsod-Miskolci Gőzmalom	1890	140
Leszih-féle Gépgyár	1890	28
Hercz Gépgyár	1893	40
Moskovits Gépgyár	1893	80
MÁV Javítóműhely	1892	515
Gőztéglagyár	1892	100
Kalapgyár	1892	40
Cukorkagyár	1892	22
Halkonzervgyár	1892	50
	Összesen:	1115

A felsorolásból egy-két vállalat adata hiányzik, azokkal együtt kb. 1200-ra tehetjük a gyáriparban foglalkoztatott munkások számát [2].

Az említett nagyobb kapitalista vállalatok mellett számos kisiparos tevékenykedett. Az 1879-es adóösszeírás alkalmával 1039 iparost, 326 kereskedőt s 352 kisebb eladással, közvetítéssel foglalkozó családot írtak össze. Az iparosok száma 1880-ban elérte a 2000-et, de 1883-ban már csak 1519. A miskolci önálló iparosok egyre inkább feladták önállóságukat és vagy más nagyobb tőkével rendelkező iparos számára dolgoztak, vagy pedig vasúti és vasgyári munkásokká váltak.

Az első május elseje Miskolcon

Az ipari munkások középkori szervezetei, a céhek 1872-ig álltak fenn. Ekkor az országgyűlés a VIII. tc. megalkotásával megszüntette Magyarországon a céhrendszert. Miskolcon még ebben az évben megkezdődött a céhek *ipartársulatokká* való átszervezése. Számuk 1879-ben elérte a 22-t. A fontosabb, nagyobb létszámú társulatok a következők voltak: csizmadia 302, cipész 75, szabó 78. asztalos 56, timár 41, lakatos 33, gubás 22, mészáros 21 taggal. A többi ipartársulat tagjainak létszáma ennél kisebb volt [3].

Az említett törvénycikk 98. §-a értelmében még ebben az évben az iparosok, kereskedők, gyárosok és munkások, segédek közül *iparbizottságot* alakítottak, amelynek hatásköre kiterjedt mindazokra a városban és határában lakó személyekre, akikre az ipartörvény alkalmazható volt. A iparhatóság célja az volt, hogy az iparosok, kereskedők, gyárosok és a munkásaik, segédeik, tanoncaik közt felmerülő surlódások, peres kérdések alkalmával az érdekelt feleknek lehetőleg gyorsan igazságot szolgáltasson. Éppen azért, mert ebben a szervben együtt működtek a munkások és kizsákmányolóik képviselői, ez a szerv nem lehetett alkalmas arra a szerepre, hogy a kizsákmányoltaknak érdekvédelmi szerve legyen. Ezt a megállapítást alátámasztja a kereskedelmi és iparkamara ez évről szóló jelentése, mely szerint „*...a nagyipar megkezdte versenyét a kisiparral — s a hatalmasabb győzött, a gyengébb hanyatlott... A munkás viszonyokba meg éppen tökéletes fejetlenséget hozott az iparszabadság*" [4].

Az ipartársulatok ugyan megalakultak, de nem éltek, nem működtek. Az iparos nem látta az egyesülés célját, de a tagdíj fizetésének terhét érezte. Működésük eredményt nem mutatott fel, az érdeklődés iránta az iparosok

részéről egyre csökkent, a tagok száma évről-évre fogyott. Azt a szomorú helyzetet, amelyet az 1881. évi kamarai jelentés tár elénk, még siralmasabbnak jellemzi az 1890. évi beszámoló. „... *A kisiparos elégedetlen. A régi ipartársulatok legnagyobb része csak névleg létezik, tevékenységük megszünt, legfeljebb humanisztikus tevékenységre szorítkozik, s nincs kilátás, hogy életre ébrednek...*" [5]

* * *

Hazánkban az 1867-től 1890-ig terjedő időszak a marxista eszmék minél szélesebb körben való elterjesztésére irányuló erőfeszítések időszaka. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre arra vonatkozólag, hogy a marxista tanítások Miskolcon mikor és hogyan kezdtek elterjedni. Tudunk azonban arról, hogy a miskolci munkásság az ország proletariátusával együtt megünnepelte május elsejét. Feltehető, hogy a Népszava felhívása alapján szervezték meg ezt az ünnepséget.

A II. Internacionálé 1889. július 14-én Párizsban megtartott alakuló kongresszusának egyik legfontosabb döntése kimondta, hogy május elseje a nemzetközi munkásosztály ünnepe, harcos seregszemléje. A kongreszszus felhívást intézett az egész világ munkásosztályához, hogy a munkásság a proletár internacionalizmus nagy ünnepét minden országban méltoan ünnepelje meg.

Európa munkásai május elsejét elsőízben 1890-ben ünnepelték meg. A május elsejei harcos tüntetés több helyen a karhatalmi szervekkel való összetűzésre vezetett. Ennek ellenére május elsejének megünneplése évről-évre szebb és nagyobb arányú lett, a szocializmus, a proletárnemzetköziség eszméje egyre nagyobb tömegeket ragadott magával. Miskolc büszke lehet arra, hogy munkásai a világ legfejlettebb munkásszervezeteivel egyidőben, 1890-ben szintén megünnepelték ezt az ünnepet.

A „Borsodmegyei Lapok" 1890. április 25-én azt írja. hogy „*a munkások május elsejét megünnepelni szándékoznak. A rendőrség a veszélyesnek mutatkozó mozgalmat igyekszik csirájában elfojtani.*"

Az egyik résztvevő visszaemlékezései szerint a segédek táblákat csináltak, rajtuk e felírattal: 8 óra munkaidő (akkoriban reggel öt órától este hétig dolgoztak egy órai ebédszünettel). 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás.

1890. május elsején reggel kilenc órakor a Sárga-fürdőnél (a Zenepalota előtti téren) volt a gyülekezés. A táblákat az inasok vitték. Nagy tömeg, mintegy 2000 ember gyült itt össze.

Mielőtt a menet elindult volna, lovas rendőrök, illetve pandurok bekerítették a felvonulni akaró tömeget. Az egyik csapat a Széchenyi utca felől, a másik pedig a Kishunyad (ma Szabó Lajos) utcán kerülve, a Jeney Kaptafagyár felől érkezett. A pandurok két irányból indítottak lovas rohamokat a gyülekező tömeg ellen. A pandurok karddal és korbáccsal voltak felszerelve, a roham előtt levették a korbácsot és azzal kezdték ütni az embereket.

A lovasroham és a korbácsolás meglepetés volt, mert addig még nem fordult elő, hogy a pandurok embereket bántalmaztak volna. E meglepő támadásnak nagy erkölcsi hatása volt. Az emberek a csapások következtében menekülni kezdtek. Pánik tört ki, futott, ki merre látott. Még legtöbb hidegvérük a fiatal inasoknak és segédeknek volt, akik a gyermekjátékszerként használatos robbanó kapszlikat, az ún. „béká"-kat dobálták a pandurok lovai elé, ahol azok nagy hangerővel robbantak. A lovak felágaskodtak, több pandur leesett lováról. A feldühödött pandurok eszeveszetten

korbácsolták az embereket. Sokan a térrel szemben lévő evangélikus templom udvarára szaladtak. de ennek hátsó kijáratát szintén elállta egy lovas pandur. A főbejáraton pedig belovagoltak a pandurok és az összetömörült embereket újból korbácsolni kezdték. Az emberek a templom körül futkostak, míg végre az üldözötteknek vérző sebekkel sikerült elmenekülniök [6].

Így a rendőrség a „veszélyesnek mutatkozó mozgalmat" csirájában elfojtotta.

Az első miskolci május elseje véres emléke még fél évszázadig kísértett, mert alig találkozunk olyan május elsejei megmozdulással, amikor a rendőrkardok véres, vagy halálos csapást ne osztogattak volna. Mindezek ellenére újból és újból megmozdult a munkásosztály nagymiskolci tömbje, vállalta a csapásokat, a sebeket, rengeteg áldozatot hozott, hogy kivívja szabadságát és megteremtse a dolgozó nép államát.

A szakegyleti mozgalom kialakulása

Az első május elseje véres eseményei egy időre megfélemlítették a munkásokat, azonban lassan fokozódik tevékenységük. A II. Internacionálé 1889-ben történt megalakulása után hazánkban is megélénkült a munkások politikai tevékenysége, amelynek igen fontos eseménye lett, hogy *„1890. december 7-én összeült a Magyarországi Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusa, amelynek az volt a feladata, hogy megteremtse a párt-egységet, megszilárdítsa a pártban a marxista vezetést. Ezek voltak az alapvető feltételei annak, hogy az eddigi szűk körre kiterjedő mozgalom a magyarországi proletáriátus harcos tömegmozgalmává váljon s létrejöjjön a munkásosztály legális pártja"* [7]. Az „Elvi nyilatkozat" programja a következő feladatokat tartalmazta: a párt nemzetközi jellegű; a szocialista eszmék terjesztése céljából követeli az egyesülési és gyülekezési jogot s a sajtószabadságot; az általános választójog megszerzését, a kötelező, ingyenes népoktatás bevezetését, az állandó hadsereg eltörlését követeli; a program tartalmazza, hogy a párt minden fontosabb kérdésben állást foglal, s mindenkor a proletariátus osztályérdekeit képviseli [8].

Az alakuló kongresszust a munkásmozgalom fellendülése követte, s ezekben az időkben igen sok új munkásszervezet jött létre. Valószínűleg 1892 nyarán kezdődött meg ez a szervezkedés, mert az asztalosok országos kongresszusát 1892. aug. 14—16. napjaiban tartották, a szabokét pedig aug. 21—22-én Budapesten.

Meg kell vizsgálnunk, hogy ebben az időszakban a miskolci munkások mennyiben járultak hozzá a munkásmozgalom előtt álló feladatok megoldásához.

Az iparkamara 1892-re vonatkozó évi jelentéséből tudjuk, hogy a munkásmozgalom ebben az évben Miskolcon is jelentkezett. Ez a mozgolódás főként az építési ipar s az asztalos segédek körében nyilvánult meg. *„Szálai Budapestről indultak ki s a vezető elem is onnan került ki. A munkások az év folyamán több alkalommal gyűléseket tartottak, amelyeken kimondták a „szakszervezkedés" szükségességét, a budapesti országos gyűlésre képviselőket küldtek, hangoztatták a munkások szolidaritását"* [9]. Tényként megállapíthatjuk, hogy a szakegyletek 1892-ben már politikai kérdésekkel foglalkoznak, és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak 1893 elején megtartott II. kongresszusára kiküldötteket küldenek.

Sammler, az egyik miskolci küldött, kongresszusi felszólalásában be-

jelentette, hogy „*Miskolcon szintén emelkedett a munkásság száma. Lapjaink jól el vannak terjedve, az asztalosok és a szabók megkezdték a szervezkedést, s a mozgalom a kongresszus előkészületeivel nagyobb lendületet vett*" [10].

Az 1893 áprilisában megtartott nyilvános gyűlésen Takáts István, az egyik küldött, a miskolci munkások előtt ismertette a SZDP II. kongresszusán elfogadott határozatokat. Felhívta a munkásokat az erőteljesebb szervezkedésre. A gyűlés kimondta, hogy május elsejét munkaszünettel és gyűlés megtartásával fogják megünnepelni [11]. Miután a hatóságok a tömeges kivonulást megtiltották, az elvtársak kisebb csoportokban mentek el a gyűlésre, melyet a Bükk-hegység rejtekén tartottak meg. A későbbi években gyakran megismétlődött, hogy a munkások politikai megbeszéléseiket kénytelenek voltak a Bükk különböző helyein megtartani.

Az ipar és különösen a gyáripar rohamos fejlődése következtében nagy mértékben megnövekedett a munkások száma. Az előzőleg közölt kimutatás alapján 1893-ban 1200 főre becsülhetjük a miskolci nagyobb vállalatokban foglalkoztatott munkások számát. Az iparkamara ez évi jelentése szerint iparral 4558 férfi és 653 nő, összesen 5211 személy foglalkozott [12]. Ezt az adatot csak irányszámként fogadhatjuk el, sajnos, nem tartalmazza a munkások igazi létszámát, mert a kapitalista kisiparosok is benne foglaltatnak. A diósgyőri vasgyárban 1893-ban pedig 3038 a munkások száma [13].

Ebből a három csoportból: a diósgyőrvasgyári nagyüzemi, a miskolci gyári és a miskolci kisipari munkásokból fejlődött ki a magyarországi munkásosztály nagymiskolci tömbje, amely a 90-es évektől kezdve harcos kiállásával időről-időre felhívta magára az egész ország lakosságának figyelmét, és nagy áldozatot hozott azért, hogy a szocializmus eszméi hazánk északkeleti részén győzelemre jussanak.

Eddigi kutatásaink során a 90-es években megalakult szakegyletek közül csak a miskolci cipészek szakegyletének megalakulásáról vannak hiteles adataink. Szervezkedésüket 1896. június 13-án kezdték meg, amikor egy háromtagú szervező bizottságot választottak: elnök Viszlai József, pénztárnok Sikorszky Gyula, jegyző Klóbasza Gyula. Klóbasza ismertette az alapszabály-tervezetet, amelynek végső elfogadása az augusztus 30-i rendkívüli gyűlésen megtörtént. A belügyminiszter által jóváhagyott alapszabályokat 1897. április 24-én kapták vissza. Sajnos, az alapszabály szövegét a jegyzőkönyvek nem örökítették meg [14].

A Jószerencse Dal- és Önképző Kör megalakulása Diósgyőrvasgyárban

A diósgyőri vasgyár 1890-ben termelés tekintetében már hazánk első vasgyára volt. A dolgozók száma 1895-ben majdnem 5000. A nyereséges termelés lehetővé tette a lakótelep fejlesztését, ami a lakosság gyarapodásával járt együtt. A gyártelep lakosainak száma az 1890-es népszámláláskor 1879 volt [15]. Így létre jött egy olyan közösség, amelynek tagjai már különböző művészeti ágakkal is foglalkozhattak.

A kulturális igények kielégítésének vágya hozta létre 1885-ben a Diósgyőrvasgyári Alkalmazottak (később Tisztviselők) Dal- és Önképző Körét, 1892-ben pedig egy fúvós zenekart, amelyet a vasgyár vezetősége 1893-ban Diósgyőri-Vasgyári Zenekar néven vállalati zenekarrá szervezett át. Tagjai döntő többségükben munkások voltak. A zenekar 1896-ra vonós zenekarrá fejlődött ki.

Diósgyőrvasgyárban 1893-ban fejlődött oda a helyzet, hogy megalakult az első munkásegyesület, a Jószerencse Dal- és Önképző Kör, amely nem csupán dalárdáját alakította meg, hanem a munkások önképzését is lehetővé tette. Több lelkes vasgyári munkás önként vállalkozott arra, hogy „kiskocsi"-t kerít és magánosoktól, újdiósgyőri és miskolci kereskedőktől könyveket kéreget a felállítandó könyvtár számára. Így rövid idő alatt összehozták az 1500 kötetből álló könyvtárt, amely alapját képezte a későbbi híres, 12 500 kötetből álló könyvtárnak. Olvasóteremről is gondoskodtak, ahová a budapesti és miskolci polgári újságokat járatták.

A Jószerencse Dal- és Önképző Kör 1893. január 29-én [16] történt megalakulása eredményt jelentett, mert a munkásság tagjai egy legális egyesületben művelődhettek. A gyár vezetősége nem nézte jó szemmel e munkásegyesület megalakulását, ezért mindent elkövetett, hogy a munkásegyesület tisztikarának kulcspozícióit a gyárvezetés vezető tisztviselői lássák el. Ez az ellenőrző tendencia következetesen megnyilvánult a későbbi munkásegyesületek, sőt még a sportegyesület megalakulásánál is [17]. Ez az ellenőrző tevékenység volt az egyik főoka annak is, hogy a diósgyőrvasgyári munkások mozgalmai 1916-ig nem tudtak elemi erővel kibontakozni. A gyárigazgatóság a Jószerencse megalakulásakor rendelte el azt is, hogy ha a jövőben bármilyen egylet vagy szövetkezet alakul meg, akkor az alapszabályokat jóváhagyás végett először az igazgatóságnak kell bemutatni.

Az egyesület megalakításának előmunkálatait már 1892-ben meg kellett kezdeniök, mert az alakuló közgyűlésen bejelentették, hogy a vasgyár igazgatója már előzetesen jóváhagyta az egylet megalakítását és a hozzáküldött alapszabály tervezetet. E szerint a „Jószerencse Dal- és Önképző Kör" olvasókörének célja, hogy *„a rendelkezésre álló és folytonosan kibővítendő könyvtár segítségével ismereteiket bővítsék, — felolvasások és hasznos eszmecserék által a munkások ismereteit gyarapítsa és szellemét helyes irányban fejlessze"* [18]. A dalkör célja az alakuló ülés jegyzőkönyvében lefektetett alapszabály 2. §-a szerint: *„a dal művelése, a társasélet fejlesztése és a magyar nemzetiség eszméjének terjesztése. Az említett célok elérése végett hetenként legalább kétszer dalórákat tartanak. Az egyesület dalestélyeket, kirándulásokat rendez s alkalmilag hazafias-, templomi-, temetési és jótékonycélú ünnepélyen közreműködik"* [19].

A Jószerencse alapszabályainak megfogalmazása, szelleme igen sok tekintetben a Miskolci Dalár Egylet 1888 júniusában módosított alapszabályaihoz hasonlít. Valószínűleg ezt vették alapul.

Amint az idézett alapszabályból kitűnik, a Jószerencse Dalkör célkitűzésében nem a kor haladó eszméi, hanem a dualista Magyarország uralkodó köreinek vallásos és nacionalista ideológiája érvényesült. Ez megfelelt a gyárvezetőség intencióinak is. Ezért tűrték meg, esetleg támogatták működését. Minden előre mutató kulturális tevékenysége mellett az egyesület hátráltatta a vasgyár munkásainak öntudatosodását, szocialista irányú fejlődését.

Az alapszabály-tervezetet a közgyűlés elfogadta és a belügyminiszter 1893. július 10-én 56.018. sz. alatt jóváhagyta. Ezzel a Jószerencse, amely 1948-ban bekövetkezett feloszlásáig a diósgyőri munkásság legnépesebb egyesülete volt, megkezdte működését. Az egyesület a munkások kulturális nevelése, valamint a művészetek: ének, zene, színjátszás megszerettetése és művelése terén hosszú évtizedeken át igen eredményes munkát fejtett ki.

Ebben az időben már több szakmai szervezet működött Miskolcon, ezek azonban a munkásságot csak szakmák szerint fogták össze. Felvetődött a gondolat egy olyan egységes szervezet megteremtésére, amelyben szakmákra való tekintet nélkül összegyűlhettek Miskolc munkásai. Ezért határozták el, hogy *„a társas élet és a szellem fejlesztésére, eszméik kicserélésére és a testvéri összetartás szoros összefűzésére egy gyűlhelyet, egy munkás önképző-egyletet alapítanak"* [20]. Az egylet helyisége az Úri utca 2. szám alatt volt. (Népszava 1893. dec. 8. 7. lap.)

Az alapszabályokat 1893. július 30-án felterjesztették a minisztériumba jóváhagyás végett, ami azonban hónapokig késett, mert a kormány egyre jobban azon igyekezett, hogy a munkások szervezkedéseinek gátat vessen. Végül a kormány jóváhagyta az alapszabályokat. Felhívták a munkásokat és kisiparosokat, hogy tömegesen iratkozzanak be az új munkásegyletbe, amely nagy hiány pótlására hivatott, mert — bár a városban sok munkás van — eddig a szervezettség hiánya miatt semmilyen akcióra nem voltak képesek.

Az alakuló közgyűlést december 3-án tartották meg a Seper-féle szálloda dísztermében, amelyen a munkások tömegesen jelentek meg. Megválasztották az új tisztikart: elnök Bulkó (Bülkó), másodelnök Takáts István, aki kongresszusi küldött volt, harmadelnök Stehlik, pénztárnok Huszka, jegyzők Kecskés és Schwarz. A választmány tagjai: 12 rendes, 6 póttag és 5 ellenőr. A gyűlés végén 120 új tag iratkozott be az egyesületbe. A gyűlésen a központot Wankó Károly képviselte, aki az egyleti ügyek vezetéséről hosszabban beszélt.

Az egyesület megalakulásának nagy visszhangja támadt a városban. Bebizonyosodott, hogy az egyesület szociáldemokrata jellegű, tagjai nem csak kulturális, hanem politikai területen is élénken tevékenykednek. Hozzájárultak a 1894 tavaszán Budapesten megtartandó pártgyűlés eszméjéhez és arra küldötteket választottak.

Annyira megélénkült az új munkásegyesület tevékenysége, hogy a kereskedelmi és iparkamara 1894. január 23-án megtartott gyűlésén az iparhatóság részéről panaszt emeltek e tevékenységgel szemben. *„A nagy anyagi áldozatok árán fenntartott „munkásképző egyleteket" tagok hiánya miatt feloszlatni kell, míg a szocialisták egyletébe, amely „államellenes célokat követ", tömegesen iratkoznak be a munkások"* [21]. Az iparkamara memorandumban titakozott, hogy a belügyminiszter a jövőben ilyen egyletek megalakítását ne engedélyezze.

Sajnos, a Miskolci Munkás Önképző Egylet nem működhetett sokáig, mert a Bánffy-kormány 1895. október 23-án rövidesen felfüggesztette működését. Az egylet csak 1901-ben alakult meg újból Miskolci Általános Önképző Egyesület címen [22].

Nehéz évek

A munkásosztályra a súlyos megpróbáltatások hosszú sora következett be. A miskolciak öntudata már elérte azt a magas szintet, hogy jogos követeléseikért már sztrájkokra vállalkoztak. A sztrájkok hosszú sorát a nyomdászok sztrájkja nyitotta meg, amely 1894. január 6-án tört ki. A nyomdászok napi 12 órát dolgoztak és fizetésükből nehezen tudtak megélni. Követeléseiket jegyzékbe foglalva adták át a nyomdatulajdonosoknak, akiktől

napi egy órával kevesebb munkaidőt és 10 Ft heti fizetést követeltek. Megmozdulásuk tisztán gazdasági jellegű volt. A sztrájk miatt több munkást elbocsátottak, pedig a 10 Ft-os heti fizetés nem volt magas, hiszen ebben az időben a vasgyári vasesztergályosok havi átlagkeresete napi 12—14, sőt 16 órai munkaidő mellett 55 Ft-ot tett ki, viszont a „talpnyalóknak" 80—90 Ft-ot is fizettek.

A vasútasok is kezdettől fogva képviselték az osztályharcos szellemet. A visszaemlékezések szerint már 1892-ben volt Miskolcon vasutas sztrájk. Ennél nagyobb méretű volt az 1894. április 29-i tüntetés. Már az április 26-i gyűlésen felszólították a munkásokat, hogy 29-én a Seper Szálloda nagytermében tartandó gyűlésen minél nagyobb számban vegyenek részt. Ezen a gyűlésen határozták el május elseje megünneplését is. A felhívás a 4000 diósgyőri munkásnak is szólt, akiknek haladóbb tagjai részt vettek a szervezés munkájában. Ezt igazolja a Pester Lloyd cikke, mely szerint *május elsejének megünneplésébe a vasgyár munkásainak egy részét bevonták* [23]. Ebben az évben a május elsejei ünnepélyt nem a hegyek közt, hanem a Seper Szállodában tartották meg, ami a mozgalom erősödését jelentette.

Egyre több sztrájk tört ki. A cipészek 10 napig, a vasbútorgyári munkások 19 napig, majd az asztalosok sztrájkoltak. A későbbi években a sztrájkok száma egyre emelkedik.

1893-ban Diósgyőrött is nyomon követhető a politikai szervezkedésre való törekvés. 1893. júliusában egy felhívás jelent meg a Népszavában, amely Magyarország összes vas- és fémmunkásait szervezkedésre szólította fel. Hosszú hónapok teltek el, amíg 1894. február 16-án a vas- és fémmunkások budapesti bizalmi férfijainak értekezlete — főképpen a vidékről beérkezett felszólítások alapján — elhatározta, hogy a pünkösdi ünnepekre Budapestre egybehívják a vasmunkások országos értekezletét. Biztak abban, hogy a munkások ezen *„első lépés szükségességét"* be fogják látni. A vasas bizalmi férfiak azt akarták, hogy az első országos munkásösszejövetel egyúttal annak bizonyítására is szolgáljon, hogy *„milyen jogosak és kívánatosak szakszervezeti törekvéseik"* [24]. Itt lehetőség nyílik majd arra, hogy azokat a meséket, amelyeket a kormány tagjai a munkások szerencsés sorsáról terjesztettek, megcáfolják.

A bizottság felszólította az üzemek munkásait, hogy minden 400 munkás után a gyárértekezleteken egy küldöttet válasszanak. A gyűlés programja kiterjedt a jelentésekre, az agitáció és szervezkedés helyzetére, az ellenállási pénztár és sztrájk ügyére, valamint egy országos szervezési bizottság megválasztására.

A diósgyőri vasasok politikai fejlettségét igazolja az a tény, hogy a miskolci munkásokénál jóval nagyobb nehézségeik ellenére részt vettek az 1894-es vasmunkás kongresszuson [25]. Ez a tény igen jelentős bizonyíték amellett, hogy a diósgyőri munkások soraiban terjedni kezdtek a szocialista eszmék.

1894. március 4-én nyilvános gyűlést tartottak a famunkások is a Seper Szálloda dísztermében, amelyen a munkások helyzetének és a szervezkedés szükségességének ismertetése került sorra. Küldötteket választottak a március 25—26. napjain Budapesten megtartott kongresszusra.

A századforduló utáni években Miskolcon sok szakszervezet alakult meg, de minden időben a famunkások és a vasmunkások, majd a későbbi években az előbbiek mellett a nyomdászok és az építőmunkások bizonyultak a legharcosabb szakszervezeteknek.

A vasmunkások országos kongresszusán való részvétel azért is helyes lépés volt, mert a kongresszus határozati javaslata lényeges kérdésekkel foglalkozott. Legfontosabb célnak tartják a szaktársak öntudatának fejlesztését és emelését. Kötelességükké teszik a tudomány és felvilágosodás terjesztését és ápolását. Kötelességükké teszik, hogy hatalmas munkásegység megteremtésével törekedjenek a gazdasági viszonyok szabályozására, a munkabér, a munkaidő és a törvényes munkavédelem kivívására. Követelik az egyesülési és gyülekezési jog törvényes rendezését és a választójog kivívását [26].

Ezekben a hónapokban már igen élénk politikai érdeklődés, feszült figyelés, sőt a közvélemény egysége alakult ki a vasgyáriak körében. A miskolci sztrájkok is élénken foglalkoztatták őket. A gyárvezetőségnek a csendőrőrs Vasgyárban való felállítására vonatkozó törekvése is amellett szól, hogy a munkások mozgolódása ekkoriban egyre érezhetőbbé és észrevehetőbbé válik. Ezt elősegítették azok a munkások, akik a nagyarányú munkásfelvételek révén olyan helyről kerültek a Vasgyárba, ahol már fejlett szakszervezeti, vagy. pártélet folyt, akik már ott beléptek a szakszervezetbe és a pártba és tapasztalataikat az itteni munkások beszervezésénél alkalmazták. Ilyen munkások kapcsolódtak be a miskolci szakegyletek munkájába is és képezték a kapcsot a diósgyőri és a miskolci munkások között. Ezek járatták a munkássajtó lapjait, ismertették a szocialista könyvtermékeket és személyes kapcsolataik révén ők utazgattak fel Budapestre a központi értekezletekre, gyűlésekre. Erre az erjedésre világít rá a Pester Lloyd fentebb említett cikke.

Diósgyővasgyárban a munkások helyzete egyre rosszabbodik. A magyar pénzügyminiszter évről évre büszkén kérkedett azzal, hogy az állami gyárak milyen nagy hasznot jövedelmeznek az államnak. Ezt az eredményt azonban az állami gyárak, köztük első helyen a diósgyőri vasgyár bérrabszolgáinak véres verejtéke árán érték el, ugyanis 1890 óta mind a termelés, mind a dolgozók létszáma tekintetében Diósgyőr az első helyen állt a magyarországi vasgyárak közt. A munkás a bőrét hagyja ott, hogy profitot tudjanak elérni. A kizsákmányolás szempontjából a diósgyőri gyár megérdemli *„az ő áldásos berendezésével, bugris hivatalnokaival és művezetőivel az egész kapitalista világ előtt, hogy minta állami intézetnek nevezzék, mert itt a munkások felett való zsarnokoskodás igazán páratlan a maga nemében"* — írta 1894 júniusában a Vas- és Fémmunkások Szaklapja [27].

A munkaidő 12 óra, benne egy órai ebédszünettel. A szabályzat szerint tilos és 3—5 forinttal büntetendő az inasok verése, mégis a hivatalnokok és művezetők ütik nemcsak az inasokat, hanem a munkásokat is, anélkül, hogy valaki is gondolna felelősségrevonásukra. Különösen azok az előmunkások és művezetők brutálisak. akik szakmailag képzetlenek. Vannak olyanok, akik csak akkor hajlandók munkásnak felvenni a jelentkezőket, ha azok megvesztegetik őket.

A munkássajtóban ismételten találkozunk a diósgyőri munkásokhoz intézett felhívásokkal, hogy ne tűrjék el ezt az állapotot és kezdjenek szervezkedni, hogy mint szervezett munkások törekedjenek jobb létfeltételek és szabályozott munkaviszonyok megteremtésére. Amikor 1894-ben fokozódott a magyar vas- és fémmunkások országos szervezkedése, akkor a diósgyőri vasasokat még nem tudják beszervezni, mert annyira ki vannak szolgáltatva a rendszer helyi urainak, hogy nem vállalhatják a belépéssel járó kockázatot. A munkásvezetők ezen is segíteni akarnak, ellenállási

pénztárt szerveznek, amelynek az a célja, hogy a vasmunkások részére bérharc kitörése esetén olyan helyzetet biztosítson, hogy követeléseiket kiküzdhessék és az összességért fáradozó elvtársakat egy bekövetkező megtorlás esetén támogatásban részesíthessék.

A szervezkedésre igen nagy szükségük van a munkásoknak mind a jelent, mind a jövőt illetően. A tűrhetetlen állapotokon csak ez által lehet változtatni. A jövőt illetőleg azért súlyos a helyzet, mert a munkásoknak nincsen pénzük. A törvény ugyan lehetővé teszi az iskoláztatást, de a munkás képtelen arra, hogy gyermeke tandíját kifizesse, ezért kizárják az iskolából. A munkás gyermeke ahelyett, hogy tanulna, dolgozni megy, mert különben éhen hal. Ugyancsak a pénz hiánya miatt a munkás ember nem tud művelődni, tudománnyal foglalkozni. Ha pedig tudatlan marad, akkor még jobban ki fogják zsákmányolni.

A század vége felé még nehezebb lett a munkások helyzete. Mind az állami gyárakban, mind a magánüzemekben egyre keményebb feltételek mellett kell dolgozniok. Amíg bérüket folyton csökkentik és az akkordbérekből a legkülönfélébb kifogások címén levonnak, a vezető urak gyűjtik a hasznot, hogy ezt azután saját maguk közt felosztha ssák. Az állam üzemeiben éppen úgy, mint szerte az országban feneketlen korrupció uralkodik. Az állami gyár munkásai is azt tapasztalták, hogy saját hazájuk hivatalos közegei éppen úgy élősködnek rajtuk mint a legkapzsibb, legbrutálisabb magántőkések.

Rendőrterror a munkások ellen

A munkásokkal nemcsak a gyárakban bántak durván, de a hatóságok se dédelgették őket. *„A Bánffy-kormány 1895 elejétől a munkásmozgalommal szemben egyre gyakrabban alkalmazott terrort. Megindult a szervezett hajsza a munkásmozgalom és a párt ellen"* [28]. 1895. március 22-én Miskolcon olyan események zajlottak le, amelyek nemcsak a helyi társadalomban, de még a budapesti sajtóban is megdöbbenést váltottak ki.

A szociáldemokraták a miskolci lakosok körében egy röpiratot terjesztettek. Amikor ez a rendőrkapitány tudomására jutott, összefogdostatta a munkásokat. Négyet, akiket az Önképző Egylet helyiségében találtak, lezáratott, több mint húsz munkást pedig kihallgatásra idézett be. Ezekkel igen durván bánt, tettleg súlyosan bántalmazta őket olyan röpirat miatt, amelyet az ügyészség nem tiltott be. *„Ilyennel szemben nem keresi a kormány a polgárok szabadságának megsértésében a törvényellenességet, hisz ez csak egy pár munkás"* [29]. Ez az esemény nagyban hozzájárult a Miskolci Munkás Önképző Egylet feloszlatásához.

A túlkapások egyre gyakoribbá váltak, aminek következtében egy polgár feljelentette a rendőrkapitányt, akit a törvényszék hivatalos hatalommal való visszaélés miatt 50 Ft pénzbüntetésre ítélt. Ennek kapcsán a Népszava megállapítja, hogy ha ezt az embert megbüntetnék mindazokért a bünökért, amelyeket a miskolci-diósgyőri elvtársakkal szemben elkövetett, akkor egész életét fogházban kellene eltöltenie. *„Hány elvtársunkat kínzott ez már meg — írta a Népszava — hányat toloncoltatott el, hánytól vette el a mindennapi betevőt?... Próbáljanak a megkárosítottak Lukács ellen tulajdoni keresetet beadni, válaszul azt fogják kapni, hogy a szociáldemokratákkal mindent szabad tenni* [30].

A diósgyőri és miskolci munkások sok megpróbáltatáson mentek keresztül, kijárták a szenvedés magasiskoláját, de a jobb jövőbe vetett hi-

tük nem tört meg. A munkásmozgalom ellen a hatóságok hiába követték el a sok erőszakos cselekményt, a mozgalom terjedését ezekben az években sem tudták megakadályozni. Bár a kormány a munkások egyleteinek működését felfüggesztette, mégis 1895-ben a Korona Szálló melléktermében megalakult a miskolci könyvnyomdászok köre. A későbbi időben ez a csoport is a leghatásosabb szervezetek közé tartozott Miskolcon.

A munkásság nagy előkészületeket tett 1896 május elsejének megünneplésére, az ekkor már 5000 munkást foglalkoztató Vasgyárban, de a rendőrkapitány is elkövetett mindent, hogy a munkások tüntetését megakadályozza. Egész éjjel készültségi szolgálatot tartott s a rendőrlegénységen kívül a főszolgabíró még kellő számú csendőrt is kirendelt [31]. Pedig a vasgyári munkások nem ezt érdemelték volna a rendszer uraitól, mert pompásan tudtak dolgozni. Az 1896. évi ezredéves kiállításon az idegen államok szakértő képviselői bámulattal álltak meg a diósgyőri gyár és testvérgyárának, a budapesti államvasutak gépgyárának produktumai előtt. Ezzel Diósgyőr és a Budapesti Gépgyár, mint a magyar nehézvasipar képviselői, egyszerre világhírre tettek szert [32].

A munkások ideológiai és politikai szemléletének formálását nagyban elősegítette a munkássajtó termékeinek terjesztése. Ezekben az években megnövekedett a Népszavára előfizető munkások száma, amiért a rendőrség egy Szabó Károly nevű szocialistát, aki a Népszava terjesztése miatt jött Miskolcra, a pályaudvaron letartóztatott [33].

A letartóztatások, házkutatások, kitoloncolások napirenden voltak. A munkások megedződtek, bátran szembenéztek a veszedelmekkel és a fegyverekkel. A szocializmus eszméi mind jobban terjedtek. Az osztályharc annyira kiéleződött, hogy az uralkodó Bánffy miniszterelnököt leváltotta hivatalából. Az új kormány alatt a munkások elleni harc veszített hevességéből, mert a kormánynak a munkásmozgalom megnövekedett erejével számolnia kellett.

A szocializmus tanainak a diósgyőri munkások körében való terjedése aggodalommal töltötte el az alispánt, aki 1897. február 18-án átírt a csendőr szárnyparancsnokságnak, hogy a gyártelep állandó csendőrfelügyelet alatt tartása céljából növelje a diósgyőri csendőrőrs állományát, hogy szükség esetén az őrjáratot ki tudja egészíteni.

Indokolásul felhozza, hogy a *„diósgyőri állami vas- és acélgyár több ezer, köztük számos külföldi eredetű munkást is foglalkoztatván, mint minden nagy gyártelep, nem idegen a szocialista eszméktől és éppen ezért súlyt helyeztek arra, hogy ezen telepek állandó csendőrfelügyelet alatt álljanak". „... gondot fordítani méltóztassék arra, hogy... az állami vas- és acélgyár folytonos csendőri felügyelet alá helyezve legyen"* [34].

A miskolci munkások a feloszlatott Általános Munkás Önképző Egyesület helyett újabb egyesületet akartak létrehozni. Az alispán ily irányú kérelmüket és az alapszabálytervezetet 1898. február 6-án felterjesztette a belügyminiszternek, de ez véleményes jelentés céljából visszaküldte. Ekkor az alispán azt véleményezte, hogy a „Miskolci általános munkások szabadságkörének" célját oly általánosan fogalmazták meg, hogy annak *„keretébe mindenféle agitáció, s így a szocialisztikus elveknek fejtegetése és terjesztése is teljesen beleillik... tagjai lehetnek nem csupán fizikai, hanem szellemi munkások is és ez által mód van adva arra, hogy idegen agitátorok az alapszabályok keretében izgathassanak... végül az egylet élén álló Jerem Géza ideiglenes elnök valami szociális féle mozgalomba belekeveredett —*

ezen alapszabályok jóváhagyását nem véleményezem [35]. Természetes, hogy az ilyen ajánlás nem kedvezett az egyesület megalakításának.

A munkások megfélemlítésének gyakran alkalmazott módja a rendőri felügyelet alá helyezés volt. 1897. december 4—5-én a perecesi bányatelepen zavargás tört ki, ezért 23 bányamunkást, mint a zavargás előidézőit, a munkából elbocsátottak. A vasgyár vezetősége, ahová a perecesi bánya tartozott, az elbocsátott munkások névjegyzékét illetőségi helyük feltüntetésével megküldte az alispáni hivatalnak, ahonnan utasították az érdekelt főszolgabírókat és az érdekelt miskolci rendőrkapitányt, hogy nevezetteket tartsák rendőri felügyelet alatt és ha tartózkodási helyükön is zavargást okoznának, velük szemben szigorú rendszabályokat alkalmazzanak [36].

A munkásokkal szemben alkalmazott megtorlás legrettegettebb eszköze, „a fekete könyv" 1899-ben kezdett nálunk elterjedni. A kapitalisták nem elégedtek meg a bérharcokat folytató munkások elbocsátásával, hanem névsorukat megküldték a közeli és távoli környék hasonló vállalatainak. A gyárakban minden mester kapott egy kis jegyzéket (akkoriban a mesterek alkalmazták a munkásokat), amelyre fel van jegyezve azon elégedetlenek neve, akiket a munkából elbocsátottak, vagy a gyárak köröztetnek, hogy az ellenállókat egyenesen tönkre tegyék. Az ilyen munkás mehetett az egyik gyár kapujától a másikhoz és kínálhatta megvételre munkaerejét, hogy éhező gyermekeinek kenyeret teremtsen elő, sehol sem kapott alkalmazást [37].

Később az a gyakorlat alakult ki, hogy az üzemek a körzetükben levő többi munkahellyel is közölték az ilyen munkások neveit azzal a kéréssel, hogy ezeket ne alkalmazzák. A Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) 1904-ben történt megalakulása után, amelybe még az állami vasgyárak is beléptek, az ilyen embereket tilos volt gyáraikban alkalmazni. Ezek az intézkedések nagyban hozzájárultak a munkások harci kedvének csökkentéséhez. Mégis sokan voltak olyanok, akik megmondták igazukat, de azután vállalniuk kellett a kivándorlók keserű kenyerét és a hontalanságot.

A gazdasági válság jelentkezése

A diósgyőri munkásság is ki volt szolgáltatva a kapitalista szellemben működő gyárvezetésnek. A meleg üzemek két műszakban dolgoztak, műszakváltás reggel és este 6 órakor volt, ezekben 12 óra a munkaidő. A többi üzem egy műszakban üzemelt, a napi munkaidő 10 óra, közben egy óra ebédszünet. A munkások napszámbért, a kinevezettek havidíjat kaptak. Ez az állapot egészen 1918-ig fennmaradt, amikor az órabérrendezésre tértek át. Gyakran előfordult, hogy az üzemvezetőség nem elégedett meg a napi 10, illetve 12 órai munkaidővel, mert sürgős munkák esetén még tovább foglalkoztatták a munkásokat; ilyenkor még a vasár- és ünnepnapokra sem voltak tekintettel. Nőket az üzemekben nem foglalkoztattak.

A munkások keresetéből, sokszor napi 14—15 órai munka mellett is, csak a legszükségesebb igények fedezésére futotta. 1880-ban oly nagyméretű drágaság jelentkezett, hogy a munkások napi 5 krajcár drágasági pótlékot kaptak. Ez a későbbi időben hónapról-hónapra változott. A munkások keresetét a 90-es évekre vonatkozólag csak közvetve tudjuk megállapítani. A diósgyőri vasgyár testvérgyáránál, a budapesti állami gépgyárnál 1893 szeptemberében bérkövetelések miatt 48 esztergályost elbocsátottak. A vasesztergályos munkás napi keresete napi 12—14, sőt néha 16 órai munkaidő

mellett általában 55 Ft volt, azonban 150, hosszú évek óta dolgozó vaseszтergályos 80—90 forintot keresett. *„de ezeket talpnyalásukért fizetik jobban a többinél, mert a többiek hasonló munkáért 30—60 forintot kapnak"* [38]. Mennyit keresett a többi munkás, ha a legjobban fizetett vaseszтergályosok kerestek most ennyit? Tekintettel arra a szervezési tényre, hogy a diósgyőri áll. vas- és acélgyár, valamint a budapesti állami gépgyár egy igazgatóság hatáskörébe tartozott. Diósgyőrvasgyárban hasonló bérek voltak.

Az alacsony bérek miatti elégedetlenség fokozódik. Újabb bajok jelentkeznek. Az 1896-i millennáris kiállítás befejezése után a vasútépítés alaposan megcsappant, aminek hatása már a következő évi termelés eredményeiben megmutatkozott. Az ipari pangás tovább fokozódott, s a munkásság szempontjából katasztrófális következményekkel járt. A századforduló első éveiben elmélyülő gazdasági válság kezdő jelenségei már jelentkeznek Diósgyőrvasgyárban. A kormány 1898-ban átszervezéssel kísérletezett, az államvasútak budapesti gépgyárát és a diósgyőri gyárat kivette a kereskedelemügyi miniszter kezeléséből és egyesítette a pénzügyminiszter kezelése alatt álló többi kincstári vasművel.

Az állami vasgyárak ekkor a következő nagyobb gyáregységekből álltak: az államvasútak budapesti gyára, a diósgyőri vas- és acélgyár, a zólyombrézói vasgyár, a vajdahunyadi vasgyár és a kudzsiri vasgyár. Ebben a hatalmas gyárcsoportban a diósgyőri volt a legtekintélyesebb, mert termelőképességével, modern berendezésével, hatalmas munkástömegével messze kiemelkedett társai közül.

Az átszervezésnek a munkásmozgalom szempontjából is volt hatása, mert a diósgyőri gyár munkásai közelebbi kapcsolatba kerültek a többi gyár munkásaival. A munkaerővándorlás a későbbi időkben még nagyobb méreteket öltött, az emberek sorra járták a különböző gyárakat, hogy munkát kapjanak. A munkáscsábítások igen gyakoriak voltak. A jobb vasöntő munkásokat Diósgyőrből Resicabányára csalogatták olyan igéretekkel, hogy havi 70—80 forint fizetést fognak kapni, de a hónap elteltével 43 forinttal fizették ki őket. Az így becsapott munkások — ha visszavételüket a diósgyőri gyár megtagadta — kénytelenek voltak külföldre vándorolni [39].

Különben a hatóságok intézkedései is a kivándorlás választásának súlyos lehetősége felé sodorták a munkásokat. Buthy Lajos főszolgabíró jelentéséből tudjuk, hogy a súlyos gazdasági helyzet miatt *„1897. december hó 4-én és 5-én a perecesi bányatelepen zavargás tört ki, és ennek folytán a bányamunkások közül 23-an, mint a zavargás főtényezői és előmozdítói, a munkából elbocsáttattak* [40]. A diósgyőri vasgyár művezetősége megküldötte az alispánnak azt a kimutatást, amely feltüntette a munkából elbocsátott bányamunkások nevét és illetőségi helyét. (A perecesi bánya a diósgyőri vasgyár igazgatása alá tartozott.) Ennek a kimutatásnak a másolatát a vármegyei főjegyző az érdekelt főszolgabíráknak és rendőrfőkapitányoknak azzal az utasítással adta ki, *„hogy a közleményben megjelölt egyéneket rendőri felügyelet alatt tartanák és netán tartózkodási helyükön is zavargást okoznának, ellenökben szigorú rendszabályokat alkalmazzanak"* [41].

A század vége felé Diósgyőrött tovább romlik a helyzet. Az országgá kürtölt „mintaüzem" a legközönségesebb munkástkiszipolyozó mammutvállalattá alakult át. A munkásoknak egyre nehezebb feltételek mellett kellett dolgozniok. Amíg bérüket folyton lejjebb és lejjebb szorítják és fizetésükből a legkülönfélébb ürügyekkel levonnak, a gyár vezető urai gyűjtik

a hasznot, hogy annak egyre nagyobb részét saját maguk közt oszthassák fel.

Az ipari pangás tartóssága, a feneketlen kizsákmányolás, a munkásokkal szemben megnyilvánuló durva bánásmód, a bérek leszorítása robbanásig feszült légkört idéztek elő a vasgyári munkások körében. Ennek következtében *1899. május 13-án a hengerde, a váltó- és kovácsműhely munkásai, számszerint 600-an beszüntették a munkát* [42]. A sztrájk kirobbantója a túlságos bércsökkenés volt. A munkások kívánságait a nehéz gazdasági helyzetre hivatkozva igen kis mértékben teljesítették, de utána munkáselbocsátások következtek be. A gyár igazgatósága pedig gondoskodott arról, hogy a mozgalom szervezői másutt se kapjanak munkát. *Ez volt az első diósgyőrvasgyári munkássztrájk.*

A sztrájk kitörésének okairól a miskolci járás főszolgabírája az alispán utasítására részletes jelentést tett [43]. Szerinte 160 munkás a bérfizetés után szüntette be a munkát. A sztrájk szervezői Glódi Ferenc, Majercsik Ferenc, Kuchta István, Németh Pál, Papp János, Flosznik Bertalan, Szalánczi Ferenc, Szemere András, Rajksz András, Koza Márk, Ladányi Gábor voltak, akik közül Szemere vezetése alatt május 15-én este egy küldöttség utazott a fővárosba, hogy sérelmeiket a pénzügyminisztériumban és a gyár igazgatóságánál előadják.

A sérelmük az volt, hogy bérfizetésükből levontak, aminek következtében egy-egy munkás naponta 1 Ft 87 krajcárt keresett, míg az előző időkben 2,50 Ft-ra rúgott egy munkás napi keresete. Ezt a nagy különbözetet nem találták jogosnak, ezért sztrájkkal akarták járandóságukat kikényszeríteni. A mozgalom május 15-től 18-ig tartott. Szalánczi és Szemere havonként 60—70 Ft-ot kerestek, a többiek keresete 50—60 Ft volt, viszont az előző években a havi keresetük 15—20 Ft-tal magasabb volt. A munkások fizetése több összegből tevődött össze: volt egy fix összegű alapfizetés és a teljesített munka után járó százalék, ami a végzett munka mennyiségéhez képest kisebb vagy nagyobb lehetett. Azonban a fizetés megállapításának ezt a módszerét nem ismertették a munkásokkal és ennek az arányszámnak az elhallgatása vagy meg nem nevezése is egyik oka volt az elégedetlenségnek.

A sztrájk eredménye tehát az volt, hogy pár fillért emeltek keresetükön, azonban utána megkezdték a munkások elbocsátását.

Nem sokkal a diósgyőri munkások sztrájkja után a miskolci reszelővágó munkások léptek sztrájkba. Kitörésének oka az alacsony kereset volt; hét számra 3—5 Ft-ot és élelmezést adott a tulajdonos a munkásoknak, de az élelmezés olyan rossz volt, hogy a munkások kénytelenek voltak fizetésük egy részét élelemre költeni. Munkáltatójuk akkordbért akart adni, amely 20 százalékkal alacsonyabb volt, mint a budapesti reszelővágó munkások bére. Követeléseiket pontokba foglalták, amiből látjuk, hogy milyen nagyfoku volt a munkások kizsákmányolása Ime a követelések: 1. A darabszámmunka a budapesti árszabály szerint, minden levonás nélkül fizettessék. 2. A munkaidő 10 óra legyen. Rendszeres munkabeosztás. 4. A szombat délutáni (esti) elszámolás és fizetés. 5. A munkás ok nélkül ne legyen elbocsátható. 6. Felmondás nélküli kilépés.

A sztrájk a reszelővágók követeléseinek megadásával végződött, noha akadt egy sztrájktörő, aki hajlandó volt 20 százalékkal olcsóbban dolgozni [44].

[1] A diósgyőri magy. kir. vas- és acélgyár története 1765—1910. 4—6. lap.
[2] Szendrey János: Miskolc város története. IV. 580. lap.
[3] Szendrey i. m. 592. lap.
[4] A kereskedelmi és iparkamara jelentése. 1881. I. 38. lap.
[5] Kamarai jelentés. 1891. 75. lap.
[6] Kabella Lipót, később diósgyőrvasgyári tanoncoktató visszaemlékezése alapján. Sajnos, korabeli írásbeli dokumentum nem áll rendelkezésre.
[7] A magyarországi munkásmozgalom 1848—1917. 36. lap.
[8] U. o. 38. lap.
[9] Az 1892. évi kamarai jelentés 120. lap.
[10] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai I. kötet, 152—153. lap.
[11] Népszava, 1893. május 12. 6. lap.
[12] Az iparkamara 1893. évi jelentése. 136. lap.
[13] Kiszely Gyula adata.
[14] A Miskolci Cipészek Szakegyletének jegyzőkönyve. Dr. Deák Gábor birtokában.
[15] A Diósgyőri m. kir. vas- és acélgyári áll iskolák 1890—91. tanévi értesítője. 4. lap.
[16] Kováts György A diósgyőrvasgyári Jószerencse dalkör megalakulása és kezdeti tevékenysége 2. lap. Kézirat.
[17] Dr. Zádor Tibor Az 50 éves DVTK.
[18] Állami Levéltár Miskolc. 137/898. sz. őrzemény.
[19] U. o. 75/893. sz. őrzemény. Ugyancsak megtalálható az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvében. Őrzi a diósgyőri Lenin Kohászati Művek Bartók Béla Művelődési Háza.
[20] Népszava. 1893. okt. 6.
[21] Népszava. 1894. febr. 2.
[22] Népszava. 1901. aug. 3.
[23] Pester Lloyd. 1894. ápr. 26.
[24] Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1894. febr. 24.
[25] Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1894. május 12.
[26] Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1894. júl. 14.
[27] Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1894. június 3.
[28] A magyarországi munkásmozgalom 1848—1917. 53. lap.
[29] Népszava. 1895. március 22.
[30] Népszava. 1895. júl. 9.
[31] Borsodmegyei Lapok. 1896. május 1. sz. 2. lap.
[32] Keresztes Vencel Diósgyőr monográfiája. 69. lap.
[33] Szabadság c. lap 1898. ápr. 16. sz. 6. lap.
[34] Alispáni iratok. 2699/ai. 897.
[35] Alispáni iratok. 2521. ai. 898.
[36] Állami Levéltár Miskolc, 14985/1897. sz.
[37] Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1899. június 8.
[38] Népszava. 1893. szept. 29.
[39] Népszava. 1899. január 6.
[40] Alispáni hivatal iratai. 14985. sz./1897.
[41] U. o.
[42] Szabadság, 1899. május 17. 4. lap. és május 20. 2. lap.
[43] Főszolgabírói iratok. 2574/I. 899. Miskolci Állami Levéltár.
[44] Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1899. aug. 17.

Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplénben
(1944. november 6 — december 24.)*

BORUS JÓZSEF

Hazánk felszabadulásának történetével a tizedik évforduló kapcsán, 1954-ben kezdtünk komolyabban foglalkozni. Az akkori körülmények között elsősorban sajtóanyag, mindenekelőtt a Szovjet Tájékoztató Iroda jelentései alapján történt. A forrásanyag korlátozottsága miatt a kutatás inkább a politikai kérdésekre irányult; a katonai történetre, a részletek megismerésére és az összefüggések feltárására még nem lehetett elegendő súlyt helyezni, — a téma jelentőségének megfelelő művek akkor még nem jöhettek létre.

Azóta, különösen a legutóbbi években sokféle és értékes anyag vált hozzáférhetővé felszabadulásunk katonai történetének részletes megismeréséhez is. Moszkvában orosz nyelven megjelent „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története" című nagyszabású, hatkötetes munka [1]. A Magyarország felszabadításával foglalkozó fejezetek ennek 4. és 5. kötetében találhatók. A Nagy Honvédő Háború Története, mint átfogó munka, természetesen nem az egyes harcok, vagy helységek és megyék felszabadulásának leírását adja, hanem összességében igyekszik bemutatni az általános politikai és katonai helyzetet és eseményeket és ezek változásait.

Napvilágot látott — ugyancsak orosz nyelven — számos tanulmány [2], visszaemlékezés is; felszabadulásunk 20. évfordulójára pedig Moszkvában gyűjteményes kötet készül [3]. Ennek egyik szerzője R. J. Malinovszkij marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere, aki 20 évvel ezelőtt a hazánkban harcolt, és Borsod-Abaúj-Zemplén megye nagyobb részét is felszabadító 2. Ukrán Front parancsnoka volt. — Megemlítendő még, hogy újabban már kezd megvalósulni külföldi levéltári kutatások lehetősége is, és mindez nemcsak részletesebb és színvonalasabb, hanem mindenekelőtt pontosabb, az eseményeket hívebben visszaadó feldolgozások elkészültét biztosítja.

Német részről ugyancsak több fontos munka van, melyekben Borsod megye felszabadulásának történetére is találunk értékes adatokat. Elsősorban Hans Friessner volt vezérezredesnek, a német „Dél" hadseregcsoport volt főparancsnokának „Elárult csaták. A német véderő tragédiája Romániában és Magyarországon" című könyvét [4] kell megemlíteni, továbbá Paul Klatt volt altábornagy „A 3. hegyihadosztály" című [5] összeállítását, több hasonló munka és feldolgozás [6] mellett.

Mindezeknek a túlnyomó többségükben nem magyar nyelvű munkák-

nak alapján ma már Borsod megye, mindenekelőtt Miskolc felszabadulásának történetét is sokkal részletesebben ismerjük, mint 5—10 évvel ezelőtt. Kevesebbet tudunk viszont a megye északi része, továbbá a volt Zemplén és Abaúj megye felszabadulásáról. Ennek több oka van. Zemplén és Abaúj-Torna egy részét az I. E. Petrov vezérezredes vezette 4. Ukrán Front csapatai szabadították fel. Német részről hasonló volt a helyzet, mert e terület legkeletibb részén az 1944 decemberétől az „A" hadseregcsoporthoz tartozó 1. német páncélos hadsereg próbált védekezni [7].

Az irodalomban alig találunk adatokat a 4. Ukrán Front tevékenységére, és szinte semmit az 1. német páncélos hadseregről. — Éppen ezért van nagy jelentősége a helytörténeti kutatásnak; az egyes községek és járások történetével foglalkozó helytörténészek jelentősen segíthetik történettudományunkat területük felszabadulása eseményeinek feltárásával.

A magyarországi felszabadító harcok történetével fő vonalakban legutóbb jelen sorok szerzője foglalkozott, a Magyar Történelmi Társulat 1964 májusában Szolnokon tartott vándorgyűlésen elmondott előadásában: „A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében" [8]. Egy ilyen átfogó előadásban természetesen nem lehetett részletesen ismertetni az egyes megyék, vagy éppen járások területén lezajlott hadműveleteket. Ezekkel külön cikkekben vagy előadásokban kell foglalkozni, mint az most Borsod-Abaúj-Zemplén megye vonatkozásában történik.

Ismeretes, hogy az 1944 szeptember vége felé megindult magyarországi felszabadító harcok első szakaszában felszabadult a Tiszántúl és a Vörös Hadsereg a Duna-Tisza közének déli részén előrenyomulva, Baja felszabadítása után elérte a Dunát [9]. A Tiszától keletre a hadműveletek november 1-ére fejeződtek be, de még a Tiszántúl teljes felszabadítása előtt, október 30-án a 2. Ukrán Front két hadteste Kecskemétnél újabb támadást indított északnyugati irányba, Budapest felé [10]!

E támadással vette kezdetét a Vörös Hadsereg magyarországi felszabadító harcainak második szakasza. A harcok súlypontja ettől kezdve Budapest körül volt, melyet a Vörös Hadsereg előbb bekerített, majd súlyos és veszteségekkel teli küzdelemben felszabadított. A magyarországi arcvonalon folyó többi hadművelet is ezzel függött össze, ezt szolgálta. Ez vonatkozik az északkelet-magyarországi harcokra is; Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadulásának egész menete összefügg a budapesti hadművelettel, ennek alapján érthető meg teljes egészében.

A Vörös Hadsereg Tiszántul elfoglalásával, s az egyidejűleg a Duna-Tisza közének déli részén, majd a Dunántúlra végrehajtott előnyomulásával a területnyereségen túl, két jelentős célt ért el:

1. Megteremtette az előfeltételeket a magyar főváros, és ezzel együtt az ország további, nagyobb részének felszabadításához.

2. A Szolnok—Debrecen vonalon, Debrecen környékén, Szolnoknál és Nyíregyháza környékén vívott harcokban óriási veszteségeket okozott a hitlerista csapatoknak. A német és magyar haderő ember- és anyagveszteségei lehetetlenné tették a német főparancsnokságnak, személy szerint Hitlernek azt a tervét, hogy a magyarországi hadműveletek első szakaszának lezárulta után a védekezést a Tisza-vonalán kíséreljék meg. A szovjet támadás különben — mint említettem — Kecskemétnél indult, s ez eleve illuzórikussá tette a Tisza-vonalának tartását.

A magyarországi német és magyar haderő helyzetét a tiszántúli harcok után érdekesen mutatja a Dél hadseregcsoport főparancsnokának, Hans

Friessner vezérezredesnek még e harcok lezárulta előtt, október 27-én Heinz Guderian vezérezredeshez, a német szárazföldi csapatok vezérkarának megbízott főnökéhez írott terjedelmes levele. Ebben Friessner felhívta Guderian figyelmét, hogy

1. a harcokban elszenvedett veszteségek miatt a német csapatoknak sürgős ember- és fegyverkiegészítésre van szükségük, különben teljesíthetetlen feladat elé kerülnek, és erő hiányában vereségekkel kell számolni;

2. a magyar alakulatok állapota és harci szelleme jelenti a legnagyobb gondot, — a magyarok nem állják meg helyüket;

3. a hadseregcsoport erői a Tisza-vonal védelmére elégtelenek: a Vörös Hadsereget nyugatabbra, a hegyeknél kellene megállítani [11].

Október végén — november elején a szovjet hadvezetőség terve a magyar főváros elfoglalására, az ellenség ottani csoportosításának szétverésére irányult. Ehhez el kellett vágni a Budapestről Miskolcra, onnan tovább Kassára vezető utat, hogy így a Tisza középső és felső folyásánál védekező német és magyar alakulatok összeköttetését a főváros környékén állókkal megszakítsák. Ennek az elvágásnak a megvalósítása után, az arcvonal három szakaszán kellett egyidejűleg támadást kezdeni. A 2. Ukrán Front erőinek az arcvonal közepén a magyar főváros körül, a 3. Ukrán Front erőinek a Dunántúlon, továbbá a 2. Ukrán Front erőinek a Tisza felől Miskolc ellen, végül a 4. Ukrán Frontnak Ungvár térségében. A három ukrán front ezen általános, a magyarországi arcvonal teljes szélességében indított támadásának célja a német és a magyar csapatok felmorzsolása és megsemmisítése volt. Északkelet-Magyarországon a támadás az ellenség Budapest és Miskolc közötti arcvonala összeomlásának kikényszerítésére, a Mátra és a Bükk hegység közötti áttörés megvalósítására irányult [12].

Hans Friessner Heinz Guderiannak írt levele ismeretében nem érdektelen megemlíteni, hogy az október 29-én indított támadás kezdetén a 2. Ukrán Front erői gyalogságban 2-szeresen, lövegekben (a páncélelhárító és légvédelmi tűzérség nélkül) és aknavetőkben 4—4,5-szeresen, harckocsikban és önjáró lövegekben 1,9-szeresen, repülőgépekben pedig 2,6-szeresen múlták felül a Dél hadseregcsoportot [13].

Október végén — november elején a Tisza-vonalán Szolnoktól Csapig az Otto Wöhler gyalogsági tábornok vezette német seregcsoport védett. Ennek a 8. német és a László Dezső vezérezredes vezette 1. magyar hadsereg tartozott alárendeltségébe. Csaptól tovább, északkelet felé az 1. német páncélos hadsereg foglalt védőállást. A Tiszán a németek Polgárnál, Tiszadobnál és Tokajnál hídfőket rendeztek be [14].

Az arcvonal Borsod megyei szakasza Tiszabábolnánál kezdődött. A Tiszabábolna—Tiszakeszi közötti, mintegy 25 km-es szakaszon a 27. magyar könnyű hadosztály [15], innen tovább, tehát Tiszakeszitől Tiszadob—Tiszadadáig, 54 km-es szakaszon, a 3. német hegyihadosztály védett. Ennek a hadosztálynak a Sajó mellett, Girincs községben volt a harcálláspontja. A hadosztály már említett története elmondja, hogy rendkívül széles sávban kellett védekezniük, mocsaras terepen, kedvezőtlen időjárási viszonyok közepette [16].

Itt kell tisztázni azt a kérdést: mikor indult meg a szovjet csapatok támadása? A korábbi magyar munkákban, így a Borsodi Szemlében a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából közölt tanulmányban is, november 9. szerepel, tévesen [17]. A már említett „Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből" című gyűjteményes kötet első, Ribin vezérőrnagy és Ogarjev ezredes által írott, „Az 57. lövész hadtest átkelése a Tiszán 1944 novembe-

rében Egertől 50 km-re délkeletre" című tanulmányában az áll, hogy ez a hadtest a november 5-ről 6-ra virradó éjszakán kelt át a Tiszán [18]. E hadtesttel egyidőben kellett a Tiszán átkelni a hadtest jobb szomszédjának, a 27. hadsereg állományába tartozó 35. gárda lövész hadtestnek is, hogy Mezőkövesd irányába támadjon [19]. — Még tovább északabbra, Polgár környékén a 40. szovjet hadsereg támadott [20].

Rendkívül érdekes egyébként az a mód, ahogyan a 35. gárdalövész hadtest az átkelést végrehajtotta. A támadás a 27. magyar könnyű hadosztály ellen, tehát az arcvonal leggyengébb szakaszán kezdődött. A magyar hadosztályparancsnok helyzetmegítélésében a támadást a Tiszabábolna—Tiszadorogma közötti, mintegy 5 km-es szakaszon várta; erőit ezért ide összpontosította. Ennek következtében a hadosztály arcvonalának másik, mintegy 20 km szélességű szakaszára csak egy ezred jutott. A szovjet felderítés erről természetesen tudomást szerzett, és az átkelés november 6-ra virradóan ezen a 20 km-es szakaszon, Ároktőnél indult meg [21].

Az ezen a szakaszon felállított 70. magyar gyalogezred nem állta meg a helyét, hanem a szovjet támadás megindulásakor mindjárt szétszóródott. A hadosztály tűzérsége ugyan megpróbálta feltartóztatni a szovjet előnyomulást, de tartósan ez nem sikerült. A támadás így egyre nagyobb tért nyert, és Ároktő elfoglalása után Mezőcsát, majd Gelej irányába folytatódott [22].

A szovjet előnyomulás gyors ütemét mutatja az a körülmény, hogy bár a szovjet támadás az átkelés után csak november 7-én bontakozott ki, a 3. német hegyihadosztály 9-én már kénytelen volt rohamlövegeket bevetni az állásai mögé beszivárgott szovjet rohamosztagok ellen [23].

A 2. Ukrán Front a tiszai arcvonal egész szakaszán jelentős sikereket ért el: elfoglalta Tiszakeszit és Tiszadadát. Tiszadadától a magyarok Prügy felé vonultak vissza. Ennek következtében a 3. német hegyihadosztály bal oldalában szovjet csapatok jelentek meg. A szovjet előretörés következtében a németek polgári és tiszadobi hídfőjüket november 7-én és 8-án elvesztették; ezt követőleg a Vörös Hadsereg több páncélos dandárt átdobott a Tiszán [24].

A 35. gárda lövész hadtest sikereiről maga az ellenséges főparancsnok, Friessner vezérezredes ismeri el, hogy „Ároktő elvesztése után a 27. magyar hadosztály arcvonala is összeomlott". Az Ároktőnél és a délebbre, az 57. szovjet hadtest által Tiszaszőlőstől északnyugatra végrehajtott átkelés olyan válságot idézett elő — írja Friessner —, „melynek hamarosan a hadseregcsoport arcvonalának egész szerkezetére ki kellett hatnia" [25].

A Tisza-vonalának birtokba vétele után a szovjet harckocsizó alakulatok sorra keltek át a folyó nyugati partjára; fölényük mindjobban kibontakozott. Paul Klatt altábornagy írja, hogy hadosztálya november 13 körül súlyos harcokat vívott, melynek során a szovjet katonák betörtek a tűzérségi megfigyelők állásaiba, vagy állásváltoztatás közben lepték meg az ütegeket. A német tűzéreknek így gyalogságként kellett harcolniuk [26].

A támadás megindulása után még két hét sem telt el, és a szovjet csapatok már Gesztely községnél harcoltak, a Hernádon való átkelés kierőszakolására [27].

A Dél hadseregcsoport főparancsnoksága nyomban a tiszai szovjet átkelés megindulása után, már november 6-án ellenintézkedésekkel kísérelte meg elhárítani a hadseregcsoport arcvonalát fenyegető válságot. A 24. német páncéloshadosztály, mely november elején Nagykőrös—Cegléd térségében harcolt, parancsot kapott, hogy azonnal induljon a Wöhler seregcsoport

segítségére. Ez a hadosztály november 8-án elérte Kömlőt, 12-ig itt, majd 15-én Füzesabonytól nyugatra harcolt [28].

A2. Ukrán Front közben folytatta támadását: nov. 9-én felszabadult Mezőkeresztes, 11-én pedig Mezőkövesd is. Így egyre inkább kibontakozott egy nagyszabású, a Hatvan—Gyöngyös vonalat keletről és délről áttöréssel fenyegető szovjet támadás. Ennek megakadályozására Friessner vezérezredes, mint a Dél hadseregcsoport főparancsnoka megparancsolta Otto Wöhler gyalogsági tábornoknak, hogy a most alárendeltségébe került 24. páncéloshadosztállyal és a 8. vadász hadosztállyal állítsa meg és vesse vissza a Tisza mögé a szovjet csapatokat [29].

E sokat ígérő terv megvalósításáról Friessner egyszerűen hallgat, — mert természetesen nem sikerült. Ellenben panaszkodva ír arról, hogy a német csapatoknak ismételten áldozatokkal járó bevetéssel kellett a szövetségesek csődjét helyrehozni. „Ezeknek az elviselhetetlen állapotoknak a bemutatása és jelentése fölfelé semmit sem használt. Német utánpótlást egyáltalán nem kaptunk, és magunkra maradtunk fogyatkozó erőnkkel és a növekvő követelményekkel" [30].

A harc egyidejűleg a Tisza mentén másutt is folyt. Csobajnál, Tiszalöktől északnyugatra a 15. német gyaloghadosztály harcolt, Komorótól északnyugatra pedig a 16. magyar hadosztály. Ez utóbbi helyen a Vörös Hadsereg átkelt a Tiszán, és a nyugati parton hídfőt hozott létre [31].

Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadításának első, november 6-ával kezdődött mozzanata hat napig, november 11-ig tartott. E hat nap alatt a 2. Ukrán Front csapatai birtokba vették a Tisza-vonalát és a megye déli és keleti részét; létrehozták a további támadás előfeltételeit.

A második mozzanat november 12-én kezdődött, az e napon indult újabb szovjet támadással. A szovjet 7. gépesített hadtest és az 5. gárda lovas hadtest Mezőkeresztes és a Tisza között északi irányba támadott, hogy áttörje a német arcvonalat, és délről közelítse meg Miskolc városát.

A Budapest—Ungvár közötti arcvonalon november elejétől különösen Cegléd—Szolnok térségében folytak súlyos harcok. Innen a Vörös Hadsereg északnyugati irányba tört előre, Miskolc és a Mátra között. A Miskolc elleni, észak felé irányuló támadással most kialakult egy második súlypont. Ezt nemsokára Ungvár térségében követte a harmadik, a 4. Ukrán Front csapatainak nyugati irányba indított támadásával [32].

Ebben a három térségben november második felében elkeseredett harcok dúltak. A Vörös Hadsereg a földi alakulatok támadásának támogatására bevetette vadász- és csatarepülő kötelékeit is, mindenekelőtt Jászberény—Füzesabony, továbbá Vatta—Emőd és Csap térségében [33]. A szovjet előnyomulást sem az ellenség ellenállása, sem az időjárás nem tudta feltartóztatni. Különösen Vatta és Szakáld között dúltak súlyos harcok.

Az időjárásról különben Friessner azt állítja, hogy november második felében esett és havazott vég nélkül: ez a mozdulatokat és a harcot nagyon megnehezítette [34]. Leírja azt is, hogy csapatai élőerőkben és fegyverzetben rendkívül nagy veszteségeket szenvedtek. A zászlóaljak létszáma csak 100—200 fő volt, a páncéltörőket nem tudták mivel vontatni. Leginkább a páncélos-helyzet okozott gondot. A páncéloshadosztályok harckocsi állománya nagyon lecsökkent. Különösen aggasztó jel volt, hogy a legutóbbi időben a gyárból kikerült új harckocsik csődöt mondtak [35].

A november 12-én indított szovjet támadás után újabb nehézségek léptek fel a német hadseregcsoport arcvonalán. A 2. Ukrán Front november 18-án felszabadította Gyöngyöst, majd a hadtestek a támadást északnyugat

felé folytatták tovább. Miskolctól délre és délnyugatra jelentős szovjet gyalogos erők nyomultak előre. November 20-án Ungvártól délnyugatra nagyerejű szovjet támadás kezdődött. Az erős tűzérségi előkészítés után, csatarepülők támogatása mellett indított szovjet támadás áttörte a német állásokat, és 10 km-t nyomult előre, az 1. magyar hegyidandárral és a 4. német hegyihadosztállyal szemben [36].

Tokaj és Csap között magyar erők álltak, akikre a németek — mint Friessner ismételten írja — nem számíthattak. Csapnál a magyarok átmentek a Vörös Hadsereghez, ezért itt az arcvonalat a Bodrog mögé kellett visszavenni. Az ungvári szovjet támadás sikere következtében pedig a német 1. páncélos hadsereg is visszavonta jobb szárnyát [37].

Az egykorú sajtóból, elsősorban a Vörös Hadsereg magyar nyelvű újságjaiból szemléletes képet kapunk a november utolsó harmadában Budapest és Tokaj között kialakult katonai helyzetről. A 2. Ukrán Front jobbszárnyának támadásáról a Magyar Újság ezeket írja:

„E nagyszabású hadmozdulat nagyjából a Budapest—Miskolc vasútvonal mentén halad előre, de szélességében átfogja a magyar fővárostól Tokajig terjedő frontszakaszt. Három fő támadási irány alakult ki e területen: *Hatvan, Eger* és *Miskolc* felé.

A Hatvan ellen irányuló támadás közvetlen célja az, hogy a szovjet csapatok Budapest fölé jutva, északról is körülzárják a magyar fővárost, ugyanakkor pedig az Eger és Miskolc felé haladó előretöréssel együtt az egész vonalon, északi irányban, Szlovákiába vessék vissza az ellenséget.

E döntő jelentőségű hadművelet eredményeképpen a Budapest—Miskolc vasútvonalat Hort-tól csaknem Miskolcig terjedő szakaszon átlépték a szovjet csapatok. A harcok jelenleg a Mátra és Bükk lábánál folynak. Ugyanakkor Dél-Zemplén felől is jelentősen előretörtek a szovjet erők és Miskolc irányában nyomulnak előre.

Hatvan és Miskolc eleste hatalmas csapást jelent majd az ellenséges utánpótlásra" [38].

Ugyanez a cikk felsorolja a Miskolc körül elfoglalt helységeket: Kistokajt, Kisgyőrt, Hutát, Görömbölyt, Hejőcsabát és Diósgyőrt. Ebből a felsorolásból kitűnik — amit különben az újságcikk is megállapít —, hogy ekkorra, tehát november 23-ra a Vörös Hadsereg már közvetlenül Miskolc előtt állt.

Miskolccal kapcsolatban az irodalomban különösen a város felszabadulás előtti helyzetére, a partizánmozgalomra találhatók érdekes adatok. A kommunisták vezette miskolci partizánmozgalomról megemlékezik „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története" [39], — és részletesen és érdekesen foglalkozik vele Hans Friessner és Paul Klatt. Mindketten eléggé egybehangzóan ismertetik a város november végi — december eleji helyzetét; hangsúlyozzák azokat a nehézségeket, melyeket számukra a munkásság németellenes magatartása és az egyre szélesbülő partizánmozgalom jelentett. Klatt a következőket írja:

„Miskolcon, ebben a nagy ipari városban, a magyar hadseregnek több fegyverraktára volt. A munkásság egy része felkelt ellenünk. A hatóságok javarésze már elhagyta a várost. A rendet csak a gyenge magyar csendőrség tartotta fenn, üggyel-bajjal. ... Mindenütt válságos volt a helyzet, különösen a sötét éjszakákon, amikor katonáinkat az ipari környéken ismételten felkelők és orosz rohamosztagok támadták. A város élelmiszerhiányban szenvedett. Mindenekelőtt a kenyér hiányzott. Az ellátásba így nekünk is be kellett kapcsolódnunk. Ehhez egy, a város polgáraiból alakult

bizottságot használtunk fel, melynek élén egy volt magyar tábornok állott. . ." [40].

Még érdekesebb Friessner leírása:

„. . .A Miskolc körüli helyzet kiéleződésével meglevő harci gondjainkhoz még egy járult, amelyre nem számítottunk:

Az iparvárosban 20 000 munkás kelt fel, miközben a harc a kapuk előtt tombolt, és a szövetkezett nemzetek katonái, akik javarészt maguk is a munkássághoz tartoztak, életüket kockáztatták. A miskolci munkások fenyegető magatartást tanúsítottak a csapatokkal szemben. Éjjel lövöldöztek a német katonákra. Az iparvidéket nyilvánvalóan lehetőleg sértetlenül akarták a szovjetnek kiszolgáltatni. A magyarok az ágyúgyárakban kitört felkelés ellen csak elégtelen rendszabályokat alkalmaztak, úgy, hogy végül német utászoknak kellett beavatkozni. A civil lakosság felfegyverzett hordái az ellenséget támogatták. Ezrével osztogatták a kommunista röplapokat. A magyar csendőrség passzívan viselkedett. Mindez újabb nehéz megterhelést jelentett a harcoló csapatoknak" [41].

A két volt német tábornok e leírása önmagában is lényeges. Még jelentősebbé válik azonban akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a második világháború történetével foglalkozó nyugatnémet irodalom alig említi a magyarországi ellenállást, még kevésbé a fegyveres partizánmozgalmat. A miskolci mozgalom ellenben, mint e két példa is bizonyítja, elég részletesen szerepel, több munkában is.

A Vörös Hadsereg november 25-én felszabadította Hatvant, ezt követően Ecséd községet, és a Mátra hegység délkeleti részén tört előre. Wöhler seregcsoportját ily módon a délről való átkarolás veszélye fenyegette. — Miskolcnál a hónap vége felé a várostól keletre elért sikerek voltak a legjelentősebbek; az itt harcoló 16. magyar hadosztály két zászlóalja átment a szovjet csapatokhoz [42].

Borsodban a november 6-án indított első, majd a november 12-én indított második támadást a hónap legvégén, 29-én követte a harmadik. Ez már közvetlenül a város felszabadítására irányult. Érdekes ezzel kapcsolatban a november 29-i, tehát a támadás napján kiadott német hadijelentés, mely ez újabb támadásról még mit sem tudva, a valósággal teljesen ellentétben a következőket állítja:

„Közép-Magyarországon a Budapest és Miskolc közötti harcok lecsillapodásával meghiusult az ellenfél azon szándéka, hogy délkeletről elfoglalja Budapestet és áttörjön a nyugat-magyarországi—szlovákiai határvidékre" [43].

Ez a hadijelentés talán még meg sem jelenik, amikor a 2. Ukrán Front Miskolctól keletre, a Sajó és a Hernád folyó szakaszán, egyórás tűzérségi előkészítés után jelentős gyalogos erőkkel nagy támadást indít. A németek minden erejüket összeszedve, megpróbálnak védekezni, de ez csak a támadás napján sikerül. E napon a Vörös Hadsereg még csak Ongát tudja elfoglalni, de másnap 30-án már Megyaszót és Szikszót, Szikszótól északnyugatra 6 km szélességben áttöri a német arcvonalat. A németek jelentős veszteségeket szenvednek, különösen tisztekben. Ezek részben elesnek, részben fogságba kerülnek. Klatt leírja, hogy a 3. hegyihadosztály ütegei egész nap a tüzelőállásokban vívtak közelharcot. Állást csak éjjel tudtak változtatni, rohamlövegek segítségével [44].

November 29-én és a következő napokon a Vörös Hadsereg nemcsak keletről, hanem egyidejűleg délről is támadt Miskolc ellen. A várostól délre, Hejőcsabánál szétveri a 8. német vadászhadosztály 28. ezredét [45]. Az ez-

red egyik zászlóaljának parancsnoka, Joachim Ott százados fogságba esik. Ott, aki a keleti arcvonalon már jónéhány kitüntetést szerzett, s fogságba esése előtt éppen két héttel, november 15-én kapta meg a legmagasabb német hadikitüntetést, a lovagkereszt et [46], elfogása után a következő nyilatkozatot teszi:

„Az én zászlóaljam 500 emberből állott, ebből a legutóbbi tíz napban 200 embert vesztettünk. A harcok rendkívül elkeseredettek voltak. Az utolsó két nap alatt újabb 40 embert vesztettem. Ekkor az oroszok a zászlóalj balszárnyát kezdték szorongatni. Déltájban orosz tankok jöttek. Zászlóaljamat szétszórták, fogalmam sincs, mi maradt meg belőle. Azt hiszem, hogy senki sem menekült meg" [47].

Ott fogságbaeséséről nemcsak a Szovjet Tájékoztató Iroda akkori közleményéből értesülünk, hanem „A 3. hegyihadosztály" történetéből is. Ebben Klatt altábornagy Ottról mint őrnagyról ír. Klatt elmondja, hogy december közepén Putnoknál a 8. vadászhadosztály parancsnokánál és nála egy német hegyivadász jelentkezett, aki Ott levelét hozta magával a szovjet hadifogságból. „A levél ügyesen volt megfogalmazva, és a továbbharcolás kilátástalanságáról kellett volna meggyőznie bennünket. Ott őrnaggyal még egyszer találkoztam a fegyverletétel után, a modrai hadifogolytáborban Pozsonynál, ahol a ‚Szabad Németország' Nemzeti Bizottság fekete—fehér—vörös karszalagját viselte. A szovjet megbízásból megint megpróbálta, hogy befolyásoljon. Ez csak egy felvillanása a háború propagandisztikus oldalának, melyet a szovjet minden eszközzel, hangszórók, röplapok és úgynevezett átálltak, illetve visszamentek révén alkalmazott a kritikus, számára sikeres helyzetben" [48].

Ennek a november 29-én indított szovjet támadásnak a sikere egyre inkább kibontakozott Miskolctól keletre, délre, sőt északra is. Ez utóbbi irányban a Vörös Hadsereg december 1-re elfoglalja Homrogd községet. A meggyengült, sok tisztet vesztett német erők előtt a bekerítés veszélye kezd felrémleni, különösen az Ott zászlóalj megsemmisülése után. A német tisztek attól tartanak, hogy Miskolc minden áron való tartására kapnak parancsot. Az ilyen parancsok lehetősége a sztálingrádi vereség óta lidércnyomásként nehezedik rájuk [49].

Ilyen helyzet azonban Miskolcnál nem állott elő: a Vörös Hadsereg csapatai december 3-án harangzúgás és zeneszó mellett bevonultak a felszabadított városba [50]. Ebből az alkalomból Sztálin, mint a Vörös Hadsereg főparancsnoka, külön napiparancsot adott ki. A napiparancs hangsúlyozza, hogy Miskolc, Magyarország egyik jelentős közlekedési gócpontja, az ellenség védelmének fontos támpontja, a német-magyar hadsereg jelentős hadiipari központja volt. A Miskolc bevételéért folyó harcokban győztes és legjobban kitűnt harci egységek kitüntetésül a „Miskolci" elnevezést kapják. A 2. Ukrán Front csapatainak ezt a jelentős fegyvertényét december 3-án este Moszkvában 224 ágyú 20 üdvlövése köszöntötte [51].

Miskolccal egyidejűleg, ugyancsak december 3-án a 4. Ukrán Front Ungvár felől nyugati irányba támadó csapatai Sátoraljaújhely városát, az akkori Zemplén megye székhelyét szabadították fel. Ezt az eseményt ugyancsak 224 ágyú 20 lövése üdvözölte Moszkvában [51].

Miskolc és Sátoraljaújhely felszabadulásával nemcsak Északkelet-Magyarország, hanem az egész ország felszabadításának fontos szakasza zárult le.

A Vörös Hadsereg támadása az egész magyarországi arcvonalon folytatódott. Budapest térségében a magyar főváros bekerítése és elfoglalása volt

a cél, Észak- és Északkelet-Magyarországon pedig a Wöhler seregcsoport és az 1. páncélos hadsereg Szlovákiába szorítása. Ennek megvalósítására a 2. Ukrán Front Miskolc felszabadítása után a Sajó völgyében támadott tovább [53], a 4. Ukrán Front pedig Kassa irányába [54]. — Ezek, a Miskolc, ill. Sátoraljaújhely felszabadítása utáni harcok jelentik Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadításának utolsó mozzanatát.

A hadműveletek az esőtől és hótól fellágyult terepen folytak, ami rendkívül megnehezítette a hadmozdulatokat. A Szovjet Tájékoztató Iroda december elején kiadott jelentései kiemelik a rossz útviszonyokat, azt a körülményt, hogy a gépesített kötelékek csak a szilárd burkolatú utakon tudtak közlekedni [55]. Az időjárás megnehezítette még a lánctalpas járműveknek és harckocsiknak a mozgását is. Friessner vezérezredes írja, hogy a német harckocsik mozdulatai nehezekké váltak, de a szovjet harckocsiké nem, „mivel a T 34-es rossz időben is leküzdötte a terep minden nehézségét" [56].

A T 34-esről, a második világháború legjobb harckocsijáról a nyugati katonai irodalom ma is elismeri, hogy első fellépésekor tűzerőben, páncélozottságban és mozgékonyságban minden más harckocsit felülmúlt [57]. A szovjet harckocsiknak a hitleri Wehrmacht harckocsijaival szembeni fölényét azért kell a borsodi tapasztalatok alapján is hangsúlyozni, mert ezt a tényt a magyar történeti irodalom mostanáig nem méltatta megfelelően.

Ebben a vonatkozásban érdekes az is, amit a már említett 24. német páncéloshadosztály borsodi szerepléséről tudunk. A 24. páncéloshadosztály tizenöt harckocsiját, a november hónap közepén Füzesabony körül vívott harcok után vasúton Kisterenyéről Miskolchoz vitték. A harckocsikat december 2-án a várostól északra, Edelénynél akarták bevetni, a szovjet előnyomulás feltartóztatására. Erre azonban nem került sor, viszont másnap, december 3-án, éppen Miskolc felszabadulásának napján, ezt a 15 harckocsit Homrogd község visszafoglalására vetették be. A német harckocsik betörtek Homrogdba, és sikerült előrenyomulniok a község közepéig. Támadásukat azonban a szovjet páncéltörők megállították. A harckocsik ekkor a szovjet állások megkerülésével próbálkoztak, e kísérletüket azonban a járhatatlan terep meghiusította. Egy részüket a páncéltörők lőtték ki, a többi technikai hiba folytán kiesett, úgyhogy a németek ebből a 15 harckocsiból egyetlen nap 13-t vesztettek; másnapra csak 2 harckocsijuk maradt [58].

December 10-e után a magyarországi arcvonal Budapest—Miskolc közötti szakaszán három súlypontban folyik a harc: Ipolyságnál, Szécsénynél és Miskolctól északra, illetve északkeletre [59]. A németek még mindig rendkívül szívosan védekeznek, de a Vörös Hadsereg több helyen és ismételten áttöri állásaikat. A Sajó völgyében a folyó mindkét oldalán támadó szovjet csapatok a 3. német hegyihadosztályt egyik állásból a másik után verik ki; december 18-án felszabadítják Putnokot. Támadásuk ekkor már világosan Rimaszombat felé irányul [60].

Egy másik fontosabb támadási irány a Sajó és a Hernád között ugyancsak észak felé mutat. Az Edelény és Homrogd térségében már említett, december 2-án és 3-án lezajlott harcokat december 10-ig itt nyugalom követi. Az újabb támadás december 11-én indul meg, Kázsmárk irányába, Hangácsról pedig Tomor felé. A szovjet és román csapatok ettől kezdve folyamatosan haladnak a szlovák határ felé, és azt december 17-én el is érik [61].

Közben bekövetkezik Zemplén megye felszabadulásának utolsó mozzanata: december 16-án felszabadul Sárospatak. — Egy jó hét elteltével pe-

dig, december 24-én befejeződik egész Borsod, Abaúj és Zemplén felszabadulása [62].

Jelen dolgozat — elsősorban a kutatásban ma még meglévő hiányosságok miatt — nem terjedhetett ki Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadulásának valamennyi problémájára, de nem vizsgálta egyenlő részletességgel a felvetett kérdéseket sem. A cél nem a téma lezárása volt, inkább ösztönzés az evvel való foglalkozásra. Ehhez, mintegy indításként, a kutatások jelenlegi állása alapján, eddig részben ismeretlen adatokat is felhasználva, megkísérelte főbb vonalakban ismertetni a felszabadulás körülményeit és eseményeit.

Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadulása, mint erre a dolgozatban ismételten utalás történt, a magyarországi hadműveletek Budapest felszabadítására irányuló szakaszába esik; és november 6-tól december 24-ig tart. Az itteni hadműveletek lényegükben nem különböznek az ország többi vidékén lezajlottaktól. Megítélésükhöz azonban figyelembe kell venni, hogy a terep, a harcok kezdeti szakaszában mocsaras, később dombos-hegyes volta miatt, továbbá az időjárás, megnehezítette a csapatok mozgását.

A megye felszabadulásának történetével való behatóbb és alaposabb foglalkozás nyilvánvalóvá teszi, hogy a felszabadulás részletes, a politikai és a katonai eseményeket bemutató történetének megírása még előttünk áll. E szép és jelentős munka elvégzése — véleményem szerint — az itt, helyben dolgozó történészek feladata. Történetünk e rendkívül fontos szakaszának kutatásában támaszkodni lehet jelenlegi ismereteinkre, és hamarosan fel lehet használni a 20. évfordulóval kapcsolatos munkálatok eredményeit.

Az egész munkához — a már elmondottakon túlmenve — legyen szabad még néhány további szempontot javasolni:

1. Részletesen kellene kutatni Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadulása történetének helyi eseményeit, az egyes járásokét és még inkább az egyes községekét. Ehhez fel kellene használni a szemtanúk visszaemlékezéseit, tárgyi emlékeket, plakátokat, igazolványokat és hasonló dokumentumokat.

2. Történeti irodalmunk mindmáig csak szegényesen tudja bemutatni: hogyan hatottak a népre a nagy változások, sorsfordulók. Népi demokráciánk kezdeti időszakának egyik legfontosabb kérdése: milyen magatartást tanúsított, hogyan viselkedett a nép a felszabadulás körüli, azt közvetlenül megelőző és követő időben. Ma már kezdjük megismerni az ország keleti, 1944-ben felszabadult felében a felszabadulás kiváltotta, azt azonnal követő aktivitást, de még keveset tudunk az ezt megelőző hetek és hónapok népi mozgalmairól. E vonatkozásban még inkább jelentős a borsodi, az ellenségtől is elismert, fegyveres harcot folytató ellenállási mozgalom.

3. A felszabadulást Borsod-Abaúj-Zemplén történetében is mint új történelmi korszak kezdetét kell bemutatni, népünk mai, emelkedő korszakának kezdeteként. Erre is áll természetesen az, hogy a nagy történelmi változások kezdete sohasem zökkenőmentes, nem áldozatok nélkül való. A felszabadulás ezekkel együtt mégis olyan szakasza történelmünknek, mely számunkra kijelölte az új utat, nemzetközi viszonylatban is, továbbhaladásunkat illetően is.

Jelen tanulmány a szerző „Felszabadító hadműveletek Borsodban" című, az 1964. évi Múzeumi Hónap alkalmából a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezet tudományos ülésszakán, 1964. október 2-án tartott előadása alapján készült.

[1] Az egyes kötetek ismertetését ld. a Párttörténeti Közlemények 1960. 4. (I. köt). 1962. 2. (II. köt.), 1962. 4. (III. köt.), 1963. 4. (IV. köt.) és 1964. 4. számában (V. köt.); valamennyit *Nagy László* írta. — Magyarul eddig az I. és II. kötet jelent meg, mindkettő 1964-ben.

[2] Ilyen tanulmányok felhasználásával készült a felszabadulás 15. évfordulójára kiadott „Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből" Bp. 1960. c összeállítás.

[3] Népszabadság, 1964. június 7.

[4] Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg, 1956. — Ismertetését ld. *tőlem:* Hadtörténelmi Közlemények, 1957. 3—4. sz.

[5] 3. Gebirgs-Division 1939—1945. Bad Nauheim, 1958.

[6] *Dr. Ferdinand von Senger und Etterlin:* Die 24. Panzer-Division, vormals 1. Kavallerie-Division 1939—1945. Neckargemünd, 1962.; *Julius Braun:* Enzian und Edelweiss. Die 4. Gebirgs-Division 1940—1945. Bad Nauheim. 1955.

[7] Ennek történetéről ez ideig semmiféle munka nem jelent meg.

[8] Az előadás teljes szövegét, a jegyzetekkel és a hozzászólásokkal egyetemben ld. a Hadtörténelmi Közlemények 1964. 3. számában.

[9] Ld. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz. 434. old.

[10] Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz. 435. old., ahol elírásból két hadtest helyett két hadsereg áll.

[11] A levél teljes szövegét közli *H. Friessner:* Verratene Schlachten 159—161. old.

[12] Isztorija Velikoj Otyecsetszvennoj Vojni Szovjetszkogo Szojuza 1941—1945. IV. köt. Moszkva, 1962. 390. s. köv. old. Vö. *H. Friessner* 163—164. old.

[13] Isztorija IV. köt. 391. old.

[14] *H. Friessner* 166—167. old.

[15] *G. L. tűzér alezredes:* A székely tűzérek harcaiból. Visszaemlékezés. Közli *Adonyi Ferenc:* A magyar katona a második világháborúban 1941—1945. Klagenfurt, 1954. 222. old. — Érdemes megemlíteni, hogy a hadosztálynak ezt a szereplését az „Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945)" c. munka (összeáll. dr. Csima János őrnagy) Bp. 1961. — alig említi. Ld. ennek „Alakulatok harctevékenysége és működési területe 1944—45-ben" c. alfejezetét, 307. old.

[16] *P. Klatt:* 3. Gebirgs-Division 312. old.

[17] 1960. 1—2. sz. 5. old. Ugyancsak november 9-ére teszi a szovjet támadás kezdetét *Adonyi* is, idézett műve 79. oldalán.

[18] Fejezetek... 39. s. köv. old.

[19] Fejezetek... 10. és 49. old.

[20] Isztorija IV. köt. 391. old. és Fejezetek... 10—11. old. közötti vázlat.

[21] *G. L. tűzér alezredes* idézett visszaemlékezése 222. old.

[22] Uo. 222—223. old.

[23] Fejezetek... 50. old., *P. Klatt* 312. old.

[24] *P. Klatt* 312. old. — Friessner is azt állítja, hogy a tiszadobi hídfőt november 8-án ürítették ki, i. m. 173. old. Ezzel szemben *Hans Kissel:* Die Panzerschlachten in der Puszta im Oktober 1944 c., Neckargemünd, 1960-ban, tehát Klatt és Friessnernél később megjelent, ezeket időző könyvében azt írja, hogy a november 1-re virradó éjszakán kiürítették az utolsó hídfőket, és a Tiszától keletre nem volt többé magyar és német csapat, 141. old.

[25] *H. Friessner* 172. old.

[26] *P. Klatt* 312. o. — Sajnos, ezideig nem ismerünk olyan szovjet munkát,

mely a 27. és 40. szovjet hadsereg harcait ismertetné; így e részleteket is német adatok és állítások alapján kell rekonstruálni.

[27] *P. Klatt* 312. o.

[28] *H. Friessner* 172. old.; *F. v. Senger und Etterlin:* Die 24. Panzer-Division 273—274. old.; *Rolf Stoves:* 1. Panzer-Division 1935—1945. Chronik einer der drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe. Bad Nauheim, 1961. 682. old. — *Ribin és Ogarjev* id. cikke szerint a németek november 9-én átdobták a hadtest sávjába a 24. páncélos- és a 8. gyaloghadosztályt. Ld. Fejezetek... 54. old. — Ez így pontatlan, mert a 24. páncéloshadosztály már november 8-án visszafoglalta Kömlőt, a Wöhler seregcsoporthoz tartozó, tehát nem oda átdobott 8. vadász (és nem gyalog!) hadosztályról pedig az alábbiakban lesz szó.

[29] Mezőkövesdre ld a Hírek c. újság 1944. november 17-i számát: *H. Friessner* 172—173. old.

[30] *H. Friessner* 173. old.

[31] Uo.

[32] *H. Friessner* 174. o.

[33] *H. Friessner* uo., tévesen „Yattá"-ról ír; a Mátrától délre bevetett szovjet repülőket az 1. német páncéloshadosztály története is említi: *R. Stoves* 686. old.

[34] *H. Friessner* 175. old. — Az előadáson a jelenlevők elmondották, hogy hó ekkor még nem esett.

[35] *H. Friessner* 176. o.

[36] *H. Friessner* 177. old.; *J. Braun:* Enzian und Edelweiss 96. old.

[37] *H. Friessner* 176., 177—178. old.

[38] Magyar Újság, 1944. november 23.

[39] Isztorija IV. köt. 376. old.

[40] *P. Klatt* 312—313. old.

[41] *H. Friessner* 177. old.

[42] *H. Friessner* 178. old.

[43] A hadijelentésből hosszabb részletet közöl *H. Friessner* 179—180. old.

[44] *H. Friessner* 184. old.; *P. Klatt* 313. old.

[45] *P. Klatt* 314. old.

[46] Ld. *Gerhard von Seemen:* Die Ritterkreuzträger 1939—1945. Bad Nauheim, 1955. 195. old., Ott alakulatának pontos megjelölésével.

[47] A nyilatkozat közli a Hírek, 1944. december 6-i száma; tévesen azt állítva, hogy Ott a 29. német hadosztály tisztje volt. Ugyancsak tévesen tünteti fel Ott nevét az e cikket idéző „Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4" Bp. 1955. c. kiadvány, 61. old., ahol *Otto Joachim* szerepel!

[48] *P. Klatt* 314., ill. 315. old.

[49] *P. Klatt* 313—314. old.

[50] *P. Klatt* 314. old.; *H. Friessner* 184—185. old.

[51] A napiparancsot magyar nyelven közli a Szabad Magyarország 1944. dec. 7-i száma.

[52] Sztálin Sátoraljaújhely elfoglalása alkalmából kiadott napiparancsát magyar nyelven közli a Hírek, 1944. dec. 3-i száma.

[53] *H. Friessner* 187. old.

[54] *J. Braun* 97. old.

[55] Ld. pl. a Hírek 1944. dec. 6-i számában közölt jelentést, a Miskolc körüli útviszonyokról. Hasonlóképpen ír *Klatt* is, 313. o.

[56] *H. Friessner* 188. old.

[57] Ld. többek között *dr. Fritz Wiener* véleményét: Panzerkennblätter, Serie I. Wien, 1957.

[58] *F. von Senger und Etterlin:* Die 24. Panzer-Division 277. old.

[59] *H. Friessner* 192. old.

[60] *P. Klatt* 314—315. old.

[61] *J. Braun* id. könyve 98. old., és Szabó Nándor szíves közlése alapján.

[62] A Miskolci Állami Levéltár 1963. szeptember 13-i kimutatása alapján.

Népi demokráciánk kialakulásának főbb kérdései Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Miskolcon a napilapok tükrében

DEÁK GÁBOR

I. A MUNKÁSHATALOM KIALAKULÁSA

Ma, felszabadulásunk után 20 év távlatából az átélt eseményekről sok részlet, szenvedés homályba merült, csak egykorú képek emlékeztetnek az elpusztult városokra, az elsötétítésre, bombázásokra, kötelező hadimunkákra, sáncásásokra, menekülésekre, nyugtalan éjszakákra, amik mindennaposak voltak, melyek állandó rettegésben tartották az embereket. Az ifjúság csak a szülők elbeszéléséből, egy-egy visszaemlékező mondatból értesül róluk. Hazánk a II. világháborúban az utóvédharcok színtere volt.

Az 1945-től 1948-ig terjedő időszak történetének írásos emlékei nem állanak hiánytalanul rendelkezésünkre. Szorgos munkával, de kissé megkésve gondoltunk arra, hogy összegyűjtsük az immáron történelemmé lett időszak emlékeit. Országosan és megyeszerte is folyik ezek összegyűjtése. Egy-egy intézmény, szervezet iratanyaga többé-kevésbé össze is került, de az átalakulásnak volt számos olyan eseménye, melyet nem őrzött meg feljegyzés, amelyet más forrásokból kell felkutatnunk és feldolgoznunk. A Nemzeti Bizottságok, a Földhivatal iratanyaga nagyobbára együtt van, de nincs együtt a szakszervezetek, tömegszervezetek iratanyaga. Az az írásos anyag sem mondható teljesnek, amit akár az Országos Levéltár, (a „legújabbkori történelmi osztály") akár a megyék irattára őriz. Így kénytelenek vagyunk vezérfonalul venni a napisajtó híradásait is, amelyek bár másodlagos forrás-értékűek, de mégis bizonyos kronológiai sorrendben tájékoztatásul szolgálnak, hogy ezeken elindulva össze tudjuk állítani felszabadulásunk utáni történelmünk fontosabb eseményeit. Dolgozatunk természetesen nem igényli a teljességet, nem is akar elsődleges forrásanyag lenni, csupán visszaemlékezés, vezérfonal a népi hatalom megteremtésének fáradságos és sok küzdelemmel teli útjára, hogy e mellett a visszaemlékezés mellett az elsődleges írásos forrásanyagot fel tudjuk tárni, ki tudjuk pótolni annak hiányosságait. Jól tudjuk, hogy még sok gyűjtő és kutató munkára van szükség, hogy teljes egészében elő tudjuk adni a történteket, e kor történetét az érdekelt, cselekvő és szenvedő emberek sokszor személyes érdekéig menő változásaival.

Az alábbiakban a napilapok tükrében — amennyiben lehet — időrendi sorrendben szeretnénk bemutatni az 1944 december 3-tól 1948 június 12—14-ig terjedő időszak sok-sok gazdasági, társadalmi, politikai proble-

máját; azt, hogy megyénk és városunk mennyiben volt színtere az országos eseményeknek, megteremtője és megvalósítója a kibontakozó új életnek. Előre kell bocsátanunk, hogy ezek az évek sokszor az útkeresés, próbálkozások évei voltak; sok új gondolat született és veszett el, míg megyénk és városunk mai képe kialakulhatott. A hatalomra került demokratikus pártok nem képviseltek egységes álláspontot minden kérdésben, még a németek ellen viselt háború gyakorlati megvalósításában sem. Sokszor az egymásközti harcokban merült ki a pártok ereje, amit összpontosítva az újjáépítés ütemének meggyorsításában, érhettünk volna el több eredményt.

1. A megye és Miskolc felszabadulása.

A szovjet csapatok már 1944 november elején megyénk területére értek, felszabadult Gelej, Igrici, Mezőcsát, Mezőkeresztes, Szentistván, Hejőbába, Hejőpapi, Hejőszalonta, Mezőnyárád, Nemesbikk, Sajószöged, Mezőkövesd, Harsány, Vatta, Köröm, Borsodgeszt, Kisgyőr, Mályi, Mezőnyék, Ónod, Bőcs, Hernádnémeti, Kistokaj, Sajólád, Görömböly, Diósgyőr-Vasgyár, Hejőcsaba, decemberig a Taktaköz, Bodrogköz, december 3-án Sátoraljaújhely, Miskolc. De a harcok még sokáig folytak a Bükkben, hogy a szovjet csapatok megtisztítsák e vidéket az itt maradt, vagy a hadtestüktől elszakadt egységek kószáló katonáitól. A város felszabadulásának időpontját 1944 december 3-ban jelölték meg a későbbi lapok, így a Szabad Magyarország 1945. évi november 21-iki száma is mondván: „December 3-án nagy ünnepséggel üli meg Miskolc a felszabadulás első évfordulóját" [1] 1944-ből való sajtóanyagban csak a december 3-át követő héten találunk adatokat, minthogy a sajtó megteremtéséhez és megindításához nemcsak a szovjet parancsnokság rendelkezésére, hanem papír biztosítására is szükség volt. Ennek a körülménynek is szerepe volt abban, hogy a lap december 6 után nem szabályos egymásutániságban jelent meg. Befolyásolta a lap megjelenését a pillanatnyi hadihelyzet is, minthogy a Papírgyár, Lillafüred körüli harcok elhúzódtak december 18-ig [2]. Közben hírt adott a lap Balassagyarmat, Vác, Nógrád, Aszód [3], Edelény, Szerencs [4] felszabadulásáról, a későbbiekben (dec. 21.) pedig Gönc, Hidasnémeti, Bánréve, (dec. 24) Králik, Fige, Rumnice, Radovice, Jenő, Őrháza, Alsóhuta, Mátraverebély, Nagybárkány, Lucin és környékének felszabadulásáról [5].

Amint a hadműveletek távolodtak a várostól, a Szabad Magyarország, mint egyetlen napisajtó, egyre több hírt adott az élet mindennapos rendjének megindulásáról, csak a nagyobb jelentőségű katonai eseményeket közölve.

2. A közigazgatás megszervezése

A felszabadulás utáni első lépés a közigazgatás és állami vezetés megszervezése volt. A felbomlott régi állami szervek helyett új, demokratikus helyi szerveket kellett létrehozni, a Nemzeti Bizottságokat. Ezek a bizottságok mindenütt koalíciós alapon jöttek létre, népi forradalmi szervek voltak, amelyek az új központi államhatalom megalakulása előtt kezükbe vették a közigazgatás, közellátás, a szovjet megszálló csapatokkal való együttműködés ügyét. E bizottságok munkáját igyekezett segíteni a MOKÁN KOMITÉ is, amely mint fegyveres szervezet kivette a részét a németellenes harcokban is, a felszabadulás után pedig sietett segíteni az új népi hatalom

megteremtésében. A miskolci Nemzeti Bizottság megalakulásával egyidőben megkezdődött e szervezet feltöltése is, hogy a felbomlott karhatalmi és fegyveres erő helyett a belső rend fenntartására és a németellenes harcok folytatása céljából megfelelő létszámmal rendelkezzen. Elsődleges cél a helyi közbiztonság megszervezése volt, hogy mintegy a hátország biztosításával is közreműködjön a szovjet hadsereg hadműveleti céljainak segítésében. A „Felhívás" — melyet a Szabad Magyarország is közölt — a MOKÁN fegyveres tagjaihoz szólt, akik részt vettek a Miskolc körüli harcokban és az illegális mozgalmakban, hogy a Werbőczy utcai központban, a Pénzügyigazgatóság épületében jelentkezzenek [6]. Egy hét múlva már a „MOKÁN NŐMOZGALOM" megindulásával társadalmi szervezet is jött létre a MOKÁN keretében, melynek feladatai eltértek a fegyveres MOKÁN mozgalométól, inkább csak a belső rend és meginduló élet első proletár szervei, támogatói voltak, hogy az adott helyzetben az igen sokoldalú feladatokban támaszai és segítői legyenek a még katonai feladatokat is ellátó MOKÁN-nak [7]. Hogy nem volt hiábavaló a létrehozása, mutatja az is, hogy csakhamar csatlakoztak hozzá a környékbeliek is, Bőcs, Görömböly, Hejőcsaba, Diósgyőr, Sajóbábony, Sajószentpéter, Sajókazinc, Barcika, Edelény asszonyai [8].

A helyi operatív feladatok megoldására hivatott Nemzeti Bizottság mellett az első politikai szervezkedés a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakulása volt. Ebbe a társadalmi és politikai szervbe tömörültek a demokratikus pártok a szegedi december 2-iki program szerint mint széleskörű osztályszövetségbe. A kommunista Tóth Béla, a polgári párti dr. Zsedényi Béla, Országh József [9] irányították a politikai életet, mégpedig úgy, hogy később, a 20 év múlva visszaemlékező Nógrádi Sándor elvtárs is pozitívan értékelte munkájukat. (Északmagyarország 1965. január 6. sz. 3. lap „Húsz éve történt"). A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egyesítette a munkásosztály és a parasztság, a városi kispolgárság és a haladó értelmiség tömegeit, akik szembefordultak a fasizmussal és sürgették a demokratikus rend mielőbbi megvalósítását. De tagjai voltak ekkor még a demokratikus érzelmű és németellenes burzsoázia képviselői is, akik elfogadták a Magyar Kommunista Párt 1944 december 2-iki programnyilatkozatát.

A Nemzeti Függetlenségi Front hozta létre a Nemzeti Bizottságokat, hogy az minden felszabadult városból, megyéből elküldje képviselőit Debrecenbe az ideiglenes nemzetgyűlésbe. A debreceni Nemzetgyűlésen a nép képviselői vettek részt és foglaltak állást az új helyzetben a háború és béke, az ország demokratikus átszervezése kérdésében. Az 1944 december 21-én Debrecenben megnyílt Ideiglenes Nemzetgyűlésben Miskolcról részt vettek: a) a Kommunista Párt részéről Tóth Béla, Rácz Zoltánné, Fekete Mihály, b) a Szociáldemokrata Párt részéről Rónai Sándor, c) a Kisgazda Párt részéről dr. Váczy József, d) a pártonkívüli dr. Zsedényi Béla, e) a Polgári Demokrata Párt részéről Országh József, Diósgyőr küldöttei voltak: Dancza János vasmunkás, Gergely Sándor író, Kerner Antal vasmunkás, — ő volt a diósgyőri Nemzeti Bizottság elnöke — Oszip István vasmunkás, Poprádi János vasmunkás, dr. Závorszky Gyula törvényhatósági bizottsági tag [10].

A küldöttek az Ideiglenes Nemzetgyűlésről visszatérve december 31-én ismertették a dolgozók előtt az Ideiglenes Nemzetgyűlés programját [11]. Azt jelenti ez, hogy a dolgozó nép a nemzeti bizottságok útján még az új,

demokratikus központi hatalom létrejötte előtt kezébe vette sorsának irányítását. Rendeleteire és munkájának eredményeként indult meg a városban a víz- és villanyszolgáltatás [12], tért vissza az élet a háború alatt felbomlott közigazgatású városban.

3. A pártok megalakulása, újjászervezése. Tömegszervezetek.

A felszabadulás utáni napokban megkezdődött a demokratikus pártok szervező munkája. Az illegalitásba kényszerített kommunista párt, a háború előtt baloldalinak számító Szociáldemokrata Párt, Kisgazdapárt, de még a Polgári Demokrata Párt is új lehetőséget látott politikai mozgalmához. A Nyilaskeresztes Párt, az Imrédy Béla féle „csodaszarvasos" mozgalom az elvonuló német és fasiszta alakulatokkal együtt eltünt, hiszen nem is volt tömegbázisuk, utóbb csak a fegyverrel ellátott, komolytalan suhancok, fiatalkorúak terrorizálták a lakosságot. A Magyar Kommunista Párt viszont az illegalitásból kilépve az új magyar élet megteremtésének első hírdetője lett. A napi feladatok és sürgős tennivalók között csak december 24-én (szerdán) délelőtt ült össze, hogy foglalkozzék saját szervezeti kérdéseivel, rendezze sorait. Ezt a szervező munkát Fekete Mihály, Világ Miklós és Oszip István végezte el [13]. A Független Kisgazdapárt 1945 januárjában lett szervezett párttá [14]. A Nemzeti Parasztpárt csak 1945 június 4-én tudta rendezni sorait [15]. Legutoljára a Polgári Demokrata Párt alakult meg.

A Szociáldemokrata Pártnak Miskolcon és Diósgyőrben régi hagyományai voltak, úgyhogy szinte egyidőben alakult újjá a Kommunista Párttal. 1945. júliusában már vidéki szervezetei is működtek Ormospusztán, Belsőbőcsön, Alsó- és Felsőnyárádon [16].

A pártok küldöttei részt vettek a Nemzeti Bizottság munkájában. Amikor a városi törvényhatóság 1945 januárjában újjáalakult, a pártok a Nemzeti Bizottságban foglalkoztak a város és a megye operatív kérdéseivel [17], az élelmezés, lakás, elhelyezkedés segítésével. Mint „Nemzeti Bizottság" szinte a „kormánybiztosság" szerepét töltötték be demokratikus alapon, több párt küldöttének együttműködésével [18]. A polgármesteri hivatal vezetője, a megválasztott dr. Gálffy Imre [19] sem tudta nélkülözni e demokratikus társadalmi és politikai szervezeteket, a pártokat és a küldötteiből alakult Nemzeti Bizottságot, amelyek sok elvi és gyakorlati kérdésben adtak segítséget a városi vezetésnek.

A nemzeti bizottságok megalakulásától az 1945-ös választásokig a politikai pártok együttműködésében is változás állott be. Előbb a tömegek megnyeréséért folyó versenyben a nagy ügybuzgalom és segíteni-akarás jellemezte még a polgári pártokat is, később egyre nőttek az ellentétek, súrlódások az egyes pártok között. A polgári pártok sokszor a népszerűség és a mérsékelt forradalom érdekében demagóg jelszavakat, választási kortesfogásokat is felhasználtak. Amint közeledett a választás, erősödött a pártok közötti harc hangja is. Az egyik híradás így hangzott: „Miért szavaz a dolgozó magyarság a Kisgazdapártra?" ... „A Kisgazdapárt nemcsak egy osztálynak a boldogulásáért, hanem az egyetemes magyarság, a dolgozók összességének felemelkedéséért, boldog, nyugodt életlehetőségekért küzd" [20]. A Felvidéki Népszava idézte Rónai Sándor szociáldemokrata

nagygyűlésen mondott beszédét, amikor a nyugalomról, a rend biztosításáról, ipari reformokról és a feketepiac letöréséről beszélt [21]. Pártay Tivadar ugyancsak a feketepiac letörését sürgette, de beszélt a munkakerülők kérdéséről is a nemzeti bizottsági ülésen [22]. Feltételezhető, hogy különösen eleinte mindenik párt önzetlenül jót akart, de mindenki a maga útján. Arról van adatunk, hogy jelentős kérdésekben pártközi értekezleteken döntöttek [23], de különösen a Kisgazdapárt egyre jobban kezdte hangoztatni a választások előtt, hogy ő „polgári demokráciát" akar létrehozni [24]. Ez pedig azt jelentette, hogy mintául a nyugati tőkés országokat választotta.

A pártok közötti ellentétek átterjedtek a nemzeti bizottságokra is. A lapok valóságos „viszályokról" adnak hírt [25]. Kifelé egyelőre megőrizték a békés együttélés látszatát. Demonstratív ünnepségek alkalmával eleinte egységes volt a megnyilatkozás, mint az 1945 május 1-én a szovjet emlékmű leleplezésekor volt [26]. A szónokok egységesen harcoltak a reakció ellen, a munkásegység, a munkás-paraszt szövetség gondolatáért, egyformán sürgették az újjáépítést [27]. Elfogadták a Kommunista Párt programját ebben a kérdésben. 1945. márciusában Rákosi Mátyás nagygyűlésen hirdette meg [28] ezt a programot (márc. 25.). Nógrádi Sándor elvtárs, az északi kerületi párttitkár kezdettől fogva a pártkoalíció jelentőségét hangsúlyozta, hogy annál sikeresebb legyen az újjáépítés, az ország demokratikus felépítése. (Erről a 20 év múlva adott megemlékezésében is bizonyságot tett. Északmagyarország 1964. december 25. 3. lap). Ennek a politikának tulajdonítható, hogy a Kommunista Párt már az 1945-ös választások előtt nagy tömegeket szerzett, annak ellenére, hogy a Nemzeti Bizottságban és a városi törvényhatóságban a vezető posztok a polgári pártok kezében voltak. Az viszont, hogy a polgári pártok egyéni érdekeiket jobban előtérbe helyezték, a mindennapi élet megindítását, a helyreállítás munkálatait hátráltatta, tetézte a gazdasági bajokat, tápot adott az infláció és a feketepiac elhatalmasodásának. A Kisgazdapárt az 1945 novemberi választások után nyiltan hírdette, a megszerzett hatalom birtokában, hogy meg akar maradni a polgári demokráciánál. A tömegek még nem voltak tisztában az egyes politikai pártok őszinteségével, nem is láttak előre, hiszen a politikai iskolázottság nálunk nagyon szűkkörű volt. Ennek volt tulajdonítható, hogy a Kommunista Párt csak a munkásvidékeken ért el nagyobb eredményeket, mint Ózd, Borsodnádasd, Balaton, Királd, Farkaslyuk, Somsály, Vajács, Bánszállás, Kurittyán, Disznóshorvát, Ormospuszta, Rudabánya, de már Alsóborsodban is gyökeret vert, ha kisebb mértékben is, ott, ahol a forradalmi parasztmozgalmaknak hagyományai voltak, mint Szentistvánban, Bogácson [30]. A választásokon a megyében a Nemzeti Parasztpárt 17 769, a Polgári Demokrata Párt 4340, a Magyar Kommunista Párt 60 910, a Kisgazdapárt 173 296, a Szociáldemokrata Párt 58 447 szavazatot kapott. A leadott összes szavazatokból a Kisgazdapártnak volt a legtöbb nő szavazója, mert a 173 296-ból 109 541 szavazó nő volt. Ezek politikai érettsége nagyon csekély volt a felszabadulás előtti választási törvény rájuk hátrányos megkülönböztetése, gyakorlata miatt [31]. Így a választások eredményeképpen a megyében a Nemzeti Parasztpárt 1, a Magyar Kommunista Párt 5, a Kisgazdapárt 15, a Szociáldemokrata Párt 4 mandátumot kapott.

Érdekes megfigyelni a szavazatok megoszlását kerületenként:

Az 1945 novemberi választások eredményei Borsod megyében:

	Nemzeti Parasztpárt	Polgári Dem. Párt	Magy. Kom. Párt	Független. Kisgazda Párt	Szoc. Dem. Párt
Miskolc	421	1 361	6 317	17 910	10 646
Miskolci járás	1 336	513	9 999	13 961	13 095
Sajószentpéter	1 644	217	5 555	7 970	2 909
Edelény	528	137	4 984	11 677	2 118
Ózd	303	285	11 682	8 300	7 431
Mezőcsát	2 158	202	2 086	11 899	3 520
Mezőkeresztes	1 611	132	2 432	7 858	2 164
Putnok	510	75	946	5 165	711
Gönc	379	105	829	7 632	950
Szikszó	477	106	1 065	8 790	1 449
Encs	645	75	828	8 650	612
Bódvaszilas	44	41	384	4 752	580
Sátoraljaújhely	317	97	404	4 885	1 703
S.-újhelyi járás	189	35	788	3 327	359
Tokaj	523	63	1 085	5 989	864
Ricse	767	81	1 516	4 727	602
Sárospatak	1 955	176	2 093	10 661	956
Abaújszántó	406	138	1 094	6 820	863
Szerencs	924	252	2 523	17 251	4 107
Összesen:	17 771	4 342	60 515	175 430	57 977 [32]

Összesen választott, szavazott 316 035 fő.

Az 1945-ös választások után egyre nyiltabbá lett az ellentét. A Független Kisgazdapárt fölényének tudatában egyre jobban Nyugat felé kezdett kacsingatni. Magatartása nem talált osztatlan visszhangra, mert a munkások hamar észrevették kivívott szabadságuknak és jogaiknak veszélyeztetését. Már 1946 elején olvashattunk arról, hogy „lekergették a kisgazdapárti szónokot a mezőkövesdi köztársasági ünnepségen" [33]. Miskolc dolgozói pedig 10 perces munkabeszüntetéssel tiltakoztak a reakciós provokációk ellen [34]. A Felvidéki Népszava 1946 februárjában írta: „Nem türjük tovább a demokrácia hátbatámadását!" Ózd dolgozói is tiltakoztak a reakció ellen [35]. A Szabad Magyarország 1946 január 4-én figyelmeztetett arra, hogy „A Függetlenségi Front pártjaiban a reakciósok mindent elkövettek a gyökeres demokratikus átalakulás ellen" [36]. Január 20-án pedig ezt olvassuk: „Példátlan reakciós támadás a földreform ellen!" [37]. Így a felszabadulás tényével létrejött népi hatalom, demokratikus államrend, csak a munkás-paraszt tömegekre támaszkodhatott, a polgári pártokban mindinkább a széthúzás és egyéni érdek kezdett felülkerekedni. A meginduló reakció kezdte magával sodorni a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyát is. Az a szövetség tehát, amely olyan egynek látszott a háborúból való kilépés és a németekkel való szakítás gondolatában, csakhamar felbomlott, s a napi

kérdésekben megmutatkozó viszályokból lassan politikai-elvi viszályok bontakoztak ki. A Felvidéki Népszava nyiltan ki is mondta 1946 január 13-iki számában, hogy az 1945-ös választásokon vérszemet kapott a reakció, sok helyen már nyílt támadásba ment át. Hírt adott a lap egy búcsúról, ahol „agyonverték a Parasztpárt elnökét" [38] s egy szociáldemokrata földműves pedig halálos lövést kapott.

Ennek az időszaknak egyik eredménye volt a szakszervezeti mozgalom újjáéledése, újjászervezése. A hagyományos ipari szakszervezeteken kívül most már szakszervezetbe tömörültek az állami tisztviselők is. A szervezkedés a felszabadulással azonnal megkezdődött, de demonstratív formában átnyúlt a szervező munka 1945 elejére. A Vasas Szakszervezet folytatta munkáját ott, ahol a háború alatt abba kellett hagynia tevékenységét. A szakszervezeti forma megvolt. Első vezetői a kipróbált harcosok voltak, hogy azután ezek, mint jelölőbizottsági tagok megválasszák, vagy javasolják az új vezetőséget. Az 1945 júliusi választáson a jelölőbizottság tagjai voltak: Zafir Sándor, Szaszák Béla, Mazuch József, Kelemen András, Bernáth István és Faust Péter. Jellemző a két munkáspárt együttműködése, hogy ezúttal is együttes ülést tartottak a szakszervezeti vezetőség újraválasztására [39].

A többi szakszervezetek követték a példát. Már 1944 decemberében szervezkedett a Pedagógus Szakszervezet, a vasútasok, postások, építők szakszervezete. 1945. nyarán a rendőrszakszervezet jött létre (júl. 9.), a közalkalmazottaké 1945. február 14-én, az újságíróké 1945. május elején. A pedagógusok szakszervezete 1945 február 23-án tartott demonstratív nagygyűlést. A kisiparosok szakszervezete csak 1946-ban alakult meg.

A szakszervezetek tömegszervezetek voltak, amelyek a dolgozók érdekeit képviselték. Ugyanakkor mozgósítottak a közös feladatok elvégzésére. Jelentős szerepük volt a tömegek politikai magatartásának nevelésében, a tömegeknek az időszerű kérdésekben való mozgósításában. Még a pártok közötti politikai harcokban is biztosítani tudták a tömegeknek a haladás oldalára való állítását.

4. Az újjáépítés.

A felszabadulás után a legelső feladat az élet megindítása volt a front elvonulásával. A romok eltakarítása, a közszolgáltatások megindítása. Az új politikai szervezetek létrejöttével új üzemi szervek is jöttek létre. Ezek az „üzemi bizottságok" kezdeményezték, szervezték a gyárak, üzemek újjáépítését, a termelés megindítását. Sok embernek ezek az üzemek adtak kenyeret. De a romok eltakarítása feltétele volt mindenütt a rendes, napi munka megindításának. Az iskolák ablakok nélkül, a közintézmények felszerelési tárgyai széthurcolva voltak, hiszen többször kórháznak, katonai parancsnokságnak, laktanyáknak használták ezeket az épületeket.

Hogy a gyári munkásság mielőbb munkához, kenyérhez juthasson, az Ó- és Újgyárban közös üzemi bizottság jött létre [40], amely feladatául tűzte ki a gyárban a romeltakarítást és a termelés megindítását. Egy év múlva, 1945 december 14-én Ideiglenes Intézőbizottsággá alakult ez a bizottság, amely a gyár vezetését is ellátta. Ennek tagjai voltak: Mazár Ferenc, Horváth Gusztáv, Kelemen Andor, Maticska János, Hudecz Sándor, Bernáth István, Balázs Márton, Dusek László kommunistapárti küldöttek, Lőcsei Gyula, Fodor Szilárd szociáldemokrata küldöttek. Őket váltotta fel Kerner Antal vezérigazgató-helyettes 1945 december 11-én. Ugyanekkor

lett Poprádi Pál szociális igazgató [42]. Az üzemi bizottságok részére tanfolyamot szerveztek [43], amikor is a Szakszervezeti Tanács gondoskodott a továbbképzésről. Erre azért is szükség volt, mert a Szovjetunió már 1945 tavaszán és nyarán 350—360 gyárat adott vissza [44], hogy a termelőmunka minhamarabb megindulhasson. Így kaptuk vissza szénbányáinkat is [45]. Ugyanakkor Csehszlovákiától 100 ezer tonna koksz érkezett. Sürgős volt tehát a romeltakarítás, újjáépítés, hogy gyáraink, üzemeink megkezdhessék a termelést, a dolgozók a munkát.

Az újjáépítésben a Kommunista Párt programja volt az irányadó. Már 1945 elején kiadta a jelszót: „Lesz magyar újjáépítés!" A Szabad Magyarország 1945. évi szeptember 20-iki száma közölte a Kommunista Párt 3 éves újjáépítési tervét. Ebben elsősorban a mezőgazdaság talpraállítását jelölte meg első feladatnak, de mindenütt folyt az újjáépítő munka. Ilyen címeket olvashattunk a lapokban: „Emberfeletti erővel hozzák helyre a MÁV-fűtőház dolgozói a háború pusztításait [47], „A bánrévei vasútasok az újjáépítés frontján" [48]. A MÁV Műhely dolgozói már 1945 július 1-én megkapták a MKP vándorzászlóját az újjáépítésben elért eredményeikért. A legtöbbet megyénkben a vasút és a mezőgazdaság szenvedett a háború alatt. Érthető, hogy elsősorban a figyelem a vasút felé fordult a mezőgazdaság újjáépítése mellett. A miskolci Üzletigazgatóság területén — a napilapok szerint is — 113 millió aranypengő értékű kárt okozott a háború [49]. Ennek helyrehozása emberfeletti munkát igényelt. Ugyancsak igen jelentős kárt szenvedett a mezőgazdaság élőállatban, vetésekben és gépekben. Még a munkaerő veszteséget is ide kell számítanunk.

Az élet és a munka megindításához nagy segítséget nyújtott a szovjet városparancsnokság. Szinicin őrnagy az első perctől sürgette a közigazgatás megszervezését, a mindennapi élet megindítását. Egy év múlva szó van a Szabad Magyarország hasábjain arról a háláról, amivel a város adózott a szovjet parancsnokságnak, hiszen már 1945-ben napi 750 000 kwatt órát és 160 000 tonna szenet termelt Borsod [50].

Szinicin őrnagy mellett hasonló köszönet illette Kotylarovszky alezredest, Twee őrnagyot, Tumasenko alezredest, Dimiszov őrnagyot, Cvetkoff kapitányt, Tarasnyi alezredest és Gorganov őrnagyot [51].

A mezőgazdaság veszteségeit Kulin István, a Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara elnöke már 1945 januárjában felmérte, megígérte a Kamara segítségét. A szovjet hatóságok segítsége nélkül azonban nem sokra ment volna, hiszen a meginduló spekuláció korlátozása, ha nem is letörése, vagy megakadályozása, csak úgy volt lehetséges, ha kívülről kap élelmet a város [53]. De ez volt a helyzet a ruhaneműekkel való ellátás területén is. Az emberek rongyosak és éhesek voltak. Az újjáépítés nemcsak gazdasági, hanem politikai feladat is volt. Vásáry pénzügyminiszter 1945 májusában 15 millió pengőt utalt ki a vármegye újjáépítésére, de ha meggondoljuk, hogy az infláció alatt a pengő értéke napról-napra romlott, ez az összeg aligha lett volna elég a kezdethez is. A vasútasság is kapott újabb 10 milliós hitelt, hiszen ahhoz, hogy a közlekedés meginduljon és hovatovább zavartalan legyen, igen nagy áldozatra volt szükség [54].

A borsodi bányák csakhamar csatlakoztak az újjáépítéshez. Őket követték az ózdiak [55]. Miskolc újjáépítése hivatalosan 1945 július 23-án kezdődött meg [56]. A Vasgyárban már 1945 április 18-tól működött a második nagyolvasztó [57]. Tudjuk, hogy a gyáriak mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a gyár leszerelését.

Az újságok már 1945. júniusában számot adtak a romok eltakarításá-

ról, hídak, utak építéséről. 1945. júliusában Újjáépítési Központ alakult Miskolcon [58]. Volt arról is szó, hogy a város egységes városrendezési tervet kap. Emlegették, hogy a Sajón kikötőt létesítenek [59]. 1945. szeptemberében újabb 5 millió hitelt kapott a város, mellyel erősebb tempóban folyhatott a munka. Úgymond az újság: „Fel a munkára, rögtön és késedelem nélkül, erősebb tempóval az eddiginél, az ötmilliós hitel lehetőségeivel folytatni a romok eltakarítását!" [60]. Október hó elején elkészült a Sajóhíd, de „a munka diadalmenete volt" a sajóecsegi 100 méter hosszú híd is, amely bekapcsolja a forgalomba a Boldvavölgyet is [61]. A decemberi számadáskor a következő, 1946-os esztendő újjáépítő munkájának körvonalait is meghatározták, amikor már részletesen kidolgozott tervek szerint folyt a munka [62], Nagy-Miskolc üzemei, gyárai versenyeztek az újjáépítésben való munka sikeréért. A jó forint megteremtése utáni években is nagyobbb összeget kapott a város közmunkákra, hogy ezzel is meggyorsítsák a mindennapi élet feltételeinek biztosítását [64].

Csak a fontosabb hídak, vasúti pályák és utak üzembehelyezése után került sor a Forgó-híd, Vásárcsarnok, a középületek újjáépítésére, de nem feledkeztek meg a tapolcai út, a Szinvameder helyrehozásáról sem [65]. 1947 elején már a Csincse-csatorna öntözte a határos négy község földjét [66].

A közmunkákhoz behívták az elbocsátott tiszteket, tiszthelyetteseket és az állásvesztésre, vagy nyugdíjazásra ítélt közalkalmazottakat [67]. 1946-tól Munkaerőgazdálkodási Hivatal is működött a városban. A gyári harmadik nagyolvasztó építésére 1947-ben, a 3 éves tervben került sor. Az újságok „országraszóló eseményként" adták tudtul ezt a jelentős beruházást [68].

5. A földreform.

Az ország demokratikus átalakulásának egyik jelentős bázisa volt a földreform. A magyar parasztság többévszázados vágya valósult meg akkor, amikor a Kommunista Párt és a Parasztpárt 1945 január 14-én nyilvánosságra hozta földreform-tervezetét. A földeknek a parasztok kezébe adása a régi feudális maradványok felszámolását jelentette. „Azé a föld, aki megműveli" jelszó társadalmi igazságszolgáltatás is volt a lenézett parasztságnak. Már 1945 elején küldöttség kereste fel az Ideiglenes Kormányt és követelte a földosztást.

Ismeretes a polgári és radikális pártok harca az ellenforradalmi rendszerben a földreformért. Tudjuk azt is, hogy a háború alatt ismét lekerült napirendről. Amikor azonban a felszabadulás megteremtette hozzá a lehetőségeket, a korábbi polgári pártok, mint a Kisgazdapárt is mérsékletet javasolt a megvalósításban, s mindinkább szerette volna elodázni a forradalmi változásokat. Ezért történt meg az, hogy egyes helyeken a parasztság nem várta be a földosztó bizottságok megalakítását, hanem maga látott hozzá a földek felosztásához. A kormányrendelet 1945 március 17-én jelent meg falragaszokon is, de már ezt megelőzően is működtek földosztó bizottságok, volt földosztás, amikor az elmenekült földesurak földjeit igénybevette a parasztság. A miskolci lapok 1945 április 15-én adtak hírt először arról, hogy megalakult a megyei Földbirtokrendező Tanács [69], de ez egy befejezett állapotot rögzített. Már a márciusi lapok tele vannak a földosztás híreivel: „Itt a földreform"' ...„Elkobozzák a hazaárulók, nyilasok és háborús bűnösök földjét!" ... „Előnyben részesülnek a fasizmus elleni harc résztvevői" — írta a Szabad Magyarország 1945 március 23-iki száma [70].

A Felvidéki Népszava kimutatást is közölt az 1945 április 20-iki számában az eddig kiosztott földekről és az új birtokmegoszlásról [71], így:

Birtokkategória kat. hold	birtokok száma	összes területe
0— 5	888 600	1 223 600
5— 20	1 042 200	10 437 900
20—100	97 000	4 018 600
Összesen:	2 030 700	16 882 800

Ez a sajtóanyag nem mutatja, hogy ténylegesen mit is jelentett a földreform. Hogy szemléltetni tudjuk jelentőségét, az Országos Statisztikai Hivatal adatait is közöljük az alábbiakban, eltérve munkánk sajtó forrásaitól.

Az Országos Statisztikai Hivatal adatai szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a földreform után a következő birtokmegoszlás volt:

	Gazdasággal rendelkezők		
	férfi	nő	összesen
0— 5	9 858	4 104	13 962
1— 3	17 093	5 729	22 822
3— 5	14 936	3 410	18 346
5— 10	21 118	3 342	24 460
10— 15	8 095	1 978	9 173
15— 20	3 065	404	3 469
20— 25	1 413	203	1 616
25— 35	1 063	164	1 327
35— 50	528	76	604
50—100	303	51	354
100-nál nagyobb	38	7	45
Összesen:	77 510	18 568	96 078
Gazdaság nélküli	227 859	306 774	534 633
Összesen:	305 369	325 342	630 711 [72]

Ebből a lélekszámból a földreform útján kapott földet: 43 711 család.

Ezek megoszlása:

0— 1 holdat kapott	2 661
1— 3 holdat kapott	10 224
3— 5 holdat kapott	10 241
5— 10 holdat kapott	12 681
10— 15 holdat kapott	2 919
15— 20 holdat kapott	532
20— 25 holdat kapott	136
25— 35 holdat kapott	66
35— 50 holdat kapott	15
50—100 holdat kapott	7
Összesen:	43 711

A megye lakossága 630 711 volt. Ebből mezőgazdaságból élő 534 633. Ezt a számot azonban úgy kell értékelni, hogy ezek között sok az ú. n. kétlaki. E családok egyes tagjai bányákban, gyárakban dolgoztak, a többiek falun háztáji, vagy kisgazdaságokban őstermeléssel foglalkoztak. A földreform útján a megye összlakosságából földosztásban részesült a családtagokkal együtt 131 739 lélek. Azt jelenti ez, hogy a megye lakosságának csaknem 20 százaléka. E 43 711 családból házat kapott 1570, házhelyet 18 415.

A földosztás még így sem oldotta meg a falu kérdését. Több volt az igénylő, mint a juttatott. Éppen a megye különböző tájjellegének megfelelően sokan kimaradtak a földosztásból vagy azért, mert nem volt elegendő határa a megyének, vagy azért, mert a nagybirtok-egységek nem kerültek kiosztásra. A Miskolci Hírlap 1945 május 20-iki száma írta: „A falu hangja. Új Honfoglalás" című cikkében: „Kevés a föld, sok az ember. Kitünt a földreform végrehajtása kapcsán. El kell tehát hagyni a falut, új honfoglalásra kell indulni, hetedhét határon túlra is" [73].

Van példa rá, hogy éppen Borsod megyéből sokan áttelepültek olyan helyekre, ahol több művelhető földterület került kiosztásra. A Megyei Levéltár „Földhivatali iratai" között van pl. Mezőkövesd 600 igénylőjének a kérése, akik a földosztásban részesülés reményében áttelepítésüket kérik. Az a körülmény pedig, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében még mindig maradtak nyitott kérdések, egyrészt abból adódtak, hogy a megye területének nagy része hegyvidék, szántóföldnek nem alkalmas legelő, erdő, s így érthető, hogy a földreformból kimaradottak más lehetőségeket kerestek megélhetésül, sokan elvándoroltak városba, s más vidékekre [74].

Ezt a Kisgazdapárt lapja a Miskolci Hírlap a földosztás hiányosságának igyekezett feltüntetni, amikor azt írta, hogy „1160 borsodi nincstelen vette a vándorbotot és más vidékre ment, vagy más városban keresett megélhetést" [75].

De nem kell eltitkolni, hogy voltak olyan „sulikisvargák" is, amilyenekről Veres Péter írt a Próbatétel c. munkájában, akik illetéktelenül jutottak előnyökhöz a földosztás útján mások kárára. A lapok, a földosztás lebonyolításában is láttak hiányosságokat, anomáliákat [76], amiket a „földigénylő bizottságok rendszertelen munkájának" tulajdonítottak, de tisztában kell lennünk azzal, hogy a földosztást maga a nép végezte el, mégha nem is volt felkészülve annyi várakozás után arra, vagy nem is rendelkezhetett olyan rutinnal a közigazgatásban a maga sorsának intézésében, mint a tanult tisztviselők, de meg nem is tartotta fontosnak a túlzott bürokráciát, mert maga a földosztás ténye jelentette az agrárforradalmat. Hogy melyik községben ment simábban és folyamatosabban, az a parasztság segítőtársaitól és a reakció magatartásától függött. Indokolatlan volt tehát túlzottan hangsúlyozni a földreform fogyatékosságait, mint ahogy azt éppen a Kisgazdapárt lapja tette.

Az agrárforradalom fontos mérföldkő volt a felszabadulás utáni fejlődésben, az ország megszünt a „hárommillió koldus" országa lenni. Az csak azután következő kérdés volt, hogy a földhöz juttatott parasztság hogyan illeszkedik bele a termelésbe, hiszen a legtöbbnek igavonó állata sem volt, és egyes földterületeket előbb meg kellett tisztítani az aknáktól, a háború nyomaitól.

Ki kellett alakítani a termelésnek új formáját is, amihez az objektív feltételek nem mindenütt voltak meg. Az 1945-ös gyenge cséplési eredmények okai ezekben keresendők. A cséplési eredmények kihatottak az élel-

mezés, gabonaellátottság és egyéb gazdasági kérdésekre is, de csak kisebb mértékben volt oka a lábrakapó spekulációnak és meginduló feketepiacnak, mintahogy azt a reakció éppen a földosztás „elhamarkodottságának" igyekezett betudni.

A kormány a földadónak a terményben való befizetésével és terménybeszolgáltatással igyekezett biztosítani a város és a bányavidék ellátását, amikor is a csépléstől számított 15 nap alatt be kellett adni a búzaföldadót és járulékait a kijelölt terménykereskedőknek [77]. De volt rendelkezés arra is, hogy az egész terményfelesleget be kellett szolgáltatni [78].

A kormány 75 millió pengőt utalt ki Borsod-Abaúj-Zemplén megye részére a földreform sikeres végrehajtására [79]. Országos Agrárszövetkezeti Központ is létesült, amelynek megyei fiókja a helyi érdekeket elégítette ki és képviselte [80].

Arra is figyeltek, hogy a parasztegység létrejöjjön, ezért a földmunkásság béreit a földműves parasztság keresetéhez mérten állapították meg [81]. A kormány külföldi iparcikkeket is juttatott az új gazdáknak, hogy ezzel is segítse őket [82]. Kiterjesztették rájuk a betegsegélyezést [83]. De olvasunk arról is, hogy az említett okok miatt gyengén sikerült 1945-ös cséplési eredmények pótlására a Vörös Hadsereg 10 vagon burgonyát juttatott Borsod megyének [84]. A kormány olcsó ruhaakcióval is támogatta a magyar falut [85]. Kivételt képezett a mezőgazdasági eredményekben az 1945-ös bortermés, amikor a megyében 140 000 hektoliter bor termett 7800 kat. holdon. Azt jelentette ez, hogy átlagosan 30—40 hektoliter termett holdanként [86]. Ez enyhítette némiképpen a rossz cséplési eredmények adta belső nehézségeket.

6. A reakció előretörése.

Megnehezítette a háború utáni károk helyreállításának a munkáját a mindjobban erősödő reakció. Sok helyen maga a földosztás is szálka volt még az emberek szemében. Mások a grófok visszatérésének híresztelésével igyekeztek akadályozni a termelést. A kommunista párt adta ki a jelszót ebben a helyzetben, hogy „földet vissza nem adunk", s ehhez csatlakozott a Parasztpárt is. Az 1947 januárjában Miskolcon megrendezett UFOSZ kongresszuson a történelmi Borsod megye minden községének új gazdái képviselve voltak [87], ami azt mutatja, hogy a reakció minden híresztelésével szemben a falu szemében a földosztás befejezett történelmi tény volt, jóllehet még ekkor nem dőlt el az osztályharc még falun sem, de még a sajóvámosi ellenagitáció sem tudta megingatni az új gazdákat a munkában és kapott földükbe vetett hitükben. (A falu tehetősebb gazdái ugyanis a tavaszi munkákat akarták szabotálni azzal, hogy a gróf visszatérésével fenyegetőztek) [88]. Ellenkezőleg történtek az események. Az 1947-es cséplési eredmények meggyőzték az új gazdákat arról, hogy követeljék a szakemberek bevonását a termelésbe [89]. Ezzel mintegy előkészítői voltak a termelőszövetkezeti mozgalomnak, melynek csirái már akkor jelentkeztek is, de a kulákkérdés kiéleződése akadályozta ennek korábbi megvalósítását.

A kulákveszély már a földosztás után felismerhető volt, s azt rejtette magában, hogy megbontja az elért gazdasági és társadalmi forradalmi eredményeket. Befolyásuk itt-ott egészen a földhivatalig terjedt. Tudunk arról is, hogy sokszor megnehezítették, akadályozták a földhivatal munkáját, ezzel bizonytalanságban tartották a juttatott földek tulajdonosait.

A földhivatal sem volt eléggé határozott, ezeknek az ellenséges törekvéseknek a visszaverésében [90].

Az állami erdő és földbirtok összeírása, a beszolgáltatás ellenőrzése a szövetkezeti — táblásgazdálkodás — perspektívái bontakoztak ki a falusi lakosság előtt az 1947-ben kiadott szövetkezeti törvényben, úgyhogy a továbbfejlődés lehetőségei is adva voltak.

A reakció gyökereinek többféle okát lehet felmutatni. Egyrészt a háború utáni adott helyzetben, a régi államgépezet felbomlásában keresendő, másrészt a visszatérő ellenséges propagandában és politikában. De a reakció megnyilatkozása volt a feketepiac, egyéni harácsolás is, amely nem közvetlenül, hanem közvetve ugyan, de mégis a kiépülő új rend ellen lépett fel, még súlyosabb helyzetbe akarta hozni a háború pusztításaitól sokat szenvedett országot. A Magyar Kommunista Párt már az 1945-ös választási gyűlésen meghirdette a harcot ez ellen a reakció ellen, amikor Fekete Mihály a spekuláció letörését sürgette [91]. De szigorú intézkedéseket követelt a szántást szabotáló kulákokkal szemben is [92]. A Szabad Magyarország írt egy reakciós jegyzőről is, aki a szegényparasztok utolsó tehenét is elvétette [93]. Úgy fogalmazták meg ezt a reakciót, hogy „Amit a Kisgazdapárt demokratikus szárnya felépít, azt a reakciós szárny lebontja" [94]. Nem volt más orvosság, minthogy a két munkáspárt, a Szociáldemokrata és Kommunista Párt összefogjon a Parasztpárttal és felvegye a harcot a Kisgazdapártban meghúzódó reakcióval [95]. Így került sor e három párt reakció ellenes tüntetésére is 1946 elején [96].

Kifelé a Kisgazdapárt is a koalíció fenntartását sürgette és hírdette [97], de ugyanakkor mindent megtettek, hogy akadályozzák a népi hatalom kiépítését. Csak egy példa rá az igazoló bizottságok munkájának elbagatelizálása. Maga a Nemzeti Bizottság volt kénytelen felírni a kormányhoz, hogy „szigorítsák meg az igazoló eljárásokat" a reakció elleni védekezés céljából [98].

A két munkáspárt Rónai Sándor kezdeményezésére újból és újból akcióegységben volt a reakció és a spekuláció elleni harcban [99]. A Szabad Magyarország már 1945 nyarán felhívta a város vezetőségének a figyelmét a piaci árak ellenőrzésére [100], majd sürgette az uzsorabíróság és a gazdasági rendőrség felállítását [101]. Az árdrágítókra halálbüntetés kiszabását kérte [102], sürgette az irányárak megállapítását [103]. Követelte, hogy hozzák összhangba az árakat a bérekkel, így akadályozzák meg az inflációt [104]. Többen a „lengő pengő" bevezetésétől remélték a spekuláció letörését [105]. Zuhant az arany értéke is [106]. Ilyen körülmények között kellett megtalálni a helyes utat, megállítani az országot a végső pusztulás útján. Le kellett szerelni és megakadályozni az ellenséges propaganda hatását, meg kellett óvni a dolgozókat a „fasiszta merényletnek" nevezhető minden olyan tevékenységtől, amely [107] a reakció malmára hajtotta a vizet. A lapok írnak pl. az egerfarmosi jegyzőről, aki „ellenállási mozgalmat" indított a demokrácia ellen [108]. De más helyen is izgattak a beszolgáltatás és a kialakuló új rendszer ellen [109].

7. *Az infláció és stabilizáció*

A reakció propagandájának is nagy szerepe volt abban, hogy a vesztes háború után hamar lábrakapott a spekuláció, feketepiac és ez magával hozta a pénz értékének romlását. Természetesen a kisemberek érezték ennek legjobban a súlyát, nekik jutott kevesebb kenyér, kevesebb fűtőanyag, éle-

lem. Az árak napról-napra szöktek mind magasabbra. A Szabad Magyarország már 1945 március 25-én arról ír, hogy „Saját magát falja fel a miskolci feketepiac". Az ócska bundát 5000 pengőért, a gyermekkerékpárt 2300 pengőért árulták. De voltak élelmiszerhamisítók is [110], akik ilyen úton akartak könnyen meggazdagodni. Ezeket a kormány gazdasági rendőrség megszervezésével igyekezett leleplezni, igyekezett megbüntetni az üzérkedőket, valutázókat, feketézőket, pénzrontókat [111]. A pékeket is ellenőrizni kellett, mert rontották a kenyér minőségét, a kiutalt lisztből eladtak, vagy más módon biztosítottak maguknak törvénytelen hasznot.

A visszaéléseknek az lett a következménye, hogy kevés lett az élelmiszer, a városnak kiutalt készletek nem jutottak el a dolgozókhoz. A Felvidéki Népszava olyan ellátási kedvezményeket követelt, mint amit Budapest kapott [112]. Hiába jött segítségül a Svéd Vöröskereszt [113], nem tudott elég segítség érkezni a megyébe. Oszip István főispán 1946 decemberében az ország gazdasági nehézségeit elemezve rámutatott arra, hogy az áruhiány a legnagyobb baj a közellátás terén. Szükséges az árak rögzítése, a miskolci kiskereskedelem ellátási, áruszállítási nehézségekkel küzd. Még az Unrra [114] bizottságok sem tudtak lényeges javulást biztosítani. Sonnar úr, a Bizottság magyarországi vezetője Miskolcra ellátogatott, hogy megnézze a szegénynegyedeket, tájékozódjon a munkások és bányászok helyzetéről, hogy azután a segítés legjobb módját megkeresse [115]. Ennek ellenére a napilapok szüntelen panaszkodtak, hogy „a miskolci piac a legdrágább az országban". A helybeli Szakszervezeti Bizottság az Országos Szakszervezeti Tanácsot kérte a város közellátásának megjavítására, az ellátás megkönnyítésére [116]. Ennek eredményeképpen burgonya, zsír, hagyma és cukorszállítmányok érkeztek a városba, de a miskolci piacon még mindig magasak voltak az árak. Ezt még a jó forintnak is nehéz volt lenyomni [117]. A forint megjelenése után is így kiáltott fel a Felvidéki Népszava: „A vidék nem gyarmat! Mégis drágább a miskolci szappan, mint a budapesti" [118].

A közellátási nehézségek falun is jelentkeztek. Szembetűnő volt a só és a petróleum hiánya. A kenyér-ellátásban a földbirtoktörvény erélytelen végrehajtását okolták [119]. Már-már az őszi vetőmagszükséglet élelmezési felhasználására került sor, amikor a Szovjetunióból nagymennyiségű kenyérgabonát kaptunk [120].

A jó forint megteremtése nemcsak gazdasági, hanem politikai kérdés is volt. Azok a viták, amelyek a kormányon belül és a pártok között is folytak e kérdésben, felszínre hozták a politikai kérdéseket. A reakciónak kedvező alkalmul kínálkozott volna a nyugati külföldi befolyás biztosítására, de a Kommunista Párt vezetésével a Baloldali Blokk programja szerint magunknak kellett biztosítanunk a jó forint alapját, fedezetét. Gazdaságilag az infláció megakadályozása, a beszolgáltatás és ellenőrzés megszílárdítása volt a stabilizáció megvalósításának útja.

A jó forint megjelenését mindenki nagyon várta. Már a júliusi lapok beharangozták a forint-szállítmányok érkezését [122]. Ugyanakkor intézkedés is történt arra vonatkozólag, hogy a gazdasági rendőrség jogkörét terjesszék ki a forint védelmére is. A Szabad Magyarország 1946 július 11-iki számában „Halál a forint ellenségeire!" cím hírdeti az erős kéz politikájának szükségességét [123]. A Felvidéki Népszava pedig ezeket írta: „Mindenütt szeretettel és bizalommal fogadták az új jó pénzt. — Filléres árak a piacon! — Örvendező csoportok a kirakat előtt! — A forint diadala a valutafronton!" [124].

A felduzzadt városi lakosság ellátása azonban még mindig további segítséget igényelt. A munkáspártok 1946 szeptember elején újabb burgonyaszállítmányokat biztosítottak a városnak, úgyhogy az ellátási jegyre 20—30 kg burgonyát adtak [125]. Szigorúan büntették az árdrágítókat. A Forintvédő Bizottság több feketézőt és árdrágítót leleplezett [126]. Rögzítették a piaci árakat [127]. A városnak még így is belső kölcsönhöz kellett folyamodnia, hogy biztosítani tudja a piac áruellátását. A Felvidéki Népszava írt ezekről az 1, 2, 3 Ft-os kölcsönökről, amelyekkel tőkét szeretett volna teremteni a város a piac ellátásához [128]. A kormánytól 300 000 Ft-os kölcsönt kaptunk a közellátás céljaira [129].

A stabilizációt nehezítette a koalíciós pártok széthúzása. A Szabad Magyarország már 1946 július 20-án azt írta, hogy „A Kisgazdapárt a reakciós politika mellett foglalt állást" [130]. A munkáspártok, a városi és megyei szervek igen nagy erőfeszítések árán, a kormány bevonásával tudták csak korlátozni a feketepiacot, megszüntetni a spekulációt, a piacokról száműzni az árdrágítást. De éppen a nem egységes plattform miatt még 1947-ben is voltak ellátási nehézségek, úgyhogy a Vasgyár, valamint a város részére külön kellett biztosítani zsírt, burgonyát. A burgonya ára 1,5 Ft volt [131], de árleszállításról csak 1947 július elején olvasunk, tehát éppen egy évvel a forint megjelenése után. Ekkor egyes élelmiszerek és iparcikkek árát szállították le [132]. Egy 1947-es híradás szerint Miskolc 1946-ban, a „szükésztendőben 3 ezer vagon élelmiszert fogyasztott [135]. A kenyérfejadag 25 dekára emelése azonban csak 1947 júliusában következett be [134]. Ekkor szünt meg a cukor és a zsírjegy is. Szabad kenyér és liszt árusítására csak 1948-ban kerülhetett sor [135]. A javulás az élelmezés és ellátás terén tehát lassú és fokozatos volt. A gazdák 1948 januárjában önként 50 mázsa gabonafelesleget szolgáltattak be a városnak [136], hogy ezzel is könnyítsenek a város ellátási helyzetén. A munkáspártok folytonos ébersége, segíteni akarása és közös állásfoglalása eredményezte, hogy aránylag hamar talpraállt a város és a megye a kezdeti nehézségek után.

8. Az államosítások, a lakosság szociális és kulturális helyzetének javítása, a 3 éves terv feladatai.

Az ország felszabadítása új gazdasági és társadalmi viszonyok megteremtését hozta magával. A kizsákmányoló feudál-kapitalista berendezéssel szemben egy új, szociális, demokratikus államberendezés volt kibontakozóban. Ez a lehetőség magával hozta a régi tulajdonviszonyok megszüntetését, új, társadalmi tulajdonviszonyok megvalósítását. Az államosítások ezt a célt szolgálták. Már 1945 januárjában a város tulajdonába került a 4 miskolci mozi a Nemzeti Bizottság döntése alapján [136]. 1946-ban a Palotaszálló [138] és 60 bánya lett állami tulajdon [139]. A gépgyárak közül a Rimai Vasmű volt az első államosított üzem. Aztuán a borsodnádasdi Lemezgyár. 1948 elején a miskolci Üveggyár, a diósgyőri Papírgyár lett állami tulajdon. Ezekben a vezetést az üzemi bizottságok vették át [140].

Az államosított üzemekben a kormányzat biztosította a balesetvédelmet. 1946 május 6-án már működött az OTI ellátás [141]. A következő évben helyreállították a rendelőintézeteket is [142]. Megindult a mezőcsáti Egészségház építése is (1947). A „Siess, adj, segíts!" mozgalom akcióbizottsága támogatta az arra rászorulókat, a hadifoglyok családját. A Miskolci Nemzeti Segélybizottság [143] megkezdte a segélyezést, a hadirokkantak és hadigondozottak ellátását [144]. A MÁV telepen gyermekjátszótér nyílt,

a Földes Ferenc Gimnáziumban „Gyermeklélektani Állomás", a Szepesy laktanyában óvónőképző. Többen karácsonyi segélyt kaptak, vagy szeretetcsomagot [145, 146]. 1947 nyarán 86 községben volt nyári napközi otthon gyermekek részére [147]. Tapolca is régi fényében várta a vendégeket [148]. Megkezdték a bekötőutak, a községi felrobbantott hídak építését [149]. Nagy segítséget nyújtott ebben a munkaverseny mozgalom, melynek szervezett formáját a 3 éves terv alakította ki.

A 3 éves terv tulajdonképpen újjáépítési terv volt. Feladatai közé tartozott az életszínvonal háború előtti színvonalának biztosítása, az újjáépítés befejezése. Megalakult Miskolcon is a 3 éves tervet irányító bizottság [150], minthogy ezt a munkát csak széleskörű társadalmi és operatív összefogással lehetett elvégezni. Ez az újjáépítési bizottság megkezdte az árvédelmi, útépítési és villamosítási terv végrehajtását [151]. Egymás után kötötték be a villamoshálózatba az addig távoleső, villany nélküli községeket. A községekben örömünnep volt a fény kigyúlása. Miskolcon egészségház építésére került sor [152]. Szerepelt a tervben évente 10—10 tantermes iskola építése is. Megkezdődött a munkáslakások tervezése. 1947 februárjában épült meg az első gyorsvonatpár Budapest és Miskolc között [153]. A város a Nehézipari Egyetem elhelyezésével jelentős lépést tett előre a fejlődés útján. A Városi Közkönyvtár létesítése a közművelődés kiterjesztését jelentette [154]. Építőipari Munkaszervezési Intézet irányította az építkezéseket [145]. A 3 éves terv végére 100 szociális otthon létesítése szerepelt a célok között. (Ezt a tervet Olt Károly jelentette be Borsodivánkán 1948. júl. 6-án). Megnőtt a postaforgalom, újjáépült a miskolci Rádió- Relé Állomás, megindult a légiforgalom. A megye 2500 ház építését kérte az építésügyi minisztériumtól [156]. Megindult a harc a csecsemő- és gyermekhalandóság ellen.

Ha le akarjuk vonni az 1946—47 év mérlegét, akkor az összehasonlításban feltétlenül 1947 javára kell döntenünk. Míg 1946-ban munkanélküliség, bizonytalanság, pénztelenség, infláció és szegénység volt általános, 1947-ben már a termelés eredményeiről, az újjáépítés egyik-másik téren való befejezéséről olvashatunk. Volt ugyan még kb. 8000 munkanélküli a megyében és Miskolcon [157], de a közmunkák megszervezésével, a 3 éves terv feladatainak végrehajtásával lassan ez a munkanélküliség felszívódott az újjáépítés és beruházások csatornáján, főképp az építkezéseknél, úgyhogy havonként kb. 1000 fővel fogyott a munkanélküliek száma. Ez a hihetetlen gyors felszívódás az élet lendületét és a termelés eredményeit, a termelékenység és beruházások fokozatos növekedését is jelenti [158].

Fellendülés mutatkozott az iskoláztatás, beiskolázás terén is. Megkezdődött az iskolai orvosi ellátás, az iskolafogászat. Megfelelő támogatást kaptak a patronage intézetek is. A háborús esztendők kihatásaként megnőtt az állami gondozottak száma, kb. 30 000-re. Ezek jobb és otthonosabb, családiasabb ellátására az állam nagy gondot fordított.

Ebben a fellendülésben a Kommunista Párt volt az irányító, még akkor is, ha a tényleges hatalom a koalíció kezében is volt.

Az újjáépítés nemcsak gazdasági, hanem politikai erőket is mozgósított. Az volt a döntő kérdés, kinek az irányítását teszi magáévá a dolgozó nép. A tőke elleni általános támadás alapját a Kommunista Párt 3 éves tervjavaslata képezte, mely célul tűzte ki az újjáépítés befejezését, a dolgozók életszínvonalának a háború előtti békeszínvonal fölé emelését. Ennek érdekében az ipari termelésnek túl kellett szárnyalnia a háború előtti színtet.

Az államosítások is hozzájárultak a munka eredményességéhez. Megszületett Nagymiskolc gondolata, mely a kerületek egyesülésével mindinkább valóság is lett.

9. Nagymiskolc létrehozása.

Már a felszabaduláskor felmerült Nagymiskolc létrehozásának kérdése. Ezzel a gondolattal kívánták felszámolni a város elmaradottságát, közigazgatási szétaprózódását, a külvárosok elhanyagoltságát. Különösen fontos kérdés volt a gyári részek és lakótelepek bekapcsolása a város vérkeringésébe. Ezek a részek a felszabadulás előtt elhanyagoltak voltak. Nógrádi Sándor tette meg az első lépést, amikor meghírdette 1945-ben „Nagymiskolc" gondolatát. Ezt követte a vasútvidék és a vasgyári kerület bekapcsolása [159], e kerületek előljáróságainak megszervezése [160]. A város első közös költségvetése a jó forint bevezetésekor készült el [161]. Megalakult az új, demokratikus városi rendőrség. Ezzel a közbiztonsági viszonyok is rendeződtek.

Nagy segítséget jelentett a városnak és a megyének, hogy az ország hat kommunista főispánja közül egy Miskolcon volt. A másik öt főispán is olyan gazdaságilag és politikailag fontos megyékben volt, mint Csongrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya és Vas megye [162]. Ez a körülmény egy olyan összetételű kormány mellett, amelyben hat tárca a Kisgazdapárt, 3 a Kommunista Párt, 3 Szociáldemokrata Párt, 1 a Parasztpárt kezében volt, nagyon nagyjelentőségű volt [163].

Sok szó esett a magasvasútról, a közgazdasági egyetemről, a Sajó hajózhatóságáról, városrendezésről, mely kérdések kifejezői voltak Nagymiskolc gondolatának. Városunk a 20 éves fejlődés útján valóban nagyot változott, új főutca épült, kettősvágányú villamosvasút, középületek, új csatornahálózat, gyári rekonstrukció, toronyházak, új városrészek (Kilián lakótelep, Selyemrét), melyek mind bizonyságai a város gyorsütemű és nagyvárosi igényű fejlődésének.

10. Az 1947-es választások, a munkáshatalom megalakulása.

Az ütközőpont a stabilizáció módja és győzelemre vitele után a 3 éves terv volt. A reakció ennek az elgáncsolásával igyekezett a bizonytalanság útjára vezetni az országot. A munkáspártok — ezek között Miskolcon szoros egységben a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt — harcolt a 3 éves terv-javaslat sikeréért, megvalósításáért [164]. Elkészült a Vasgyár, a Vasút 3 éves terve [165]. A két munkáspárt összekötő bizottságot hozott létre [166]. Tapolcán népgyűlésen fejezte ki összetartozását [167].

A reakció több párt alakításával igyekezett megosztani a társadalmat, meggátolni a 3 éves terv bevezetését. A megyében is megjelentek a Sulyok, Pfeiffer, Balogh-párt agitátorai. Nagy Ferencék 1947 nyarán külföldre szöktek. Országszerte tüntetések voltak az emigránsok ellen. Borsod megye felterjesztést küldött a kormánynak, melyben megbélyegezte az összeesküvőket. A Felvidéki Népszava 1947 január 21-iki száma arról ír, hogy „újabb 8 kisgazdapárti képviselő került az összeesküvés gyanújába". Miskolc és a megye dolgozói szigorú megtorló intézkedést követeltek [168]. Rónai Sándor a nagymiskolci összvezetőségi gyűlésen foglalkozott a kisgazdapárti összeesküvés ügyével. Követelte, hogy tisztítsák meg a Kisgazdapártot az összeesküvőktől. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az adott körülmények kö-

zött még jobban szükség van a munkásegységre [169]. Szólt a korrupcióról is, amelynek alapot adott a pártok széthúzása, az ellenséges propaganda. A vasgyári dolgozók követelték az állam és egyház különválasztását, azt, hogy ne vonják le együttes kezelésben fizetésükből az egyházi adót [170].

Az 1947-es választási előkészületekben [171] a dolgozók a városháza megtisztítását hangoztatták. Értették ezen a kisgazdapárti vezetés eltávolítását, a munkáshatalom kiterjesztését [172]. Ez volt a téma a szakszervezetek kétnapos miskolci kongresszusán is [173].

A Felvidéki Népszava 1947 márciusában már azt adta tudtul, hogy megkétszereződött a taglétszám a borsodi községekben [174]. Szakasits Árpád a diósgyőri szociáldemokrata nagygyűlésen hangsúlyozta, hogy „Nincs kivezető út a válságból, ha a Kisgazdapárt nem változtatja meg magatartását Kovács Béla ügyében" [175]. Ugyanakkor Encsen a reakció támadást intézett a kommunista pártház ellen [176]. A Kisgazdapárt a tömegek nyomásának hatására kizárta reakciós tagjait, de még mindig maradtak olyanok a Kisgazdapártban, akik ellenséges propagandát folytattak a szocialista fejlődés ellen. Ezek kizárására és mandátumuktól való megfosztására a két párt egyesülése után került sor.

Az 1947-es választások jelöltjei a következők voltak megyénkben:

1. A Magyar Kommunista Párt jelöltjei: Nógrádi Sándor, Szkladán Ágoston, Prieszol József, ifj. Orosz Sándor, Aczél György, Dusek László és Riz Jánosné.

2. A Polgári Radikális Párt jelöltjei: Peyer Károly, Csécsey Imre, Zsolt Béla és Elizeus Imre.

3. A Polgári Demokrata Párt jelöltjei: Országh József, dr. Rupert Rezső és dr. Gorzó Nándor.

4. A Demokrata Néppárt jelöltjei: Barta Béla, Rónay György, Bodnár Lajos, Csépe Jenő és Sáfrány István.

5. A Független Kisgazdapárt jelöltjei: Pártay Tivadar, Szakács József, Illés Sándor, E. Tóth József, Dubay István.

6. A Szociáldemokrata Párt jelöltjei: Rónai Sándor, Reisinger Ferenc, Marosán György, Nemes Júlia.

7. A Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer párt) jeloltjei: Acsay László, dr. Vásáry József, dr. Vándor Ferenc, Fekete Jenő és Szabó József.

8. Független Magyar Demokrata Párt (Balogh párt) jelöltjei: dr. Krozsnyiczky József, Hegedűs Gyula, Kertész János, Kövesdi Nagy Lajos, Vágó József [177].

Az országgyűlési választások 1947 augusztus 31-én a következő eredményt hozták:

Járás	MKP	FKP	Szoc. D.	NPP	DNP	MRP	FDP	MFP	PDP
Miskolci	3 980	2 199	3 868	116	1 900	372	581	8 444	56
Putnoki	1 400	1 175	1 109	639	159	129	188	3 245	9
Ózdi	16 035	—	8 725	—	—	—	—	—	—
Mezőkeresztesi	2 083	1 634	1 377	1 700	510	232	614	3 153	239
Edelényi	5 993	—	—	—	—	—	—	—	—
Mezőkövesdi	4 392	3 392	1 864	2 334	4 447	29	1 869	1 410	41
Sajószentpéteri	5 422	780	2 838	925	310	381	262	6 210	56
Mezőcsáti	3 419	1 745	1 891	2 975	549	475	844	7 170	54

Összesen kapott

Magyar Kommunista Párt	59 119	(28,4 százalék)
Független Kisgazdapárt	17 760	(8,4 százalék)
Szociáldemokrata Párt	37 794	(18,0 százalék)
Nemzeti Parasztpárt	11 232	(5,3 százalék)
Demokrata Néppárt	14 435	(6,9 százalék)
Magyar Függetlenségi Párt	61 037	(29,2 százalék)
Magyar Radikális Párt	3 384	(1,6 százalék)
Független Demokrata Párt	5 198	(2,4 százalék)
Polgári Demokrata Párt	1 088	(0,5 százalék) [178]

A Kommunista Párt az edelényi járásban 100 százalékos győzelmet aratott, a két munkáspárt az ózdi járásban vitte el a szavazatok 100 százalékát. A Szabad Magyarország kiemelte a következő községeket, melyekben a Kommunista Párt jelentős sikereket ért el: Lénárddaróc, Keresztespüspöki, Finke, Egerfarmos, Taktaharkány, Barcika-Sajókazinc, Bánfalva, Rudabánya, Kurityán [179].

Az országos eredmények és a mandátumok száma:

Magyar Kommunista Párt	1 095 460	100 mandátum
Független Kisgazdapárt	765 442	68 mandátum
Szociáldemokrata Párt	730 848	67 mandátum
Nemzeti Parasztpárt	437 904	36 mandátum
Schlachta párt	69 086	5 mandátum
Barankovics párt	816 963	60 mandátum
Pfeiffer párt	668 867	50 mandátum
Radikális Párt	87 605	6 mandátum
Polgári Demokrata Párt	48 447	3 mandátum
Balogh párt	262 169	18 mandátum
A kormánykoalíció kapott		217 mandátumot
Ellenzék kapott		142 mandátumot
Összesen:		413 mandátum [180]

Északmagyarország képviselői lettek:

Magyar Kommunista Párt: Nógrádi Sándor, Szkladán Ágoston, Orosz Sándor, Prieszol József, Aczél György.

Kisgazdapárt: Pártay Tivadar.

Szociáldemokrata Párt: Rónai Sándor, Reisinger Ferenc, Marosán György.

Nemzeti Parasztpárt: Gém Ferenc.

Barankovics párt: Bartha Béla.

Pfeiffer párt: dr. Acsay László, Vásáry József, dr. Vándor Ferenc, Fekete Jenő, Szabó József, Hegymegi Kiss Pál [181].

A választási eredmények szerint az 1945-ben fölényesen győző Kisgazdapárt kisebbségbe került, a munkáspártok abszolút többséget kaptak. Hogy a reakció meg tudott húzódni a megyében, a Pfeiffer párti szavazatok mutatják.

11. A pártegyesülés, a munkáshatalom megteremtése.

A Kommunista Párt a fenti választási eredmények tükrében nézve az ország legnagyobb pártja lett. Ennek tudatában hírdette meg a harcot a reakció ellen. A Nemzeti Parasztpárt 1947 szeptember 5-én csatlakozott ebben a harcban a Kommunista Párthoz és sürgette a munkás-paraszt kormány létrehozását.

A két munkáspárt, a Szoicáldemokrata és Kommunista Párt 1948 tavaszán elhatározta az egyesülést. Az egyesülésnek megyénkben történelmi hagyományai voltak, hiszen az idők folyamán többször lépett akcióegységre a két párt. Az egyesülés után még fokozottabb harcot hirdettek a reakció ellen. Így került sor a Kisgazdapárt megtisztítására [182]. Ekkor zárták ki Pártay Tivadart a pártból és fosztották meg a borsodi mandátumától. A Szociáldemokrata Párt jobbszárnyának elszigetelésére is sor került.

Az ideológiai harc eszköze volt az iskolák államosítása. Miskolcon először a zeneiskolát vette át az állam [183] még 1947 július közepén. Követte ezt a vidéki kántor-tanítói állások szétválasztása. Az 1948-ban kiadott népiskolai törvény, mely az iskolák államosítását mondja ki, megyénkben már sok helyen kész helyzetet talált.

A pártegyesítéssel le is záródott a munkáshatalom megteremtésének időszaka. Népi demokratikus fejlődésünk további útja a szocializmus alapjainak lerakása és felépítése felé mutat.

* * *

Nem mondhatjuk, hogy az 1945—48 közötti időszak minden kérdését bemutattuk. Forrásanyagunk, a napisajtó sokféle és színes tájékoztatást ad a napi eseményekről, de nem ad mindent. Egységes képet rajzolni az írásos forrásanyagok teljes összegyűjtése nélkül nem lehet. A megyénkben létrejött Legújabbkori Történelmi Bizottságoknak feladata, hogy összegyűjtsék ennek az időszaknak minden jelentős írásos és tárgyi dokumentumát. E bizottság munkájának eredményeképpen tudunk alaposabb és mélyrehatóbb rajzot adni a munkáshatalom kialakulásának útjáról. Fenti sorokat csak kezdetleges tájékozódásként használhatjuk.

JEGYZETEK

[1] Miskolci Hírlap 1945. nov. 21. sz. 2. lap. December 3-án nagy ünnepséggel üli meg Miskolc a felszabadulás első évfordulóját.
[2] Szabad Magyarország 1944. dec. 11. sz. 1. lap Budapesttől északra végrehajtott hatalmas áttörés folytán Balassagyarmat, Nógrád, Vác, Aszód a Vörös Hadsereg kezére került.
[3] Szabad Magyarország 1944. dec. 15. sz. 1. lap: A Vörös Hadsereg elfoglalta Szerencset, Edelényt.
[4] Szabad Magyarország 1944. dec. 18. sz. 1. lap. A felszabadult Diósgyőr.
[5] Szabad Magyarország 1944. dec. 21. sz.: A Vörös Hadsereg Miskolctól északra elfoglalta Göncöt, Hidasnémetit, Bánrévét, mélyen behatolt csehszlovák területre.
[6] Szabad Magyarország 1944. dec. 11. sz. 2. lap. Éljen a felszabadító Vörös Hadsereg.
[7] Szabad Magyarország 1944. dec. 18. sz. 2. lap: Felhívás a nőkhöz.

[8] Szabad Magyarország 1944. dec. 21. sz. 2. lap. A MOKÁN Komité terjeszkedése vidéken.
[9] Szabad Magyarország 1944. dec. 29. sz. 2. lap. Nemzeti Bizottság.
[10] Szabad Magyarország 1944. dec. 21. Diósgyőr képviselői az Ideiglenes Nemzetgyűlésen.
[11] Szabad Magyarország 1944. dec. 30. sz. 2. lap. 31. sz. 1. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés programja.
[12] Szabad Magyarország 1944. dec. 15. sz. 1. lap: A városparancsnok kihallgatáson fogadta a város vezetőit.
[13] Szabad Magyarország 1945. jan. 22. sz. 2. lap.
[14] Miskolci Hírlap 1945. január 22. sz. 3. lapon.
[15] Miskolci Hírlap 1945. június 4. sz. 3. lap.
[16] Felvidéki Népszava 1945. július 3. sz. 2. lap: A Szociáldemokrata Párt vidéki szervezeteinek alakuló és népgyűlései.
[17] Szabad Magyarország 1945. január 31. sz. 2. lap.
[18] Szabad Magyarország 1945. márc. 24. sz. 3. lap.: Eredményesen működik az újjáalakult Nemzeti Bizottság.
[19] Szabad Magyarország 1945. november 16. sz.
[20] Miskolci Hírlap 1945. október 28. sz. 3. lap: Miért szavaz a dolgozó magyarság a Kisgazdapártra?
[21] Felvidéki Népszava 1945. május 8. sz. 3. lap: Rónai Sándor elvtárs a munkáspártok együttműködéséről, a nyugalom és a rend biztosításáról, az ipari reformokról és a feketepiac letöréséről beszélt.
[22] Miskolci Hírlap 1945. június 25. 2. lap.
[23] Miskolci Hírlap 1945. június 25. sz. 2. lap. Ismét lesz városi tanács.
[24] Abaúj Népe 1947. június 6. sz. 2. lap.
[25] Abaúj Népe 1947. június 13. sz. 3. lap.
[26] Felvidéki Népszava 1945. május 3. sz. 3. lap: A szociáldemokrata párt agrárpolitikája új életet teremt a falun.
[27] Szabad Magyarország 1945. május 3. sz. 3. lap: Miskolc dolgozóinak tízezrei ünnepelték az első szabad május elsejét.
[28] Szabad Magyarország 1945. március 25. sz. 2. l. Rákosi Mátyás Miskolcon.
[29] Szabad Magyarország 1945. május 29. sz. 1. lap: A miskolci és diósgyőri népgyűlésen hitet tettek a dolgozók a Kommunista Párt újjáépítési programja mellett.
[30] Szabad Magyarország 1945. nov. 7. sz. 3. lap: 5 kommunista képviselőt küld a parlamentbe a miskolci választókerület.
[31] Szabad Magyarország 1945. nov. 13. sz. 1. lap: A Kisgazdapártot főként a nők támogatták.
[32] Szabad Magyarország 1945. nov. 7. sz. 3. lap: A falvak élcsapatai a Magyar Kommunista Párt mellett.
[33] Felvidéki Népszava 1946. febr. 14. sz. 3. lap: Őrizetbe vették a dobogóról lekergetett ünneprontó „jogász kisgazdát".
[34] Felvidéki Népszava 1946. febr. 14. sz. 3. lap: Miskolc dolgozói 10 perces munkabeszüntetéssel tiltakoztak a reakciós provokáció ellen.
[35] Felvidéki Népszava 1946. február 20. sz. 2. lap: Gyilkoltak a kisgazdapárti fasiszták Berzéken. 3. lap: Nem tűrhetjük tovább!
[36] Szabad Magyarország 1946. január 4. sz. 2. lap: A moszkvai értekezlet és a magyar reakció a szovjet rádió hírmagyarázatában.
[37] Szabad Magyarország 1946. január 20. sz. 3. lap: Példátlan reakciós támadás a földreform ellen.
[38] Felvidéki Népszava 1950. január 11. sz. 2. lap: Agyonverték a parasztpárt elnökét...
[39] Szabad Magyarország 1945. aug. 23. sz. 3. lap. Hírekben.
[40] Szabad Magyarország 1945. november 16. sz. Közös üzemi bizottságot alakítottak az Ó- és Újgyár dolgozói.

[41] Szabad Magyarország 1945. dec. 14. sz. 3. lap. Ideiglenes Intézőbizottság a vasgyár élén.
[42] Szabad Magyarország 1945 dec. 11. sz. 3. lap: A munkásegység jegyében, a munkásság érdekében határozott a vasgyári bizalmi testület.
[43] Szabad Magyarország 1945. július 5. sz. 2. lap.
[44] Szabad Magyarország 1945. július 1. sz. 350 gyárat ad vissza a Vörös Hadsereg.
[45] Szabad Magyarország 1945. július 7. sz. 1. lap: A Vörös Hadsereg visszaadta a magyar szénbányákat a béketermelés céljaira.
[46] Szabad Magyarország 1945. aug. 18. sz. 3. lap: 100 ezer tonna szenet kapunk Csehszlovákiától.
[47] Szabad Magyarország 1945. július 1. sz. 7 lap: Emberfeletti erővel hozzák helyre a MÁV fűtőház munkásai a háború pusztításait.
[48] Szabad Magyarország 1945. július 3. sz. 2. lap: A bánrévei vasútasok rohammunkája az újjáépítés frontján.
[49] Szabad Magyarország 1945. július 29. sz. 3. lap.
[50] Szabad Magyarország 1946. július 3. sz. 4. lap, hírekben.
[51] Szabad Magyarország 1946. március 13. sz. 3. lap: Miről szól a polgármesteri jelentés?
[52] Szabad Magyarország 1946. január 13. sz. 1. lap: A tavaszi mezőgazdasági munkák előkészítésével foglalkozott a megyei termelési bizottság.
[53] Miskolci Hírlap 1945. június 20. 2. lap: A szovjet hatóságok nagy segítsége a közellátás megjavítására.
[54] Miskolci Hírlap 1945. május 25. sz. 3. lap: 15 millió pengő segély a vármegye újjáépítésére.
[55] Miskolci Hírlap 1945. május 8. sz. 4. lap.
[56] Miskolci Hírlap 1945. július 24. sz. 2. lap: Kedden megkezdődött Miskolc újjáépítése.
[57] Felvidéki Népszava 1945. július 15. sz. 3. lap: Diósgyőrvasgyár az ország újjáépítéséért.
[58] Szabad Magyarország 1945. július 5. sz. 3. lap: Újjáépítési központot szerveznek Miskolcon.
[59] Felvidéki Népszava 1945. július 18. sz. 3. lap: Megindult a miskolci házak újjáépítése, Megkezdte működését a városi újjáépítési ügyosztály.
[60] Miskolci Hírlap 1945. szept. 4. sz. 3. lap: Ötmillió pengővel azonnal megindul Miskolc újjáépítése.
[61] Miskolci Hírlap 1945. szept. 19. 2 lap: A munka diadalünnepe volt a sajóecsegi hídavatás.
[62] Miskolci Hírlap 1945. dec. 25. sz. 6. lap: Részletesen kidolgozott terv szerint kezdi meg az újjáépítést tavasszal Miskolc.
[63] U. o.
[64] Felvidéki Népszava 1947. május 9. sz. 2. lap: Miskolc 86 ezer, a megye 250 ezer forintot kapott közmunkákra.
[65] Miskolci Hírlap 1947. július 4. sz. 2. lapon: Újjáépítik a perecesi utat.
[66] Miskolci Hírlap 1947. július 4. sz. 4. lap: Ismét megkezdődött a munka a Csincse csatorna övezetében.
[67] Felvidéki Népszava 1946. május 18. sz. 3. lap: Közérdekű munkára hívják be az elbocsátott tiszteket, tiszthelyetteseket és állásvesztésre, vagy nyugdíjazásra ítélt közalkalmazottakat.
[68] Felvidéki Népszava 1947. aug. 1. 3. lap: Országraszóló esemény a Vasgyárban.
[69] Szabad Magyarország 1945. április 5. sz. 3. lap: Megalakult és azonnal megkezdte munkáját a Földbirtokrendező Tanács.
[70] Szabad Magyarország 1945. márc. 23. sz. 3. lap: Itt a földreform! Elkobozzák a hazaárulók és háborús bűnösök birtokát.
[71] Felvidéki Népszava 1945. április 20. sz. 4. lap: Magyarország földbirtok-

megoszlása a földosztás után. Hat és félmillió katasztrális holdat osztottak fel.
[72] Központi Statisztikai Hivatal Évkönyve 1956. 116—124. lapokon.
[73] Miskolci Hírlap 1945. május 20. 4. lap: A falu hangja. Új honfoglalás.
[74] Miskolci Hírlap 1945. június 20. sz. 2. lap: de június 21. sz. 3. lapon: 30 matyócsalád elindult, június 21. sz. 2. lap: 1160 borsodi nincstelen kezébe vette a vándorbotot.
[75] U. o.
[76] Miskolci Hírlap 1945. évf. június 9. sz. 4. lap.
[77] Miskolci Hírlap 1945. aug. 29. sz. 4. lap: A termésbeszolgáltatás és őszivetés kérdése.
[78] Miskolci Hírlap 1945. aug. 25. sz. 2. lap.
[79] Szabad Magyarország 1945. június 6. sz. 5. lap.
[80]. Szabad Magyarország 1945. július 14. sz. 3. lap.
[81] Szabad Magyarország 1945. június 22. sz. 4. lap.
[82] Szabad Magyarország 1945. július 31. sz. 2. lap.
[83] Szabad Magyarország 1945. július 3. sz. 3. lap.
[84] Szabad Magyarország 1945. aug. 26. sz. 1. lap: A Vörös Hadsereg 20 vagon kenyérgabonát és 10 vagon lenmagot juttatott Borsod megyének.
[85] Szabad Magyarország 1945. aug. 18. sz. 1. lapon: Megindultak az olcsó ruházati anyagok a falu felé.
[86] Szabad Magyarország 1945. okt. 24. sz. 2. lap: Száznegyvenezer hektó bor termett Borsodban.
[87] Felvidéki Népszava 1947. január 10. sz. 2. lap: UFOSZ kongresszus Miskolcon.
[88] Felvidéki Népszava 1947. január 9. sz. 3. lap: Kis összesküvők, nagy garázdálkodása Sajóvámoson.
[89] Felvidéki Népszava 1947. aug. 1. sz. 2. lap: Gépesíteni és belterjesíteni kell a borsodi mezőgazdaságot.
[90] Északmagyarország 1948. aug. 15. sz. 3. lap.
[91] Szabad Magyarország 1945. aug. 23. sz 3. lap.
[92] Szabad Magyarország 1945. okt. 24. sz. 3. lap: Szigorú rendszabályokat hajtottak végre a szántási munkákat szabotálók és zugolajütők ellen.
[93] Szabad Magyarország 1945. nov. 29. sz. 1. lapon.
[94] Szabad Magyarország 1946. május 5. sz. 1. lapon; valamint 6. sz. 1. lapon: Válságba sodorta a koalíciót a Kisgazdapárt reakciós jobbszárnya.
[95] Szabad Magyarország 1946. március 7. sz. 1. lap: Nagy Ferenc miniszterelnök kijelentette: megtisztítják a Kisgazdapártot a reakciótól.
[96] Szabad Magyarország 1946. március 8. sz. 1. lap: Aki utunkat állja, eltiporjuk.
[97] Miskolci Hírlap 1946. július 3. sz. 2. lap: Kovács Béla a koalíció szükségességéről.
[98] Miskolci Hírlap 1946. július 3. sz. 3. lap.
[99] Miskolci Hírlap 1946. július 13. sz. 3. lap: Aki a forinthoz mer nyúlni, eljuthat az akasztófáig.
[100] Szabad Magyarország 1945. július 24. sz. 2. lap: A bérek leszállítását, az árak rögzítését követelték a vas- és fémmunkások.
[101] Szabad Magyarország 1945. aug. 1. sz. 2. lap.
[102] Szabad Magyarország 1945. aug. 18. sz. 3. lap: Halálbüntetés vár az árdrágítókra. Irányárak lépnek életbe a fővárosi élelmiszerfronton.
[104] Szabad Magyarország 1945. nov. 15. sz. 3. lap: Jó pénz, rögzített árak a miskolci gazdasági értekezlet napirendjén.
[105] Szabad Magyarország 1945. nov. 15. sz. 3. lap: A „Lengő pengő" letört majd a spekulációt.
[106] Szabad Magyarország 1945. dec. 25. sz. 1. lap: Hatalmas árzuhanás Budapesten.

[107] Szabad Magyarország 1946. július 4. sz. 2. lap: A Nemzeti Bizottság a fasiszta merényletek ellen.
[108] Szabad Magyarország 1946. július 10. sz. 3. lap: Letörte a miskolci rendőrség az egerfarmosi jegyző által szított ellenállási mozgalmat.
[109] Szabad Magyarország 1946. július 18. sz. 2. lap: Sajószentpéteren már kezdődik a demagógia.
[110] Szabad Magyarország 1945. március 25. sz. 5. lap: Saját magát falja fel a miskolci feketepiac.
[111] Miskolci Hírlap 1946. január 4. sz. 3. lap: Egyre szaporodnak az élelmiszerhamisítók.
[112] Felvidéki Népszava 1946. aug. 10. sz. 3. lap: Nagymiskolc a fővárossal azonos elbánást kíván a közellátás terén.
[113] Felvidéki Népszava 1946. július 4. sz. 2. lap: 120 vasgyári gyermek svéd koszton.
[114] Felvidéki Népszava 1946. dec. 31. sz. 2. lap: A sütőiparosok sérelmei és gondjai.
[115] Felvidéki Népszava 1946. július 2. sz. 3. lap: Miskolcra jön az Unrra Bizottság.
[116] Felvidéki Népszava 1946. július 3. sz. 2. lapon: Széleskörű intézkedések a közellátás terén.
[117] Felvidéki Népszava 1946. aug. 23. sz. 2. lap: Utazás a hagyma körül. 4. lap: A miskolci piac a legdrágább az országban.
[118] Felvidéki Népszava 1946. szept. 7. sz. 3. lap: A vidék nem gyarmat!
[119] Miskolci Hírlap 1946. június 6. sz. 3. lap.
[120] Miskolci Hírlap 1946. július 4. sz. 3. lap: Miskolc is kap a Szovjet kölcsöngabonájából.
[121] Szabad Magyarország 1946. július 16. sz. 1. lap: Nagy Ferenc: A stabilizációt követnie kell a teljes politikai konszolidációnak.
[122] Felvidéki Népszava 1946. július 27. sz. 3. lap: Megnéztük a Magyar Nemzeti Bank Miskolci Fiókjában a forintbankjegyeket.
[123] Szabad Magyarország 1946. július 11. sz. 3. lap: Halál a forint ellenségeire.
[124] Felvidéki Népszava 1946. aug. 3. sz. 3. lap: A forint nagy sikere Miskolcon.
[125] Felvidéki Népszava 1946. szept. 4. sz. 3. lap: Biztosítva van Miskolc téli burgonyaszükséglete.
[126] Szabad Magyarország 1946. július 30. sz. 1. lap: A Magyar Kommunista Párt Forintvédő Bizottsága leleplezte stb.
[127] Felvidéki Népszava 1946. július 30. sz. 1. lap: Hétfőtől forintért dolgozunk, 1,40 a finomliszt, 88 fillér a kenyérliszt.
[128] Felvidéki Népszava 1946. aug. 8. sz. 3. lap: Belső kölcsönnel kell elősegíteni a miskolci piac áruellátását.
[129] Felvidéki Népszava 1946. szept. 17. sz. 2. lapon: 300 ezer forint kölcsönt kér Miskolc közellátására.
[130] Szabad Magyarország 1946. július 20. sz. 2. lap: A Kisgazdapárt a koalíciós politika mellett foglalt állást.
[131] Felvidéki Népszava 1947. július 1. sz. 2. lap: Zsír és burgonya a vasgyári dolgozóknak.
[132] Felvidéki Népszava 1947. július 4. sz. 3. lapon: Leszállítják az iparcikkek és élelmiszerek árát.
[133] Felvidéki Népszava 1947. június 1. sz. 5. lapon.
[134] Felvidéki Népszava 1947. július 6. sz. 3. lap: 25 dekára emelik a kenyérfejadagot ősszel.
[135] Északmagyarország 1947. szept. 15. sz. 3. lap.
[136] Felvidéki Népszava 1948. január 12. sz. 3. lap.
[137] Szabad Magyarország 1945. január 11. sz. 2. lapon.
[138] Felvidéki Népszava 1946. május 15. sz. 3. lapon: Mi lesz a lillafüredi Palotaszállóval?

[139] Felvidéki Népszava 1946. május 10. sz. 3. lap: 60 bányát államosítottak.
[140] Miskolci Hírlap 1948. május 27. sz. 3. lap.
[141] Felvidéki Népszava 1945. május 6. sz. 5. lap: Visszaállították a munkásbiztosítók önkormányzatát.
[142] Felvidéki Népszava 1946. okt. 19. sz. 2. lap: Megkezdték a Rendelőintézet helyreállítását.
[143] Miskolci Hírlap 1947. július 1. sz. 3. lap: Az egészségügyi intézmények és a hadifoglyok kapják a „Siess, adj, segíts! miskolci gyűjtését.
[144] Miskolci Hírlap 1947. február 21. sz. 2. lap: A Miskolci Nemzeti Segély szociális munkája.
[145] Miskolci Hírlap 1947. december 24. sz. 3. lap. 200 miskolci munkanélküli kapott karácsonyi szeretetcsomagot.
[146] Miskolci Hírlap 1947. december 19 sz. 3. lap: 2742 rászorulót segélyezett a város.
[147] Miskolci Hírlap 1947. július 2. sz. 2. lap: Újabb szociális intézmények készültek el Borsodban.
[148] Miskolci Hírlap 1946. február 24. sz.
[149] Felvidéki Népszava 1947. aug. 24. sz. 2. lap: Tönkretett bekötő utak és felrobbantott hídak építését kezdték meg Borsodban.
[150] Miskolci Hírlap 1947. július 9. sz. 3. lap: Megalakult a 3 éves terv borsodi irányító bizottsága.
[151] Felvidéki Népszava 1947. július 31. sz. 3. lap: Fontos árvédelmi, útépítési és villamosítási munkákkal indul Borsodban augusztusban a 3 éves terv végrehajtása.
[152] Felvidéki Népszava 1947. aug. 31. sz. 6. lap: 1 központi és körzeti egészségházat építenek Miskolcon és Borsodban.
[153] Miskolci Hírlap 1947. február 20. sz.
[154] Felvidéki Népszava 1947. szeptember 3. sz. 3. lap: A miskolci Tervbizottság 3 éves kulturális programja.
[155] Felvidéki Népszava 1946. szept 27. sz. 1. lap.
[156] Felvidéki Népszava 1947. április 6. sz. 7. lap: Borsodban a legnagyobb a csecsemőhalandóság.
[157] Felvidéki Népszava 1947. július 11. sz. 2. lap: Közel 8 ezer munkanélküli van Miskolcon.
[158] Felvidéki Népszava 1947. április 6. sz. 9. lap: Gondoskodni kell 9300 délborsodi munkanélküli fogalkoztatásáról.
[159] Szabad Magyarország 1945. május 26. sz. 4. lap: Miskolc újjáépítése.
[160] Szabad Magyarország 1945. január 13. sz. 2. lap: Alkotmányos törvényhozó és kormányzati hatalmat gyakorol a Nemzeti Bizottság.
[161] Szabad Magyarország 1946. aug. 30. sz. 3. lap: A szegénység jegyében született meg Miskolc első költségvetése.
[162] Szabad Magyarország 1945. dec. 15. sz. 1. lap: Kinevezték a hat kommunista főispánt.
[163] Szabad Magyarország 1945. nov. 16. sz. 1. lap: Kinevezték az új kormányt
[163] Szabad Magyarország 1945. nov. 16. sz. 1. lap. u o.
[164] Szabad Magyarország 1947. július 1. sz.
[165] Szabad Magyarország 1947. július 6. számban.
[166] Szabad Magyarország 1947. július 4. sz. 1. lapon.
[167] Szabad Magyarország 1947. július 29. sz. 2. lapon.
[168] Felvidéki Népszava 1947. január 21. sz. 2. lap: Újabb 8 kisgazdapárti képviselő került az összeesküvés gyanújába.
[169] Felvidéki Népszava 1947. január 29. sz. 3. lapon: Rónai elvtárs beszéde az összeesküvésről.
[170] Felvidéki Népszava 1947. január 13. sz. 1. lap.
[171] Felvidéki Népszava 1947. márc. 9. sz. 2. lap: Szembeszállunk a reakció mindenféle egységbontó kísérletével.

[172] Felvidéki Népszava 1947. febr. 27. sz. 3. lap: Kéthly Anna miskolci és vasgyári beszédével indult meg a borsodi tagtoborzó.
[173] Felvidéki Népszava 1947. márc. 1. sz. A Kisgazdapárt merevsége miatt meghiusult a budapesti pártközi értekezlet.
[174] Felvidéki Népszava 1947. március 19. sz. 2. lap: 100 ezer szociáldemokrata Borsodban.
[175] Felvidéki Népszava 1947. február 18. sz. 1. lapon: A munkáspártok nem alakulhatnak meg...
[176] Felvidéki Népszava 1947. január 3. sz. 2 lap: Az úri reakció nem fér a bőrében.
[177] Szabad Magyarország 1945. aug. 17. sz. 1. lapon.
[178] Szabad Magyarország 1947. szept. 2. sz. 2—3. lapon.
[179] Szabad Magyarország 1947. szept. 2. sz. 1. lapon.
[180] Szabad Magyarország 1947. szept. 4. sz. 4. lap.
[181] U. o. választási eredmények.
[182] Szabad Magyarország 1947. július 2. sz.
[183] Felvidéki Népszava 1947. július 13. sz. 2. lap: Államosítják a miskolci Zeneiskolát.

A tokaji Kossuth Termelőszövetkezet megalakulása és első éve

PAP MIKLÓS

AZ ALAKULÁST MEGELŐZŐ HELYZET

A felszabadulást megelőző időkben a borok királyát termő lankák térségében sem volt semmivel jobb a társadalmi és szociális helyzet, mint az ország más, kevesebb hírnévnek örvendő vidékén. Anatole France Tokajra vonatkozó azon mondása, hogy: „Mily boldog lehet az a vidék, ahol ily mézédes források törnek fel a porhanyós anyaföldből! Milyen jókedvű kiegyensúlyozott, egészséges nép lakhatik a magyar Tokajon! Mily derűs harmónia lakozhatik ott! Mily forró szerelem, mennyi kultúra, hűség, barátság, értelem! Ülnek az aranyfolyó partján és kedvükre meríthetnek belőle! Ilyennek képzelem a görög istenek tanyáját az Olympuson" — csak merő illúzió volt. A kincseket termő Hegyalja nem a népé, nem a föld gyermekeié volt, hanem a Tiszák, Waldbottok, Windischgraetzek stb.-ké. Hegyalját, a szabadság földjét a nyomorúság árnyéka borította.

Ugyanez volt a helyzet Tokajban is. Emberek tömege állt nap, mind nap a főtér andezitkockás emberpiacán s betyár férfiak és nők (az alföldi falvakból kínálkozó szőlőmunkások) légiója vándorolt a csíkos tarisznya mélyén szomorkásan meghúzódó hagyma és egy karéj fekete kenyér társaságában a nagyon is bizonytalan 60 filléres napszám reményében.

A felszabadulás után már lényegesen más lett a helyzet. Nagybirtokok ugyan Tokajban nem voltak, de mégis az 1945. április 13-án végrehajtott földosztáskor a 480 igénylőből 244 nincstelen paraszt kapott 104 kh. szőlőt és 148 kh. szántóterületet. Azonban ezzel a parasztság ezeréves álmának csak első állomása valósult meg. A parasztság igazi felemelkedését, a mezőgazdasági termelés magasabb szintjét a keletkezett sok törpebirtok nem oldotta meg.

A TSz megalakulásának évében 1949-ben a statisztika adatai szerint az 5076 lélekszámú községnek

1180 kh. szántó,
542 kh. szőlő,
1140 kh. legelő és
2034 kh. egyéb területe volt.

A község lakosságából

1311 volt az ipari munkás, főleg bányász és magániparos,
623 dolgozóparaszt. ebből 580 egy és kétholdas agrárproletár,
126 kétlaki,
186 értelmiségi,
2830 eltartott és családtag.

Fenti statisztikából különösen feltűnő, hogy a 623 dolgozó parasztból 580, tehát a dolgozó parasztság 93 százaléka volt 1—2 holdas agrárproletár. Az új földhözjuttatottak azonban akár szántó, akár szőlőterületre gondo-

Harsányi Endre,
a tokaji Kossuth
tsz első elnöke.

E ház helyén állott a tokaji tsz első irodája, most Bán János tsz-tag háza

lunk, nem rendelkeztek megfelelő igaerővel, kézi és gépi eszközökkel s így igen nagy nehézségekkel küzdöttek. Nem is termelhettek olcsón és jól. Nem is tölthették be népgazdasági funkcióikat. Hiányzott a közös erőben rejlő termelési lehetőség, hiányzott a nagyüzemi olcsó és jó termelés feltétele. Nem volt biztosítható a népgazdasági tervekbe való beilleszkedés sem. Ilyen körülmények között természetesen, hogy nemzetgazdaságunk ipari szektorának szocializálása után a mezőgazdaság szocializálásának is előbb utóbb be kellett következni. Az olcsó és bőséges árutermelés népgazdaságunk számára elengedhetetlenné vált. A tokaji parasztság haladóbb gondolkodású része megértette az idők szavát. A korszerűtlen, az időjárás és a sors szeszélyeinek kitett kisparaszti életformát az országban az elsők között váltotta fel a szövetkezeti gazdálkodás formájával. Parasztságunk számára ez az út immár szükségszerűvé vált.

AZ ELSŐ PRÓBÁLKOZÁSOK

A községi pártszervezetnél többször szóbakerült az, hogy jó lenne ha a földnélküliek, kisiparosok rendelkeznének valami kis konyhakerttel, háztájival. Erre valami szövetkezeti formát kerestek. Juhász Istvánné pártvezetőségi tag fogta kezébe a szervezést 1949 tavaszán, úgy március-április táján. Tagokul jelentkeztek: Juhász István és családja, Kiss Sándor és családja, Halász Józsefné, Halász Istvánné stb. Megvitatták, hogy melyik földterület lenne e célra alkalmas. A választás a község tulajdonát képező szőlőiskolára esett, mely kb. 4 kh. terület volt, gyümölcsfákkal és egy épülettel, melyben valamikor az oltványokat készítették. E területet a közbirtokosságtól bérelték, s fejenként kb. 45 forintot fizettek be. A területet nyilhúzással osztották fel s mindenki a kiosztott területet felásta. Közös termelési tervet nem készítettek, mindenki azt vetett, amit akart és a termel-

vényt is magának tartotta. A gazdasági év elég jól sikerült, de a következő évre a földbérlő társulás feloszlott, mert megalakult a Kossuth T. Sz. A bérlet megszünésével e terület s az épület is a T. Sz. birtokába került.

A KOSSUTH TERMELŐSZÖVETKEZET MEGALAKULÁSA

A tokaji tsz megalakulását megelőző szervezési munkák 1949 augusztus—szeptemberére nyúlnak vissza. A helyi pártszerveken kívül ebben a legjelentősebb munkát Fehér István, a Zemplén vármegyei pártszervezet sátoraljaújhelyi járásának agit. prop. titkára végezte. Hetenként kijárt Tokajba szervezni, tájékoztatni, egész október végéig. A tsz iránt érdeklődők és azt megalakítani kívánók, így Brezóvcsik Pál DÉFOSZ elnök, Harsányi Endre DÉFOSZ titkár, Bán János, vezetőségi tag, alapszervi párttitkár, Fehér Julianna vezetőségi tag és Nagy János még augusztusban átmentek megnézni és tanulmányozni a bodrogkeresztúri tsz-et, mert az már egy évvel előbb alakult, vezetője Suszterics János volt.

E látogatást követően 3—4 nap múlva Fehér István, amikor Tokajba jövet az állomásról a város felé jött, megállt a Fő utca egyik sarki romépülete előtt, s az éppen ott sepregető embert — Harsányi Endrét — megkérdezte:

— Mondja elvtárs, merre van a DÉFOSZ?
— Ez itt ni.
— Hát egy bizonyos Harsányi Endrét nem tudja, hol találnánk?
— Megtalálná, ha idejönne.
— Ne tréfáljon!
— Nem tréfálok, mert hogy éppen én vagyok.

Hát így kezdődött. A két szervező összeparolázott. A tagok toborzása és az első előkészítő összejövetel a bírói szobában történt. A SZÖVOSZ megyei központjából is megjelent két kiküldött, — egyikük Szőke Sándor

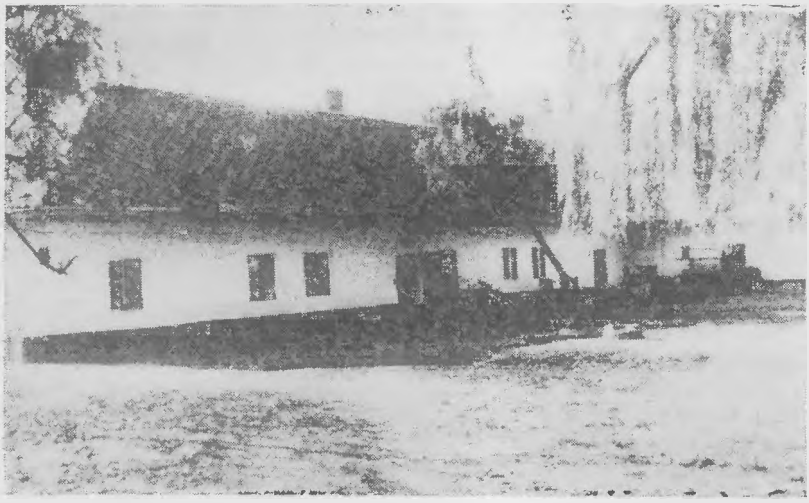

A tokaji tsz jelenlegi iroda és raktárhelyiségei, a volt gr. Dessewffy-ház

A jelenlegi tsz-udvar fő utcára néző kapuja

gazd. felügyelő — jelenlétében Fehér elvtárs ismertette, hogy és mint is néz ki egy ilyen szövetkezet.

A közösbe beviendő terület kevés volt. Brezovcsik Pál fél hold szőlő, Harsányi Endre fél hold szőlő, Bán János 3 kh szántó, 1 kh szőlő, 22 hl hordó, Fehér Julianna fél kh szőlő, Nagy János fél hold szőlővel rendelkezett. Mivel sem a terület nagysága, sem a taglétszám nem érte el azt, hogy önálló szövetkezetté alakuljanak, úgy alakultak meg, mint egy III. típusú termelőszövetkezeti csoport.

Mivel a behozott területen közösen gazdálkodni nem lehetett, Fehér István megkérdezte: „Nincs az egyháznak földje?" „De igen, van" — hangzott a felelet. „Akkor minden rendben van." Összeírták az egyházak földjeit. Fehér István ezután javaslatot tett a vezetőség megválasztására, kiknek feladata lesz a további szervezés és a terület megszerzése. A tagság Harsányi Endrét választotta meg elnöknek. Még ott, a bírószobában állították ki a lelkészeknek az idézést másnap reggelre a DÉFOSZ irodába. A vezetők a kiküldöttekkel ezután lementek a DÉFOSZ irodára.

Másnap reggelre, 1949 okt. 19-re Harsányi Endre összehívta a közgyűlést, melyen a fenti tagokon kívül megjelentek Rácz Mihály, Kuhár Lajosné, özv. Hornyák Jánosné, Keresztúri János, Fábián Ferencné, id. Oláh János, id. Rajli Józsefné, Demkó József, özv. Fehér Lajosné, valamint Alexa Jánosné. Reggelre 22 lett a taglétszám, mert Fehér Julianna édesanyját is behozta.

Reggelig Fehér elvtárs állította ki a belépési papirosokat, vagyonleltárakat és az alakulási papírokat.

Reggel jöttek a beidézett egyházi vezetők. Elsőnek Mosolygó József gk. főesperes, majd Kovács Lajos ref. és Skripeczky Béla r. k. papok. A vezetők megmagyarázták a lelkészeknek a helyzetet, s azzal is érvelve, hogy mivel az egyházakat úgyis fizeti az állam, mondjanak le a földekről. A gk. és ref. lelkészek lemondtak, Skripeczky Béla r. k. plébános pedig azt mondotta, hogy csak püspöke megkérdezése után adhat választ.

A vezetők a választ meg sem várták, felmentek a községházára, kikérték a birtokíveket, térképeket. Ritka szerencse volt, hogy az egyházak földjei együtt voltak, így annyi, mintha be lett volna tagosítva. Betagosították a közös táblába Nyesti Mihályné, Lakatos József s a Patai család földjét is. Még aznap este, mikor a papok bent voltak a DÉFOSZ irodában, Fehér elvtárs adott a vezetőségnek egy papírt, amit beküldtek Szerencsre, erre kijöttek a gépállomásról, megkötötték a szántásra a szerződést. Ugyanekkor írásban felszólították a papok feleseit és a gazdákat, hogy a földekről a gazt és a kórókat szállítsák el, mert jönni fog szántani a traktor.

Sztahora János földmívesszövetkezeti vezető is bejelentette, hogy megyei intézkedésre 10 mm vetőmagot utaltak ki a szövetkezeti terményraktárból vetés céljára. A tagok a vetőmagot rögtön vállon áthordták a DÉFOSZ-ba. Mivel csávázni is kellett volna, vettek két vesszőkosarat e célra, melyből később az egyiket több éven át irattárnak használták.

A tagság még széjjel sem oszlott, mikor vasárnap úgy d. u. 5 óra körül betoppant egy kormos ember, Majercsák József, — a jelenlegi bodrogkeresztúri tsz-elnök — a traktoros a szerencsi gépállomásról, hogy: „No emberek, mehetünk szántani!" Mivel pedig a papok felesei a kukoricaszárat nem vitték le a földekről, az irodahelyiségben gyülekező tagok ünneplő ruhában mentek ki a földre a traktorral együtt. Egész éjszaka égették a gazt, hordták a szárat. A környező földek parasztjai ellenségesen, vasvillával állták körül a helyet. Egész éjjel, sőt vagy 3 napig szántott a traktor, míg készen nem lett. A traktorral Brezovcsik Pál és Harsányi Endre, vagy más tag volt kint állandóan tökindát szedni, no meg azért is, mert a traktoros nem akart egyedül maradni, mondván, hogy nem akarja magát agyonüttetni. Ennek volt is alapja, mert volt olyan paraszt, aki verekedéssel is meg akarta a tsz ellen védeni a földet, mivel ő volt a feles használó (K. M.), s bizony a traktorossal a második, vagy harmadik éjjel egészen különös dolog történt. Nem tudni, bűnös kezek-e, vagy valami véletlen következtében

A tokaji Kossuth Tsz deszkavágó üzemének távlati képe, az üzemrészleg 1951-ben alakult

A tokaji tsz deszkavágó üzeme

a traktor bódéja kigyulladt, s a traktoros, Majercsák Ferenc kiugrott az égő bódéból s a benzines hordókat idejében elgurítva sikerült elérnie, hogy a traktornak nem lett semmi baja, csupán a bódé égett le. Ez ügyben gyanúsításba is vettek két kistokaji parasztot, R. B.-t és K. M.-et, kihallgatták a debreceni népbíróságon, szabadságvesztésre is ítélték őket, de az ítélet végrehajtását felfüggesztették. Egyesek szerint a tárgyalás Tokajban volt, s Felkay nevű bíró vezette.

Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az első év végéig a következők voltak a szövetkezet tagjai:

Alexa Jánosné
Alparán Süveges Julia
Bán János
Bán Jánosné
Brezovcsik Pál
Brezovcsik Pálné
Fehér Julia
Fehér Lajosné
özv. Fábián Ferencné
Fekete Béla
ifj. Harcsa János
Harsányi Endre
Hornyák Borbála
Juhász Imre
Viszokai István
Harsányi Erzsébet
id. Hornyák Jánosné
Juhász Imréné
Kapocska Sándorné
Kuhár Lajosné
Nagy János
Nagy Jánosné
Rajli Józsefné
Süveges Sándorné
Sellenberger Lajos
Szűcs Béla
özv. Ozsvát Bertalanné
Rácz Mihály
Oláh János
Oláh Veronika
Oláh Mária
Jeroskovics Ferenc
Sípos Sándor

Érdekes adatot mond a tagok életkoráról összeállított kis statisztika. A belépett tagok között 19 nő, 14 férfi, életkor szerint:

	20 év alatti	20—25	25—30	30—35	35—40	40 év feletti
nő:	4	—	1	3	1	10
férfi:	2	1	2	1	—	8
Összesen:	6	1	3	4	1	18

Az első közös tábla 96 kh 564 négyszögöl volt, ami a birtokossági stb. területtel együtt év végére 142 holddá növekedett, sőt 1950 decemberére 185 k. holdra növekedett, melyből szántó 150 hold volt.

ÁLLATTARTÁS

Igen nagy nehézséget jelentett, hogy a szántás elvégzése után a csoport nem rendelkezett semmi igaerővel a föld megmunkálására s a szállítások eszközlésére. Ezért a tagok kérték az akkori bírót, Németh Mihályt, hogy igát rendeljen ki részükre. A bíró kirendelte Rudolf Béla és Solymosi László gazdákat, illetve azok lovait. 1950 április 19-én kapták az első, júliusában a második pár lovat törlesztéses kölcsönre. Sajnos a tsz első évi irattára teljes egészében elkallódott, csupán néhány ívnyi irattöredék van a tsz és a helyi múzeum birtokában, amelyből a termelési és vagyoni állapotot megállapítani szinte lehetetlen. Néhány töredékből megállapítható, hogy a tsz az első évben 3 kanca és 1 herélt lóval, 9 tehénnel, 15 növendék állattal, (4 szopos üsző, 4 szopós bika, 5 1—2 éves üsző, 2 2 évnél idősebb üsző) rendelkezett.

A sertések száma 20 db volt.

Fentieken kívül egy 1951 jan. 18-án felvett jegyzőkönyv tanulsága szerint az első év végén a következő állattenyésztéshez szükséges eszközökkel és anyagokkal rendelkezett a tsz:

Felsőmező dülőben 20 kh. legelővel;

1 lóistálló 6 férőhellyel;
1 tehénistálló 22 férőhellyel;
1 sertésfiaztató 22 férőhellyel;
1 takarmánykamra;
1 félszer;

továbbá az állattartáshoz szükséges következő gépekkel és eszközökkel:

1 szecskavágó, motoros
1 villanymotor
3 kút
4 törülköző
3 villa
1 lapát
2 tehénvakaró
2 kocsilámpa
2 kocsi
4 lószerszám
4 lótakaró
1 trágyakihordó saroglya
9 marhalánc
1 fejőedény
4 cserépfazék
1 fejőszék
3 itatóveder
1 abrakosláda
3 pácolókád
1 krumplifőző üst
4 rudalókötél
2 kerékkötő lánc
2 vendégoldal
8 oldalrúd guzs
4 kötőfék
6 borjukötél

Az első év őszén, közvetlenül az alakulás után 96 hold 564 négyszögöl területet vetettek be, melyből 10 hold búza volt. Szőlőterületük az első elnökök bemondása szerint 32 hold földalapi és 4 1/2 h. bevitt szőlőterület volt. Viszont az egyik 1951 elején készült jegyzőkönyv már csak 16 hold szőlőről tesz említést. A szántóterület többi részén rozsot, árpát, borsót, lent, lencsét, bükkönyt, napraforgót, burgonyát, tengerit, szójababot és bokorbabot vetettek. Fenti adatokból világosan kitűnik, hogy az első év tavaszán még csupán 26 taggal rendelkező csoport e területre jelentéktelen munkaerőt képviselt, nemhogy a szőlőterületre, de a szántóterületre sem lett volna munkaereje elégséges. Gazdálkodása így erőltetetté vált, s erején felüli teljesítésre vállalkozott, ami eleve nem is sikerülhetett jól. Ehhez járult az is, hogy a felettes szervek igen sokszor olyan termelési ágak bevezetésére, vagy olyan növények termesztésére kényszerítették őket, amelyben nem volt meg a jártasságuk, vagy a vidéken nem voltak honosak, sőt gyakran ráfizetéses termelésüek voltak, s így eleve kudarcra voltak ítélve. (Pl. lentermelés, szójabab, magtermesztés.) Ehhez járult a gép és eszközhiány, valamint az igaerő elégtelen volta. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy pl. a csoport az 1950 nov. 26-án, tehát az első gazdasági év végén csupán 301 gazdasági eszközzel rendelkezett 27 651,09 Ft értékkel, melyből az 1950. évi beszerzés

hitelből	17 845,93 Ft,
saját erőből	2 037,00 Ft érték volt,

a többit földalap juttatásból és ajándékokból szerezte.

De még jobban bizonyítja ezt a tényt az, ha részleteiben megnézzük, hogy a tsz ez időben milyen silány és korszerűtlen növénytermesztési felszereléssel és eszközökkel rendelkezett. Egy 1951. jan. 18-án kelt, a növénytermesztő brigádvezetőnek átadott földterület, termelési eszköz és épületátadásról készült jegyzőkönyv szerint a következő anyagok voltak a tsz. birtokában:

161 kh föld az Újrét—Ively dülőben, továbbá

1 eke	8 saraboló
2 nehéz fogas	1 reszelő
8 kasza	3 magtakaró ponyva
5 sarló	8 kaszakő
9 acatoló	3 ponyva 172 négyzetméter
1 kultivátor	1 szelelőrosta
2 lókapa	77 zsák
10 kapa	1 cukorrépa kiemelő

ezen kívül:

30 kg lenmag,	9 kg lóheremag,
200 kg lucernamag,	1320 kg burgonya
800 kg csövestengeri	49 kg napraforgómag.

Hogy az első év vetéstervében milyen terület jutott az egyes növényfajtákra, azt adatok hiányában nem sikerült megállapítani, de egy termés-eredmény-könyvelési-töredékből az 1950-re bekönyvelt terméseredményeket igen.

Bekönyveltek 1950-re saját termelésből:

355,20	q búzát	10,48	q bükkönymagot
19,78	q rozsot	15,00	q lencsemagot
122,81	q árpát	32,10	q rostlenkórót
11,81	q ocsut	30,00	q borsószalmát
34,19	q csövestengerit	35,00	q árpaszalmát
25,89	q napraforgót	180,00	q búzaszalmát
30,43	q burgonyat	30,00	q pelyvát
3,94	q szójababot	50,00	q lucernát
0,61	q bokorbabot	10,00	q szénát
7,27	q lucernamagot	150,65	q fehérített fűzvesszőt

Fenti könyvelési adatokból néhány érdekes következtetést lehet levonni. Így könyveltek 30 mázsányi borsószalmát, de egy szem borsót sem, nyilván azt zölden használhatták el, vagy rosszul sikerülhetett. A vezetők szerint rosszul sikerült a sörárpa is, amelyet ilyen minőségben nem is vettek át. Valószínűen az említett munkaerő és gépi berendezés hiánya miatt nem sikerülhettek jól a kapások sem, mivel csupán 34,19 q csövestengeri, 25,89 q napraforgó és 30,43 q a burgonya terméseredménye, ami igen kevés, mert bizonyosra vehető, hogy belőlük nem 1—2 holdnyi volt a vetésterület.

A legérdekesebb azonban az, hogy a mintegy 32, más adat szerint 16 holdat kitevő szőlőterületről szinte semmi sincs könyvelve. A pénztárkönyv 1950. évi bevételeit átnézve azonban szőlő és mustból származó jövedelem mindössze 1083,30 Ft-ot tesz ki, ez bizony 16 kh. szőlőterületről kevés. Talán éppen ezért ment el a szőlőtermeléstől a tagság kedve, mert a következő években a szőlőterületet munkaerő-elégtelenségre hivatkozva leadta. Részben igaza volt, mert a szántóföldi területre a következő években gépeket kapván munkaereje elegendővé vált a termeléshez, de a szőlőterületre, ahol nem lehetséges a gépesítés, nem futotta volna erejéből. No meg a szőlő-

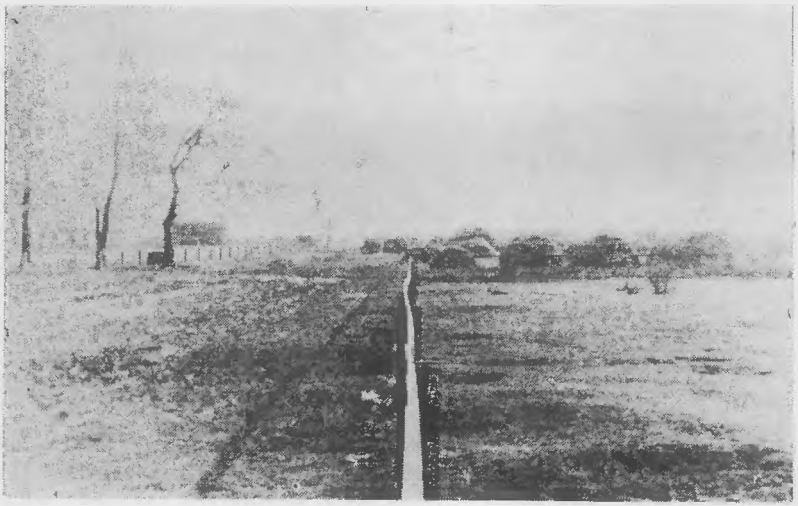

A tokaji tsz földje a szérűskert felől

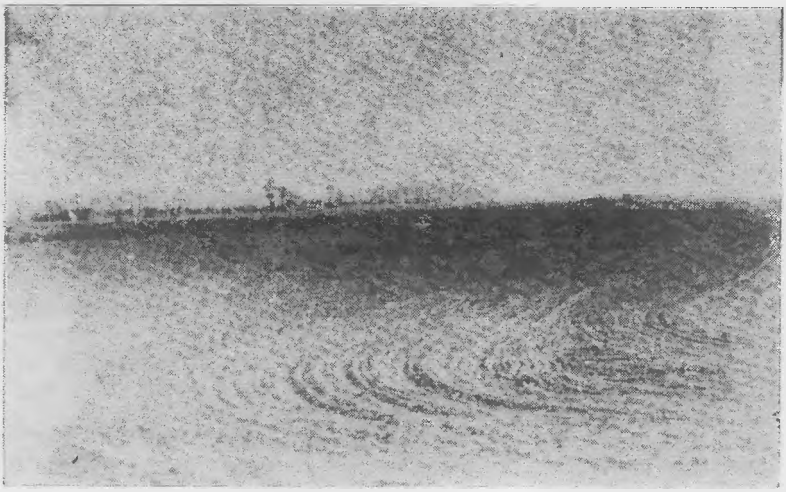

A tokaji tsz földje az országút felől

nél a terméshozamok labilisságától is nem ok nélkül féltek. A szőlőhöz „kitartás" kell, ahogyan Tokajban mondják, s erre az újonnan alakuló tszcs jogosan nem mert vállalkozni.

Szerintem azonban nagy hibát követett el a tsz vezetősége akkor, amikor a szántóföldi növénytermesztést erőszakolta, melyhez nem volt meg sem a megfelelő munkaereje, sem gépe, sem eszköze, ugyanakkor pedig a nagyobb jövedelmezőségű szőlőtermesztésről lemondott, melyhez sokkal megfelelőbb termelési eshetősége volt, mivel szőlőterülete kitűnő fekvésű, az amúgyis kézierő munkát igényelt, s hozzá pincészeti, borászati felszerelése kitűnő volt Egyik, a szőlőtermelési brigádnak átadott szőlők, borházak, pincék és eszközökről felvett jegyzőkönyv tanusága szerint ugyanis a csoport a következőkkel rendelkezett:

16 kh szőlő 16 tagban
3 db borház.
1 db pince, továbbá

3 prés	3 permetezőtöltő asztal
3 borszívó pumpa	8 tartályhordó
5 livó	3 egyfenekű hordó
12 permetezőgép	3 cserpák
6 kénező	1 kád
2 dugólefogó	1 félmetszés
2 palackozógép	2 taposókád
2 rézcsap	5 fennálló
4 háti kénporozó	10 puttony
2 tömlő	1 forrázógép
3 szőlődaráló	2 aszús-tábla
3 pasztörizáló tartály	

Ha elgondoljuk azt, hogy a következő 1951-es évben a földművesszövetkezettől még számtalan értékes szőlészeti eszközt, préseket, darálókat, filtrálókat, permetezőgépeket és számtalan hordót, üvegeket kapott még a tsz, igazán sajnálatosnak mondható, hogy e nagyon jól jövedelmező művelési ág végzéséről és továbbfejlesztéséről lemondott.

Megemlíti az 1950-es terménszámadás azt is, hogy az első évben a tagság a 355 q búzatermésből 120,81 q, a 122,81 q árpatermésből 35 q fejadagot kapott. Átlagban tehát fejenként — 1950 szeptemberében még csak 26 taggal rendelkező csoport tagjai — 4,61 q búzát és 1,35 q árpát kaptak. Hogy mi volt a tagok többi jövedelme pénzben, természetben, arról adatok nem maradtak fenn, de hogy nem lehettek a legrosszabbak, bizonyítja az a tény, hogy az 1951-es gazdasági év jól zárult, s a tagok száma a következő két évben több, mint duplájára emelkedett.

Hogy a csoport mennyire küzdött anyagi nehézségekkel, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a pénztárkönyv tanúsága szerint több esetben a tagoktól is vettek kölcsönpénzt költségeik fedezésére.

S hogy e nehéz körülmények ellenére is a gazdasági év türhetően zárult, annak egyik oka az, hogy a tokaji tsz. jövedelmének jelentős részét a fűzvessző kitermeléséből és eladásából érte el.

Az 1950-es pénztárnapló adatai alapján a tsz első évi kiadásainak végösszege 71 037,77 Ft-ot tett ki, mellyel szemben munkabérből 1420, fuvarból 914,70, termény és állateladásból 42 194,50 Ft bevétele volt, a többi kiadást O. Sz. H. hitelből szerezte. A 42 194,50 Ft-os áru eladási összbevételből a fűzeladás 18 556,72 Ft-ot, tehát a jövedelem 40 százalékát tette ki. Elgondolkoztató! A 16 kh szőlő 1083,30 Forintot, a kalászosok 18 000 Ft-ot, ugyanakkor a fűz 18 556,72 Ft-ot jövedelmezett a csoportnak!!!

A tsz életében jelentős változás állott be az 1950. év áprilisában. A tsz adminisztrációs ügyei ugyanis eddig egy romos épületben, a DÉFOSZ irodában végezték. Harsányi Endre elnök, ki áprilisig a DÉFOSZ irodát is vezette, a következő átiratot kapta: „Felhívom irodavezető elvtársat, hogy a volt gr. Dessewffy-féle tokaji házat és kertet kinek óhajtja juttatni." A titkár a Kossuth tsz-nek javasolta. Ekkor ebben a házban Tolnay járásbíró lakott, s a földművesszövetkezeti iroda volt benne. A tsz a földművesszövetkezettel udvart cserélt, s a járásbíró elköltözése után mindkét udvar a tsz birtokába került.

Az 1950 őszén megszünt Juhászné féle bérlőcsoport is átengedte a szőlőiskola 4 holdas kertjét és épületét, melyet jelenleg is a tsz tart birtokában.

Néhány szó a vezetésről és adminisztrációról, valamint a munkafegyelemről.

Megállapítható az, hogy a vezetők és tagok az ilyenirányú munkát a legnagyobb jóakarattal és igyekezettel végezték. S ha nem is mindig sikeresen, az nem az ő hibájuk. Végtelen nagy hiba volt a felsőbb szervek részéről az, hogy a csoport mellé nem adtak sem agronómust, sem képzett könyvelőt, sem pártfogókat. Mondhatnánk azt, hogy ilyenek még nem álltak rendelkezésre kellő számban. De akkor miért nem rendeltek a tsz-k mellé pedagógusokat, vagy kereskedelmi dolgozókat, általában tanult embereket, akár patronálóként, akár félállásba. Szaktanács és szakértelem nélkül, pedáns könyvelés és adminisztráció nélkül hogyan képzelhető el zökkenőmentes nagyüzemi termelés? A tszcs-be tömörült jórészt agrárproletárok hogyan rendelkezhettek volna ilyen irányú tapasztalatokkal? Ebben a falu értelmisége szívesen segített volna. A kérdés bizalom kérdése volt, s a bizalomhiánynak a közös, a csoportok itták meg a levét. E hiányossá-

gok sok bajnak, hibának voltak az okozói, s az sok esetben a csoportok felosztását, szétzüllését eredményezte. S e hibában szenvedünk sok esetben még ma is.

Munkaszeretetben, fegyelemben nem volt hiány. Lelkesedésben sem. Ezt az alakulás tényéből és körülményeiből is láthatjuk. Ezt bizonyítja az a komoly eredmény is, amit a tagság a sok nehéz körülmények között is már az első évben elért. A csoport egyetlen tagja, még a 60 éven felüliek, s a betegesek sem értek el 130 munkaegységnél alacsonyabb teljesítményt. De voltak olyanok is, mint Alexa Jánosné, ki 229,89, Brezovcsik Pál, ki 386,57, Fehér Julia, ki 315,32, Fehér Lajosné, ki 240,93, ifj. Harcsa János, ki 285,21, Harsányi Endre, ki 404,34, Kuhár Lajosné, ki 270,41, Nagy János, ki 276,19, Sellenberger Lajos, ki 404,96, Rácz Mihály, ki 262,24, Oláh János, ki 246,69, Viszokai István, ki 482,39 munkaegységet ért el.

A JÖVŐ ÚTJA

Az első év mind szervezés, mind termelés tekintetében igen sok nehézséget hozott. Eredményei még nem jók, de alapul szolgálhatnak egy szebb és biztonságosabb élet kibontakozása felé. Hogy ezt az emberek meg is értették, bíztak a jövendő életben, azt mutatja az a tény is, hogy az első évben egy tag sem lépett ki a csoportból, s a következő második és harmadik évben már 41, sőt 68 lett a tagok száma.

A tagok erősségét, elvi szilárdságát mutatja az a tény is, hogy 1956-ban a csoportban fel sem vetődött a feloszlás gondolata. Bíztak egymásban, s a jövőben. Megindultak a beruházások, megindult a komolyabb állami és társadalmi támogatás, ennek következtében a szakszerűbb, komolyabb, sikeresebb termelés és a csoport elindult azon az úton, mely főleg az 1959. évig föltétlen felfelé ívelő volt. Sajnos ezután különböző okok miatt bizonyos mérvű hanyatlás állott be, mely még napjainkig is tart, de reméljük, hogy a jelenlegi folyamatban lévő Tiszaladányi TSZ-szel való közös szövetkezés gondolata és ereje meg fogja hozni a további sikereket is. Mindezekről azonban már másutt számolunk be.

A TSZ történetében foglalt adatokat Harsányi Endre, Brezovcsik Pál TSZ-elnökök, Bán János vezetőségi tag elbeszélései, valamint a TSZ irattárában fellelhető iratanyagok és a tokaji Helytörténeti Múzeum adatanyagai alapján állítottam össze.

Miskolc és Borsod könyvtárügyének fejlődése a felszabadulás óta

KORDOS LÁSZLÓ

A második világháború utolsó éve, a bombazások, hadi események, az infláció korának zűrzavara alapos pusztítást végzett Miskolc és a megye könyvtáraiban is. A miskolci Polgári Kaszinó, a kistisztviselők sok XIX. századi érdekességeket tartalmazó könyvtára szinte nyomtalanul eltűnt, az evangélikus egyház komoly értékű Teöreök-féle könyvtára súlyos károkat szenvedett, az iskolai könyvtárak széthullottak, míg a református gimnázium és a Borsod-Miskolci Múzeum értékes könyvanyaga nem annyira a háborútól, mint a hurcolkodásoktól tizedelődött meg. A sárospataki ref. egyház könyvtára épen maradt, a sors iróniája folytán azonban a Budapestre menekített értékei a főváros ostroma közben elpusztultak. A vidéki magánkönyvtárak sorsa megpecsételődött, a hegyaljai kuriák könyvgyűjteményének jelentős része a hozzá nem értés és gondatlanság következtében elpusztult. Mire a mentésre az állami könyvtárak jogot kaptak, úgyszólván semmi nem maradt, pedig a néhány véletlenül előkerült könyv arról tanúskodik, hogy a XVIII. század magyar- és francia felvilágosultjai még Martinovicsék után is szép számmal voltak találhatók a tállyai, mádi, de még a délborsodi kisnemesek egykori könyvtáraiban is.

A háborút követő első években nyilvánvalóan nem könyvben volt elsődleges hiány. A Magyar Kommunista Pártot illeti a dicséret, hogy a felszabadulás szót szellemi téren is érvényre kívánta juttatni, és elsőnek gondolt arra, hogy a parasztságnak könyvet adjon a kezébe. Az MKP irányítása mellett működő Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság 1947-ben kisebb-nagyobb könyvcsomagokat juttatott el a falusi pártszervezetek útján a falusi lakossághoz. Ebből megyénkre is jut jó néhány küldemény. Értékük nemcsak abban volt, hogy ingyenes olvasmányt kaptak a könyvtárt még nem ismerő falusiak, hanem abban is, hogy először ismerhették meg a kommunista világnézet néhány egyszerűen megfogalmazott tanítását, és olvashattak orosz és szovjet szépirodalmat is, amiről eddig még nem is hallottak. Ezek a könyvek „felszívódtak", egy részüket az olvasók megtartották, mások pedig beolvadtak a később megalakult népkönyvtárakba.

1948-ban a Közoktatásügyi Minisztérium ú. n. Szabadművelési Vándorkönyvtárakat, ismertebb nevén „ládakönyvtárakat" juttatott el megyénkbe, számszerint 63-at. A faládákba polcosan elhelyezett, rendesen 50 kötetnyi, jól összeválogatott, magyar és külföldi szépirodalmat, klasszikusokat és modernéket, mezőgazdasági és ismeretterjesztő műveket egyaránt tartalmazó

vándorkönyvtárakat. időközönként cserélni kellett volna a szabadművelési felügyelőségeknek. Bár ez ritkán történt meg, de hasznuk igen nagy volt, a mellékelt könyvfüzet a kölcsönzések pontos bejegyzését is lehetővé tette, tehát mód nyílt bizonyos primitív statisztika vezetésére is. Falusi állandó könyvtár azonban még nem volt a megyében, de az országban sem.

Ennek orvoslására, tehát állandó jellegű falusi könyvtárak szervezésére alakította meg 1948-ban az Országos Könyvtári Központ népkönyvtári osztálya a könyvellátást végző hálózati központokat, azaz a körzeti könyvtárakat. Megyénkben 1949-ben már két körzeti könyvtár működött: Miskolcon, Nagy József vezetésével és Szikszón Szőnyi Lászlóval az élén. Munkájuk eredménye 1949. májusáig 130 állandó falusi könyvtár. Minthogy a nagy kiterjedésű megyében teljes munkát végezni nem tudhattak, 1951 februárjában Putnokon is alakult körzeti könyvtár. A könyvtári munka hőskora ez, nagy eredményekkel és furcsa kinövésekkel. 1952. májusában, röviddel a körzeti könyvtárak megszünte előtt Borsodban már 270 népkönyvtár működött, 104 000 kötettel, 20 000 olvasóval és havi kb. 30 000 kölcsönzéssel. 1952. május 6-án Urbancsok Mihály, a megyei tanács vb. elnökhelyettese ünnepélyesen adta át Széphalmon az ország 3000-ik népkönyvtárát a község lakosságának. A könyvtár természetesen a Kazinczy nevet kapta. Érdekes módon, a legjobb könyvtári eredményeket a később visszaeső Délborsod mutatja: Mezőkövesden 800, Mezőcsáton 600, Tardon 460 olvasót tartott nyilván a statisztika. Az olvasómozgalomnak voltak azonban mellékhajtásai is: egyoldalú szemlélettel mindenképpen összekapcsolták a könyvolvasást az időszerű politikai munkával, ekkor elsősorban a begyűjtéssel. A könyvtárosok Solohov Új barázdát szánt az ekéjével agitáltak a termelő szövetkezeti mozgalom és a begyűjtés érdekében, Alberttelepen Volosin: Kuznyecki földjéről tartott ankétokkal próbálták fokozni a széntermelést. Jó könyvtár = jó begyűjtés volt a jelszó, ami bizony nem használt a kezdetben igen élénk olvasási kedvnek. Ennek az ellenkezője is előfordult: Mezőnagymihályon a tanács a nyári hónapokban megtiltotta a könyvkölcsönzést, mert ez „elvonja a parasztokat a mezei munkától."

Az ehhez hasonló, anekdotikus érdekességű kilengések mellett komolyabb kárt okozott a könyvtárügynek a személyi kultusz első éveinek irodalompolitikája. A népkönyvtárakba sokféle forrásból sokféle könyvanyag is került. Ezek kivonása természetes és elkerülhetetlen volt. A kivonásra ítélt könyveket tartalmazó jegyzékek azonban ma már teljesen érthetetlen módon a magyar és a világirodalom legnagyobb kincseit is tartalmazták. Bezúzásra ítélték Ambrus Zoltánt és Ivo Andricsot, Kiplinget és Németh Lászlót, Illyést és Ilf-Petrovot(!), Jókai 8—10 regényét, szinte minden Gárdonyit, Krudyt és Lukács Györgyöt, Kassákot és Kovait, Sőtért és Szabó Pált. Ezek a könyvek valóban ki is kerültek a könyvtárakból, a könyvtárosok ugyan ritkán küldték fel őket, de a kölcsönzésből kimaradtak, helyettük Acél Tamás és Mérai Tibor került az olvasókhoz. Az ankétokat Nagy Sándor Megbékéléséből kellett tartani és nem József Attila költészetéről. Az éppen izmosodó könyvtárügyet ez a baloldali túlzás sok évre visszavetette.

A miskolci Városi Könyvtár működése 1952-ig, az akkor létesült megyei könyvtárba való beolvadásig ugyancsak elég viszontagságos volt. Maga a könyvtár 1948-ban alakult, és a színház második emeletén kapott szűk, és nehezen hozzáférhető helyiséget. Könyvanyagát az egykori múzeumi könyvtártól vette át, ehhez járult még a megszüntetett Evangé-

likus Jogakadémia, a sok kisebb egyesületi könyvtár, dr. Hacker Ervin jogakadémiai tanárnak a város által megvásárolt hagyatéka, továbbá a kitelepített családok összegyűjtött könyveiből keletkezett, meglehetősen heterogén könyvanyag. Komolyabb segítséget jelentett az Országos Technológiai Könyvtár Központja által kihelyezett fiókkönyvtár, amely modern műszaki anyagával a Városi Könyvtár keretében igen szép forgalmat bonyolított le. Maga a tulajdonképpeni Városi Könyvtár fennállásának utolsó hónapjaiban (1952. szeptember) kb. 25 000 kötet könyvvel, 2662 olvasóval és a tárgyhónapban 7779 kölcsönzött kötettel fejezte be működését.

A szakszervezeti könyvtárak ekkor még nem alkottak egységes hálózatot, így pontos adatokkal sem rendelkezünk működésükről. 1952-ben számuk mintegy 200-ra tehető. A legnagyobb és legjobb közöttük az ózdi kohászat könyvtára, amely 27 000 kötettel rendelkezett és 43 üzemrészben tartott fenn fiókkönyvtárakat. Második a diósgyőri kohászati és gépgyár könyvtára volt, amely — éppen úgy, mint az ózdi — helyiséggondokkal küszködött. A bányászkönyvtárak közül a sajószentpéteri és a rudabányai végezte a legjobb munkát. A szakszervezeti könyvtárak igen sok nehézséggel küzdöttek: az üzemek a könyvtárfejlesztésre szánt összeget rendszerint más, mutatósabb népművelési vagy sportcélra használták fel, vagy jutalomra fordították. Ózdon Nagy József könyvtáros pl. arról panaszkodik, hogy míg 1952. I. negyedében 30 000 forintot kapott könyvbeszerzésre (ebben az időben óriási összeg), a II. negyedben ez 21 000-re, a III.-ban pedig 15 000 forintra szállt le, minden indoklás nélkül. Az SzMT hozott ugyan határozatokat a könyvtárak érdekében, de ezeket nem igen hajtották végre.

A könyvtári helyzet gyökerében változott meg, és erőteljes, mind a mai napig tartó fejlődésnek indult a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 2042/13/1952. sz. határozata alapján. A rendelet lényege számunkra az, hogy az Országos Könyvtári Központ feladatkörét az Országos Széchenyi Könyvtár és a Népkönyvtári Központ vette át, a városi és körzeti könyvtárak egyesítéséből megyei, illetve járási könyvtárak jöttek létre, amelyek — minthogy maguk is folytattak kölcsönzést — hálózati feladataikat az eddiginél sokkal jobban tudták ellátni, azaz az állami könyvtárak a jövőben egységes rendszert alkottak.

A város és megye könyvtárainak rövid történetét éppen ezért 1952-től már hálózatonként ismertetjük.

I. KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRHÁLÓZAT

1. II. Rákóczi Ferenc (Megyei) Könyvtár

A fentebb említett minisztertanácsi határozat értelmében 1952. október 26-án megnyílt Miskolcon a megyei könyvtár, amely a volt Kereskedelmi és Iparkamara impozáns, de könyvtári célokra nem túlságosan alkalmas épületében kapott elhelyezést, ma is itt működik. Könyvanyaga egyesítette a miskolci Városi Könyvtár, a miskolci Körzeti Könyvtár és az Orsz. Technológiai Könyvtár fiókkönyvtárának állományát. Igazgatója Szőnyi László lett. Miután a kb. 80 000 kötetet kitevő ömlesztett anyag elhelyezésére polcokkal nem rendelkeztek, a könyvek egy része a pincébe került, igen mostoha körülmények közé.

Mivel a könyvtárnak a lehető leggyorsabban meg kellett kezdenie kölcsönző tevékenységét, és a régebbi könyvanyag kölcsönzésére a politikai helyzet sem volt megfelelő, elsősorban a körzeti könyvtár anyagát dolgozták fel, külön felnőtt és ifjúsági kölcsönzőt létesítettek, és válogatással fogtak hozzá a régebbi anyag hozzáférhetővé tételéhez. Ebben a munkában elméletileg és gyakorlatilag is igen komoly segítséget kapott a megyei könyvtár az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársaitól. Vidéken a Népkönyvtári Központ tulajdonát képező anyagot vették át, sorban alapították a népkönyvtárakat, a tanácsokkal kötött szerződések alapján, és siettették a járási könyvtárak megalakítását, ami azonban helyiségek hiányában igen nehezen ment. Jellemző példa erre a volt járási székhely, Sárospatak esete, ahol a helyi és járási tanács teljes nemtörődömsége folytán nem lehetett megalakítani a járási könyvtárat, sőt városi könyvtári minőségből is egyszerű népkönyvtárrá kellett visszafejleszteni. Az eset országos visszhangot váltott ki, budapesti lapok munkatársai jártak a tanácsra, minden eredmény nélkül.

Megyénk nagy többségében azonban szerencsére nem ez volt a jellemző, így 1954. végén már 7 járási könyvtár működött (Edelény, Mezőkövesd, Ózd, Putnok, Sátoraljaújhely, Szerencs és Szikszó). Ezek közül akkor még csupán Szikszó rendelkezett önálló helyiséggel. Kazincbarcikán városi könyvtárat szerveztek már az Újváros első épületében, ezenkívül még öt önálló népkönyvtár is működött függetlenített vezetővel. A miskolci fiókkönyvtárak szervezése nem haladt ilyen ütemben, 1954-ben mindössze 4 működött: a diósgyőri, martintelepi, szirmai és tapolcai.

Közben a megszünt Népkönyvtári Központ feladatkörét a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári főosztálya vette át, és ezzel megszünt a könyvállomány beszerzésének központosítása, amely eddig igen sok visszás helyzetet hozott létre: bányavidékek kapták a rizstermeléssel foglalkozó műveket és Délborsod a szénbányászattal foglalkozókat. Ez időtől kezdve a járási könyvtárak önállóan rendelték a könyveket, a Megyei Könyvtár szakmai irányításával és ellenőrzésével. Ezzel párhuzamosan a megyei tanács művelődésügyi osztálya külön könyvtári előadói állást is kapott.

A könyvtár kezdetben 7 főből álló létszáma közben lényegesen megemelkedett, és ez lehetővé tette egyéb művelődésügyi feladatok megoldását is. Ezek közül legnagyobb visszhangot az 1954-ben megindított irodalomtörténeti előadássorozat keltette, amelyik nagyszámú közönséget vonzott, és a könyvtár számára is jó propagandát nyújtott. Négy sorozat egyenként 6—8 előadása az egész magyar és világirodalmat felölelte, és a mai irodalmi színpadok egyik előfutárja volt. A sorozatok címei: Haladó hagyományaink, A szocialista realizmus, Miskolc és megyénk az irodalomban és a Remekművek. Az előadások 1956. őszén szüntek meg, utána a TIT irodalmi szabadegyeteme vette át ezt a szerepkört.

Közben megerősödik a könyvtár mezőgazdasági és műszaki propagandája is, helyet kapnak a Találmányi Hivatal újítás leírásai; módszertani útmutatók, ajánló könyvjegyzékek készülnek. megindul a könyvtárosok szervezett oktatása, nyomdai úton megjelenik az állami könyvtárhálózat borsodi újságja, a Borsodi Könyvtáros.

1956. ősze csak átmeneti megtorpanást idéz elő a könyvtárak életében. Az egész megyében 18 népkönyvtárt ért károsodás, kb. 4800 könyv pusztult el, a kár felét megtérítették. Az 1956 nyarán lefolyt művelődéspolitikai vita viszont jó volt arra, hogy ráébresztették párt- és tanácsszer-

veinket a könyvtár mindjobban súlyosodó problémájára: a raktárhiányra. Állami és tanácsi hozzájárulással megindul a raktár átépítése és modernizálása, amely ugyan az olvasóterem használatát hosszú időn át lehetetlenné teszi, de benne végül is elhelyezést kap a könyvtár teljes könyvanyaga. 1959-ben a közben II. Rákóczi Ferenc Könyvtár nevet kapott megyei könyvtár befejezi az állami hálózat szervezését. Ebben az időben 9 járási, 1 városi, 2 önálló községi, 372 falusi és 56 fiókkönyvtár tartozik ide. Miskolcon 7 fiókkönyvtár működik, de csak 3 függetlenített közülök. Az erőre kapott magyar könyvkiadás lehetővé teszi az ifjúsági részleg kifejlesztését, amely Miskolcon először szabadpolcos kölcsönzésre tér át. Diafilm- és színműtár létesül, a nagyközönség számára húsz témakörből figyelőszolgálatot létesítenek. 1957. áprilisától önálló kötészetet is kap a könyvtár, 1959. áprilisában pedig művelődési autót, amely döntő módon járul hozzá az eddig könyvtári szempontból „fehér folt"-nak számító Bodrogköz bekapcsolásához az egységes közművelődési rendszerbe.

A Művelődésügyi Minisztérium 164/1958. sz. utasítása értelmében a könyvtár tudományos tájkönyvtári feladatot kap északmagyarországi hatáskörrel, 1959-ben a megyei tanács végrehajtóbizottsága önálló műszaki részleg felállításáról intézkedik, 1959. március 5-én pedig a városi tanács végrehajtóbizottsága állást foglal a városi fiókkönyvtáraknak a városi tanács kezelésébe való átadásáról. Ugyanebben az évben megkezdődik a falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adása is (1959-ben 35 településen), ezenkívül a könyvtár tankönyvtári megbízatást is kap középfokú tanfolyamok levelező formában való levezetésére és vizsgáztatására.

Annak ellenére, hogy a könyvtár belső nehézségekkel is küzd, legrégebbi munkatársai sorban válnak ki, sikerül urrá lenni a megnövekedett feladatokon. 1960-tól önállósul a Városi Könyvtár. A Szakszervezetek Megyei Tanácsával kötött megállapodást részletesebben a szakszervezeti könyvtárakról szóló fejezetben ismertetjük.

A falusi könyvtárak tanácsosításának nehéz munkája komoly eredményeket hozott. 1960 és 1961 között a könyvállomány 27 százalékkal, az olvasók száma 23 százalékkal és a kölcsönzött kötetek száma 21 százalékkal emelkedett. Ennek ellenére 1961-ben a lakosságnak (Miskolcot nem számítva) csak 12,5 százaléka volt olvasó és egy lakosra mindössze 0,59 kötet könyv jutott. A Megyei Tanács VB. 1961. augusztus 8-án éppen ezért határozatot hozott a tanácsi könyvtárhálózat fejlesztéséről. Ennek értelmében arra kell törekedni, hogy a tanácsi könyvtárakban 1965-re 1000 lakosra 1200 kötet könyv jusson, az ötéves terv folyamán évente átlagosan 90 000 kötettel kell gyarapítani a meglevő állományt. Az állami költségvetési hitelek emelése mellett a községfejlesztési alapokból évente és lakosonként 1,50 forintot kell előirányozni, a könyvbeszerzési keretek 30 százalékát gyermek- és ifjúsági könyvek beszerzésére fordítandó. A városi, községi tanácsok végrehajtóbizottságai segítsék elő a közművelődési könyvtárak korszerűbb elhelyezését, ahol művelődési házak működnek, a könyvtárakat ott kell elhelyezni.

A VB határozat hatására komoly erőfeszítések történtek új könyvtári épületek létrehozására és a régiek korszerűsítésére. Így épült meg az — azóta már szűknek bizonyult — encsi községi, majd járási könyvtár, megtörtént a sátoraljaújhelyi járási könyvtár teljes átépítése és az új, igen szép edelényi járási könyvtárnak önálló, e célra készített épületben való elhelyezése. Sajószentpéteren az oda kihelyezett miskolci járási könyvtár kapott 6 helyiséget, Harsány, Ónod, Felsőzsolca, Mályi, Sajópálfalva, Bőcs

szépen berendezett, önálló könyvtárhelyiséghez jutott. A múltban a könyvtári munkában igen hátul kullogó Szendrő, Tarcal, Ricse 1964-ben folytatott nagyarányú fejlesztő munkát, az encsi járás könyvtárai az elmúlt évben 100 000 Ft-ot berendezésre, 50 000 Ft-ot könyvvásárlásra kaptak költségvetési előirányzataikon felül. A jég tehát megtört, és a könyvtári munka vidéken is megszerezte az őt megillető központi szerepet a művelődésügy egészében.

Érdekes kísérletet végzett a megyei könyvtár az általános iskolai könyvtárak területén. A megyei művelődésügyi osztály határozata alapján az 1963—64. tanévtől kezdve a kis létszámú és részben osztott iskolák tanulói könyvtárai megszünnek, és feladatukat a település tanácsi könyvtára látja el. A teljesen osztott, önálló és körzeti iskolákban pedig megindult az ifjúsági könyvtárak rendezése, a következő olvasmányok komoly mértékű beszerzése és a nagyobb könyvpropaganda. A Miskolc városban ezen a területen elért más jellegű eredményeket a Városi Könyvtár fejezetében ismertetjük.

A helytörténeti anyag gyűjtése és feltárása terén a könyvtárban található mintegy 5000 kötet ilyennek minősíthető anyagról külön katalógust készített a könyvtár a megyében működő vagy működött nyomdák szerint, ezenkívül topográfiai és téma szerinti (szakrendes) katalógust is. 1956 óta tájcikk-katalógusban tárják fel a megyei és országos lapokban megjelent idevonatkozó cikkeket, és megkezdték az egyéb dokumentumok (fényképek, képeslevelezőlapok és kisnyomtatványok gyűjtését és feldolgozását is. A konyvtár kötelespéldányt kap valamennyi miskolci és borsodi nyomdától.

A műszaki irodalom felhasználása és propagálása terén több próbálkozás, ankét és a minisztérium által nyújtott létszám segítség ellenére végleges megoldás még nem született. A Nehézipari Műszaki Egyetem, a műszaki könyvtárak, a megyei és városi könyvtár összefogása és a feladatok ésszerű megosztása hozhat itt majd tartós eredményt.

Bár a helyszűke miatt csak röviden és felsorolásszerűen, de meg kell emlékeznünk a II. Rákóczi Ferenc Könyvtár könyvpropagáló és bibliográfiai tevékenységéről is. A könyvállomány feltárására szolgál a nyomtatott ajánló katalógus, szinműtár katalógus és az 1961. év új szerzeményeinek jegyzéke. Az ajánló bibliográfiák hosszú sorából megemlítjuk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a magyar és szovjet szépirodalomban való visszatükrözéséről, a II. világháború történetéről, a magyarországi tanácsválasztásokról, a népszerű ateista és antiklerikális művekről, hazánk munkásmozgalmairól, a szocialista országok gazdasági együttműködéséről megjelent ajánló könyvjegyzékeket, és mint egyik legutolsó kiadványt, a Húsz éve szabadult fel megyénk c. bibliográfiát. Egyik legismertebb és legnépszerűbb tevékenysége a miskolci Nemzeti Színház bemutatóira készült műsorfüzetekben kiadott irodalomismertetések sora, 1962-től (Ben Johnson: Volpone, Shaw: Szent Johanna, Shakespeare, Madách évfordulók, Fejes Endre: Rozsdatemető).

*

Igen jelentős a többi érdekelt könyvtárral — elsősorban a Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtárával — közösen létrehozott folyóirat lelőjegyzék, amely a megye valamennyi szakkönyvtára által megrendelt és azokban megtalálható magyar és külföldi lapok és folyóiratok címeit és évfo-

lyamát, valamint lelőhelyét tartalmazza. Kívánatos lenne a jegyzék újabb folyamatos kiadása.

1964. karácsonyára jelent meg a Könyvtári füzetek c. sorozat 1. kötete: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1842—1963. A jelentős kutatómunkán alapuló kiadvány a vidéki sajtótörténet eléggé elhanyagolt területéről ad tájékoztatást.

*

Az egyszerűség kedvéért itt szólunk a megye és a város közművelődési könyvtárainak szóbeli könyv- és irodalompropagandájáról is, amelyben a megyei, a városi és a szakszervezeti hálózat egyaránt jelentős részt vállal. Már az ötvenes évek elején megindult a megye irodalomtörténeti szempontból fontosabb községeinek feltárása és az ott született, vagy élt, illetve eltemetett költők és írók, művészek propagálása. A haladó nemzeti hagyományok ápolása terén végzett üttőrő munkát azóta átvették a helyi tanácsok, de a kezdeményezés a könyvtárakat illeti. Az emlékünnepek és műsorok hosszú sorából kiemeljük a tállyai Lavotta, a sályi Gárdonyi, a putnoki Tóth Ede, az abaújszántói Jászay Pál, a sajólászlófalvai Egressy Gábor, a sajószentpéteri Lévay József megemlékezéseket és a megye kb. 20 községében megrendezett Tompa Mihály-emlékünnepélyeket.

Az évente ismétlődő könyvheti és a Költészet Napja alkalmából szervezett ünnepségek elképzelhetetlenek a könyvtárak igen tevékeny közreműködése nélkül. Nekik köszönhető, hogy az élő magyar irodalom legjelentősebb képviselői úgyszólván mind megfordultak Miskolcon és megyénkben, és személyesen találkozhattak olvasóikkal.

Az egyszeri megemlékezéseken kívül több könyvtár folyamatos irodalmi és művészeti előadássorozatot is rendez, vagy magában a könyvtárban, vagy a vele szorosan együtt dolgozó művelődési házban. Elsősorban a sátoraljaújhelyi, az edelényi, encsi és a miskolci járási könyvtárak (utóbbi Sajószentpéteren) munkáját illeti elismerés, míg a miskolci Városi Könyvtár modern irodalmi előadássorozataival és a jelenleg is folyó Felolvasó Színpad váratlanul nagy sikerű bemutatóival vívott ki jelentős helyet Miskolc kulturális életében.

A megye könyvtárosainak jelentős része tagja a TIT-nek, és az irodalmi szakosztály könyvtárosi szakcsoportjában dolgoznak.

*

A II. Rákóczi Ferenc Könyvtár 1957 óta folytat rendszeres középfokú könyvtárosi képzést, 1961 óta tankönyvtári jelleget kapott. A hallgatók száma az 1964—65. tanévben·

I. évfolyam	12 hallgató
II. évfolyam	33 hallgató
III. évfolyam	59 hallgató

A tanfolyam remélhetőleg emelni fogja a könyvtári munkát végző személyek szakképzettségét. 1964. végén a II. Rákóczi Ferenc Könyvtár hálózatának 63 főfoglalkozású könyvtárosa közül 52 rendelkezik szakképesítéssel, közülök 4 felsőfokú, 29 középfokú és 19 alapfokú. Jelenleg egyetemet végez 8 személy.

A miskolci Városi Könyvtár 11 főfoglalkozású könyvtárosa közül 2 személynek van felsőfokú, 5-nek középfokú és 4-nek alapfokú könyvtárosi képesítése. Egyetemet végez közülök 2 személy.

*

Önálló gyermekkönyvtár Miskolcon öt működik, a megyében egy (Kazincbarcika). Külön ifjúsági olvasóterem sehol nincs. A 14 éven aluliak számaránya a II. Rákóczi Ferenc Könyvtárban 35,1 százalék, a miskolci Városi Könyvtárban 42 százalék, a megyében pedig 43,4 százalék.

2. Miskolci Városi Könyvtár

A háború után létrejött, rövid életű első Városi Könyvtár 1952-ben beolvadt a megyei könyvtárba. Már meglévő fiókkönyvtárai innen kezdve nyolc éven át Hamupipőke életét élték, és nagyon elmaradtak a megye egyéb könyvtárai mögött. A városi tanács, még ha akart sem tudott volna segíteni, mert költségvetésében nem szerepelt a könyvtári cím. A megye viszont — bizonyos szempontból érthetően — vonakodott a városi intézmények támogatásától, hiszen éppen elég kiadása volt a járási és népkönyvtárakra. Miskolcnak emellett olyan régi nagykönyvtára sem volt, mint Szegednek, Debrecennek vagy Pécsnek, amire támaszkodhatott volna. Így a megyei könyvtáron kívül mindössze hat fiókkönyvtár (Diósgyőr, Martintelep, Hejőcsaba, Görömböly, Szirma és Ómassa) próbálta kielégíteni a lakosság könyvigényét, igen mostoha körülmények között, kevés és gyenge könyvállománnyal. Szakmai-módszertani irányításuk sem volt kielégítő, nem a megyei könyvtár módszertani csoportja gondozta őket, hanem a kölcsönzési csoport, amennyiben erre ideje maradt. Tulajdonképpeni könyvtárnak csak maga az anyakönyvtár volt nevezhető.

A városi tanács közönye 1958-ban tört meg, amikor először segíti a fiókkönyvtárak könyvbeszerzését 30 000 forinttal, amihez a művelődésügyi minisztérium még 50 000 forintot ad. 1959. március 5-én a városi tanács végrehajtó bizottsága úgy határozott, hogy a városi fiókkönyvtárak átkerülnek a városi tanács kezelésébe. Ugyanakkor, amikor a megyei könyvtár raktárépítéséhez 100 000 forinttal járult hozzá, 1960. január 1-ével megnyitotta költségvetésében a könyvtári címet, 500 000 Ft összeggel. Ezzel megkezdődött a második Városi Könyvtár önálló élete. Első vezetője Gáspár Mihály volt, 1964. februárjától Kordos László a könyvtár igazgatója.

Az új intézmény gyors fejlődésére jellemző, hogy már 1961. végére a fiókkönyvtárak száma 16-ra, 1963 végére 25-re emelkedett. Jelenleg 26 fiókkönyvtár működik, de előkészítés alatt áll további kettő. Közülök 9 önálló fiókkönyvtár, 17 pedig letéti.

A könyvtárak területi megoszlása:

I. kerület: 3 fiókkönyvtár és 7 letéti = 10 könyvtár
II. kerület: 1 fiókkönyvtár és 1 letéti = 2 könyvtár
III. kerület: 2 fiókkönyvtár és 2 letéti = 4 könyvtár
IV. kerület: 3 fiókkönyvtár és 7 letéti = 10 könyvtár

A fiók- és letéti könyvtárak elhelyezésénél a fő szempont az volt, hogy a szakszervezeti könyvtárakkal szorosan együttműködve, elhatárolják az egyes érdekterületeket. Így került a II. kerületbe, ahol a Bartók

Béla Művelődési Ház szakszervezeti könyvtára működik, csupán 2 könyvtár. A városi hálózat igyekszik Nagymiskolcnak lehetőleg egész területét könyvtárakkal ellátni. Ez nagyrészt sikerült is, ma csupán a Szentpéteri kapu környéke és a Tanácsháztértől Újdiósgyőrig terjedő városrész nélkülözi a könyvtárakat.

A könyvtárak elhelyezése nem megfelelő. A diósgyőri Ady Endre művelődési házban elhelyezett fiókkönyvtáron és a Libresszón kívül nincs olyan könyvtár, amely erre a célra épített helyiségben működne, olvasóterme egyik könyvtárnak sincs.

A Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1959-ben, majd 1964-ben hozott ugyan határozatot, hogy az újonnan épített városrészekben járulékos beruházásként telepítsenek könyvtárat. de ez a határozat nem kerülhetett végrehajtásra, mivel a kérdést még országosan sem rendezték. fgy a művelődési osztály jóvoltából a Kilián-déli lakótelepen az általános iskola egyik tantermében nyert a fiókkönyvtár ideiglenes elhelyezést, míg a Selyemrét a Libresszóban talált könyvtárra.

Az MSZMP KB. az 1964—65. évad főbb népművelési feladatai c. állásfoglalásában található a következő bejelentés: „A városi könyvtári ellátás javítása érdekében elsősorban Budapest és az öt regionális centrum városi könyvtárainak fejlesztését, jobb elhelyezését kell biztosítani (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr). Városunkban kerületenként egy-egy 15—20 000 kötetes könyvállomány befogadására alkalmas könyvtár létesítése volna a legfontosabb, elsősorban Hejőcsabán és az I. kerületben pl. a Szentpéteri kapu környékén.).

A városi fiókkönyvtárak berendezésére a Városi Tanács komoly összeget fordított, ennek eredményeképpen a bútorzat célszerű és ízléses. Csaknem valamennyi könyvtár kezdettől fogva szabadpolcos rendszerrel dolgozik, ezzel magyarázható az aránylag magas látogatottság és a nagy kölcsönzési forgalom, amelyet az alábbi, 1963. évi eredményt mutató táblázat is igazol.

Könyvtár	kötet		olvasók		kölcsönzések	
	szám	%	szám	%	szám	%
Városi Könyvtár	87 392	26	8 447	24	357 874	40
II. Rákóczi F. Kvt.	83 225	25	7 048	21	195 090	22
SzMT könyvtár	162 924	49	19 229	55	335 557	38
Összesen:	333 541	100	34 724	100	888 521	100

Az elhanyagolt és kisszámú könyvállomány kiegészítésére és feltöltésére a városi és kerületi tanácsok nagy pénzáldozatot hoztak. A könyvbeszerzésre fordított összeg a következőképpen alakult:

1960-ban: 69 000 forint
1961-ben: 290 544 forint
1962-ben: 384 000 forint
1963-ban: 597 000 forint.

A fiókkönyvtárak értékes népművelési feladatokat is végeznek kerületükben. Különösen ki kell emelnünk a hejőcsabai és a martintelepi fiókkönyvtár tevékenységét, amellyel az ebben a városrészben hiányzó művelő-

dési házat is pótolni igyekeznek ismeretterjesztő és klubéletet teremtő munkájukkal.

Külön helyiségben működik a hejőcsabai, a martintelepi, a vasgyári és a selyemréti gyermekkönyvtár.

1964-ben jelent meg a közművelődési könyvtárak ügyrendjét, szervezeti szabályzatát és gyűjtőkörét szabályozó rendelet. Ennek értelmében a városi könyvtárak legfőbb feladata a lakosság legkülönbözőbb rétegei könyvigényének felmérése és kielégítése. Működésének tehát rendkívül differenciáltnak kell lennie. Ennek érdekében működik az egyik fiókkönyvtár részlegeként az idegennyelvű könyvtár, és 1964. szeptember 19-én ezért került megnyitásra az ország egyetlen, könyvtári munkát és folyóiratolvasót egyesítő Libresszója, igen szép, modern berendezéssel, benne kisebb képzőművészeti alkotások is kiállításra kerülnek.

A most induló szociográfiai kutatás fogja felmérni az egyes kerületek és városrészek könyvigényét, és határozza majd meg speciális fiókkönyvtárak létesítését. A könyvtár 1965. évi tervében szerepel egy cigány könyvtár fellállítása, műszaki-politikai olvasóterem berendezése és hanglemezkölcsönző létesítése is.

A Városi Könyvtár hálózatában jelenleg 61 személy dolgozik, közöttük 11 kinevezett 8 órás könyvtáros, 10 segédkönyvtáros (5 órában), 4 tanuló, 1 adminisztrátor, 9 ruhatáros-raktáros, 14 tiszteletdíjas könyvtáros és 12 takarító. A 11.01 rovaton kinevezett könyvtáros nem elegendő a fenti munka elvégzésére. különösen, ha összehasonlítjuk a megyei könyvtári dolgozók hatalmas létszámával.

Fontos feladatot teljesít a Városi Könyvtár az Országos Pedagógiai Könyvtár által 1963. tavaszán végzett felmérés eredményeképpen megindult iskolai könyvtári újjászervezési munkában. Ennek részleteit az iskolai könyvtárak fejezetében találjuk meg; a Városi Könyvtár irányítja a munkát, módszertani segítséget nyújt a két könyvtári felügyelőnek, tanfolyamokon és értekezleten instruálja az általános iskolák könyvtárosait.

Miskolc hagyományainak nagyobb megbecsülése érdekében a könyvtár fiókkönyvtárait olyan írókról és költőkről nevezte el, akik városunkban éltek, vagy vele valamilyen módon kapcsolatban álltak. Így van már Dayka Gáborról, Tompa Mihályról, Egressy Gáborról, Lévay Józsefről, Gárdonyi Gézáról, Ady Endréről, Kaffka Margitról elnevezett fiókkönyvtár, míg a belvárosi fiók Miskolc nagy szülöttéről, Szabó Lőrincről kapta nevét.

3. Iskolai könyvtári hálózat

Az Országos Pedagógiai Könyvtár által 1963. márciusában tartott vizsgálat meglehetősen szomorú képet alkotott Miskolc iskolai könyvtárainak helyzetéről. Megállapította, hogy 1962-ben a 20 865 iskolai tanuló könyvellátása országosan a legrosszabb: egy tanulóra 0,73 kötet könyv jut, az egy tanulóra fordított összeg pedig mindössze 1,02 forint. A 38 általános iskola közül egyre 562 Ft évi könyvfejlesztési összeg jut, de ennek felosztása sem egyenletes, a XXXI. sz. ún. cigányiskolában egyáltalában nincs ifjúsági könyvtár. A szerzeményezés központilag történik, nem az Országos Pedagógiai Könyvtár alapjegyzékeinek figyelembevételével, kevés a mese- és az ismeretterjesztő könyv. Szabályos címleltárkönyvek csak szórványosan találhatók, a raktári rend helytelen, nagy a hiány könyvtárszekrényekben és polcokban. Katalógusok nincsenek, a kölcsönzési statisztika nem egységes és összegezhetetlen, a könyvtárosok képzettsége elégtelen. A felmérés ha-

tására az iskolai könyvtárak rendbehozása erőteljes ütemben indult meg. Három gimnázium (Földes, Kilián, Zrínyi) függetlenített könyvtárosi státust kapott, az általános iskolák könyvtárainak felügyeletére és segítésére pedig két nevelő nyert könyvtári felügyelő címen félfüggetlenítést. Az 1963—64. tanévben tanfolyamot rendeztek az általános iskolai könyvtárosok részére, minden iskolában befejezték a szabályos leltározást, iskolákra bontva szétosztották a könyvbeszerzési keretet, szerződést kötöttek a gondnokságokon keresztül a Könyvtárellátóval, állványokat rendeltek és a Városi Könyvtár segítségével végrehajtották az elavult és selejt könyvek törlését az állományból. A munkában közreműködtek a könyvtáros politechnikás középiskolai tanulók is.

Az 1964—65. iskolai évben sorra kerül a napközi otthonok könyvtárainak rendezése is.

A középiskolák könyvtáraiban a helyzet kedvezőbb volt, bár az ifjúsági könyvtárak gyarapítására fordított összeg a múltban inkább csökkent, és az állománygyarapításnál a nevelői könyvtárakat helyezték előbbre. Minthogy a beszerzések önállóan történtek, az ügynöki tevékenységet jobban ki tudták küszöbölni a szerzeményezésnél. A könyvvásárlásnál kikérik a szakmai munkaközösségek véleményét is, a könyvtárak gyűjtőköre azonban sehol sem tisztázódott megfelelően. A középiskolás tanulók általában használják a tanári könyvtárat, és olvassák az intézeteknek járó folyóiratokat is.

Mint külön és meg nem oldott problémát kell megemlítenünk a Zrínyi Ilona Gimnázium múzeális értékű régi könyvtárát, melynek állománya ma is leltározatlan és feltáratlan. Mivel az iskola függetlenített tanár könyvtárosa ezt a munkát egyedül nem képes elvégezni, a Városi Tanács most folytat tárgyalásokat szakemberek ideiglenes alkalmazására, hogy a városnak ezt a kulturális kincsét, az egykori református gimnázium komoly értékeket tartalmazó gyűjteményét megóvják és a közönség számára is hozzáférhetővé tegyék. Itt említjük meg, hogy a Miskolci Kódex, amely ugyancsak ebben a könyvtárban maradt fenn, jelenleg a Földes Ferenc Gimnázium könyvtárában található.

Újabb adatok hiányában az iskolai könyvtárak munkájáról csak az 1963. évi statisztikát tudjuk közölni. Ebben az időben az összállomány 29 848 kötet volt, a 20 865 általános és középiskolai tanuló közül 7351 (35 százalék) használta az iskolai könyvtárak anyagát. Ez a szám azóta lényegesen módosult, és az olvasó tanulók számára vonatkozólag nem is pontos, hiszen a közművelődési könyvtárak 6—18 év közötti olvasói is iskolai tanulók.

Mint a megyében, úgy Miskolcon is jelentősen fejlődött az iskolai és közművelődési könyvtárak együttműködése. A Városi Könyvtár Egressy Gábor fiókkönyvtára külön helyiséget kapott a vasgyári fiúiskolában, ahol a saját és a fiú és a leány általános iskola ifjúsági könyveiből gyermekkönyvtárat létesített. A könyvek tulajdonjogilag továbbra is az iskolák tulajdonában maradnak, de a fejlesztés közösen történik, és a kölcsönzést hivatásos könyvtáros végzi. Ugyanez történik az új selyemréti általános iskolában, ahol tágas tanteremben, modern bútorzattal nyílik meg az iskolai ifjúsági könyvtárral egyesített városi gyermekkönyvtár. A Kilián-déli lakótelep általános iskolájában elhelyezett Városi Dayka Gábor Fiókkönyvtár ugyancsak átveszi az ifjúsági könyvtár anyagát, emellett pedig gondoskodik a kabinet rendszerű oktatással dolgozó iskola kabinetjeinek és a nevelői könyvtárnak megfelelő szakkönyvekkel való ellátásáról is.

1965. szeptember 1-ével megnyílik a diósgyőri Tokaji Ferenc utcai ál-

talános iskolában a cigánylakosság könyvvel való ellátására hivatott városi fiókkönyvtár.

A megyei, járási, városi, önálló községi, letéti és fiókkönyvtárak adatai 1952—1963. között.

Év	Könyvállomány	Olvasók száma	Kölcsönzött kötet
1952	44 855	6 120	76 111
1953	81 982	21 524	336 492
1954	134 451	34 216	625 505
1955	187 519	48 020	890 970
1956	234 414	52 356	964 298
1957	212 931	42 004	763 040
1958	283 664	55 760	1 065 135
1959	316 493	64 313	1 128 035
1960	364 572	69 307	1 331 850
1961	419 334	79 922	1 403 480
1962	515 980	86 504	1 667 487
1963	612 741	94 481	1 913 997

Megjegyzés: a miskolci Városi Könyvtár 1960-ban alakult meg, ennek adatai a fenti kimutatásban nem szerepelnek.

Statisztikai tájékoztató a tanácsi könyvtárak helyzetéről Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
(Miskolc nélkül)

Cím	1961.	1962.	1963.
Járási és kiemelt községi könyvtárak száma	12	12	14
Járási és kiem. közs. könyvkölcsönzők száma	12	5	7
Városi könyvtárak száma	2	5	6
Városi könyvkölcsönzők száma	2	—	—
Községi könyvtárak száma	73	126	235
Községi könyvkölcsönzők száma	305	263	159
Összes intézmények száma	406	411	421
10 000 lakosra jutó intézmény	7	7	7,1
1 000 lakosra jutó kötetszám	604	745	905
1 000 lakosra jutó beíratkozott olvasó	126	135	148
1 000 lakosra jutó kölcsönzött kötet	2 097	2 501	2 918
Előadások száma összesen	684	797	817
Állománygyarapításra fordított összeg:			
költségvetésből	1 188 795	1 422 197	1 799 045
egyéb forrásból	391 366	395 596	679 029
összesen	1 580 161	1 817 793	2 478 074
1 000 lakosra jutó forint	2 710	3 086	4 207
Az összes beíratkozott olvasók százalékában			
14 éven aluli	40,9	42,8	44,2
14—18 év között	14,7	14,1	14,5
18 éven felüli	44,4	43,1	41,3

A 14 éven felüli olvasókból százalékban:

Cím	1961.	1962.	1963.
munkás	27,4	28,7	26,9
paraszt	31,7	27,3	24,2
értelmiségi	9,3	9,4	8,9
tanuló	11,9	12,9	17,3
egyéb	19,7	21,8	22,7

Statisztikai tájékoztató a tanácsi könyvtárak helyzetéről Miskolc városban
(Városi Könyvtár fiókjai és II. Rákóczi Ferenc Könyvtár)

Cím	1961.	1962.	1963.
Megyei és városi könyvtárak száma	15	18	23
Könyvkölcsönzők száma	2	2	3
Összes intézmények száma	17	20	26
Összes állomány	110 991	140 088	167 348
Beíratkozott olvasók száma	11 890	13 390	15 495
Kölcsönzött kötetek száma	392 232	493 398	552 964
10 000 lakosra jutó intézmény	1,1	1,2	1,6
1 000 lakosra jutó kötetszám	774	880	1 046
1 000 lakosra jutó beíratkozott olvasó	77	84	97
1 000 lakosra jutó kölcsönzött kötet	2 736	3 084	3 456
Előadások száma	37	61	69
Állománygyarapításra fordított összeg:			
költségvetésből	484 350	582 523	625 987
egyéb forrásból	43 565	103 692	198 714
Összesen:	527 915	686 215	824 701
1 000 lakosra jutó forint	3 682	4 289	5 154
Az összes beíratkozott olvasóból százalékban:			
14 éven aluli	40,7	38,7	38,6
14—18 év között	14,8	15,2	15,1
18 éven felüli	44,5	46,1	46,3
A 14 éven felüli olvasókból százalékban			
munkás	15,9	18	17,7
paraszt	0,2	0,5	1,6
értelmiségi	14	15,1	17,8
tanuló	27,7	28,5	31,3
egyéb	42,2	37,9	31,6

4. A szakszervezeti könyvtári hálózat

A szakszervezeti könyvtári hálózatok szervezete jóval az állami könyvtáraké után, tulajdonképpen csak 1961. végén jött létre, a SzOT elnökségének december 20-án kelt határozata alapján. Ezt megelőzően a nagyobb szakmai központok már igyekeztek rendet teremteni megyénkben is az igen bonyolult és az egységes irányítást nélkülöző szakszervezeti könyvtárak

kérdésében. Az Építők Szakszervezete már 1953-ban kiválasztott egy komolyabb állományú vállalati könyvtárt Miskolcon: a Borsod Megyei Állami Építőipari Vállalat szakszervezeti könyvtárát, rászorította a többi rokonszakmájú vállalatot, hogy a jóléti pénzből vásárolt könyvanyagot ennek a könyvtárnak adják át, és így létrehozta a megyei építőipari vállalatok közös Építők Megyei Könyvtárát, amely letéti rendszer által gondoskodott az eddig önállóan szerzeményező sok apró vállalatról. Több ilyen hálózat alakult ezután a megyében, így létrejött a közlekedési szakszervezet főkönyvtára, a postások levelező könyvtára, a vasútasok gócponti könyvtára. A széthulló apró könyvtárak helyett tehát egyesítés útján egyre nagyobb, központi könyvtárak jöttek létre. A szervezés az állami hálózattal ellentétesen alulról felfelé történt.

Csakhamar kiderült azonban, hogy ez a — különben helyes elvek alapján történő — összpontosítás sem tudja már kielégíteni az egyre növekvő munkás kulturális igényeket. Olyan szilárd hálózati rendszerre volt tehát szükség, amely a későbbiek folyamán továbbfejleszthető; a könyvtárak révén a dolgozók művelődési színvonalát párhúzamosan kellett emelni a gazdasági fejlődéssel, és létre kellett hozni egy olyan ésszerű munkamegosztást a tanácsi könyvtárhálózattal, amely átfedések és versengés helyett növelni tudja a könyvtári munka hatékonyságát.

Ennek a nehéz és igen komoly feladatnak a végrehajtására szükség volt megelőzően a Szakszervezetek Megyei Tanácsának Központi Könyvtárára, mely még 1961-ben megalakult ugyan, de hely hiányában tényleges működését csak 1963-ban, az új szakszervezeti székházban kezdte meg. Elsősorban hálózati központ szerepét tölti be, kezdetben a fentebb említett hálózatokon kívüleső kisebb szakszervezeti könyvtárakat kapcsolta letéti rendszerébe, majd magába olvasztja — ez a munka jelenleg is folyik — magukat a hálózati könyvtárakat is.

A szükséges hálózati központ megteremtése után 1962. júniusában létrejött a megegyezés BAZ. Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya és a Szakszervezetek Borsod Megyei Tanácsa között a tanácsi és szakszervezeti könyvtárhálózat együttműködéséről, a megye egységes könyvtárpolitikájának kialakítása érdekében. Az „egy község — egy könyvtár" elv alapján megszüntették azt az elburjánzott „rendszert", hogy egyes településeken egész sor (Kazincbarcikán pl. 25) „könyvtár" működött, az anyagi erők teljes szétforgácsolásával, és többségükben elenyészően csekély kölcsönzéssel. A végrehajtási utasítás értelmében a jövőben 5000 lakoson aluli településen csak egy típusú könyvtár működhet. Ahol a lakosság túlnyomó része szakszervezeti tag, és a községben a szakszervezet megfelelő helyiséggel is rendelkezik, a tanácsi könyvtár átadja állományát a szakszervezeti könyvtár részére, és a község könyvtári ellátását a szakszervezet biztosítja. A többi, 5000 lakoson aluli. településen a jövőben csak tanácsi könyvtár működhet. 5000 lakoson felüli településeken már több típusú könyvtár is maradhat, de a kis állománnyal rendelkező, életképtelen könyvtárakat itt is be kell olvasztani a megmaradó tanácsi vagy szakszervezeti könyvtár állományába. A megszüntetett könyvtárak helyén indokolt esetben fiókkönyvtárat kell létesíteni, az 5000 lakoson felüli településeken pedig gyermekkönyvtárat vagy legalább is gyermekrészleget hoznak létre. A megye három járásában (miskolci, edelényi és ózdi) közös tanácsi-szakszervezeti járási könyvtár alakul. amely mindkét típusú hálózatnak szakmai-módszertani irányítója lesz. Ózdon kísérleti jelleggel közös tanácsi-szakszervezeti városi könyvtárat létesítenek. A megye könyvtárügyének

a Borsod megyei Könyvtárak Módszertani Tanácsa lesz az összefogó irányító szerve.

A helyes elvek alapján történt megállapodás végrehajtása megindult és jelenleg is folyik. A munkát megnehezítette néhány szakmai központ ellenállása, a támogatások biztosításának elodázása, a központi könyvtár igen nehéz raktári helyzete és a létszámhiány. A szakszervezeti könyvtári norma alapján a hálózatnak 40 függetlenített könyvtárosra volna joga, ezzel szemben csupán 18 dolgozik. Amíg az állami hálózat könyvtáraiban már sehol nincs társadalmi munkás könyvtáros, a szakszervezeti könyvtárok túlnyomó részében a dolgozók minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül végzik munkájukat.

A Központi Könyvtár igen érdekes, országos visszhangot és vitát kiváltott kezdeményezése a könyvtárosi politechnikai oktatás. Az 1961—62. tanévtől kezdve a miskolci Herman Ottó Leánygimnázium egyik osztálya szakmai gyakorlatát, hetenként egy délelőtt ebben a könyvtárban végzi. Négy éves elméleti oktatásuk felöleli a minimumvizsga teljes és a középfokú tanfolyam anyagának jórészét, ezenkívül megtanulják a könyvtári munka minden egyes ágazatát. Nyilvánvalóan nem válik mindegyikükből könyvtáros, de bizonyos, hogy bármilyen beosztásban a könyvtárügy barátai és támogatói lesznek.

Az újjászületett szakszervezeti könyvtári munka eredményeképpen 1963-ban két könyvtárat modern, ízléses berendezéssel láttak el, 1964-ben 5 könyvtár tér át a szabadpolcos kölcsönzésre, az ózdi kohászati üzemek könyvtárának átalakítására pedig 230 000 forintot biztosított az SzMT. A Szakszervezeti Könyvtárosok II. Országos Konferenciája 1964. márciusában befejezettnek nyilvánította a szervezési kérdéseket, és a könyvtárak főfeladatául a tartalmi munkát, ezen belül is a műszaki könyvek nagyobb mérvű olvastatását tűzte ki.

Megyénk szakszervezeti hálózatának két legnagyobb könyvtára jelenleg a Lenin Kohászati Műveknek a Bartók Béla Művelődési Házban elhelyezett és 71 000 kötetet tartalmazó könyvtára, szabadpolcos rendszerrel, és a jelenleg bővítés alatt álló ózdi Kohászati Üzemek nagykönyvtára a Liszt Ferenc művelődési Házban, ugyancsak szabadpolcos kölcsönzéssel. Ez utóbbi könyvállománya 50 000 kötetre rúg.

A szakszervezeti könyvtárhálózat megyei statisztikája

Év	Könyvtárak száma	Állomány kötet	Olvasók száma	Kölcsönzések száma	Előadás	Kiállítás
Miskolc						
1961.			nincs adat			
1962.	116	156 110	17 764	316 940	27	46
1963.	141	162 924	19 229	335 557	25	15
Városok: (Ózd, Kazincbarcika, Sátoraljaújhely)						
1961.			nincs adat			
1962.	39	62 275	4 756	163 041	8	40
1963.	44	67 218	6 141	165 094	11	24

Év	Könyvtárak száma	Állomány kötet	Olvasók száma	Kölcsönzések száma	Előadás	Kiállítás
Községek:						
1961.			nincs adat			
1962.	233	186 433	14 905	296 209	23	56
1963.	189	119 215	12 764	390 110	12	32
Összesen:						
1961.	416	250 820	29 227	533 395	27	44
1962.	388	304 818	37 425	776 209	51	142
1963.	374	349 357	38 134	890 761	48	73

SZAKKÖNYVTÁRAK

1. A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára

A miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem 1949-ben alakult. Megfelelő épület hiányában a mai Földes Ferenc Gimnázium egyik emeletén kapott elhelyezést, itt létesült szerény könyvtára is, mely az első év végén mindössze 1088 kötetből állott, vezetője Sajó Istvánné tanársegéd, majd dr. Várhegyi Miklós lett. 1952-ben dr. Uhlmann Aladár, a Városi Könyvtár volt vezetője vette át az igazgatást. Még ebben az évben átköltöztek a mai Egyetemvárosba, az E/3 épület ebédlőjébe. Ez a helyiség természetesen minden fejlődésnek kerékkötője volt, így 1959. júniusában a főépület II. emeletén rendezkedtek be, ahol a könyvtár ma is működik. Annál nagyobb szükség volt a terjeszkedésre, mert közben a soproni bánya- és kohómérnöki kar is Miskolcra költözött, saját könyvtárával együtt. Ehhez járult 1961-ben a volt selmecbányai bányászati és erdészeti akadémia 1919-ben Sopronba szállított könyvtárának múzeális értékű bányászati anyaga is.

1961-ben dr. Zsidai József vette át a könyvtár igazgatását, s ez időtől kezdve mind létszám és könyvbeszerzés, mind pedig olvasószolgálati tevékenységében igen erős fellendülés következett be. A szervezeti egység hiányával küzdő könyvtárban létrejött az osztályszervezet. Ma három osztály működik: az olvasószolgálati és tudományos, az állománygyarapítási és feldolgozó, valamint a különgyűjteményi osztály. Ez utóbbinak fontos, új feladatköre a selmeci műemlékkönyvtár helyreállítása és gondozása, továbbá az egyetemtörténeti gyűjtemény létrehozása.

Igen hasznos és gyümölcsöző tevékenységet fejtett ki a könyvtár a miskolci és borsodi nagyüzemek műszaki könyvtáraival való együttműködés kifejlesztésében. Közösen állították össze a borsodi szakfolyóiratok 1963. évi lelőhely-jegyzékét. Összehangolták a devizás külföldi folyóiratok rendelését, a párhuzamos rendelések elhagyásával 5000 Ft értékben tudtak eddig még nem járó folyóiratokat rendelni. Ugyancsak megállapodásra jutottak a devizás könyvek párhuzamos rendelésének kiküszöbölésénél. Az SzMT kiállítócsarnokában a műszaki könyvnapok alkalmával könyv- és dokumentációs kiállítást rendeztek. A következő lépés a bibliográfiai kooperáció megvalósítása lesz.

Munkájuk jelentős részét alkotja a tájékoztató szolgálat. Elsősorban az

ötödéves hallgatók és az oktatók, kutatók igényeit elégítik ki, de segítenek a tudományos káderképzés keretei között tovább tanuló oktatóknak is témabibliográfiák összeállításával.

Harminckét tanszéki könyvtárunk van, 97 430 kötettel. Ezek munkáját igen nehezíti a raktározási gond és a függetlenített könyvtárosok hiánya.

A könyvtár összállománya 1963. végén 207 070 könyvtári egység, ebből 62 086 könyv; ezenkívül a 20 000 kötet könyvet és 5000 kötet folyóiratot tartalmazó selmeci anyag. Kiadványcserét 42 ország 263 intézményével folytatnak.

A beíratkozott olvasók száma 1963-ban 2819 volt, az olvasóteremben 39 731 látogató 74 668 könyvet olvasott, míg a kikölcsönzött könyvek száma 45 088.

Szóbeli tájékoztatást 448, írásbelit 128 esetben nyújtottak a hallgatóknak. A házi fotoszolgálat 2960 filmkockát és 388 fotokópiát készített 1963-ban, a házi kötészet pedig 1273 könyvet és folyóiratot kötött be.

A könyvtár mai, ideiglenesnek minősített helyét már régen kinőtte. Az egyetem fejlesztési terve ugyan 1965-re írta elő az új könyvtárépület felépítését, de a munkát nehezíti, hogy a Középülettervező Vállalat által készített terv elfogadhatatlannak bizonyult, az új terv alapján való építés megkezdése pedig húzódik.

2. A Lenin Kohászati Művek Műszaki Könyvtára

A valószínűleg a múlt század nyolcvanas éveiben alakult könyvtár 1944-ben teljesen elpusztult. Az üzemi könyvtárakban megmaradt anyaggal 1952-ben az ú. n. II. hivatalház harmadik emeletén két szűk helyiségben rendezkedtek be ismét, kb. 3000 kötetes állománnyal. Olvasótermük ma sincs, az egyik helyiségben a dokumentációs csoport dolgozik, a másik raktár és kölcsönző egyszerre. A folyóiratokat a pincében tárolják.

A könyvtár vállalati szakkönyvtár, így gyűjtőköre természetesen a Kohászati Művek munkájához igazodik. Könyvállománya 23 000 kötet, ezenkívül nagyszámú folyóirattal és egyéb dokumentummal rendelkezik. 1963-ban az üzem területén 41 letétje volt.

1960-ban létrehozták a könyvtár dokumentációs csoportját, amely igen komoly és széleskörű munkát végez. A könyvtár új beszerzéseiről jegyzékben tájékoztatja az érdekelteket, a szakfolyóiratok címanyagát — a külföldiekét fordításban is — feltárja, azokról referátumokat készít. A műszaki fejlesztési terv legfontosabb feladataihoz igazodó irodalmi anyagot tömörített fordításban adja ki a LKM Műszaki Könyvtárának Dokumentációs Kiadványai c. sorozatban, rotaprint sokszorosításban. A meghatározott témára vonatkozó válogatott anyagot saját tanulmányában, de kritikai észrevételek nélkül dolgozzák fel (tématanulmány). Figyelőszolgálatuk az egyes üzemrészek műszaki vezetését segíti elő.

A sokoldalu és nemzetgazdaságilag igen fontos munkához nem méltó a könyvtár jelenlegi elhelyezése, azon sürgősen változtatni kellene.

3. A Diósgyőri Gépgyár Műszaki Könyvtára.

Az üzemi gyűjteményből könyvtár tulajdonképpen 1950-ben vált, amikor önálló munkaerő kezdte meg a könyvanyag rendezését. 1953-tól az Országos Műszaki Könyvtár nyújtott segítséget a könyvtár számára, innnen kezdve már katalógusokkal rendelkeznek, nyilvántartást vezetnek a folyó-

iratokról és fordításokról, egyes üzemrészekben kézikönyvtárakat létesítenek és megszervezik a könyvtár fölé a Műszaki Tájékoztató Irodát. 1963. január 1-ével a DIMÁVAG Gépgyár, a Könnyűgépgyár és a Nehézszerszámgépgyár összevonásával a három üzem könyvtára is egyesül, és így a rája váró feladatok is megnövekednek. A Műszaki Tájékoztató Iroda végzi a legújabban megérkező szakirodalom és dokumentációs kiadványok propagálását, illetve maga is készít ilyen dokumentumokat. A könyvtár feladata az irodalom, fordítások, szabadalmi leírások tárolása és feldolgozása. Új kezdeményezésük a szocialista brigádok vezetőinek bevonása a könyvtár olvasói és használói közé. Külön olvasóteremmel ez a könyvtár sem rendelkezik, és éppen olyan helyhiánnyal küzd, mint a LKM Műszaki Könyvtára.

Mindkét miskolci műszaki könyvtár szoros kapcsolatban dolgozik a Nehézipari Műszaki Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Könyvtár műszaki részlegével.

4. Az Ózdi Kohászati Üzemek Műszaki Könyvtára

A könyvtár a volt Rimamurány-Salgótarján Vasmű RT budapesti könyvtárából keletkezett, amelyet az államosítás után, 1947-ben a vállalat vezetősége Ózdra szállíttatott 1961. óta a műszaki propaganda hatására a könyvtár felhasználása rendszeres és erőteljes lett. Jelenleg a Technika Házában van elhelyezve. Mivel a gyáron kívül van, a vállalat dolgozói részéről bármilyen időpontban látogatható. Gyűjtőköre a kohászatra, acélgyártásra, hengerlésre, öntésre, anyagvizsgálatra terjed ki elsősorban. A magyar és külföldi szakfolyóiratokat közvetlenül az érdekelt gyárrészlegek kapják meg. A könyvtár elhelyezése megfelelő, olvasóterme 40 férőhelyes. A könyvtár a műszaki propagandával kapcsolatos anyagot sokszorosítja és rendszeresen terjeszti.

*

Sajnos, nincs terünk arra, hogy a város és a megye nagyszámú egyéb szakkönyvtárának tevékenységét ismertessük, hiszen csupán műszaki könyvtár több mint 40 működik területünkön. Mégis röviden meg kell említenünk a Pamutfonóipari Vállalat és a December 4. Drótművek könyvtárát, valamint, mint új létesítményt a Megyei Kórház orvostudományi könyvtárát, melynek értékes könyvállománya már 5000 kötet felett van.

A SÁROSPATAKI TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEK NAGYKÖNYVTÁRA

A méltán híres és nemzeti kincsnek számító Nagykönyvtár 1945-ben még mint a Sárospataki Református Főiskola Nagykönyvtára működött. Állománya 1944. december 31-én 104 000 mű volt 77 000 kötetben, valamint 3400 kézirat. Állománya csupán szerzői katalógus alapján volt tudományos kutatók számára hozzáférhető. Ez a könyvállomány részint a könyvtár nagytermében, részint négy raktárhelyiségben volt elhelyezve. Ezenkívül még egy dolgozó és egy olvasó szoba állt a könyvtárosok és az olvasók rendelkezésére, úgy, hogy az olvasó szoba egyúttal kölcsönző helyiség is volt. A könyvtári szolgálatot három személy végezte: a főkönyvtáros (egyben

főiskolai tanár is), a hivatalsegéd félnapos beosztással és a szénior, aki szintén félnapos szolgálattal látta el az alkönyvtáros munkakörét.

1944. előtt az évi kölcsönzés 2—3000 kötet körül mozgott, és körülbelül ugyanennyi volt a nagytermet megtekintő látogatók száma is. Az állomány évente 4—600 kötettel, illetve folyóirattal gyarapodott.

1963. végén a könyvtár állománya 207 379 könyvtári egység volt, ebből 175 073 könyv és folyóirat, 4582 kézirat (a többezer darabot számláló analekta- és levélgyűjteményen kívül) és 27 490 darab egyéb könyvtári egység (kisnyomtatvány, térkép stb.). Az állomány ilyen mérvű gyarapodását a volt Főiskola kisebb könyvtárainak megszűnése, a Bretzenheim-Windischgraetz könyvtár megvásárlása, jelentősebb magánkönyvtáraknak az állományba való beolvadása, továbbá a tervszerű vásárlások tették lehetővé. 1950. óta a decimális osztályozás alapján szakkatalógus készül, egyelőre az azóta szerzeményezett anyagról.

A meggyarapodott könyvállomány elhelyezésére a nagytermen kívül négy raktárhelyiség mellé újabb négyet csatoltak és töltöttek meg teljesen könyvanyaggal, ezenkívül a duplum anyag raktározására az épület alagsorában kaptak külön helyiséget. Három dolgozószobában folyik a feldolgozó és adminisztrációs munka, mellettük három olvasószoba és egy kölcsönzőhelyiség áll az érdeklődők rendelkezésére.

A könyvtári szolgálatot jelenleg hét alkalmazott végzi teljes munkaidővel. Az 1945. óta szerzeményezett anyagot teljesen feldolgozták, a könyvanyagtól különválasztva több mint 8000 évfolyamokból álló folyóirat gyűjteményt létesítettek, elkészült a térképtár, és a kötetes kéziratok mellett elindították a kézirattár analekta- és levélgyűjteményét. Lerakták a levelezőlap gyűjtemény alapjait, rendezték és kiépítették a gyászjelentés gyűjteményt. A tanulóifjúság igényeinek kielégítésére és a törzsállomány kímélése céljából, másodpéldányokból külön részleget létesítettek, és az utolsó húsz év folyóiratanyagát kartonborítással látták el.

Húsz év alatt az olvasószolgálat eredménye közel hétszeresére emelkedett. 1963-ban majdnem 20 000 volt a kölcsönzött és az olvasószobában használt kötetek száma. A könyvtár nagytermét külön vezető kalauzolásával évente átlag 15 000-en nézik meg.

Az 1963. évi állománygyarapodás 2876 mű volt 3381 kötetben, ezenkívül 262 folyóiratévfolyam és 135 egyéb könyvtári egység.

A fejlődésnek ezt az ütemét erősen gátolják, és a jövőben még jobban fogják akadályozni az alábbi körülmények:

A húsz év alatt megkétszereződött könyvállomány és az egyre gyarapodó új szerzeményezés részére a könyvtár már csak rövid ideig lesz képes helyet biztosítani. Ezen a tényen a raktári berendezés, elsősorban az állványok korszerűsítése csak részben segíthet, de a helyzetet nem oldja meg. A végleges rendezést csak egy új, teljesen korszerű raktárépület építése hozhatná meg, amely a jelenlegi épület mellett, esetleg azzal összeköttve létesülne.

A könyvtár belső berendezése elavult. Az állványok zöme fából készült, a padlózat portalanítása megoldatlan, a fűtő- és világítóberendezések nem korszerűek. Igen nagy szükség lenne egy könyvkötőműhely berendezésére. Nincs adrémájuk a katalóguskartonok sokszorosítására, és szükség lenne mikrofilm berendezésre, elsősorban kéziratok filmmásolatainak készítésére.

Bár a személyi létszám az utolsó húsz év alatt igen szépen nagyobbodott, de a társgyűjteményekkel szaporodott könyvtár ellátására nem ele-

gendő. Szükség lenne adminisztrátorra és a takarítószemélyzet létszámának emelésére is.

A könyvtár anyagi dotációja évi 236 000 forint, ami ilyen nagyarányú és értékű tudományos gyűjtemény részére elenyészően csekély. Egyetlen példa: a könyvtár állományfejlesztési, könyvkötési és felszerelési költségvetése évi 10 800 forint. Ez az összeg korszerű könyvtári munka kifejtésére teljesen elégtelen, különösen, ha összehasonlítjuk más hálózatok könyvtárainak erre a célra fordítható keretével, és ha tekintetbe vesszük, hogy a Nagykönyvtár a tanácsi könyvtár elhanyagoltsága miatt közművelődési funkciót is kénytelen végezni.

*

Rövidre fogott és hézagos tanulmányunknak azt a címet adtuk: a könyvtárügy *fejlődése* a felszabadulás óta. Most visszatekintve, úgy érezzük, ez a cím nem helyes. Nem fejlődésről, hanem a megye könyvtárügyének a semmiből való létrejöttéről volt itt szó. A könyvtári hálózat ilyen méretű kialakulása a múltban elképzelhetetlen. Még a nagyvárosnak mondott Miskolcon sem volt egyetlen nyilvános közkönyvtár sem a kis, felemás jellegű múzeumi könyvtáron kívül, a falvakról nem is beszélve. Ma pedig ott tartunk, hogy keressük a „fehér foltokat", amelyek betelepítése minden olvasó számára könnyűvé tenné a könyvhöz való hozzájutást.

Elégedettek azonban még most sem lehetünk. Miskolcnak ma sincs egyetlen erre a célra épített önálló könyvtárépülete sem, a megyében is fehér holló az olvasószobával ellátott községi könyvtár. Úgyszólván valamennyi könyvtár súlyos raktárproblémákkal vesződik, még mindig kevés a szakképzett könyvtáros, és az egy főre jutó könyvmennyiség dolgában is igen hátul kullogunk a megyék versenyében. De az út, amelyiken megindultunk helyes, és az a megváltozott szemlélet, amellyel tanácsi szerveink ma már a könyvtárüggyel foglalkoznak, biztosíték arra, hogy rövidesen felzárkózunk a többi város és megye, majd a régi könyvtári kultúrával rendelkező országok mellé.

IRODALOM

BARNA Eleonóra: A könyvtárosok irodalomismeretéről. = A könyvtáros. 1960. 3. sz. 176—177. p. — Az abaújszántói járási könyvtár személyzetéről.

BENKŐ Csabáné ORBÁN Ilona: Szocialista szerződés egy gyermekkönyvtár és az iskolai könyvtárak között. = A könyvtáros. 1960. 11. sz. 832. p. — A miskolci Megyei Könyvtár kezdeményezése.

BENKŐ Csabáné ORBÁN Ilona: Az ismeretterjesztő irodalom szerepe a gyermekolvasók nevelésében. = A könyvtáros. 1962. 1. sz. 18. p. — A miskolci Megyei Könyvtár gyermekkönyvtárának tapasztalatai.

BÉNYEI József: A mi munkánk. = A könyvtáros. 1952. 4. sz. 21. p. — A tiszaladányi népkönyvtáros beszámolója.

BERZA László: Az ország 3000-ik népkönyvtára. = A könyvtáros. 1952. 6. sz. 14—15. p. — A széphalmi népkönyvtár avatásáról.

BERZA László: Borsod megye közművelődési könyvtárainak 1963. évi munkája a számok tükrében. = Borsodi Könyvtáros. 1964. 15. sz. 29. p.

BERZA László: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya és a Szakszervezetek Borsod Megyei Tanácsa végrehajtási utasítása a tanácsi és szakszervezeti könyvtárhálózat együttműködéséről. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 13—14. sz. 1—10. p.

CSERHÁTI János: A kohászati dolgozók könyvtári ellátottsága Miskolcon. = Borsodi Könyvtáros. 1960. augusztus. 7—8. p.

CSERHÁTI János: A József Attila olvasómozgalom a Lenin Kohászati Művekben. = A könyvtáros. 1962. 2. sz. 68. p.

CSISZÁR Jolán: Egy elemzés tapasztalatairól. = A könyvtáros. 1960. 12. sz. 899—900. p. — Olvasószolgálati adatok a miskolci Megyei Könyvtárból.

CSÖRNÖK Magda: Népkönyvtárosok módszertani oktatása Tiszalúcon. = A könyvtáros. 1954. 10. sz. 42. p.

CSÜRY István: Néhány szó a miskolci egyetemi könyvtár tervezési programjához. = A könyvtáros. 1963. 12. sz. 716—718. p.

FAZEKAS István: A Borsod megyei könyvtárak munkája a Szovjet Ünnepi Könyvhét alatt. = A könyvtáros. 1959 5. sz. 338. p.

FAZEKAS István: Kérőfüzet az olvasószolgálatban. = A könyvtáros. 1960. 3. sz. 178. p. — A miskolci Megyei Könyvtár áttérése az új módszerre.

FAZEKAS István—MAGYAR Andrásné: A borsodi könyvtárak tanácsköztársasági emlékünnepségei — A könyvtáros. 1959. 4. sz. 244—245. p.

FAZEKAS István—ZIRCZ Péter: Könyvtári együttműködés Miskolcon. = A könyvtáros. 1963. 2. sz. 75—77. p.

GÁSPÁR Mihály: Segítsük az iskolai könyvtárakat! = A könyvtáros. 1960. 6. sz. 422. p. — A miskolci Városi Könyvtár patronáló munkájáról.

GÁSPÁR Mihály: A munkásosztály könyvtári ellátása Miskolcon. = A könyvtáros. 1960. 9. sz. 647—649. p.

GÁSPÁR Mihály: Írók és olvasók találkozása Miskolcon. = A könyvtáros 1960. 11. sz. 848. p.

GÁSPÁR Mihály: Mit olvasnak Miskolcon? = A könyvtáros. 1960. 12. sz. 935—936. p.

GÁSPÁR Mihály: Miskolc könyvtárai a munkásosztály művelődéséért. = Borsodi Könyvtáros. 1960. augusztus 4—6. p.

GÁSPÁR Mihály: Miskolc város könyvtárügye az MSZMP és a Tanács határozatainak tükrében. = Borsodi Könyvtáros. 9—10. sz. 1962. 13—15. p.

GÁSPÁR Mihály: A miskolci Városi Könyvtár 1962. évi munkájáról = Borsodi Könyvtáros 11—12. sz. 1963. 5. p.

GYŐRI Erzsébet: Iskolai Könyvtárosok Fóruma. = Borsodi Könyvtáros. 1964. 15. sz. 4—5. p.

GYŐRI Erzsébet: Állománygyarapítás egy községi könyvtárban. — A könyvtáros, 1961. 11. sz. 656. p. — Forró község könyvtárának állományvizsgálata.

HUBAY László: Egy megyei könyvtár állománygyarapító munkája. = A könyvtáros. 1959. 9. sz. 666—668. p. — Részletes beszámoló a miskolci Megyei Könyvtárból.

HUBAY László: Falusi könyvtáraink állományhelyzete. = Borsodi Könyvtáros. 1960. augusztus. 2—3. p.

HUBAY László: A falusi könyvtárak állománygyarapítási problémái. = A könyvtáros. 1960. 10. sz. 733—734. p.

HUBAY László: A falusi könyvtárak törzsanyagjegyzékeinek felhasználása. = A könyvtáros. 1962. 5. sz. 267—268. p.

HUNYADY Józsefné: A kékedi könyvtár életéből. = A könyvtáros. 1961. 9. sz. 540. p.

HUNYADY Józsefné: Egy borsodi faluban. = A könyvtáros. 1964. 1. sz. 18—19. p. — Kéked községi könyvtárának munkája.

JUHÁSZ Margit: Megyénk közművelődési könyvtárainak gazdasági ellátottsága. = Borsodi Könyvtáros. 1961. 6. sz. augusztus. 8—10. p.

JUHÁSZ Margit: Borsod megye tanácsi könyvtárainak gazdasági fejlődése az irányelvek tükrében. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 13—14. sz. 17—21. p.

KATONA Jenő: A sárospataki főiskola könyvtára. = A könyvtáros. 1956. 9. sz. 650—652. p.

KERESZTI Béla: Tájékoztató a Diósgyőri Gépgyár Műszaki Könyvtárának tevékenységéről. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 11—12. sz. 11—12. p.

KISS József: Megfelelő könyvtári berendezéseket a könyvtárakba. = Borsodi Könyvtáros. 1964. 15. sz. 9—15. p.

KLUGER Lászlóné: A könyvtárak és a TIT együttműködése az ismeretterjesztő munkában. = Borsodi Könyvtáros. 1962. 9—10. sz. szept. 8—10. p.
KLUGER Lászlóné: Megyénk cikkekben, fényképekben és képes levelezőlapokon. = Borsodi Szemle. 1964. 1. sz. 80. p.
KORDOS László: Irodalmi propagandamunka a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Könyvtárban. = A könyvtáros. 1954. 5. sz. 10—11. p.
KORDOS László: A miskolci Megyei Könyvtár irodalmi rendezvényei. = A könyvtáros. 1954. 11. sz. 17—19 p.
KORDOS László: A József Attila olvasómozgalom megindítása Borsodban. = A könyvtáros. 1955. 12. sz. 569—570. p.
KORDOS László: Könyvtári életünk demokratizmusáért. = A könyvtáros. 1956. 9. sz. 653—654. p. — Idegen nyelvű művek kölcsönzése, a zárt anyag problémái. Válasz Győri Györgynek.
KORDOS László: Egy felmérés és ami mögötte van. = A könyvtáros. 1959. 12. sz. 890—892. p. és 1960. 1. sz. 13—15. p. — Elemző adatok Borsod megyéből az új kiadású művek olvasottságát illetőleg.
KORDOS László: Könyvek a borsodi iparvidékről. = A könyvtáros. 1964. 9. sz. 541—545. p.
KORDOS László: Közművelődési könyvtárak 1962. évi főbb mutatói. A—. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 11—12. sz. 4. p.
KOVÁTS Dániel: Egy bányaipari tanulóintézet könyvtárában. = A könyvtáros. 1955. 8. sz. 380. p. — Perecesbánya iskolai könyvtárában.
L[ÉKAY] O[ttó]: Egy népkönyvtáros a versirodalomról. = A könyvtáros. 1955. 8. sz. 378. p. — Bényei József tiszaladányi népkönyvtáros tapasztalatai a versek népszerűsítése terén.
L[ÉKAY] O[ttó]: Megyei Tanács irányelvei a közművelődési könyvtárak fejlesztéséhez. A—. = Borsodi Könyvtáros. 1961. 6. sz. augusztus 1—3. p.
L[ÉKAY] O[ttó]: Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának határozata a tanácsi könyvtárhálózat fejlesztéséről. A—. = Borsodi Könyvtáros. 1962. 7—8. sz. 1—2. p.
L[ÉKAY] O[ttó]: Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának fejlődése. A—. = Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója. 1962. 5. sz. 54. p.
NAGY Attiláné: Foglalkozzunk-e a népművelési szakosztályokkal? = A könyvtáros. 1956. 7. sz. 508. p. — A sátoraljaújhelyi Járási Könyvtár együttműködése a tanítóképző helyi tagozatával.
NAGY Attiláné: Árnyék vagy csak félhomály? = A könyvtáros. 1956. 10. sz. 730. p. — A sárospataki községi könyvtár kedvezőtlen helyzetéről.
NAGY Ernő: Szabadpolc bevezetése egyetemi könyvtárban. = A könyvtáros. 1963. 7. sz. 393—394. p. — Szabadpolcos kölcsönzés a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem könyvtárában.
NAGY Gusztáv: Harmadfokú dokumentáció a Lenin Kohászati Művek Műszaki Könyvtárában. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 11—12. sz. 10—11. p.
NAGY József: Az Ózdi Kohászati Üzemek könyvtári viszonyairól. — A könyvtáros. 1954. 5. sz. 28—29. p.
NÉMETH Pál: Szakszervezeti könyvtáros mint honismereti kutató. = A könyvtáros. 1958. 9. sz. 672. p. — A szerencsi MÁV-Gócközpont munkájáról.
NÉMETH Pál: Olvasók kívánságai. = A Könyvtáros. 1956. 4. sz. 301—302. p. — A miskolci Megyei Könyvtár által összegyűjtött kívánságjegyzék a könyvkiadók számára.
ÓNODY Miklós: A könyvtári munka elemzése tíz községben. = A könyvtáros. 1964. 8. sz. 453—456. p. és 9. sz. 528—531. p. — Közöttük Méra község adatai.
ORDAS Iván: A Lenin Kohászati Művek könyvtárában. = A könyvtáros. 1961. 4. sz. 216. p.
ORDAS Iván: Szocialista brigádok tagjai között Diósgyőrben. = A könyvtáros. 1961. 8. sz. 484. j.

OROSZ Mihály: Művelődési autóval Borsod megyében. = A könyvtáros. 1959 11. sz. 805—806. p.
OROSZ Mihály: Adatok a miskolci művelődési autó félévi tevékenységéről. = A könyvtáros. 1960 2. sz. 132. p.
OROSZ Mihály: Kölcsönzés a pusztákon. = A könyvtáros. 1960. 4. sz. 271—272. p. — A Borsod megyei művelődési autó munkájáról.
OROSZ Mihály: A miskolci művelődési autók életéből. = A könyvtáros. 1961. 2. sz. 73. p.
OROSZ Mihály: Ismerjük meg megyénk közművelődési könyvtárait. Sátoraljaújhelyi járási könyvtár. = Borsodi Könyvtáros. 1960. augusztus. 8—10. p.
OROSZ Mihály: Ismerjük meg megyénk közművelődési könyvtárait. Szikszói járási könyvtár. = Borsodi Könyvtáros. 1960. november. 4—5. p.
OROSZ Mihály: Ismerjük meg megyénk közművelődési könyvtárait. Az encsi járási könyvtár. = Borsodi Könyvtáros. 1961. 6. sz. augusztus. 17—18. p.
OROSZ Mihály: Ismerjük meg megyénk közművelődési könyvtárait A putnoki járási könyvtár. = Borsodi Könyvtáros 1962. 7—8 sz. 31—33. p.
PAPP Attila: Állományvédelem a kazincbarcikai Városi Könyvtárban. = Borsodi Könyvtáros. 1960. április. 7. p.
PAPP Attila: A városi könyvtár műszaki könyvellátásának problémája Kazincbarcikán. A könyvtáros. 1963. 1. sz. 13. p.
PAPP Attila: Önálló gyermekkönyvtár Kazincbarcikán. = A könyvtáros, 1964. 3. sz. 139. p.
PAPP Attila: Tíz éves a Kazincbarcikai Városi Könyvtár. = Borsodi Könyvtáros. 1964. 15. sz. 26. p.
RÁCZ Aranka: Módszertani munka a miskolci Megyei Könyvtárban. = A könyvtáros. 1954. 8—9. sz. 21—23. p.
RÁCZ Aranka: Sárospatak többet érdemelne. = A könyvtáros. 1963. 1. sz. 71. p. — A községi közművelődési könyvtár elhanyagolt állapota.
SERFŐZŐ János: Az ateista könyvek propagandája Borsodban. = A könyvtáros. 1961. 4. sz. 220. p.
SERFŐZŐ János: A borsodi író-olvasó találkozók tapasztalatai = A könyvtáros. 1961. 8. sz. 480. p.
SERFŐZŐ János: Könyvtári propagandamunkánk fejlődése és problémái. = Borsodi Könyvtáros. 1962. 9—10. sz. 5—6. p.
SERFŐZŐ János: Új könyvtár Sajószentpéteren. = A könyvtáros. 1963. 6. sz. 342. p.
SERFŐZŐ János: A kiemelt községi könyvtárak helyzete megyénkben. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 13—14. sz. 20—22 p.
SERFŐZŐ János: Könyvtáravatás Szirmabesenyőn. = A könyvtáros. 1964. 1. sz. 32. p.
SLEZSÁK Imre: A tanácsok a könyvtárakért — könyvtárak a tanácsokért. = A könyvtáros. 1960. 10. 750—752. p. — Az edelényi járási könyvtár módszerei a jó együttműködés kialakításához.
SLEZSÁK Imre: Bemutatjuk az edelényi Járási Könyvtárat. = A könyvtáros. 1964. 8. sz. 475. p.
SZABÓ Kálmán: Egy új járási könyvtár munkájáról. = A könyvtáros. 1953. 11. sz. 24. p. — A mezőkövesdi járási könyvtár első éve.
SZŐLŐSSY Tibor: A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Konyvtára a választás sikeréért. = A könyvtáros. 1953. 5. sz. 20—21. p.
SZŐLŐSSY Tibor: A szabadtéri könyvkölcsönzés tapasztalatai Borsod megyében. = A könyvtáros. 1953. 11. sz. 14. p.
SZŐLŐSSY Tibor: Előjegyzéses kölcsönzés a miskolci megyei könyvtárban. = A könyvtáros. 1953. 11. sz. 14. p.
SZŐNYI László: A könyvállomány védelme a megyei könyvtárban. = A könyvtáros. 1953. 5. sz. 25—26. p. — Hozzászólás.

SZŐNYI László: A Lenin Kohászati Művek könyvtárának pártfogolásáról. = A könyvtáros. 1955. 6. sz. 258—260. p.
SZŐNYI László: Mit vár a három éves tervtől? A miskolci megyei könyvtárvezető = A könyvtáros. 1957. 3. sz. 163—164. p.
SZŐNYI László: Szakkönyvtári munka egy közművelődési könyvtárban. = A könyvtáros. 1960. 6. sz. 412—415. p. — A miskolci Megyei Könyvtár munkájáról.
SZŐNYI László: Mezőgazdasági szakirodalmi tanácskozás Miskolcon. = A könyvtáros. 1961. 5. sz. 282. p.
SZŐNYI László: A kisközségek könyvtári problémái. = A könyvtáros. 1962. 1. sz. 22—24. p.
SZŐNYI László: Iskolai tanulói könyvtárak rendezésének ügye. = Borsodi Könyvtáros. 1963. 13—14. sz. 11—13. p.
TARR Edit: A sárospataki népkönyvtár felnőtt olvasóiról. = A könyvtáros. 1953. 10. sz. 47. p.
TARR Edit: Tájékoztató Borsod megye könyvtárainak szolgáltatásairól. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Könyvtár és a Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiad., 1962. 46. p.
TÉRI Tamásné: Önkiszolgáló könyvtár. = A könyvtáros. 1962. 8. sz. 475. p. — A Borsod megyei Állami Építőipari Vállalat központjának könyvtára.
TÉRI Tamásné: Az Építők Megyei Könyvtárának tevékenységéből. = Borsodi Könyvtáros. 1962. 7—8. sz. 33—35. p.
TÉRI Tamásné: A borsodi építő munkásszállások fejlődő könyvtárai. = A könyvtáros. 1963. 4. sz. 214—215. p.
TÓTH Béla: A sárospataki népkönyvtárban. = A könyvtáros. 1956. 9. sz. 652. p.
TÓTH Istvánné: Borsod megye könyvtári munkája. = A könyvtáros. 1952. 8. sz. 18—20. p.
URSZIN Sándor: A könyvtárak és a termelőszövetkezetek kapcsolata = A könyvtáros. 1960. 3. sz. 177. p.
URSZIN Sándor: A tanácsosítás mérlege. = Borsodi Könyvtáros. 1960. november. 2—3. p.
URSZIN Sándor: Útmutató a miskolci II. Rákóczi Ferenc Könyvtár látogatói számára. Összeáll. a könyvtár munkatársai. Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Könyvtárkiad., 1963. 47. p.
VARGA Gáborné: Egységes megyei könyvtárpolitikát! = Borsodi Könyvtáros. 1963. 11—12. sz. 1—2. p.
VARGA Gáborné: Versenyben állnak városi könyvtárosaink. = A könyvtáros. 1952. 6. sz. 12. p. — A miskolci Városi Könyvtár által indított verseny célkitűzései.
ZOLNAY Vilmos: Egy műhelykönyvtáros arcképe. = A könyvtáros. 1952. 7. sz. 16—17. p. — Egy ózdi könyvtáros jellemzése.
Z[OLNAY] V[ilmos]: Az olvasók igényeiről. = A könyvtáros. 1954. 12. sz. 10—12. p. — A miskolci Megyei Könyvtár olvasóiról készült tanulmány értékelése.
ZSIDAI József: Eredmények és gondok az egyetemi könyvtárakban. = A könyvtáros. 1963. 8. sz. 465—466. p.
ZSIDAI József: A Nehézipari Műszaki Egyetem könyvtára. = Borsodi Szemle. 1963. 5. sz. 94. p.